

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

CİLT 3 SAYI 2

YIL 2020

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

VOLUME 3 ISSUE 2

YEAR 2020

e-ISSN 2687- 5624

ANKARA

ATAD

Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi

e-ISSN 2687-5624

Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇELİK

EDİTÖR

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇELİK

SAYI EDİTÖRÜ

Doç. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

EDİTÖR KURULU

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Adnan ÇEVİK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Erdal Açıkses, Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdurrahim Abu-Husayn, Beyrut Amerikan Üniversitesi

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Akif Tural, Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Ekincikli, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Adnan Çevik Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Nuri Yavuz, Arvin Çoruh Üniversitesi

Prof. Dr. Erdal Açıkses, Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Samer Frangie, American University of Beirut

Doç. Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Özalper Muş Alparslan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Melikşah Arslan, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İlker Kiremit, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Dr. Ahmet Tunç, İnönü Üniversitesi

Dr. Emrullah Çiçek, Fırat Üniversitesi

Dr. Fatma Çalık Orhun, Trakya Üniversitesi

İLETİŞİM

Ayrancı Mah. Hoşdere Cad. 110/7, Çankaya – Ankara/Türkiye

+90 (507) 924 25 26

E-Posta

akademiktarihvearastirmalar@gmail.com

Web

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

30 Aralık 2020

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

OWNER

Asst.Prof.Dr. Mehmet ÇELİK

EDITOR

Asst.Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

ISSUE EDITOR

Assoc. Prof. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

EDITOR BOARD

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara University

Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe University

Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe University

Prof. Dr. Adnan Çevik, Muğla Sıtkı Koçman University

Prof. Dr. Erdal Açıkse, Fırat University

Assoc. Prof. Dr. Necdet Uysal, Ankara University

Assoc. Prof. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli University

Assoc. Prof. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Yıldırım Beyazıt University

PUBLISHING AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdurrahim Abu-Husayn, American University of Beirut

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara University

Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe University

Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe University

Prof. Dr. Adnan Çevik, Muğla Sıtkı Koçman University

Prof. Dr. Mehmet Akif Tural, Hacı Bayram Veli University

Prof. Dr. Mustafa Ekincikli, Ankara Hacı Bayram Veli University

Prof. Dr. Nuri Yavuz, Arvin Çoruh University

Prof. Dr. Erdal Açıkse, Fırat University

Assoc. Prof. Dr. Samer Frangie, American University of Beirut

Assoc. Prof. Dr. Necdet Aysal, Ankara University

Assoc. Prof. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli University

Assoc. Prof. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Ankara Yıldırım Beyazıt University

Asst. Prof. Dr. Mehmet Özalper Muş Alparslan University

Asst. Prof. Dr. Melikşah Arslan, Karamanoğlu Mehmetbey University

Asst. Prof. Dr. İlker Kiremit, Karamanoğlu Mehmetbey University

Dr. Ahmet Tunç, İnönü University

Dr. Emrullah Çiçek, Fırat University

Dr. Fatma Çalık Orhun, Trakya University

COMMUNICATION

JAHs

Journal of Academic History And Studies

Ayrancı Mah. Hoşdere Cad. 110/7, Çankaya – Ankara/Türkiye:

+90 (507) 924 25 26

E-Mail

akademiktarihveastirmalar@gmail.com

Online

<https://dergipark.org.tr/pub/atadergi>

PUBLICATION TYPE

Referred International Journal

PUBLICATION DATE

30 December 2020

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

BU SAYININ HAKEMLERİ/ REFEREEES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Orhan YAZICI, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Yaşar SARI, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet DALAR, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Doç. Dr. Muharrem Hilmi ÖZEV, İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Recep ÖZMAN, İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Ali KAPAR, Karamanoğlu Mehmetbey
Üniversitesi

Doç. Dr. İrşad Sami YUCA, Muş Alpaslan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim İBRAHİMOĞLU, Tokat Gaziosmanpaşa
Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZALPER, Muş Alpaslan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DURDU, Karamanoğlu Mehmetbey
Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Gülbin FIRAT ONAT, Muş Alpaslan
Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Sevim ERDEM, Bitlis Eren Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr.Kutaiba Farhat, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Dr. Ahmet TUNÇ, İnönü Üniversitesi

Dr. Berna Burcu KORUCU, İnönü Üniversitesi

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

TARANAN İNDEKSLER VE VERİ TABANLARI

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

INDEXES & DATABASES

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

EDİTÖRDEN

Değerli okuyucular,

2019 yılında tarih bilimi ve tarihin disiplinler arası ilişkili olduğu toplumsal, kültürel, siyasi ve iktisadi alanlarında yapılmış özgün çalışmaları sunmayı amaç edinerek yayın hayatına başlayan ATAD dergisinin 2020 yılının Aralık sayısını sizlerle buluşturuyoruz.

ATAD, sadece tarih alanında değil, Sosyal bilimlerin farklı disiplinlerine ilişkin Tarih Eğitimi, Tarih Sosyolojisi, Dinler Tarihi, Mezhepler Tarihi, Bölgesel Araştırmalar, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika gibi sosyal bilimler alanına yeni bakış açıları kazandırabilecek incelemelere, bu alanlara kuramsal ve metodolojik katkı sağlayabilecek eleştirel tahlil ve araştırmalara yer verebileceği gibi, yukarıdaki disiplinlere veya disiplinler arası alanlara konu olacak kitap tanıtımlarına ve makale çevirilerine de imkan sağlamaktadır. ATAD 2020 yılının Aralık sayısında bilim dünyasına tarih bilimi başta olmak üzere bölgesel konuları da kapsayan 9 makale kazandırmıştır.

Modern çağın bilgiye ulaşmada kolaylık sağlayan açık erişim ortamı üzerinden yayın yapan ATAD, sosyal bilimler alanında daha fazla okuyucuya ulaşmayı hedeflemektedir. ATAD'ın Aralık sayısının yayınlanmasında katkı sunan ve emeği geçen bilim insanlarına teşekkür etmek istiyorum..

ATAD Dergi Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇELİK

ATAD

- 1 -

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

EDITORIAL

Dear readers,

We are bringing you the December 2020 issue of the ATAD magazine, which started its publication life in 2019 with the aim of presenting original studies in the social, cultural, political and economic fields in which history science and history are interdisciplinary.

ATAD, not only in the field of history, but also in different disciplines of social sciences such as History Education, History Sociology, History of Religions, History of Sects, Regional Studies, Political Science, International Relations and Political Science, International Relations and Foreign Policy. As well as providing critical analysis and research that can contribute theoretically and methodologically to these fields, it also provides opportunity for book promotions and article translations that will be the subject of the above disciplines or interdisciplinary fields. In the December 2020 issue of ATAD, the scientific world has brought 9 articles covering regional topics, especially historical science.

Broadcasting through the open access environment that provides convenience in accessing information of the modern age, ATAD aims to reach more readers in the field of social sciences. I would like to thank the scientists who contributed and contributed to the publication of ATAD's December issue. JAHs Editör

Asst. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

ATAD

- 2 -

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

İÇİNDEKİLER

MAKALE/ ARTICLES

Khaled Alkalajı

الدور الإسرائيلي الخفي في الصراع السوري ومكاسبه الاستثنائية 4-15
The Hidden Israeli Role In The Syrian Conflict And Its Exceptional Gains

Abdullah Sami Tekin

Trablusgarp Harbi ve Havacılık Tarihinde İlkler 16-29
The Tripoli War And Firsts in Aviation History

Kürşat Kolsuz

II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları 30-46
On the Eve of the Second World War Turkey's Air Force Policies

Hüseyin Günarslan

Burma Saya San İsyanı: Burmalıların İngilizlerle Mücadelesi..... 47-75
Burma Saya San Rebellion: Burmese Fight Against British

Onur Çapar

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz'de Stratejik Bir Fransız Yatırımı: İskenderun Limanı76-106
A Strategic French Investment in the Eastern Mediterranean After The First World War: Alexandretta Port

Sultan Gürsoy

Bizans-Müslüman Arap Mücadelesinde Bir Cemaat: Pavlikanlar 107-132
"A Congregation in The Byzantine-Muslim-Arab Struggle: Paulicians"

Habibe Bolat

II. Abdülhamit Döneminde Bir Eğitim Meselesi: Kafkas Muhacir Çocuklarının Eğitimi..... 133-150
A Question Of Educaion In The Reign of II. Abdulhamid: Education of Caucasian Muhajır Children

Zülfü Dağdeviren

Türkiye İle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler; Devlet-Hükümet İlişkileri ... 151-198
Political Relations Between Turkey And Kurdistan Regional Government Of Iraq; The State-Government Relations

Osman Akış

Halka Türkçe Öğretmede Halkevlerinin Rolü: Muş, Bitlis, Bingöl Örneği 199-224
The Role Of People's Houses In Teaching Turkish To The Folk: The Case Of Muş, Bitlis, Bingöl

ATAD

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 27 Aralık 2020

Kabul Tarihi: 30 Aralık 2020

Article Type: Research article

Submitted: 27 December 2020

Accepted: 30 December 2020

Atıf yapmak için

Alkalajı, Khaled. (2020). "الدور الإسرائيلي الخفي في الصراع السوري ومكاسبه الاستثنائية"، *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, s. 4-15.

Khaled Alkalajı¹

الدور الإسرائيلي الخفي في الصراع السوري ومكاسبه الاستثنائية

المخلص: شهدت الساحة الإسرائيلية تحليلات ومخاوف كبيرة من الانعكاسات السياسية والأمنية المحتمل حدوثها عن الأزمة السورية، ففي ظل حالة الفوضى خشيت تل أبيب من وصول جزء من أسلحة نظام الأسد إلى أيادي فصائل تعتبرها إسرائيل معادية لها، أو افتعال النظام لأزمة مع إسرائيل أو محاولته نقل الصراع لداخلها مما يؤدي لخطر الأوراق الإقليمية وصرف النظر عن جرائمه. كما خشيت إسرائيل من إسقاط نظام الأسد واستلام الحكم من قبل الإسلاميين الذين يتمتعون بشعبية واسعة محلياً وإقليمياً، مما يعني إمكانية تشكيل تحالف معادي لإسرائيل قد يمتد لجميع الدول المجاورة لإسرائيل وإحداث تحولات في المعادلات الإقليمية. وفي ظل تلك المخاوف حصلت إسرائيل وبدعم أمريكي على مكاسب كبيرة نتيجة تبعات الصراع السوري، تتمثل بدخولها بقوة ضمن التحالفات الإقليمية ونزع مخزون سوريا الكيماوي وتعميق الانقسام السني الشيعي. كما أن الأزمة أدت لاستنزاف طرفي الصراع الذين هم أعداء إسرائيل، ومن حيث النتيجة شعرت القيادة الإسرائيلية بالارتياح التام بعد الثورات والتحولات الإقليمية لأن المجتمع الدولي أصبح أقل اهتماماً بالقضية الفلسطينية وأظهر إسرائيل كدولة ديمقراطية في المنطقة.

الكلمات المفتاحية: الحرب الأهلية السورية، الدور الإسرائيلي، المكاسب، الأبعاد، ايران.

¹Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, shoodshood77@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5190-6772>.

The Hidden Israeli Role In The Syrian Conflict And Its Exceptional Gains

Abstract: The Israeli arena had many fears and obsessions about the political and security aftermaths that could arise from the Syrian crisis. In light of the state of chaos prevailing in the neighboring country- Syria, Tel Aviv was afraid that part of the Assad regime's weapons would reach the hands of factions that are considered hostile by Israel. Another possible scenario was that the regime would fabricate a crisis with Israel and move the conflict beyond its borders, the thing that might alter the international concentration on the regimes atrocities and confuse regional powers and lead consequently toward giving the Assad's regime more time to cover its crimes. Israel also feared the Assad regime would be overthrown and taken over by Islamists; those who enjoy wide popularity locally and regionally forming an anti-Israel alliance consequently. Promoting these prospected frightening results of the Syrian conflict and supported by the U.S, Israel could gain great benefits as a result. Israel could first widen the gap between Sunni-Shia disputes. Second, it could build alliances with regional powers and finally disarming the Syrian regime its chemical stockpile. The crisis also exhausted both parties of the conflict who used to be the enemies of Israel. Israeli leadership felt completely comfortable after the revolutions and regional transformations because the international community became less interested in the Palestinian issue and streaked Israel to prominence as an example of democracy in the region.

Key words: Syrian Civil War, Israeli Role, Gains, Dimensions, Iran

المدخل

بعد خروج مصر والأردن من خط الصراع مع إسرائيل عَقِبَ توقيعهما اتفاقات سلام، بقيت سوريا كراس حربية ضمن الصراع العربي الإسرائيلي الذي يُعد من أعقد وأطول أزمات الشرق الأوسط، وجاءت الأزمة السورية لُتُضاف إلى الأزمات الإقليمية السابقة التي هزّت المنطقة بأكملها، وأصبحت الساحة السورية بمثابة حلبة صراع بين العديد من الأطراف الدولية المتنافسة في محاولة منها لحماية مصالحها وتجنّب المخاطر المحتمل حدوثها عن الصراع. وتُدرِك إسرائيل قوة ارتباطات سوريا الإقليمية و أذرعها الخارجية، الأمر الذي جعل مسألة اتخاذ مواقف محددة إزاء الصراع السوري أو الانخراط فيه ليس بالأمر السهل. وفي ظلّ انحسار الدور الأمريكي في منطقة الشرق الأوسط وضعف الموقف العربي في معالجة الأزمة السورية برزت إيران وتركيا كقوى إقليمية رئيسية في تحديد السيناريوهات المستقبلية للصراع، وقد عبّرت إسرائيل بشكل متكرر بأنها لن تلتزم بأيّ تقاضيات بين الأطراف الأخرى الفاعلة في الصراع السوري التي لا تراعي مخاوفها الأمنية. ونتيجة الدور الإسرائيلي الخفيّ في قيادة تحولات الصراع السوري فقد حققت إسرائيل مكاسب كبيرة، ولعبت دوراً في منع تغيير المعادلات العسكرية القائمة على الأرض أو إنهاء الصراع السوري في بداياته الأولى، فإسرائيل تتعامل مع النظام والمعارضة على أنهما عدو، ومن مصلحتها استنزاف المقدرات السورية، والعمل على تغيير التحالفات في المنطقة من خلال محاولة إخراج سوريا من محور المقاومة إلى

محور الاعتدال بما يُسهم بخفض طموحاتها السياسية وقبولها بالرؤية الإسرائيلية لمفاوضات الحل النهائي للصراع العربي الإسرائيلي. وفي هذه الدراسة سنحاول تحليل الموقف الإسرائيلي من الأزمة السورية ومن ثم سنبين أهم المكاسب الاستثنائية التي انعكست على إسرائيل بشكل إيجابي والتي يمكن وصفها بأنها تحولات مفصلية في تاريخ أحداث الشرق الأوسط.

أولاً: الموقف الإسرائيلي من الصراع السوري

تدرك إسرائيل جيداً أن التغييرات في سوريا من المرجح أن تؤثر عليها أمنياً وسياسياً وأن الوضع السوري له خصوصية عالية بالنسبة لها، ذلك أن سوريا ترتبط مع دول وحركات تُعتبر في حالة حرب مع إسرائيل ولم تُوقع على معاهدة سلام معها، وتمتلك سوريا كميات كبيرة من الصواريخ والأسلحة الكيماوية التي تشكل خطراً كبيراً على أمن دول الجوار²، وأثبتت أحداث الحرب الأهلية أن النظام السوري قد استخدم جميع أنواع الأسلحة التي في حوزته تجاه المدنيين والمعارضة المسلحة، وهذا يعني أنه يُمكن أن يستخدم أي سلاح في حوزته تجاه إسرائيل حتى لو كان ذلك وعلى الرغم من وضوح الموقف الإسرائيلي من التغييرات السياسية في مصر وغيرها من بلدان السلاح محرماً دولياً. الربيع العربي، إلا أن الحكومة الإسرائيلية التزمت الصمت والترقب تجاه إضعاف النظام السوري دون إبداء أي موقف واضح من بقائه في السلطة أو إسقاطه، وهذا جعل موقف تل أبيب تجاه الأحداث في سوريا ضبابياً ومعقداً³.

رأت الإدارة الإسرائيلية في الصراع السوري فرصة حقيقية لإعادة تشكيل النظام الإقليمي وإضعاف محور المقاومة من خلال تقسيم سوريا إلى أقاليم طائفية وعرقية أو بقاء النظام الحالي المُنهك بنتائج حربه الكارثية. وبالطبع فإن تغاضي واشنطن وتل أبيب عن تدفق المقاتلين الأجانب القادمين لدعم طرفي النزاع في سوريا ومنع سقوط نظام الأسد هو بغية خلق واقع عسكري متوازن بين طرفي الصراع وإطالة أمد الأزمة⁴، وعدم حسمها من قبل أحد الأطراف وإكساب الصراع طبيعة مذهبية، وإجبار طرفي الصراع على السير بنفق مسدود وحالة عقم سياسي عسكري، بدلاً من محاربة إسرائيل عدوهم الأساسي، الأمر الذي يسهم في استمرار التدمير والقتل المتبادل وإضعاف الجيش وتقسيم مكونات المجتمع السوري وفق وضع استراتيجي يُرضي إسرائيل، حتى بات المشهد مألوفاً ومتكرراً في الساحة السورية ومكبساً إسرائيلياً كبيراً على المدى البعيد⁵.

ومنذ بدء الأزمة السورية أطلق المسؤولون الإسرائيليون خطوطاً حمراء في سوريا وحذرت خصومها من تجاوزها، والتي تتمثل بمنع طهران وموسكو من نقل أسلحة نوعية متطورة إلى أيادي النظام السوري وحزب الله الأمر الذي يُعيق حرية الحركة الإسرائيلية في توجيه الضربات الجوية في العمق السوري، ومنع إيران من تأمين ممر بري يصلها بساحل البحر المتوسط أو التمرکز العسكري قرب حدودها الشمالية⁶، مما يعني منع أي طرف من محاولة المساس بفارق القوة المقرر لصالح إسرائيل في الشرق الأوسط. لكن يبدو أن تلك الخطوط الحمراء اقتربت من التآكل

² "خصوصية الوضع السوري بالنسبة لإسرائيل"، صحيفة هاريتس Haar، تل أبيب، 28.03.2011. <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/let-syria-take-care-of-itself-1.352250> (الدخول: 13.11.2020)

³ "الموقف الإسرائيلي من الثورة السورية ومستجداته"، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، 26 حزيران 2012، <https://cutt.us/YLTLb> (الدخول: 13.11.2020)

⁴ Amos Harel, To Push Iran Back, Israel Ramps Up Support for Syrian Rebels, Arming 7 Different Groups, 21/2/2018.

⁵ محسن صالح (2016). "السياسة الأمريكية في سورية .. جدران الدم"، مركز الجزيرة، 18.10.2016

⁶ Yadlin, Amos and Ari Heistein, "Ending the War in Syria: An Israeli Perspective", Council on Foreign Relation, 21 September 2017, (Visited on 20: November 2020) https://www.cfr.org/councilofcouncils/global_memos/p39169

Khaled Alkalaji الدور الإسرائيلي الخفي في الصراع السوري ومكاسبه الاستثنائية

لحد كبير بسبب أن المخططات الإيرانية تسيير بخطى متسارعة نحو تحقيق أهدافها بالرغم من كل الضربات الجوية الموجعة والعقبات التي تواجهها في سورية⁷.

وواجهت تل أبيب صعوبة حقيقية نتيجة عدم وجود قنوات اتصال مباشرة مع سوريا (الدولة المحورية في العالم العربي)، إلا أن الاستخبارات الإسرائيلية تمكنت من التواصل مع حلفاء طرفي الصراع، وعملوا على إدارة الأزمة وتغذيتها بشكل خفي لإضعاف العدو السوري. وقد انقسم الموقف الرسمي والشعبي الإسرائيلي تجاه نظام الأسد إلى اتجاهين:

*الاتجاه الأول مؤيد لسقوط نظام الأسد: ويُسس موقفه على أساس اعتبارات عديدة تتعلق بأن النظام السوري متمسك بموقفه الراض للشروط الإسرائيلية لعملية السلام وأي نظام بديل للأسد سينشغل لسنوات طويلة بالأوضاع الداخلية واستعادة وحدة البلاد والاستقرار. كما أن تغيير نظام الأسد سيؤدي بالضرورة لإضعاف وتفكيك "محور المقاومة" المعادي لإسرائيل، الأمر الذي يُسهم في إعادة رسم خارطة جديدة للنظام الإقليمي لمصلحة تل أبيب.

*أما الاتجاه الثاني فهو داعم لبقاء نظام الأسد في السلطة: وقد استند هذا الموقف على مجموعة من التبريرات المتمثلة الذي يعتبر سلطة مركزية لفصائل المقاومة في بالخوف من وصول نظام إسلامي إلى الحكم بديلاً عن نظام الأسد لبنان وفلسطين يُمكن الرجوع إليه عند أي مفاوضات مستقبلية⁸. وإن قيام نظام ديمقراطي في سوريا قد يُعزز مكانتها في مواجهة إسرائيل التي تُعد الدولة الديمقراطية الوحيدة بين الأنظمة العسكرية الأخرى في المنطقة. وبطبيعة الحال فإن تل أبيب لا تنسى أن نظام الأسد الأب والابن قد عمل على تهدئة الجبهة السورية الإسرائيلية لأكثر من 40 عاماً، فلا ترغب إسرائيل بظهور جيهاات جديدة أو وصول أسلحة متطورة أو كيماوية لأيدي فصائل المعارضة التي قد تُستخدم ضدها في المستقبل⁹.

كما افترض بعض المحللين العسكريين أنه من الممكن أيضاً زيادة النفوذ الإيراني في سوريا ولبنان بديلاً للفراغ والضعف الذي قد يتركه النظام السوري في حال سقوطه، وهو ما يُشكل خطورة على إسرائيل أكثر من الدور السوري ذاته¹⁰. وكانت الإدارة الإسرائيلية قد وضعت في حساباتها كل الاحتمالات خصوصاً احتمالية قيام النظام السوري أو أحد أذرع المقاومة المرتبطة به بافتعال أزمة مع إسرائيل ونقل التوترات إليها، وذلك بهدف تخفيف الضغط الداخلي على النظام ورفع شعبيته وتوحيد الرأي العام الداخلي والعربي ضد إسرائيل. وهذه السياسة كان قد اتبعها نظام صدام حسين في حرب الخليج عام 1991 عندما قصف إسرائيل بعدد من الصواريخ البعيدة المدى، وكذلك عندما عمد حزب الله لقتل جنديين إسرائيليين عام 2006 والتي نشبت على إثرها حرب تموز بين إسرائيل وحزب الله. وتجنباً لأي تطورات محتملة من الممكن أن تنجم عن الحرب السورية فقد سعى الجيش الإسرائيلي لتعزير أمن الحدود وردّ بشكل

7 ليهي بن شطريت. (2017). "حسابات الريح والخسارة في الازمة السورية من منظور إسرائيلي"، ترجمة: كريم المهاجري، مركز الجزيرة للدراسات، 14 كانون الأول 2017، ص3، <https://studies.aljazeera.net/ar/reports/2017/12/171214092322811.htm> (الدخول: 13.10.2020)

8 مارك هيلر (2013). "التورات في العالم العربي وأثارها على إسرائيل"، صحيفة القدس العربي، 16 نيسان 2013، للمزيد انظر في الرابط: <http://www.alquds.co.uk/?p=34585> (13.11.2020)

9 باسم القاسم (2019). الاستراتيجية الإسرائيلية تجاه الازمة السورية 2011-2018، سلسلة دراسات علمية محكمة، مركز زيتونة للدراسات والاستشارات، بيروت، أيلول 2019، ص28

10 يوني بن مناحيم (2011). مركز دراسات وسائل الإعلام والإذاعة والتلفزة العبرية، ترجمة: مركز دراسات وتحليل المعلومات الصحفية، 2011، ص2 <http://www.alzaytouna.net/arabic/data/attachments> (الدخول: 13.10.2020)

متوازن على القذائف القادمة من سوريا دون اللجوء لحرب مفتوحة غير محسوبة النتائج والآثار¹¹، وأبلغت الإدارة الإسرائيلية كلاً من واشنطن وموسكو بأنها ستتحرك جواً في سوريا وفقاً لما تُملِّه متطلباتها الأمنية¹².

ومن خلال تتبع الموقف الإسرائيلي نجد أن إسرائيل كانت تؤيد سياسة النظام العسكرية تجاه المعارضة وتفضل عدم تغييره بالطرق السلمية. ذلك أن ذلك الطريق سيدفع سوريا على الأرجح نحو الانقسام، ومن الطبيعي أن تفكك سوريا لكيانات متناحرة يحقق لإسرائيل مزايا استراتيجية طويلة الأمد، فمن جهة فإن دعم تل أبيب إنشاء كيان كردي في سوريا يقطع الطريق على استكمال إيران لمشاريعها الدينية والاقتصادية، وتعزيز مكانة الأكراد في تلك المنطقة يُمكن أن يسهم في تهديد الأمن القومي التركي وإضعاف مكانة تركيا لدى الولايات المتحدة الأمريكية، ومن جهة أخرى فإن تقسيم سوريا ولو لمناطق نفوذ يُمكن أن يُفوض دور سوريا في النظام الإقليمي والملفين اللبناني والفلسطيني، وستبقى سوريا منشغلة بنسوية أوضاعها الداخلية، مما يُمكن إسرائيل تحقيق السيطرة الفعلية والقانونية على إقليم الجولان المحتل.

ثانياً: تراجع القدرة السورية على المواجهة مع إسرائيل

من المسلم به أن سوريا قبل الأزمة كانت تشكل عامل توازن واستقرار في النظام الإقليمي، وبمثابة رأس حربة في محور المقاومة الذي تستطيع من خلاله التفاوض بقوة على الملفات الإقليمية الساخنة في المنطقة. ولكن بعد عام 2011 تحول المشهد من الصراع خارج سورية إلى الصراع عليها، ونشأت حالة فراغ و "تغير في الأدوار" نتيجة فقدان أدوات الردع التي كانت تتمتع بها. فسوريا كانت داعماً خفياً لحزب العمال الكردستاني في حربه ضد تركيا وكانت تصارع خارج حدودها في لبنان وفلسطين والعراق، إلا أن الانتفاضة الشعبية المفاجئة في سوريا حولتها من لاعب إلى ملعب لصراعات العديد من الأطراف الإقليمية والدولية. وبالرغم من تحقيق النظام السوري بعض الانتصارات على خصومه في الداخل فإن سورية ستبقى ضعيفة عاجزة عن تأدية دورها الإقليمي الذي كانت تُؤديه من قبل ولسنوات عديدة¹³، حيث أن قوتها العسكرية ووحدها الوطنية ومعظم أوراق القوة التي كانت تتفخر بها قد خسرتها نتيجة التدخلات الخارجية والأعمال القتالية التي شهدتها الميدان السوري. وفي ظل واقع الفراغ الناجم عن غياب الدور السوري، برز النفوذ الإيراني والتركي ليملا ذلك الفراغ، إلا أن الدور الإسرائيلي المدعوم أمريكياً وقف حاجزاً أمام تنامي ذلك النفوذ خصوصاً بعد ارتفاع وتيرة العلاقات الإسرائيلية الخليجية المتخوفة من نوايا طهران وأنقرة تجاه المنطقة. ويمكن أن نوضح أهم المظاهر المتعلقة بتراجع الدور الإقليمي السوري وإضعاف عوامل الردع السورية تجاه إسرائيل من خلال المجالات التالية:

1. نزع السلاح الكيماوي السوري وانعكاساته على إسرائيل:

المستقر عليه وفقاً للقانون الدولي الإنساني في النزاعات المسلحة الدولية وغير الدولية يُحظر استخدام الأسلحة الكيماوية ضد جميع الأهداف المدنية والعسكرية، ذلك أن تلك الأسلحة تُحدث أضراراً كبيرة على جميع الكائنات الحية، وتنتشر آثارها بشكل عشوائي على نطاق واسع. إلا أن الأرض السورية كانت ميداناً واسعاً لاستخدام جميع أنواع الأسلحة المحرمة دولياً (الكيماوية والعنقودية والمسمارية والفراغية) وذلك لعدة مرات وبكميات متفاوتة. ويُؤكد الخبراء والمختصون أن تلك الأسلحة من الصعب تصنيعها أو إطلاقها من قبل أطراف غير حكومية، فوفقاً للأدلة والتحقيقات الدولية توجه أصابع الاتهام لقوات النظام السوري بشأن معظم الهجمات الكيماوية المرتكبة خلال الصراع

11 أمجد جبريل (2013). "السياسة الإسرائيلية تجاه الثورات العربية"، مجلة شؤون عربية، العدد 154، القاهرة، 2013، ص 127.

12 "Netanyahu on the Syrian cease-fire agreement: Israel will act in Syria according to its security needs", YNET, 13 November 2017, <http://www.ynet.co.il/articles/0.7340.L-5042298.00.html>. (Visited on 20: November 2020)

13 صالح نعماني (2011). "تقدير أمان حول المخاطر الاستراتيجية"، 2011، للمزيد انظر على الرابط التالي: <http://www.naamy.net.view.php?d=603edir> (الدخول: 13.10.2020)

Khaled Alkalaji

الدور الإسرائيلي الخفي في الصراع السوري ومكاسبه الاستثنائية

السوري. ففي تاريخ 21.08.2013 تم اتهام النظام بشن هجمات كيميائية على منطقة غوطة دمشق التي كانت واقعة تحت سيطرة قوات المعارضة وراح ضحيتها حوالي 1550 ضحية، و فوراً على إثر تلك الحادثة هددت الولايات المتحدة الأمريكية وحلفائها بتوجيه ضربة عسكرية ضد النظام، إلا أن روسيا خرجت بمبادرة تقضي بانضمام سورية لمنظمة حظر الأسلحة الكيميائية وتدمير ترسانتها الكيميائية التي بلغت 1300 طن عبر مفتشين دوليين، وأصدر مجلس الأمن الدولي القرار رقم 2118 لتثبيت هذه المبادرة.

وفي الواقع لم تكن تلك الخطوات لحماية الشعب السوري وإنما لحماية أمن الجار الإسرائيلي، فأثبت ذلك الاتفاق مدى التناقض الكبير في المبادئ الغربية والأمريكية الغير قائمة على أسس إنسانية أو أخلاقية، وشكل صدمة للمعارضة السورية وداعميها، وفرصة لإعادة الشريعة لنظام الأسد باعتباره قادراً على إبرام وتنفيذ اتفاقات دولية وطرف يمكن الوثوق به في المستقبل. وعلى المستوى الإسرائيلي فقد رأى البعض أن ذلك الاتفاق ضيَع فرصة توجيه ضربة قاصمة للنظام السوري حليف طهران وإنهاء محور الشر. لكن الرأي السائد في إسرائيل يرى أن توجيه أي ضربة محتملة تجاه سوريا قد تؤدي لحرب اقليمية تشمل حلفاء النظام الأمر الذي من شأنه تهديد الأمن الإسرائيلي، لذلك فإن الاتفاق منح إسرائيل مكاسب استراتيجية مهمة، فمن ناحية تم تدمير المخزون الكيميائي وإضعاف قدرات الردع السورية ومنع وقوع تلك الأسلحة الخطيرة في أيادي تنظيمات معادية، الأمر الذي من شأنه تحويل الجبهة الإسرائيلية الشمالية الهادئة لجبهة ساخنة¹⁴. ومن ناحية أخرى فقد شكّل الاتفاق حافزاً مهماً لإبرام الاتفاق النووي الإيراني مع الدول الكبرى، وتراجع الدور التركي في الملف السوري أيضاً، وهو ما يصب في المصلحة الإسرائيلية البعيدة المدى.

2. حرية الحركة الإسرائيلية بضرب المقرات والقوافل العسكرية ضمن سوريا:

قبل انطلاق الأزمة السورية كانت إسرائيل تقوم بشن ضربات متقطعة ومحدودة وبشكل غير معلن على قوافل الأسلحة المتجهة من سوريا إلى حزب الله اللبناني. ولكن بعد التطورات المتسارعة التي رافقت مجريات الأحداث وازدياد حجم التواجد الإيراني في جميع أنحاء سوريا، عملت تل أبيب على تكثيف هجماتها الجوية وبشكل علني ضد الأهداف العسكرية الحيوية ومراكز التصنيع ومخازن الأسلحة وأي مركز عسكري عائد لإيران أو لوكلائها في سورية. فأصبحت إسرائيل تتعامل مع سوريا كأنها منطقة نفوذ تابعة لها تستهدفها متى تشاء دون أي اعتبار للوجود الروسي، وتحاول تل أبيب استدراج سوريا للرد على هجماتها بغية كشف أسرار الأسلحة السورية، إلا أنه إلى الآن لم يصدر أي رد عسكري من جانب نظام الأسد تجاه العمق الإسرائيلي. فعلى سبيل المثال أعلن الجيش الإسرائيلي أنه خلال الأعوام 2018-2019-2020 قد دُمّر ثلث الدفاعات الجوية وهاجم 955 هدفاً مختلفاً على الأراضي السورية عبر إطلاق 4239 صاروخاً. وفي تاريخ 10.05.2018 ضربت إسرائيل في يوم واحد 80 موقعاً عسكرياً تابعاً للجيش السوري والتنظيمات الإيرانية المتحالفة معه وذلك بعد حادثة إطلاق الحرس الثوري الإيراني قرابة 30 صاروخاً نحو المواقع العسكرية الإسرائيلية في الجولان المحتل. ويؤكد المختصون بالشأن السوري وجود توافق ضمنى بين موسكو وواشنطن وتل أبيب حول مسألة تحجيم الوجود الإيراني في سوريا ومنعها من إرسال أي رسائل تهديد لإسرائيل¹⁵.

وتعتقد الإدارة الإسرائيلية أن تلك الضربات الجوية الخاطفة تجنّب إسرائيل الحرب الشاملة التي قد تكون مكلفة وغير محسوبة النتائج وتمنع من محاولات التأثير على الميزان الاستراتيجي والتفوق النوعي الإسرائيلي في المنطقة¹⁶، ذلك أن أي تأخير في تنفيذ تلك الضربات الوقائية سيجعل الثمن الذي قد تدفعه تل أبيب في حربها المقبلة على خصومها

14 حيان دخان (2013). "المساءلة السورية ومضاعفاتها على الأمن الإسرائيلي: فوائد استمرار النزاع"، مؤسسة كارنيغي للسلام الدولي، 5 أيلول 2013.

15 عنان أبو عامر (2018). "تسويق إسرائيلي روسي لتأمين الحدود السورية وإخراج إيران"، موقع عربي 21، 21/2018/5/21. <https://cutt.us/CLTT8> (الدخول: 13.11.2020)

16 أحمد خليفة (2018). "استراتيجيات الجيش الإسرائيلي في ضوء المتغيرات الإقليمية والتهديدات المستجدة، دراسات وجنرالات وباحثين إسرائيليين كبار، سلسلة قضايا استراتيجية (5)، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت، 2018، ص 53

أكبر بكثير مما يُمكن أن تدفعه في الوقت الحالي. وبالرغم من الدقة العالية للأهداف التي تدمرها الضربات الإسرائيلية إلا أنه توجد بعض الحسابات الخاطئة التي قد تقع أثناء تنفيذ تلك الهجمات، وهذا ما حدث بالفعل في 17.09.2018 عندما تسببت الغارات الإسرائيلية بإسقاط الدفاعات الجوية السورية عن طريق الخطأ لطائرة عسكرية روسية وقُتل على إثرها 15 جندي روسي¹⁷، ونجم عن تلك الحادثة شرخ واسع في العلاقات الإسرائيلية الروسية خصوصاً بعد إبرام موسكو اتفاقاً مع النظام السوري لتسليمه صفقة صواريخ من نوع S300 التي لو تم استخدامها بشكل فعال لأسهمت بتغيير معادلات القوة إلى حد كبير¹⁸.

3. تراجع قوة وشعبية حركات المقاومة المدعومة من النظام السوري:

استطاع حزب الله المرتبط بمحور المقاومة رفع شعبيته وتأييده على المستوى الإقليمي عندما أبرم في عام 2004 صفقة تبادل الأسرى مع إسرائيل والتي استطاع بموجبها إطلاق سراح 1400 أسير من جنسيات عربية متعددة، وفي حرب تموز عام 2006 استطاع الحزب تحقيق انتصار معنوي مع إسرائيل عندما فرض عليها بعضاً من شروطه. واكتسب عناصر حزب الله خبرة قتالية واسعة بعد الانخراط الكامل إلى جانب النظام في الحرب الأهلية السورية ضد الحاضنة الشعبية السنية التي كانت قد دعمتهم في صراعاتهم السابقة مع إسرائيل. فكانت مشاركته تلك مرحلة تحول خطيرة في تاريخ العمل العسكري للحزب، وعانى على إثرها من مؤشرات ضعف وخسائر متعددة: فمن جهة أولى تراجع التأييد الشعبي لحزب الله على المستويات الداخلية والعربية والإسلامية وتغيرت النظرة إليه من مقاوم للاحتلال إلى صفة العدو، وذلك بسبب ضخامة حجم الأفعال الإجرامية التي كان قد ارتكبها إلى جانب النظام السوري ضد المعارضين في سوريا. ومن جانب آخر خسر حزب الله حوالي 2000 مقاتل و 4550 عاهة دائمة خلال الحرب¹⁹، وهذا يكلفه خسائر مادية ضخمة في دفع تعويضات عائلات المصابين بالإضافة إلى تراجع مصادر تمويله نتيجة العقوبات الغربية الأمريكية المفروضة عليه إثر مشاركته في الحرب السورية. وأما بالنسبة لحركة حماس فإنها وقعت في مأزق كبير من جهة الموازنة بين الاستفادة من الدعم المادي والسياسي الذي كانت تتلقاه من النظام السوري وبين المبادئ التي تتبناها في تحقيق المطالب الشعبية في الحرية والعدالة والمساواة ومقاومة الاحتلال، وقد انحازت الحركة لدعم نضال الشعب السوري ضد تصرفات النظام القمعية، باعتبارها حركة تستمد قوتها وشرعيتها من الدعم الجماهيري، وكذلك تماشياً مع المطالب القطرية والتركية. وقد نجم عن سياسة حركة حماس تلك أن خسرت جزءاً كبيراً من الدعم المقدم من سوريا وإيران، واضطرت لنقل مكاتبها السياسية من دمشق إلى الدوحة. ومن المتوقع تأثير تلك الأوضاع المفاجئة الطارئة على حركة حماس وحزب الله في أي مواجهة قادمة مع إسرائيل في المستقبل، لاسيما أن موضوع سلاح حماس وحزب الله هو نفسه موضع خلاف داخلي ضمن فلسطين ولبنان.

ثالثاً: اعتبار إيران كعدو للعرب بدلاً من إسرائيل:

¹⁷ "التتسيق بين إسرائيل وروسيا في سوريا على المحك"، المصدر الأساسي: *بيدوت/أحرنوت*، ترجمة: تلفزيون سوريا، 2018/4/11.

<https://cutt.us/16D7c> (الدخول: 13.10.2020)

¹⁸ "إسرائيل للولايات المتحدة الأمريكية: أوقفوا بيع S300 لسورية"، صحيفة *هاآرتس*، تل أبيب، 09.05.2013 موجود على الرابط:

<http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2015839> (الدخول: 13.11.2020)

¹⁹ يوسي يهشوع (2017). "نهاجم أو لا نهاجم"، صحيفة *بيدوت/أحرنوت*، تل أبيب، 1.07.2017.

<https://www.vediot.co.il/articles/0,7340,L-4983421,00.html> (الدخول: 13.10.2020)

كان للتدخل الإيراني في سوريا وارتكاب الميلشيات الشيعية الطائفية المرتبطة بإيران العديد من المجازر والأعمال الوحشية بحق الأغلبية السنية في سوريا، الأثر الكبير في تغيير أفكار شرائح واسعة من الرأي العام في العالم العربي باعتبار إيران بمذهبها الديني وبنظامها السياسي العدو الأول للعرب بدلاً من إسرائيل. وقد شكّلت انعكاسات الأزمة السورية والاضطرابات السياسية الناجمة عن الثورات العربية و صعود إيران بمشاريعها التوسعية النووية ذات المخاطر المشتركة على العرب واليهود، منطلقاً لإسرائيل تسعى بواسطة إعادة رسم المشهد الإقليمي²⁰، وترسيخ فكرة "العدو المشترك" من خلال تحويل الصراع العربي الإسرائيلي إلى صراع عربي إيراني وتعميق الانقسام المذهبي بين السنة والشيعية. وبمعنى أدق تحويل إسرائيل من العدو التاريخي للعرب إلى الشريك الاستراتيجي في مواجهة المخاطر الإيرانية. ونعتقد أن تلك التغيّرات في مفاهيم العداء وطبيعة التحالفات هي متغيّرات جيوسياسية وعلامات فارقة في تاريخ العلاقات ضمن الشرق الأوسط. وإن ترسيخ تلك المفاهيم الجديدة قد انعكس على إسرائيل بشكل إيجابي من ناحيتين أساسيتين:

أ- أصبحت إسرائيل جزءاً من التحالفات الإقليمية:

في ظل المتغيّرات في المنطقة وتراجع الدور العربي في الملف السوري، حاولت تل أبيب بآلتها الإعلامية والدبلوماسية وبدعم واسع من الإدارة الأمريكية الترويج لخطة السلام المعروفة "صفقة القرن" القائمة على التطبيع مع الدول العربية، والعدول عن فكرة الانسحاب من الأراضي العربية المحتلة وإنهاء القضية الفلسطينية. وكانت إسرائيل منذ تأسيسها خارج التحالفات الإقليمية، لكن تبعات الحرب الأهلية في سورية وما رافقها من تغلغل إيراني فيها والاقتراب من استكمال مشروع الهلال الشيعي، ونتيجة التهديد الحقيقي للأنظمة العربية الأخرى القادم من العدوى الثورية المنتشرة في البلدان المجاورة، كانت تلك عبارة عن عوامل مباشرة في دفع المحور السني المعتدل للبحث عن حليف إقليمي قوي يشترك معه بنفس الرؤية تجاه إيران، فكان التمدد الإيراني الشيعي نقطة التقاء بين الطرفين الخليجي والإسرائيلي. وإن حكام بعض الدول العربية باتوا على قناعة تامة بأن تأسيس علاقات صداقة مع نتنياهو وإجراء اتصالات مع تل أبيب هي بطاقة الدخول للبيت الأبيض وكسب ثقة ترامب الرئيس الأمريكي السابق، والواقع إن نتنياهو هو المحرك الخفي لترامب وله تأثير كبير في قرارات واشنطن. ولا يمكننا أن ننكر أن إسرائيل استغلت جيداً الفراغ الذي نشأ في العالم العربي نتيجة الأزمة السورية وأحداث الربيع العربي، فعملت على بناء شبكة علاقات على مختلف الأصعدة مع العديد من الدول العربية سواء بصورة علنية أو بصورة سرية.

واتفاق السلام وتطبيع العلاقات المبرم عام 2020 بين الإمارات وإسرائيل ينبع من التخوف الإماراتي من احتمال انسحاب الولايات المتحدة الأمريكية من الخليج وتركها لقمة سائغة لإيران، مما جعلها تبحث عن حليف جديد ممثلاً بإسرائيل. ولا يمكن الاختلاف حول أن تلك الاتفاقيات تعد حدثاً تاريخياً في النظام الإقليمي من حيث نواحي تعزيز الردع لإسرائيل وتحسين مركزها الاستراتيجي بشكل فعال، ومنحها شرعية عربية وإسلامية بوجود دولة يهودية في قلب الشرق الأوسط المسلم، حيث أن إسرائيل تحاول الخروج من عزلتها والحصول على مزيد من الشرعية الدولية عبر بناء علاقات مع محيطها العربي مما يسهم في تغيير صفة العنصرية الملائمة لها منذ تأسيسها. كما أن هناك خطة شاملة سطرّح للعلن في وقت لاحق حول إنشاء حلف الناتو اليهودي العربي في الشرق الأوسط لمواجهة التهديدات الإيرانية المتزايدة في سوريا ولبنان والعراق. ومن جانب آخر يرى بعض المحللين أن أحد العوامل الرئيسية للتقارب بين إسرائيل وبعض الدول الخليجية هو أيضاً لتعزيز الجبهة المضادة لتركيا والحد من دورها المتزايد في سوريا والمنطقة العربية وردة فعل قابلة للتطور على تراجع علاقاتهم معها.

وبعبارة أخرى فإن تل أبيب تبني تحالفها مع الخليج العربي على أساس الإقرار بأن إسرائيل هي الدولة الوحيدة القادرة على حماية المنطقة من الأخطار الخارجية في حال انسحاب القوات الأمريكية من الشرق الأوسط، فإسرائيل تنتظر

²⁰ عبد الوهاب بدر خان(2013). "رهانات متداخلة: السياسة الخارجية السورية وإدارة الأزمة"، مجلة السياسة الدولية، العدد 193، القاهرة، 2013.

الحصول على مقابل كبير بدل الحماية وهو تسوية صراعها بشكل نهائي مع العرب وتخليبهم عن المطالبة بالأراضي العربية المحتلة وإنهاء القضية الفلسطينية²¹.

ب-إظهار إسرائيل كدولة ديمقراطية:

خلال سنوات الحرب في سوريا ارتكب نظام الأسد وميليشياته جميع أنواع الجرائم واستخدم كافة أنواع الأسلحة بحق معارضيه وقتل مئات الآلاف من أبناء الشعب السوري في سبيل الحفاظ على الحكم في سوريا ورفض إجراء إصلاحات حقيقية وفق المعايير الدولية. وفي ظل تلك المجازر والإجراءات المتبعة من قبل نظام الأسد بدت إسرائيل أنها البلد المسالم الديمقراطي الذي يتعامل مع الفلسطينيين دون استخدام أي وسائل للعنف، وأنها لم تقتل في صراعها مع العرب ما قتله الأسد من شعبه خلال فترة زمنية قصيرة من مراحل الصراع، وحاولت إسرائيل إقناع شعوب المنطقة بأن حالة عدم الاستقرار والفوضى لا تتبع من الصراع العربي الإسرائيلي بقدر ما ينبع من الأزمات الداخلية التي تعيشها تلك الأنظمة²². وأظهرت الأزمة أن إسرائيل بلد إنساني غير عدواني يعمل على معالجة جرحى قوات المعارضة الذين يتم تصفيتهم إذا ما دخلوا مشافي نظام الأسد، وحتى أن الضربات الجوية الإسرائيلية على سوريا كانت لا تستهدف الأهداف المدنية وإنما توجه فقط على المواقع العسكرية. ومن خلال تلك السياسات والإجراءات تكون إسرائيل قد أرسلت رسائل عدة من الممكن أن تحسّن صورتها في محيطها الإقليمي وعقلية المجتمع الدولي، وأنها الدولة الديمقراطية الوحيدة بين الدول الديكتاتورية العربية.

رابعاً: الاعتراف الأمريكي بالسيادة الإسرائيلية على الجولان السوري:

استناداً لقرارات مجلس الأمن الدولي (242- 497) هضبة الجولان أرض سورية احتلتها إسرائيل عام 1967 وعليها الانسحاب منه وإلغاء ضمها له واعتبار جميع الإجراءات المتخذة من قبلها باطلة وغير قانونية. وبالرغم من الرفض الدولي الواسع وفي عام 2019 فقد وقّع ترامب الرئيس الأمريكي السابق قراراً يقضي بالاعتراف الأمريكي بالسيادة الإسرائيلية على ذلك الإقليم. وقبل ذلك أيضاً كان قد أصدر قراراً ينص على الاعتراف بالقدس عاصمة لإسرائيل ونقل السفارة الأمريكية إليها.

ويعتقد أن جماعات الضغط الصهيونية داخل أمريكا والمصالح الانتخابية المتبادلة بين القيادين الأمريكي والإسرائيلية قد دفعت ترامب على تلك الخطوات الاستثنائية الخاصة بالجولان والقدس، ولكن يرى قسم كبير من المحللين أن ترامب لم يكن يُقدّم على ذلك التوجّه الخطير لولا حالة الفراغ والضعف الإقليمي الناجمة عن الصراع السوري والثورات العربية ، فالوضع العربي كان يعاني من حروب أهلية وانقسامات كبيرة حول قضية حصار دولة قطر و محاولة بعض الحكام إقامة علاقات مع إسرائيل لحماية أنظمتها من النوايا الإيرانية الخفية تجاه دول المنطقة، وإن تركيا كانت مشغولة بأوضاعها الداخلية ومخاطر تأسيس دولة كردية على حدودها الجنوبية، كما أن إيران كانت غارقة في المستنقع السوري وتعاني من عقوبات صارمة ووضع تفاوضي ضعيف حول ملفاتها الحيوية. ففي ظل تلك الظروف والتحويلات الإقليمية والمناخ الدولي الذي أصبح أقل اهتماماً بالقضيتين السورية والفلسطينية شعرت القيادة الأمريكية والإسرائيلية بالارتياح وتوافر الأرضية المناسبة لاتخاذ مثل تلك القرارات.

ومن المرجح أن يكون لتلك القرارات تداعيات على التسوية السياسية النهائية بين العرب وإسرائيل، فالاعتراف جاء من قبل أقوى دولة في العالم ومن المتوقع أن تحذو دول عديدة لاتخاذ مثل ذلك الإجراء نتيجة الضغط الأمريكي عليها. ولاشك أن الاعتراف يعد سابقة تاريخية خطيرة وانتهاكاً صارخاً للقانون الدولي، لذلك أن له دوراً في تشجيع وتشريع الاحتلال كوسيلة قانونية لضمّ الأقاليم والمستوطنات، مما يعني فشل نهائي لعملية السلام ونهاية حلّ الدولتين. ومن

21 زياد القواسمي(2017). "حزب الله بعد تدخله في الأزمة السورية: إلى أين"، المركز الفلسطيني للأبحاث، القدس، 24 أيلول 2017، ص8.

22 ماجد كياي(2020). "الصراع السوري من وجهة نظر إسرائيلية"، مركز أبحاث منظمة التحرير الفلسطينية، 2020

<https://www.prc.ps> (الدخول: 13.11.2020)

Khaled Alkalaji

الدور الإسرائيلي الخفي في الصراع السوري ومكاسبه الاستثنائية

جانب آخر يُعد الاعتراف الأمريكي عقبه أمام فرص تعزيز التعاون العلني بين العرب والاسرائيليين، وتراجع الدور الأمريكي في الاستمرار بدور الوسيط المحايد على حساب تنامي الدور الروسي والإيراني في المنطقة²³، وقد تكون المصالح الإسرائيلية والأمريكية عرضة للتهديد في المستقبل القريب، ومن الواضح أنه يتم إعادة تشكيل المنطقة وتغيير ملامح الصراع العربي الإسرائيلي.

خاتمة :

وهكذا رأينا أن الحرب السورية كانت زلزالاً إقليمياً عبر إحداثها تغيرات جيوسياسية بعيدة المدى تتمثل في اعتبار إيران العدو الأول للعرب بدلاً من إسرائيل التي أصبحت صديقاً يمكن الوثوق به ، فالعدو الإسرائيلي التي كانت خارج نطاق التحالفات في منطقة الشرق الأوسط أصبحت مرتكراً أساسياً للحلف المناهض للمشاريع الإيرانية المهددة لاستقرار المنطقة. ولاشك أن إسرائيل كانت اللاعب الخفي المتمكّم بمجريات الصراع السوري والذي كان من شأنه إخراج سوريا من معادلات القوة والتوازن في النظام الإقليمي، فلم تعد تشكل أي تهديد جدي لإسرائيل، خصوصاً بعد نزع سلاحها الكيماوي وارتفاع حدة الانقسامات بين مكونات الشعب السوري وإنهاء معظم وسائل الردع لديها. ومن الواضح أن سوريا أصبحت تسير بخطى متسارعة نحو التقسيم وتتنافس على أرضها جيوش دول إقليمية ودولية وتعيش الآن تحت وطأة عقوبات أمريكية صارمة، كما أن نصف الشعب السوري تقريباً بات تحت وصف اللاجئين، حيث نجم عن الحرب الكارثية ما يُقارب 690 ألف قتيل وخسائر اقتصادية تقدر بـ 530 مليار دولار، وبالطبع فإن استمرار الصراع وتفكيك سوريا هو أفضل النتائج التي تصب في المصلحة الإسرائيلية²⁴، وهو ما تتمناه إسرائيل لعدوها التاريخي الذي خاضت ضده حروباً عدة. وستبقى إسرائيل مجاورة لدولة ضعيفة تسودها الخلافات الطائفية وحالة الاستنزاف لجميع الأطراف المعادية لها. وقد بدأت أيادي الاستخبارات الإسرائيلية تظهر بشكل واضح عبر تنفيذ مخططاتها ودعم المشاريع الانفصالية في منطقة شرق الفرات بالتعاون مع الحليف الأمريكي وبعض القوى المناهضة لتنامي النفوذ التركي في المنطقة.

ويبدو جلياً أن الحل الدائم والخروج من الفوضى الإقليمية الناجمة عن الأزمة السورية يكون بتوافق الأطراف الفاعلة على صيغة مقبولة لدى الجميع، وإن الفرقاء السوريين هم فقط عبارة عن أدوات لتطبيق بنود الحل المنفق عليه بين تلك الأطراف. ومن جانبها فإن القيادة الإسرائيلية تتابع عن كثب الخيارات المحتملة للمرحلة الانتقالية في سوريا وتُحاول بكل إمكاناتها الحصول على المزيد من المكاسب وتجنّب الانكسارات السلبية للصراع على النظام الإقليمي، إلا أنه من النتائج السابقة وبالرغم من عدم وجود حليف ميداني محدد لإسرائيل على الساحة السورية، تبدو إسرائيل المستفيد الأكبر مقارنةً مع بقية الأطراف الإقليمية والدولية الفاعلة في الصراع السوري.

²³ "خلفيات اعتراف ترامب بالقدس عاصمة لإسرائيل وتداعياته"، مركز الجزيرة للدراسات، 11 كانون الأول 2017، ص5-6
²⁴ عاطف، علي(2017)، "اليد الخفية ... طبيعة الدور الإسرائيلي في الأزمة السورية"، مركز البديل للتخطيط والدراسات الاستراتيجية، 24.5.2017

المصادر والمراجع

- أبو عامر، عدنان(2018). "تنسيق إسرائيلي روسي لتأمين الحدود السورية وإخراج إيران"، موقع عربي 21، 2018/5/21. <https://cutt.us/CLTT8>
- بدر خان، عبدالوهاب(2013). "رهانات متداخلة: السياسة الخارجية السورية وإدارة الازمة"، مجلة السياسة الدولية، العدد 193 ، القاهرة ، 2013
- بن شطريت، ليهي(2017). "حسابات الربح والخسارة في الازمة السورية من منظور إسرائيلي"، ترجمة: كريم المهاجري، مركز الجزيرة للدراسات، 14 كانون الأول 2017، <https://studies.aljazeera.net/ar/reports/2017/12/171214092322811.htm>
- بن مناحيم ، يوني(2011).مركز دراسات وسائل الإعلام والإذاعة والتلفزة العبرية، ترجمه عن العبرية: مركز دراسات وتحليل المعلومات الصحفية، 2011، <http://www.alzaytouna.net/arabic/data/attachments>
- "التنسيق بين إسرائيل وروسيا في سوريا على المحك"، المصدر الأساسي: بيبيكوت أحرنتوت، ترجمة وتحرير: تلفزيون سوريا، 2018/4/11. <https://cutt.us/16D7c>
- جبريل، أمجد (2013). "السياسة الإسرائيلية تجاه الثورات العربية"، مجلة شؤون عربية، العدد154، القاهرة 2013.
- "خصوصية الوضع السوري بالنسبة لإسرائيل"، صحيفة هاريتس Haaretz ، تل أبيب، 28.03.2011، <http://www.haaretz.com/print-edition/opinion/let-syria-take-care-of-itself-1.352250>
- خليفة، أحمد(2018). "استراتيجيات الجيش الإسرائيلي في ضوء المتغيرات الإقليمية والتهديدات المستجدة"، دراسات وجزرالات وباحثين إسرائيليين كبار، سلسلة قضايا استراتيجية (5)، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت، 2018.
- "خلفيات اعتراف ترامب بالقدس عاصمة لإسرائيل ونداعياته"، مركز الجزيرة للدراسات، 11 كانون الأول 2017.
- دخان، حيان(2013). "المسألة السورية ومضاعفاتها على الأمن الإسرائيلي: فوائد استمرار النزاع"، مؤسسة كارينغي للسلام الدولي، 5 أيلول 2013
- صالح، محسن(2016). "السياسة الأمريكية في سورية .. جدران الدم"، مركز الجزيرة ، 18.10.2016
- عاطف، علي(2017). "اليد الخفية ... طبيعة الدور الإسرائيلي في الازمة السورية"، مركز البديل للتخطيط والدراسات الاستراتيجية، 24.5.2017
- القواسمي، زياد(2017). "حزب الله بعد تدخله في الازمة السورية: إلى أين"، المركز الفلسطيني للأبحاث، القدس، 24 أيلول 2017

Khaled Alkalaji

الدور الإسرائيلي الخفي في الصراع السوري ومكاسبه الاستثنائية

-إسرائيل للولايات المتحدة الأمريكية: أوقفوا بيع S300 لسورية"، صحيفة هاريتس Haaretz ، تل أبيب،
09.05.2013 موجود على الرابط:

<http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2015839>

-القاسم، باسم(2019). "الاستراتيجية الإسرائيلية تجاه الازمة السورية 2011-2018"، سلسلة دراسات علمية
محكمة، مركز زيتونة للدراسات والاستشارات، بيروت، أيلول 2019.

-كياي، ماجد(2020). "الصراع السوري من وجهة نظر إسرائيلية"، مركز أبحاث منظمة التحرير الفلسطينية،
2020 <https://www.prc.ps>

-الموقف الإسرائيلي من الثورة السورية ومستجداته"، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، 26 حزيران
2012، <https://cutt.us/YLTLb>

-نعامي، صالح (2011). "تقدير أمان حول المخاطر الاستراتيجية" ، 2011، للمزيد انظر على الرابط التالي:
<http://www.naamy.net.view.php?d=603edir>

-هيلر، مارك (2013). "الثورات في العالم العربي وأثارها على إسرائيل"، صحيفة القدس العربي، 16 نيسان 2013،
للمزيد انظر في الرابط: <http://www.alquds.co.uk/?p=34585>

-يهشوع، يوسي(2017). "نهاجم أو لا نهاجم"، صحيفة يديعوت أحرنوت، تل أبيب، 1.07.2017

<https://www.yediot.co.il/articles/0,7340,L-4983421,00.html>

-Amos Harel, To Push Iran Back, Israel Ramps Up Support for Syrian Rebels, Arming 7 Different Groups, 21/2/2018

-Yadlin, Amos and Ari Heistein, "Ending the War in Syria: An Israeli Perspective", *Council on Foreign Relation*, 21 September 2017, (Visited on
20: November 2020)

https://www.cfr.org/councilofcouncils/global_memos/p39169

-"Netanyahu on the Syrian cease-fire agreement: Israel will act in Syria according to its security needs", *YNET*, 13 November 2017,
<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5042298,00.html>

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 8 Aralık 2020

Kabul Tarihi: 26 Aralık 2020

Article Type: Research article

Submitted: 8 December 2020

Accepted: 26 December 2020

Atıf yapmak için

Tekin, Abdullah Sami (2020). "Trablusgarp Harbi ve Havacılık Tarihinde İlkler",
Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi ,Cilt: 3, Sayı: 2, s.16-29.

Abdullah Sami Tekin¹

TRABLUSGARP HARBİ VE HAVACILIK TARİHİNDE İLKLER

Özet: XIX. yüzyılın sonlarında Sömürgecilik yarışına katılan İtalya, 29 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti idaresinde bulunan Trablusgarp'ı işgal etmek üzere savaş ilan ederek Akdeniz ve Adriyatik'te bulunan Osmanlı donanmasına saldırmıştı. 5 Ekim 1911 tarihinde Trablusgarp'a asker çıkararak Osmanlı topraklarında ilk işgal harekâtını başlatmıştı. Bu işgal harekâtı üzerine aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu gönüllü Türk subayları Trablusgarp'a giderek yerel ahaliyi örgütleyip İtalyan işgaline karşı mücadele vermişlerdi. Trablusgarp Harbinde İtalyan Kuvvetleri Osmanlı ordusuna karşı

¹ Dr., Hava Kuvvetleri Komutanlığı, asamitekin@gmail.com, ORCID
<https://orcid.org/0000-0002-5443-47588>

uçakları kullanmıştır. Henüz emekleme döneminde olan uçakların askerî amaçla harp meydanında etkin olarak kullanıldığı ilk savaş olmuş ve bu savaşta havacılık tarihinde ilk kez gerçekleşen havadan keşif ve hava bombardımanı gibi harekâtlar icra edilmişti. Bu çalışmada Trablusgarp harbi ve havacılık tarihinde gerçekleşen ilk hava harekâtları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İtalya, Trablusgarp Harbi, Havacılık Tarihi, Savaş Uçakları

The Tripoli War And Firsts in Aviation History

Abstract: Italy that participated in the race of colonialism at the end of XIXth century attacked the Ottoman Navy in the Mediterranean and Adriatic on September 29 of 1911 declaring war to occupy Tripoli, which was under the rule of the Ottoman Empire. On October 5 of 1911, she started the first invasion in Ottoman lands by landing soldiers in Tripoli. Upon this invasion operation, volunteer Turkish officers, including Mustafa Kemal, went to Tripoli and organized the local population and fought against the Italian occupation. Italian forces utilized aircraft against the Ottoman army in the Tripoli War. It was the first war in which the aircraft, which were in their infancy period, were used effectively on the battlefield for military purposes and in this war, operations such as aerial reconnaissance and air bombardment, which were the first in aviation history, were carried out. In this study, the Tripoli war and the first air operations in aviation history have been discussed.

Keywords: Ottoman State, Italy, Tripoli War, Aviation History, Warplanes

Giriş

XVII. yüzyıl itibarıyla duraklama devrine giren Osmanlı Devleti ilerleyen dönemde de mevcut durumunu muhafaza edemeyerek kaçınılmaz bir biçimde gerileme dönemine girmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren yeni hammadde ve işgücü arayışında olan batılı devletlerin sömürgecilik faaliyetleri hız kazanmış ve bu yönde siyasetlerini kurgulamışlardır. Avrupalıların sömürgecilik arzuları zayıflamakta olan Osmanlı Devleti hâkimiyet sınırları içerisinde olan topraklarına uzanmış ve Şark Meselesi olarak adlandırdıkları Osmanlı Devletini parçalama ve bölüşme düşüncelerine ivme kazandırmıştır. Bu durum minvalinde İtalya da sömürgecilik yarışında yerini almak istemiş ve niyetini açıkça belli ederek 1911 yılının Eylül ayında Osmanlı toprağı Trablusgarp'a saldırmıştır. İtalya deniz ve kara birlikleri yanında ilk kez hava

unsurlarını da harekâtına dâhil eden ÷lke olmuş ve bu harekâtta hava unsurları açısından ilkler yaşanmıştır. Osmanlı Devleti diğer devletlerle aynı dönemde Hava Kuvveti oluşturma girişiminde bulunmasına rağmen 1911 yılı Eyl÷l ayında başlayan İtalyan saldırısında uçaklardan faydalanamamıştır. İtalya ise Trablusgarp Harbinde uçaklardan azami ölç÷de faydalanmıştır.²

Orville Wright'ın ilk motorlu uçuşu ile hızlı bir gelişme sürecine giren havacılık dünyasında, uçakların keşif, gözetleme ve saldırı amacıyla etkin kullanılması savaşların bütün seyrini değiştiren en önemli olaylardandır. XX. yüzyılın hemen başlarında Amerika ve Avrupalı devletlerin ordularını modernize ederken uçak filolarını da oluşturmaları bu sahada büyük bir yarışı beraberinde getirmişti. 1910 yılından itibaren İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya'nın hava birlikleri tesis etmeleri, Osmanlı Devleti'ni de harekete geçirmişti.³ Askeri alanda uçakların kullanılması ve teknik üstünlük sağlaması Osmanlı hükümetini harekete geçirmiş, dönemin Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Hava Kuvvetlerini oluşturma girişimleriyle ilk uçaklar yurt dışından temin edilmeye başlamış ve pilotaj eğitimleri için planlamalar yapılmıştı. Böylece zamanın harp teknolojisine ayak uydurmada çabuk olunmuş ve bu konuda mesafe kat edilmişti.⁴ Bu arada İstanbul'da hava gösterileri yapan Fransız pilot Baron de Catters'dan Osmanlı havacılığının gelişmesine katkıda bulunmasını isteyen Mahmud Şevket Paşa, 1911 yılından itibaren hava birlikleri oluşturma girişimlerinde bulunan Osmanlı ordusuna pilot yetiştirmek üzere Süvari Yüzbaşı Fesa ile İstihkâm Teğmen Yusuf Kenan Beyler yapılan seçimlerle Paris'e uçuş eğitimlerine gönderilmişlerdi.⁵

Hava Kuvvetleri oluşturma girişimlerinde bulunan Osmanlı Devletine karşı 1911 yılı sonbaharında ise Roma İmparatorluğu'nun varisi olarak eski Roma

² Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *Osmanlı Devri Osmanlı İtalyan Harbi (1911-1912)*, (Ankara: Genkur Basımevi, 1981), 88.

³ Osmanlıların ilk havacılık teşebbüsleriyle ilgili bkz. Kılıç, H. (1993). "Cevheri, İsmâil b. Hammâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* 7, 459.; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Science, Technology and Learning in the Ottoman Empire*, (Great Britain: Ashgate Publishing, 2004), 190.

⁴ Türkmen, Z. (2013). "Türkiye'de Havacılık Teşkilatının Kuruluşunda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Döneminde Gerçekleştirilen Faaliyetlere Bir Bakış", *Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumunu Bildirileri*, 28.

⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Technology and Learning in the Ottoman Empire, 193--195*

toprakları üzerinde hâkimiyet sahibi olduğunu iddia eden İtalya, Cezayir ve Tunus'un Fransa tarafından, Mısır'ın ise İngiltere tarafından ilhak edilmesi neticesinde Osmanlı topraklarından pay kalmayacağı korkusuyla Osmanlı Devleti'nin elinde kalan son Kuzey Afrika toprağı olan Trablusgarp'ı ele geçirebilme gayesi gütmektedir. Zaten Libya, İngiliz ve Fransızların hâlihazırda işgal ettikleri topraklardan geriye kalan ve başka bir Avrupa gücü tarafından talep edilmeyen ve coğrafi olarak yakınlığı ile de İtalya'nın egemen olabileceğı tek bölge haline gelmişti. İtalya, Libya'yı yüksek işsizlik ve göçmenlik gibi ekonomik ve sosyal sorunlarını çözmek, hammadde ve pazar arayışına çare olarak görüyordu.⁶

Libya'da Osmanlı ve İtalyan Mücadelesi

Başlangıçta İtalya, Libya'da nüfuzunu yaymak istediye de Osmanlı Devleti'nin kısıtlamalarıyla karşı karşıya kaldı. Bunun üzerine İtalya bölgede bulunan vatandaşlarının ayrımcılığa uğradığını ve Libya üzerinde zorla kontrol sahibi olması gerektiğini ileri sürdü. Trablusgarp ve Bingazi'nin Osmanlı Devleti tarafından uygarlık yönünden geri bırakıldığı, buradaki İtalyanlara ve diğer yabancılara karşı kötü davranıldığını da ileri sürerek 26 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'ne ultimatoma verdi.⁷ Bu ultimatoma, İtalya'nın Libya üzerindeki yetkisini genişletme kararını belirtmekteydi. Kabul edilmemesi durumunda ise Osmanlı Devleti'ne karşı güç kullanılacağı konusunda tehdit içermekteydi. Osmanlı hükümeti, 29 Eylül 1911 tarihinde İtalyanlara müzakere teklifinde bulundu. Ancak İtalyanlar bunu kabul etmeyip ertesi gün savaş ilan etti.⁸

İtalyanlar, Osmanlı takviye kuvvetlerinin Libya kıyılarına ulaşmasını önlemek üzere Akdeniz'de bir deniz ablukası tesis ettiler. Libya ahalisinin Osmanlılara muhalif olduğu düşüncesinde olan İtalyanlar, bu işgalinin kolay gerçekleşeceğine inanmaktaydı. 44.500 askerden oluşan İtalyan işgal gücü, 1 Ekim 1911 tarihinde Libya kıyılarına ulaştı. İtalya Trablusgarp'taki Osmanlıları 2 Ekim 1911'de teslim olmaya çağırıldı ve ertesi gün Trablusgarp'ı bombalamaya başladı. İtalyan donanmasına ait gemilerde kullanılan topların Osmanlı savunma toplarına nazaran daha uzun bir menzile sahip olmasından dolayı

⁶ Bukola A. Oyeniyi, *The History of Libya*, (Greenwood, California 2019), 40.

⁷ Dirk Vandewalle, *A History of Modern Libya*, (New York: Cambridge University Press, 2012), 24.

⁸ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2001*, (İstanbul: Der Yayınları, 2006), 426.

şehir savunma hatları kısa sũrede tahrip edildi. Askeri kuvvet dengesinin aleyhlerine olduğunu gũren Osmanlı kuvvetleri, stratejik bir karar alarak geri çekilme ve muharebenin Trablusgarp'ın iç kısımlarından yapılmasına karar verdiler. 4 Ekim 1911 tarihinde karaya çıkan İtalyanlar Trablusgarp'a ayak bastıklarında herhangi bir direnişler karşılaşmadılar. Kıyı kesimlerindeki kentleri kolaylıkla işgal eden İtalya, 5 Kasım 1911 tarihinde Libya ũzerindeki egemenliğini ilan etti. Libya'nın işgali İtalya'da bir ilhak olarak değil elden çıkan vatan topraklarının geri dũnüşũ olarak gũrũlũyordu. Bu haliyle İtalya, Osmanlı Vilayeti Trablusgarp'a yerleşen ilk Avrupalı gũ konumuna gelmişti.⁹

İtalyanların Libya işgaline, Osmanlı hũkũmetinin Afrika'daki son tũmenini Yemen'e gũndermiř olduğu için çok az sayıda Osmanlı kuvveti ile halifeliğe bağlı yerel milis gũlerinden oluşan kuvvetler karşı koymuştu.¹⁰ İşgalden hemen sonra İtalyan deniz ablukasına rağmen, az sayıda Osmanlı gũnũllũsũ de bu direnişe destek vermek ũzere Libya'ya geldi. Libya'ya direniş için gelen gũnũllũler arasında Enver, Fethi, Mustafa Kemal ve Nuri Beyler gibi Osmanlı subayları da vardı.¹¹ Farklı kimliklerle Trablusgarp'a ulaşan gũnũllũler, bũlge ahalisini örgũtleyerek vatan savunmasına dũhil etmişler ve emperyalist İtalyan gũlerine karşı bũyũk bir mũcadelenin içerisine girmişlerdi.¹² Bũlgeye giden gũnũllũler bũlgedeki halkı teşkilatlandırıp savunma hattı kurmuşlar, direnişi inşa eden, eğiten ve planlayan ũst komutanlar olmuşlardı. Osmanlı subaylarının örgũtlediđi direniş kuvvetleri, 40.000 ila 50.000 arasında değişmekteydi. Ancak bu kuvvetlerin bũyũk bir bũlũmũ modern askeri eğitim ve silahlarına sahip değillerdi.¹³ Buna rağmen Osmanlı gũnũllũlerinin eğitip

⁹ Saskia Van Genugten, *Libya in Western Foreign Policies 1911–2011*, (London: Macmillan, 2016), 4.

¹⁰ Vandewalle, *A History of Modern Libya*, 25.

¹¹ Enver Bey, ũnce bir doktor sonra da Suriyeli bir tũccar kimliğiyle yolculuk yaparak bũlgeye ulaşırken, Mustafa Kemal ise Tanin Gazetesi muhabiri Mustafa şerif Bey'in kimliğini kullanarak yola çıkmış ve zorlu bir yolculuktan sonra bũlgeye ulaşabilmişti. Bkz. İlber Ortaylı, *Mustafa Kemal Atatũrk*, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2018), 131.

¹² Trablusgarp savaşı, yerel halkı örgũtlemek adına bũlgeye giden ve gelecekte milli mũcadelede ũnemli rol oynayacak Mustafa Kemal için de bir tatbikat mekũnũ olmuştur. şıvgın, "Mustafa Kemal'in İlk Savaşı," *Atatũrk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 10, (Kasım 1987), 190.

¹³ Rachel Simon, *Libya Between Ottomanism and Nationalism, The Ottoman Involvement in Libya During The War with Italy (1911-1919)*, (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1987), 192.

Abdullah Sami Tekin
Trablusgarp Harbi ve Havacılık Tarihinde İlkler

teşkilatlandırdığı direniş kuvvetleri 23–26 Ekim 1911 tarihinde karşı saldırıya geçerek birkaç yüz İtalyan askerini öldürüp geri püskürtmüşlerdi. Bunun üzerine İtalyan kuvvetleri yerli nüfusu ciddi şekilde cezalandırıp içerisinde kadın ve çocukların da olduğu 4.000'e yakın yerel ahaliyi katletmişlerdi.¹⁴

Osmanlı Devletinden gelen gönüllüler ve yerel ahali ile oluşturulan direniş kuvvetleri sayesinde kıyı çıkarması yapan İtalya, Trablusgarp içlerine giremedi. Bunun üzerine İtalyanlar, harp tarihine ilkler olarak geçecek ve özellikle havacılık tarihine girecek bir karar alarak savaş uçaklarını bu savaşta kullanmaya karar verdiler. Havacılık tarihinde 28 uçak ve 4 balondan oluşan hava gücünü Trablusgarp savaşında kullanan İtalyanlar, kuvvet çarpanı olarak büyük avantaj elde etmişlerdi. Ancak hava gücünü kullanması da sonuç vermeyen İtalya Deniz kuvvetlerindeki üstünlüğü ile Osmanlılara karşı Akdeniz'deki baskısını arttırdı. Pek çok gemi batırıp limanlara saldırılar düzenlediler. 23 Nisan 1912 tarihinde On iki Adayı işgal eden İtalyanlar Çanakkale Boğazına da girmek istediler fakat gerçekleştiremediler. İtalya bu girişimleri ile hem ekonomik hem de askeri olarak başarılı olamayacağını anladı. İtalya için tek çıkar yol diplomatik bir çözüm yolu bulmaktı. Osmanlı Devleti için de durum pek iç açıcı değildi. Donanmanın durumu, iç huzursuzluklar ve Balkan devletlerindeki karışıklıklar Osmanlı Devletinin barış yapmasına zorluyordu. İtalya ile yapılmakta olan barış görüşmelerinin bir an önce sonuçlandırılmasına karar verildikten kısa bir süre sonra 7 Ekim 1912'de Balkan Savaşı başladı. Osmanlı Devleti Trablusgarp'ta savaş halindeyken ikinci bir savaşa girmiş oldu. İki savaşı birden götürecektir gücü olmayan Osmanlı Devleti İtalya ile anlaşmak zorunda kaldı ve 18 Ekim 1912 tarihinde Uşi Anlaşması imzalandı.¹⁵

18 Ekim 1912 tarihli Uşi Anlaşması ile Osmanlı-İtalyan Savaşı sona ermiş oldu. Anlaşma İtalya lehine sonuçlandı Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'daki son topraklarını da kaybetti ve Ege adalarının bir kısmına, dolayısıyla Ege Denizi'ne ve Anadolu kıyılarına, bir büyük devlet geçici kaydıyla da olsa yerleşti. İtalya, Trablusgarp ve Bingazi'yi ele geçirerek buraları sömürge haline getirdi. Ayrıca, hukuk yönünden olmasa da, fiilen On iki Ada'ya, daha geniş anlamıyla Ege Denizi'ne yerleşti. Bu suretle de, Doğu

¹⁴ Simon, *Libya Between Ottomanism and Nationalism, The Ottoman Involvement in Libya During The War with Italy (1911-1919)*, 96.

¹⁵ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, (Ankara: TTK Yayınları, 1997), 643.

Akdeniz güçler dengesinde yeri ve etkisi olan bir devlet haline geldi. Bununla da, diğer büyük devletlerin Anadolu siyasetine İtalya da katılmış oldu.¹⁶

Trablusgarp savaşı İtalyanların filo halinde savaş uçaklarını kullandığı ilk savaş olarak tarihe geçmesi bakımından oldukça önemliydi. Uçakların motor performanslarının arttırılması ilave yük ve silah kapasitelerinin de dâhil olmasıyla beraber askeri alanda kullanılmaya başlanması kaçınılmaz hale gelmişti. 19 Ocak 1910 tarihinde havacı Louis Paulhan ve ABD ordusundan Teğmen Paul Beck Los Angeles'da bir uçaktan ilk defa bomba atımını icra etmişlerdir. Yine aynı yıl 9 Haziran tarihinde Fransa'da Philippe Fequant tarafından gerçekleştirilen bir uçuşla foto-keşif harekâtı icra edilmişti. İlerleyen yıllarda 2 Haziran 1912 tarihinde de Thomas DeWitt Milling komutasında bulunan Wright Model B uçağında monteli bulunan makineli tüfek ile Charles de Forest Chandler tarafından havadan ilk makineli tüfek atışları gerçekleştirilmiştir.¹⁷

Uçakların muharebe sahasında filo olarak kullanılması ise Trablusgarp savaşına rastlamaktadır. 28 Eylül 1911 yılında İtalyan Hava Taburuna Libya'ya intikal edilmesi emri verilmesi ile başlayan harekât emrinde görev olarak Akdeniz'de bulunan İtalyan ticaret unsurlarının korunması görünse de asıl amaç olarak Türk topraklarının işgali hedeflenmektedir. Yüzbaşı Carlo Piazza komutasında beş pilottan oluşan birlikte iki Bleriot, üç Nieuport, iki Farman ve iki Etrich tipi uçak olmak üzere toplam dokuz adet uçak bulunmaktadır. Uçakların her birine ait kendi hangarları bulunmaktadır. Bu uçaklara ilaveten dört balon göreve dâhil edilmiştir. Uçakların Libya'ya intikali Tripoli'nin düşüşüne kadar gerçekleşmemiştir.¹⁸

1911 yılında başlayan ve 1912 yılına kadar devam eden Trablusgarp savaşı Osmanlı Devletinden gönüllü olarak bölgeye giden askerlerin mücadele verdiği bir savaş olmakla birlikte askeri tarihte özellikle emekleme döneminde olan askeri havacılık tarihinde önemli ilklere şahitlik etmiştir. Trablusgarp savaşında

¹⁶ Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2001*, 427.

¹⁷ Walter J Boyne, *The Influence of Air Power Upon History*, (South Yorkshire: Pen & Sword Books, 2005), 34.

¹⁸ Boyne, *The Influence of Air Power Upon History*, 35

Abdullah Sami Tekin
Trablusgarp Harbi ve Havacılık Tarihinde İlkler

Yüzbaşı Carlo Piazza, Teğmen Giulio Gavotti Yüzbaşı Giuseppe Rossi ve Yüzbaşı Carlo Montu gibi pilotlar tarafından ilk keşif uçuşu, ilk hava saldırısı, ilk hava bombardımanı ve Osmanlı Kuvvetleri tarafından da ilk savaş uçağı düşürülmesi gibi askeri harekâtlar icra edilmiş ve tarihe havacılık ilkleri olarak geçmiştir.

Havadan keşif harekâtı 23 Ekim 1911 tarihinde İtalyan Hava Birliği komutanı Yüzbaşı Carlo Piazza tarafından Türk savunma hatları üzerinde uçularak dünyanın ilk havadan keşif görevi icra edilmiştir. Sabah saat 6:19'da havalanarak Türk mevzilerini gözetlemek üzere yapılan keşif uçuşunda birkaç Türk askeri yerleşkesi tespit edilmiştir. Yüzbaşı Carlo Piazza havada iken diğer İtalyan pilot Yüzbaşı Riccardo Moizo'da havalanarak Türk mevzileri üzerinde keşif uçuşu gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen bu keşif uçuşları daha önce balonlar vasıtasıyla gerçekleştirilen uçuşlardan farklı olarak uçakla yapılan ilk keşif harekâtlarıdır.¹⁹ İlk defa icra edilen havadan keşif faaliyetleri pilot koltuğu altına yerleştirilmiş olan fotoğraf makineleri vasıtası ile 700 mt irtifa 72 km hızla 35 saniye süreyle çekilen tetik ile gerçekleştirilmiştir.²⁰

26 Ekim 1911 tarihinde askeri havacılık tarihine geçecek diğer bir olay gerçekleşmiştir. Yüzbaşı Moizo'nun Nieuport tipi uçağı altı bin askerden oluşan askeri kampın üzerinde uçarken yerden açılan tüfek atışlarına maruz kalmış ve kanatlarından isabet almıştır. Gerçekleşen olay tarihte vuku bulan ilk hava-yer harekâtıdır.²¹ Yine hava-yer harekâtı kapsamında yerden açılan ateşler ile Trablusgarp Savaşında ilk kez hava savunma silahlarından yoksun Osmanlı kuvvetlerince tüfek vasıtasıyla Farman tipi iki kişilik uçak düşürülmüştür.²² Normal şartlarda 600–800 mt irtifada uçan İtalyan uçakları Osmanlı Mauser tüfeklerinin dikey olarak ateş edildiklerinde 1700 metreye ulaşan menzil kapsamalarına girmelerinden dolayı vurulmaktadır. Osmanlı tüfeklerinin akıbetine ilk olarak Tobruk'tan kalkış yapan Yüzbaşı Giuseppe Rossi ve Yüzbaşı Carlo Montu komutasındaki çift kişilik Farman uçağı uğramıştır. Yüzbaşı Giuseppe Rossi ve Yüzbaşı Carlo Montu'nun uçağı yerden açılan tüfek

¹⁹ Boyne, *The Influence of Air Power Upon History*, 35.

²⁰ Charles Stephenson, *A Box of Sand The Italo-Ottoman War 1911-1912*, (Great Britain: Tattered Flag Press, 2014), 108.

²¹ Boyne, *The Influence of Air Power Upon History*, 35.

²² James D. Crabtree, *On Air Defense*, (London: Greenwood Publishing Group, 1994), 9.

atışlarıyla dūřürülmüřtür. Yüzbaşı Giuseppe Rossi ve Yüzbaşı Carlo Montu savaş tarihinde yerden açılan ateř ile yaralanan ilk askerler olmuşlardır.²³

Askeri havacılık tarihinde ilk hava bombardımanı Trablusgarp Savaşında 1 Kasım 1911 tarihinde Teğmen Giulio Gavotti tarafından Etrich Taube tipi uçak ile gerçekleştirilmiştir. Hava bombardımanı yaklaşık dört pound ağırlığında olan greyfurt büyüklüğündeki dört bombanın üç tanesini Tagura Vahasında bulunan Türk mevzilerine, bir tanesini de Trablusgarp'ın batısında Ain Zara'da bulunan Türk askeri kampına 600 feet yükseklikten atılarak gerçekleştirilmiştir.²⁴ Bu bombardıman sonrasında Türk askeri makamları bombaların hastane üzerine bırakıldığını iddia etmişlerdir. Bu iddia İtalyan askeri makamları tarafından reddedilmiştir.²⁵

Trablusgarp savaşında havacılık tarihine geçecek ilkler savaş süresince devam etmiştir. Savaş döneminde psikolojik harp unsurlarından havadan propaganda amaçlı bildiri atılması, ilk gece uçuşu yapılması, ilk telsiz muhaberesinin gerçekleştirilmesi ve Teğmen Piero Manzini hava harekâtında hayatını kaybeden ilk pilot olmuştur. Yüzbaşı Moizo 10 Eylül 1912 tarihinde uçurduğu Nieuport uçağında meydana gelen motor arızasından dolayı Osmanlı kontrolündeki bölgeye zorunlu iniş gerçekleştirmiş ve harp esiri olarak alınmıştır. Yüzbaşı Moizo tarihe esir olarak alınan ilk pilot olarak geçmiştir. Yüzbaşı Moizo ancak 13 Ekim 1913 tarihinde yapılan ateşkes anlaşmasından sonra serbest bırakılmıştır.²⁶

Sonuç

Sömürgecilik faaliyetinde diğer emperyalist güçlerin gerisinde kalan İtalya bu açığını kapatmak ve pastadan payını almak amacıyla siyasi birliğini sağladıktan sonra gözünü Kuzey Afrika'ya Trablusgarp ve Bingazi'ye dikmiştir. Bu gayede 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde büyük yankı uyandıran savaş ilanıyla Trablusgarp'ta büyük bir

²³ Stephenson, *A Box of Sand The Italo-Ottoman War 1911-1912*, 108.

²⁴ Christopher Chant, *Austro-Hungarian Aces of World War 1*, (Oxford: Osprey Publishing, 2002), 38.

²⁵ Boyne, *The Influence of Air Power Upon History*, 35.

²⁶ Boyne, *The Influence of Air Power Upon History*, 36.

Abdullah Sami Tekin
Trablusgarp Harbi ve Havacılık Tarihinde İlkler

mücadele ve direniş başlamış Osmanlı Ordusundan aralarında Mustafa Kemal Atatürk ve Enver Bey gibi subaylar savaşa gönüllü olarak katılmıştır. Trablusgarp Harbi o döneme kadar muharebe alanında kullanılmayan uçakların aktif olarak rol aldığı bir harbe dönüşmüş ve doğal olarak hava harekâtları açısından havacılık tarihine geçecek ilklere sahne olmuştur. Bu harpte İtalyan birlikleri tarafından ilk defa havadan keşif harekâtı, hava-yer taarruzu, hava bombardımanı gerçekleştirilmiştir. Tarihte ilk kez bir uçak, yerden açılan ateşle Türk unsurları tarafından düşürülmüştür. Havadan bildiri atma, havadan telsiz ile muhabere yapılması ve Türkler tarafından ilk kez bir pilotun savaş esiri olarak alınması havacılık tarihine geçen olaylardır. Mustafa Kemal Atatürk'ün katıldığı ilk savaş olan, Harp tarihi ve askeri havacılık tarihinde ilk kez uçakların kullanılması ile tarihe geçen Trablusgarp harbi ilklerin harbi olarak yerini korumaktadır.

Kaynakça

- Armaoğlu, F. (1997). *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Boyne, W. J. (2005). *The Influence of Air Power Upon History*, South Yorkshire: Pen & Sword Books.
- Chant, C. (2002). *Austro-Hungarian Aces of World War I*, Oxford: Osprey Publishing.
- Crabtree, J. D. (1994) *On Air Defense*, London: Greenwood Publishing Group, 1994.
- Genugten, S. Van. (2016). *Libya in Western Foreign Policies 1911–2011*, London: Macmillan.
- Grant, R.G. (2004). *Flight: 100 Years of Aviation*, London: Dorling-Kindersley Limited.
- İhsanoğlu, E. (2004). *Science, Technology and Learning in the Ottoman Empire*, Great Britain: Ashgate Publishing.
- Kılıç, H. (1993). "Cevherî, İsmâil b. Hammâd", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2018). *Mustafa Kemal Atatürk*, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Oyeniği, B. A. (2019). *The History of Libya*, California: Greenwood.

- Simon, R. (1987). *Libya Between Ottomanism and Nationalism, The Ottoman Involvement in Libya During The War with Italy (1911-1919)*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Stephenson, Charles. *A Box of Sand The Italo-Ottoman War 1911-1912*, Great Britain: Tattered Flag Press, 2014.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1981). *Osmanlı Devri Osmanlı İtalyan Harbi (1911-1912)*, Ankara: Genkur Basımevi.
- Uçarol, R. (2006). *Siyasi Tarih 1789-2001*, İstanbul: Der Yayınları.
- Şıvgın, H. "Mustafa Kemal'in İlk Savaşı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 10, (Kasım 1987).
- Vandewalle, D. (2012). *A History of Modern Libya*, New York: Cambridge University Press.

Resimler

Resim 1: Trablusgarp Savaşında İtalyan Kuvvetlerince Kullanılan Etrich Taube tipi uçak

Resim 2: Trablusgarp Savaşında İtalyan Kuvvetlerince Kullanılan Farman MF-11 Tipi Keşif Bombardıman uçağı.

Resim 3: Trablusgarp Savaşında İtalyan Kuvvetlerince Kullanılan Niuport Tipi uçak.

Abdullah Sami Tekin
Trablusgarp Harbi ve Havacılık Tarihinde İlkler

Resim 4: Trablusgarp Savaşında İtalyan Kuvvetlerince Kullanılan Balonların Osmanlı Mevzilerini bombalaması.

Resim 5: Mustafa Kemal Atatürk ve Libyalı Direnişçiler

Resim 6: İtalyan Pilot Yüzbaşı Carlo Piazza

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi:19 Kasım 2020

Kabul Tarihi: 8 Aralık 2020

Article Type: Research article

Submitted: 19 November 2020

Accepted: 8 December 2020

Atıf yapmak için

Kolsuz, Kürşat. (2020). "II.Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi* ,Cilt: 3,Sayı:2, s.30-46.

Kürşat KOLSUZ^{1*}

II. DÜNYA HARBİ ARİFESİNDE TÜRKİYE'NİN HAVA HARP POLİTİKALARI

Öz: Güvenlik, devletlerin en kritik ehemmiyete haiz hassasiyetidir. Devletlerin dış politika çıktılarında mekik diplomasisine, silahlanma yarışından iktisadi ve teknolojik büyümelerine değin en temel kaygıları, ulusal güvenliklerini sağlamak adına farklı güç araçlarını ve kapasitelerini arttırmaktır. Bu durum, uluslararası ilişkilerde adına güvenlik ikilemi (*security dilemma*) denilen bir güvenlik açmazına yol açmakta ve uluslararası alanın daha kaotik, realist retorikle daha anarşik ve daha güvensiz bir hâl almasına neden olmaktadır. Bu tarz bir sürecin neticesi ise bölgesel ya da küresel boyutta bir harbin ortaya çıkmasıdır. Bu bağlamda bu makale, Almanya ve İtalya'nın 1930'lu yılların ortalarında başlattıkları silahlanma yarışının bir sonucu olarak, II. Dünya Harbine giden süreçte diğer devletler gibi Türkiye'nin de bu yarışa ulusal

¹ Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi A.B.D, Doktora Öğrencisi, tarihortak@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9023-8738>.

*Bu çalışma, yazarın Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalında hazırladığı "Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Perspektifi ve Dış Güvenlik Politikaları (1923-1960)" isimli doktora tezinden istifade edilerek üretilmiştir.

savunması açısından zorunlu olarak katılımını ve bu ekseninde ulusal güvenlik politikalarının bir parçası olarak hava kuvvetlerini bir güç unsuru olarak ne şekilde biçimlendirdiğini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Hava Kuvvetleri, Harp Tayyareleri, II. Dünya Harbi, Doktrin, Av Filosu.

On the Eve of the Second World War Turkey's Air Force Policies

Abstract: The issue of national security is the most critical priorities of states. The main concerns of states, range from foreign policy outcomes to shuttle diplomacy, as well as from army competition to their economic and technological growth, are focused on acquisition of different power instruments and capacities in order to ensure their national security. This situation leads to a deadlock namely security dilemma in international relations and causes the international arena to become more chaotic, anarchic and insecure with realist rhetoric. The outcome of such a process is the emergence of a regional or global war. In this context, this article analyses Turkey's reluctant participation in the competition with the motivation of national defense due to the army competition between Germany and Italy emerged in the middle of 30s and investigates the structuring process of Turkish air force as a part of national security and defense policy.

Key Words: Turkish Air Force, War Plane, II. World War, Doctrine, Hunter Fleet

GİRİŞ

Harp politikaları içerisinde hava kuvvetlerinin, uçak filolarının ve havadan karaya ve denize atılan mühimmatın, geleneksel kara kuvvetlerine dayalı yapıya nazaran etkinliğinin Trablusgarp ve I. Dünya Harplerinde test edilmiş olması, genel anlamda tüm devletlerin bu alanda yarışa girdiği ve II. Dünya Savaşı boyunca tüm dünya genelinde yaklaşık iki yüz bin adet uçağın üretildiği bir sürecin temelini oluşturmuştur. Bu nedenle başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Türk güvenlik bürokrasisi de bu gelişmeye kayıtsız kalmamak ve ulusal güvenlik politikalarına endeksli ulusal savunmayı güçlü tutabilmek adına gerek yerli imkânlar nispetinde, gerekse ithalat ölçüğünde Türkiye'nin hava harp ve savunma konseptine uygun politikaların geliştirilmesine öncelik tanımışlardır. Bu açıdan hem doktrin

II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları

bağlamında hem de mühimmat ekseninde öncelik milli unsurlara verilmiş, bununla birlikte İngiltere, Fransa ve ABD, Türkiye'nin harp uçağı satın aldığı başlıca ülkeler olmuştur.

Türk hava savunma sanayii, 1925 yılında kurulan Kayseri Tayyare Fabrikasında, Junkers uçaklarının üretimini devlet eliyle 1940'lı yıllara taşıyamamış; buna mukabil Şakir Zümre Mühimmat Fabrikaları ile Nuri Demirağ'ın teşebbüsüyle 1936'da üretilen Nu. D-36 ve 1938'de üretilen Nu. D-38 uçakları çerçevesinde milli harp sanayisini korumaya çalışmıştır. Ancak gerek imalat sanayisi bağlamında temel askeri malzemelerin ithalatına duyulan zorunlu gereksinim ve gerekse kalifiye tekniker eksikliği nedenleriyle harp öncesi tayyare üretimi milli imkânlarla karşılanmaktan çok uzak bir yapı arz etmiş, bu nedenle ithalat yoluyla avcı, keşif ve bombardıman uçaklarının temin edilmesi yoluna gidilmiştir.

Türkiye, Almanya'nın ve İtalya'nın revizyonist politikalarının, kendi ulusal çıkarları açısından bir tehdit unsuru olduğu analizine ek olarak Sovyetlerin, yaklaşmakta olan bir harp öncesi Karadeniz'deki kıyılarının güvenliği adına İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına yönelik ilgi ve girişimlerini de, Türkiye'nin ulusal güvenlik perspektifi ile uyuşmayan ve tam bağımsızlık anlayışını zedeleyen bir tehdit unsuru olarak değerlendirmiştir. Bu süreçte, gerek askeri kurumsallaşma ve gerekse eğitim konuları bağlamında Batı ile işbirliğine gidilmiş, Türkiye adım adım ABD, İngiltere ve Fransa eksenine yaklaşmıştır. Dolayısıyla harp öncesi silah eksenli işbirliği ve ticaret, harp sonrası ittifak tercihlerine de etki eden faktörlerden birini oluşturmuştur.

Türkiye'nin Ulusal Hava Savunma Politikaları (1936-1939)

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1935 tarihinde TBMM'de yapmış olduğu konuşmada: *"Son uluslararası olaylar, Türk ulusu için güçlü bir hava ordusunun yaşamsal önemde tutulmasına bir daha hak verdim. Çok emekle kurduğumuz, canımızla korumaya ant içtiğimiz kutsal yurdun, havadan saldırılara karşı korunması demek, bize saldıracak olanların kendi yurtlarında bizim de benzer zararları yapabileceğimize güvenimiz demektir"*², ifadelerini kullanmıştı. Mukabele unsurlarının aktif mukavemet ve taarruza dayandırılma esası,

² Hikmet Yavaş, "Atatürk'ün Havacılık, Hava Kuvvetleri ve Hava Stratejisiyle İlgili Görüşleri", Atatürk Haftası Armağanı Dergisi, Ankara, ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, 1986, s.170.

Kürşat Kolsuz

II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları

temelde “*caydırıcılık politikasının*” bir tezahürü idi. Güvenlik politikaları içerisinde de caydırıcılığın rolü, söylem ve kapasite ile doğru orantılıydı. Bu açıdan hava harp politikalarına ilişkin silahlanma siyaseti, kapasite artırımının zorunlu koşuluysa. Ancak dönemin iktisadi koşulları, hava gücüne aktarılacak bütçenin payını sınırlandırmaktaydı. Dolayısıyla bu hususta mevcut realiteler ile hedefler arasında büyük oranda farklılıklar mevcuttu.

1935 yılında gerçekleştirilen Türk Hava Kurumunun Altıncı Kurultayında Başbakan İsmet İnönü, konuşmasında altı çizilecek önemli tespitler yapmıştı. Başbakan konuşmasında;

a) Hava hareketleriyle hava tekniğinin, hava siyasetinde milletlerin hayatına yapabileceği etki ile meşgul değiliz.

b) Havaya kâfi derecede önem verdiğimizizi söyleyemeyiz. Türk vatandaşının benim ağzımdan işiterek ve acı olarak bilmesi lazımdır ki, Türkiye bir hava tehlikesi altındadır. Hava tehlikesini bütün dağlarımız, çok mamur olmayan geniş sahalarımız kolaylıkla önleyebilir zannı ham ve yanlış bir zandır.

c) 1935 yılı hesabına göre işe yarar orta sınıf bir tayyare 60.000 liradır. Bu tayyareyi harbe hazır tutmak için her sene bir 60.000 lira daha harcamak lazımdır. Beş köy birleşerek bir tayyare aldığı zaman sanıyorlar ki, on, on beş sene sonra bir savaş olursa o savaşa girmek için hazır olacağını sanıyorlar. Oysa aldıkları tayyarenin savaşa hazır olması için her sene bir o kadar daha para vermeleri gerekir.

d) Türkiye'nin hava savunması için ortalama 500 civarında uçağı olması gerekmektedir. Bu ise 30.000.000 (30 milyon) lira yapmaktadır. Bütçeden bunu karşılamak için ise birçok sene beklemek gerekmektedir. Kaldı ki alınan tayyarelerin idamesi için her sene 30.000.000 lira hava bütçesine para ayırmak gerekmektedir.

e) Türkiye yıllarca para ayırsa bile 30.000.000 lirayı hava bütçesine ayırmasının mümkün olmadığı bir dönemde büyük devletlerden her birinin yıllık bütçesi 150.000.000–200.000.000 lirayı bulmaktadır.

Kürşat Kolsuz

II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları

f) 1930'lu yılların ilk başlarında 1.000 tayyare ile yeryüzünün en güçlü hava kuvvetine malik olmak mümkünken bu sayı 1935 yılında en az 2.000-3.000 olmuştur.

g) Türkiye'nin varlığının hava bakımından gene kendi kudretine dayanmaktan başka çaresi olmadığına bilinmesi ve buna göre hazırlanması gerekmektedir³, ifadelerini kullanmıştı. Dolayısıyla hava kuvvetlerinin etki ve büyüklüğü noktasında İsmet İnönü, hükümetin lideri olarak daha reel bir tablo çizmekteydi.

Türkiye'nin hava harp politikaları, İkinci Dünya Harbi arifesinde, yine de diğer dönemlere nazaran çok daha hızlı bir ivme kazanarak şekillenmekteydi. 1936 yılında Türk Hava Kuvvetleri envanterindeki takip (av) uçaklarının sayısı 45'e, keşif ve bombardıman uçağı sayısı 74'e, yedek (rezerv) uçak sayısı 75'e ve eğitim uçağı sayısı ise 64'e yükselmişti.⁴ Bununla birlikte 1936 yılında Alman Gothaer Waggon Fabrik A. G. ile lisans anlaşması yapılarak, 1937 yılından itibaren Gotha 145 uçaklarının üretimine başlanmış ve toplam 45 adet Gotha 145 üretilmişti. 1936 yılında Polonya Panstwowe Zaklady Lotnicze firması ile lisans anlaşması yapılarak, 1937 yılından itibaren PZL-24A-24C uçaklarının üretimine başlanmıştı. Bu uçaklardan toplam 24 adet üretilmişti. 1940 yılında İngiliz Philips And Powis Aircraft Ltd. firmasıyla lisans anlaşması yapılarak, Magister üretimine geçilmişti. Bu uçaklardan da 24 adet üretilmişti. Kayseri Uçak Fabrikası'nda, yaklaşık on yılda 5 ayrı tipte 134 uçak imal edilmişti. Ayrıca 1937-1947 yılları arasında 24 tip uçak fasbatı ve 14 tip motor revizyonu gerçekleştirilmişti.⁵

1930'lu yıllarda Hava Harp Sanayii bağlamında kurulan fabrikaların bir kısmının kapandığı, diğer bir kısmının da üretimlerinin düştüğü görülmekteydi. Üretim düşmesi ile dış pazara yönelik bağımlılığın artması ve ithalat rakamlarının yükselmesi de bu gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkmıştı. Vecihi Hürkuş, anılarında bu hususta; *"O dönemde Hava Kuvvetlerimiz için uçaklar, Fransa'dan ve Çekoslavakya'dan alınıyordu. Sözü edilen*

³ Osman Yalçın, Türk Hava Harp Sanayi Tarihi, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s.92.

⁴ Foreign Office, 867.20. M.I.D. Report No:5305, 21 Jan. 1936.

⁵ İhsan Tayhani, Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayii (1923-1950), Ankara, Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları, No:1, 2001, s.224.

Kürşat Kolsuz

II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları

firmaların Türkiye temsilcileri, o tarihte Hava Müsteşarlığı Fen Şubesi görevlileri üzerinde etkili olmaktan geri kalmıyor, böylece TOMTAŞ'ın işletilmesini engelliyor ve engellemeye yelteniyorlardı",⁶ ifadelerini kullanmaktaydı. Silah tedarikçilerinin çeşitlenmeye başlamasıyla bu yıllarda ABD'den de harp tayareleri satın alınmış ve bu bombardıman tayareleri İstanbul ile Eskişehir'de konuşlandırılmıştı.

Kayseri Uçak Fabrikası faaliyette olduğu zaman ayda dört uçak üretilebilecek bir kapasiteye ulaşmıştı. Türkiye'de 01.10.1936–31.03.1938 tarihleri arasında monte edilen 15 Gotha okul uçağı ve 20 adet P.Z.L av uçağından toplam 433.000 liralık işçilik ve idari masrafın yurt içinde kalması sağlanmıştı. Üretimin zamanında yapılamadığı durumlarda üretimi için lisans alınan uçaklardan bir kısmı ise satın alınarak orduya verilmişti. Türk Hava Kuvvetlerinin ihtiyacı olan vurucu gücü yüksek bombardıman uçakları ise dönemin şartları gereği gizlilik dikkate alınarak genelde Amerika'dan tedarik edilmişti. 1940 yılında İngiliz Philips And Powis Aircraft Ltd. firmasıyla anlaşılmış ve 24 adet Magister tipi uçak üretimi yapılmıştı. Ayrıca Kayseri Uçak Fabrikası'nda 1932–1942 yılları arasında 133 adet uçağın ve 27 adet planörün üretimi tamamlanmıştı.⁷ Türkiye'nin bu dönemde silahlanma politikalarının bir kısmını gizli yürütmek istemesinin nedeni, Almanya ve İtalya'nın olası tepkilerini önlemeye yönelikti. Özellikle İngiltere, Fransa ve ABD yapımı uçak, radar ve mühimmatın stoklanması, Almanya'nın Ege Denizi'nde hâkim askeri pozisyonu açısından bir tehdit unsuru olarak değerlendirilme potansiyeli taşımaktaydı. Dolayısıyla Türkiye, harp öncesi mümkün olduğunca tarafsız bir siyaset izlediğine yönelik bir görüntü verme çabasındaydı.

Milli uçak sanayii konusunda o dönemde Türkiye'de gerçekleştirilen en büyük girişimlerden biri, bir müteşebbis olarak ve tamamen yerli ve milli menfaatler ölçeğinde ortaya çıkan Nuri Demirağ ve ekibinin çalışmalarıydı. Nuri Demirağ, uçak mühendisi olan Selahaddin Alan ile birlikte 1936 yılında uçak fabrikası kurma girişimlerine başlamıştı. Türk Hava Kurumu'ndan

⁶ İhsan Tayhani, Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayii (1923-1950), Ankara, Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları, No:1, 2001, s.225.

⁷ Osman Yalçın, Türk Hava Harp Sanayi Tarihi, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s.80.

Kürşat Kolsuz

II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları

aldığı 24 uçak ve 65 planör sipariş sözü ile ilk etapta on yıllık bir plan hazırlamıştı. 17 Eylül 1936'da da fiilen teşebbüse geçmiş ve bir Çekoslovak firması ile motor konusunda anlaşma yapmıştı. 22 Ocak 1937 tarihinde, yine Türk Hava Kurumu ile 12 adet eğitim uçağı ve 65 adet planör siparişi için bir protokol imzalamış ve akabinde Beşiktaş'ta tayyare atölyesini kurmuş ve Nu. D-36 uçak üretimine başlamıştı. Bu uçaklardan 12 adet üretilmişti.⁸ Fakat daha sonraki süreçte bahse konu olan uçaklardan birinin kaza sonucu düşmesi ve pilotun hayatını kaybetmesi, Nuri Demirağ'ın girişimleri açısından olumsuz bir imaj doğurmuştu. 04.02.1937 tarihinde Milli Müdafaa Vekâletinden Başvekâlete gönderilen yazıda; Amerika'dan 20 adet (Klen) Marten Bombardıman Tayyaresinin satın alındığı, her bir tayyare beherinin Newyork'ta teslim fiyatının 113.527 Dolar olup, 20 tanesinin 2.270,554 Dolar tuttuğu, Newyork'tan İstanbul'a kadar nakil ücretinin beher Tayyare için tahmini olarak 168 Dolar olup, 20 Tayyare için 3.360 Dolar tuttuğu, bu tayyarelerin Newyork'tan Eskişehir'e kadar sigorta ücretinin ise 25.884 dolar 32 santim, toptan ve tahmini olarak sarfı lazım gelen döviz miktarının ise, 2.299.796 Dolar 32 santim olduğu⁹ belirtilmişti. Buna ek olarak yaklaşık 1 ay sonra 40 ABD yapımı bombardıman Tayyaresinin de siparişi verilmişti. Bu hususta çıkarılan Başvekâlet Kararnamesi şu şekildeydi:

"Hava silahlanma programının tatbikini temin için lüzumu olan ve takriben (2.900.000) Türk lirası bedel mukabilinde alınabileceği anlaşılan (40) adet (Vultes-V.II) Amerikan bombardıman tayyaresinin gizliliğine binaen, 2490 sayılı kanununun 46. Maddesinin (K) fıkrası hükmüne göre pazarlıkla ve Washington Büyükelçiliği vasıtasıyla satın alınmasına izin verilmesi; Milli Müdafaa Vekilliğinin 2/3/1937 tarih ve 55/239 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 3/3/1937 de onanmıştır".¹⁰

⁸ İsmail Yavuz, Mustafa Kemal'in Uçakları, Türkiye'nin Uçak İmalat Tarihi (1923-2012), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (4. Baskı), İstanbul, Ekim 2015, s.92-93. Nu. D-36 uçakları, tek motorlu olup motor tipi Çekoslovak Gama-1, 1750 dev/dk. 150 bg, kanat genişliği 9,74 mt, uzunluğu 7,3 mt, boş ağırlığı 650 kg, çift kanatlı (biplane), ön ve arkalı iki pilotlu (tandem seat) veiki kumandalı olup, gövde çelik boru ile ahşap kaplama, kuyruk ve kanatları bez kaplama idi. Uçak, 500 km menzile ve 182 km sürata sahipti. İniş takımları sabit fakat amortisörlüydü ve fren sistemine sahipti. Bknz: Yavuz, a.g.e, s.94.

⁹ B.C.A. (29.01.1937) Fon Kodu: 030.018.1.2. Yer No: 71.10.19.

¹⁰ B.C.A. (02.03.1937) Fon Kodu: 030.018.1.2. Yer No: 72.16.10.

Kürşat Kolsuz

II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları

1 Kasım 1937 yılı TBMM açılış konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk, havacılık sanayisinin ne denli önemli olduğunu açıkça ifade etmiş ve *"Hava kuvvetlerimiz için yapılmış olan üç yıllık program, büyük milletimizin yakın ve şuurlu alakasıyla şimdiden başarılmış sayılabilir. Bundan sonrası için bütün tayarelerimizin ve motorlarının memleketimizde yapılması ve harp sanayimizin de bu esasa göre inkişaf ettirilmesi iktiza eder"*¹¹ ifadelerini kullanmıştı. Dönemin hâkim harp stratejisi Yıldırım Harbi Doktrinine göre şekillenmekteydi. Bu doktrinde düşmanın tüm askeri ve stratejik mevzileri ani ve hızlı bir şekilde baskınla etkisiz hale getirilmekteydi. Özellikle av ve bombardıman uçakları ile gerçekleştirilen bu harekât türü Alman askeri stratejistleri tarafından geliştirilmişti. Mustafa Kemal Atatürk'ün hava harbine ve tayarelere önem verme gerekçesinin ardında büyük oranda bu nedenin olduğu değerlendirilebilir.

1937 yılında Hava Kuvvetlerinin ihtiyaç bütçesi 4 milyon lira olarak belirlenmişti. Gerek yurtiçi ve gerekse yurtdışı hava araç ve gereçlerinin giderleri bu bütçeden karşılanmıştı. Bu bağlamda ABD'den satın alınan bombardıman tayarelerinin masrafları da bu açık bütçeden ödenmişti. Başvekâletten Milli Müdafaa Vekâletine gönderilen 28.4.1937 tarih ve Hava Ms.2353/4787 sayılı tezkereye binaen Amerika'dan 150.000 Türk Lirası bedelle Martin bombardıman tayyaresi satın alındığı, bu bedelin hava programı masrafı olarak ayrılan 4 milyon liralık bütçeden karşılandığı belirtilmişti.¹²

1935 -1939 yılları arasında Türkiye ABD'den 40 adet avcı uçağı, 95 uçak yedek parçası, 96.364 makineli tüfek ve bol miktarda yedek parça, paraşüt, araç, silah, hatta koşum atı olmak üzere muhtelif harp malzemesi satın almıştı.¹³ Türkiye'nin bu dönemde İngiltere ve Fransa yerine ABD'ye meyletmesindeki temel etmenlerden en önemlisi, daha önce ifade edildiği gibi Almanya ve İtalya'nın muhtemel tepkisini engellemeye yönelikti. Çünkü bu dönemde ABD, Avrupa siyasetinin dışında ve üstünde bir pozisyonda yer

¹¹ İsmail Yavuz, Mustafa Kemal'in Uçakları, Türkiye'nin Uçak İmalat Tarihi (1923-2012), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (4. Baskı), İstanbul, Ekim 2015, s.86.

¹² B.C.A. (25.05.1937) Fon Kodu: 030.10. Yer No: 59.399.3.

¹³ Levent Kalyon, Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları, (Yayımlanmış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi SBE Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD, Ankara, 2008, s.107.

II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları

almaktaydı. Bu siyaset, Türkiye'nin aktif tarafsızlık politikasına yönelik tehditleri minimize etmekteydi.

Almanların Türkiye'de uçak sanayiine olan ilgileri dönemin koşullarında aktifti ve Junkers Firması'ndan sonra da devam etmişti. 27.09.1937 tarihinde Alman Sefiri Nadolny'nin mektubunda konu gündeme getirilmekteydi. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Türk Uçak Fabrikasının yeniden ihyası teklif edilmekteydi. Mektupta Junkers Firması'nın birkaç yıl evvel yaptığı anlaşmada başarısız olduğu belirtildikten sonra bu kez arkasında Alman Hükümeti olan Lufthansa Firması'nın projeleri anlatılmaktaydı. Projeye göre Berlin-İstanbul hava hattı açılması, Sarıgazi'de Hava Kuvvetleri'ne bir meydan yapılması ve en önemlisi de bütün Alman hava sanayii desteği ile Lufthansa ile birlikte uçak sanayii kurulması teklifi yapılmaktaydı. Mareşal Fevzi Çakmak konuyla ilgili olarak yaptığı değerlendirmesinde, bu konuda bir karar alınmadığını ama Genelkurmayın öteden beri Türk hava harp sanayiinin gelişmesine önem verdiğini belirtmiş ve uygun olan projelerin de Genelkurmay tarafından destekleneceği hususuna vurgu yapmıştı.¹⁴ Fevzi Çakmak, her şeyden evvel kara kuvvetlerine daha fazla yatırım yapılması taraftarıydı. Özellikle savunma sanayiine endekli bir silahlanma politikasını öncelemekteydi. Mareşal, kara harp sanayiinden sonra ikinci sıraya her zaman hava harp sanayiini yerleştirmişti. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında hava harp sanayii ile ilgili gelişmelerde bürokrasinin ağır işleminin nedenlerinden birini bahse konu olan kişisel yaklaşımda görmek mümkündür.

1937'den sonra Türk dış politikası, orta büyüklükte devletlere özgü stratejilerden uzaklaşıp, geleneksel dengeleme ve güçlünün yanında yer alma stratejileri doğrultusunda yürütüldü. Bu bağlamda 1937'de Türk ordusu ve donanmasındaki Alman nüfuzunun kırılması için bir fırsat çıktığında İngiltere bunu kaçırmadı. O yıla dek Türkiye'nin bağımsız bir hava kuvveti yoktu. Havaacılık esas olarak kara ve deniz kuvvetlerinden temin edilen personelin oluşturduğu muharip bir sınıftı. Bu sınıfa mensup subaylar, kurmay eğitimi için asıl mensubu oldukları kuvvetin harp akademisine devam ediyorlardı. Kara ve Deniz Harp Akademileri'nde

¹⁴ Osman Yalçın, Türk Hava Harp Sanayi Tarihi, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s.81-82.

II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları

1926'dan beri Alman eğitimci görev yapmaktaydı. Türk kurmay eğitim sistemi ve kurmay subaylarının zihinleri, büyük ölçüde bu eğitimlerle şekillendirildi. 1937'de hava sınıfına mensup subayların kurmay eğitimi için ayrı bir Harp Akademisi kurulmasına karar verildi. Yeni Harp Akademisine eğitimci bulunmasında Genelkurmay'ın ilk tercihi doğal olarak Berlin'di. Alman hava gücünü canlandırma uğraşı veren Hermann Göring, her bir Alman havacının çok değerli olduğu gerekçesiyle Ankara'nın talebini geri çevirdi. Bunun üzerine Ankara, geçmişe göre muvazzaf subay görevlendirme konusunda çok daha hevesli bulunan Londra'ya yöneldi. Almanların harp sanatını öğrettikleri Kara ve Deniz Harp Akademileri'nin yanında, Hava Harp Akademisinde, Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne mensup eğitimciyle öğretime başlandı. Bu, Alman eğitimcilerin Türk kurmay subay eğitiminde elde ettikleri tekel konumuna indirilmiş ilk darbeydi.¹⁵ Şüphesiz Alman Genelkurmayının Türkiye'nin talebini reddetmesinde, kendi iç askeri sanayiindeki büyümenin büyük etkisi vardı. Almanya 1932 yılından itibaren çok yoğun bir silahlanma ve uçak üretimi yarışına girişmişti. Öyle ki, harbin henüz ilk yıllarında dünyada üretilen harp tayyarelerinin ¼'ünü tek başına üretmekteydi. Bu durum, gerek mühendis gerekse planör açısından büyük miktarda kadro istihdam edilmesini zorunlu tutmaktaydı.

İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri subaylarının Türkiye'ye davet edilmeleri akabinde Anadolu coğrafyası ve Türk Hava Kuvvetlerine dair İngiliz Filo Komutanı Elmhirst'in 1 Kasım 1937'de P.Lorraine'e gönderdiği raporda; Türk Hava Kuvvetlerinin temelde Ankara, Diyarbakır ve İzmir'de konuşlandırıldığı, Diyarbakır'da on adet Breguet uçağından bir uçak filosu bırakıldığı ve İzmir'de bırakılan üç adet Southampton deniz uçağı istisna olmakla diğer tüm uçakların Ankara'da bulunduğu belirtilmekteydi. Kumandan Elmhirst, havalimanlarında açıkta bulunan hava kuvvetlerine ait tespit edebildiği uçakların listesini raporunda şu şekilde belirtmişti: *"Birinci Hat Uçaklar: 30 P.Z.L. 24 – Modern Polonya savaş uçağı, Türkiye'de yenisidir, Ocak 1937, 16 Curtiss Hawk – modern U.S.A. savaş uçağı, Türkiye'de yeni, 1934-1935, 4 Heinkel 111 – modern Alman iki motorlu bombacı uçaklar, Türkiye'de yeni, Eylül-*

¹⁵ Dilek Barlas ve Serhan Güvenç, Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939), Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları, (Çev. Barış Cezar), İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, Şubat 2014, s.248.

Kürşat Kolsuz

II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları

Ekim 1937, 4 Martin 139W - modern U.S.A. iki motorlu bombacı uçaklar, Türkiye'de yeni, Eylül-Ekim 1937, 32 Breguet 19 B. 2 ve 19/7 - eski Fransız bombacı keşif uçağı, Türkiye'de yeni, 1928-29, 10 Smolik - Eski Çek keşif uçağı, Türkiye'de yeni, 1925-26, Hizmet Eğitim Uçağı, 6 Focke-Wulf "Weihe" - modern Alman iki motorlu ikili tek kanatlı uçak, Türkiye'de yeni, Ağustos 1937, 6 Curtiss "Fledgling" - tek motorlu ikili tek kanatlı uçak, 26 Gotha - tek motorlu çift tek kanatlı uçak".¹⁶ İngilizlerin dönemin koşulları içerisinde Türk resmi makamlarının kendilerine sunduğu envanter raporlarına itibar etmeyerek kendi keşif ve tespitlerine yönelmeleri, iki devlet arasındaki ilişkilerde henüz güven unsurunun oluşmadığının bariz bir ispatı niteliğindedir. Türkiye'nin talepleri noktasında çekimser tavır sergilemelerinin ardında da, hem Türkiye'nin reel silah ihtiyaç miktarını kendi ulusal güvenlik perspektiflerinden belirlemeleri, hem de savaş arifesinde kendi silah kapasitelerini koruma istemleri ağır basmaktaydı.

Bu dönemde ulusal silah sanayi ve tayyare üretimine, tüm olumsuz koşullara rağmen devam edilmiş ve 1938 yılında Türk Hava Kuvvetleri envanterine 35 tayyare daha eklenmişti. Milli Müdafaa Vekâleti'nden Başvekâlet Yüksek Katna gönderilen yazıda Kayseri Tayyare Fabrikasında lisansla 1.10.1936 tarihinde üretimine başlanan 20 adet P.Z.L. av ve 15 adet Gotha mektep tayyaresinin üretiminin ise 31.3.1938 tarihinde bittiği, 20 adet P.Z.L. tayyaresinden toplamda 90.000 Türk Lirası tasarruf edildiği belirtilmişti.¹⁷

¹⁶ Filo Komutanı Elmhirst'ten Sayın P.Lorraine'e (No. 6/37.) (Ankara, 1 Kasım, 1937). Bayım, "İncelemeden bir gün önce 28 Ekim tarihinde burada yer alan uçakların kasabanın 6½ mil ötesindeki Ankara sivil hava limanına ve kasabanın 9½ mil batısında yer alan Ergazi'deki yeni Hava Birliği Havalimanına toplandıklarını düşündüm. Ana yol bu hava limanlarının kenarından geçtiğinden dolayı sabah ve akşam araba ile bu havalimanlarını ziyaret ettim ve açık alanda park edilen tüm uçakları saydım, iniş ve kalkışlarını izledim. Toplamda doksan altısı ön cephe uçağı ve otuz sekizi eğitim uçağı anlamına gelmektedir ve buradan yola çıkarak bunların Türkiye hava kuvvetlerinin ön cephe gücünü oluşturduğu sonucuna varabiliriz. Türkiye hava kuvvetlerinin kalıcı üssü Eskişehir, İzmir ve Diyarbakır'dır. Bir konuşmada deniz uçağı dışında tüm uçakların Eskişehir ve İzmir'i terk ettiklerini duydum. Sadece Diyarbakır'ı terk eden uçakların, normalde yirmi civarı Breguet uçağı olduğuna inanıyorum. Tüm Diyarbakır uçaklarının mevcut olup olmadığını öğrenemedim fakat konuşmalardan bu uçakların yarısının Ankara'da olduğunu anladım. Eğer öyleyse, Türkiye hava kuvvetlerine ait ilk öncü uçaklarının, Diyarbakır'da bırakılan on adet Breguet uçağından bir uçak filosu ve İzmir'de bırakılan üç adet Southampton deniz uçağı istisna olmakla tümü Ankara'da bulunmaktadır. Toplam rakama bakıldığında, kırk altı modern savaş uçağı, sekiz modern bombardıman uçağı, elli iki bombardıman keşif uçağı ve üç deniz uçağı, toplam 109 uçak bulunmaktadır". Foreign Office, 424/281, No:56, 52-53.

¹⁷ B.C.A. (20.4.1938) Fon Kodu: 030.10. Yer No: 59.399.8.

Kürşat Kolsuz

II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları

1939 yılına gelindiğinde gerek İkinci Dünya Harbi kıvılcımları nedeniyle yeni ittifaklar geliştirme zaruretine binaen ve gerekse ulusal güvenlik bağlamında yaşanan noksanlıklara istinaden Mareşal Fevzi Çakmak tarafından Türk Hava Kuvvetleri eğitim ve doktrin programlarının İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri ekseninde şekillendirilmesi amacıyla, Türk tarafınca İngiliz Kumandan Elmhirs'ten talepte bulunulduğu görülmektedir. Bu bağlamda Royal Air Force'un eğitim ve öğretimdeki ağırlığı %20'den %50'ye, eğitimci sayısı da 2'den 3'e çıkarılmak istenmişti.¹⁸ Bu dönemde silahlı kuvvetler üzerindeki Alman etkisi ve doktrinlerinin ağırlığı hızla azalmaya başlamıştı.

1939 yılında Silahlı Kuvvetlerin envanterinde her biri 75 mm.lik 68 adet uçaksavar silahı mevcut olup ekstradan 100 m. mesafeye nüfuz edebilen 20 mm.lik uçaksavar silahları da envantere kayıtlıydı. 1. Hava Alayı Eskişehir'de konuşlu olup, burada 41. ve 42. Filolar görev yapmaktaydı. Burada 8 adet Dewoitines, 6 adet Curtiss Hawks, 12 adet Breguets, 4 adet Model-19 ve Model 19-B uçakları göreve hazır beklemekteydi. 2. Hava Alayı Diyarbakır'da olup, buradaki filo 26 Breguets ve Model 19-B uçaklarından oluşmaktaydı. II. Dünya Harbi başlarında tehdit algısının Ege'den daha yoğun hissedilmesi, İzmir'de konuşlu 3. Hava Alayında daha fazla uçak bulundurulmasını zaruri kılmaktaydı. Bu açıdan İzmir filosunda toplamda 27 Curtiss Hawks, 20 Breguets, Model 19-B, 30 Smoliks, 10 Vickers Armstrong, 6 Savoias, 4 Caudrons ve 4 Flectsters bulunmaktaydı. 4. Hava Alayının konuşlu bulunduğu Kütahya'da 30 adet P.Z.L. uçağı mevcuttu. 5. Hava Alayı ise Çorlu'da olup, burada da 20 Martin bombası mevcuttu.¹⁹

¹⁸ Wing Commander Elmhirst'ten Bay P. Loraine'e (No. 5/38), (1 Kasım 1938, Ankara) gönderilen bir telgrafta "Ekselansları, Türkiye Hava Kuvvetleri subayı ve Türk Genelkurmay Başkanlığının hava bürosu başkanı olan Albay Şefik'i şahsi isteği doğrultusunda 1 Kasım sabah saatlerinde Genelkurmay Başkanlığında ziyaret ettiğimi size bildirmekten onur duyarım. Bu görüşmemde bana Genelkurmay Başkanı olan Mareşal Fevzi, Türk Hava Kuvvetleri eğitiminin Royal Air Force'nin kullandığı aynı ilkelere dayalı olarak yapılmasını istediğini ve önemli pozisyonlarda yer alan tüm eğitimcilerin British Royal Air Force personeli olması gerektiği dileklerini ilettiler. Albay Şefik bu yönde bazı ilerlemeler kat ettiklerini sözlerine ekledi. Şu anda Yıldız'da Türkiye Hava Akademisinde iki Royal Air Force personelinin eğitim vermekte ve eğitimlerinin ilk yılının sonucu olarak Marşal geçen hafta Yıldız'da ayrı bir Hava Akademisi kurmaya vermiş ve gelecekte Türk Hava Kuvveti subaylarının %20 yerine Royal Air Force eğitimcilerinden eğitimlerinin 50%'sini almaları gerekmektedir. Bu nedenle üçüncü bir Royal Air Force eğitimci talep etmekteyiz", ifadelerine yer verilmiştir. Foreign Office, 424/282, No:32, 27-28.

¹⁹ Foreign Office, 867.20. M.I.D. Report No:9, 20 Apr. 1939.

II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları

Özellikle Ege adalarında Alman askeri varlığı ve Akdeniz üzerinden algılanan İtalyan tehdidi, Yıldırım Harbine uygun muhtemel bir taarruz ve baskını ön cephede karşılamaya yönelik olarak kurgulanmıştı. Bu açıdan uçaksavar silahlarına öncelik verildiği görülmekteydi.

Türk Hava Kurumunun 14. Kuruluş yıldönümü olan 1939 yılında, kurum tarafından satın alınarak orduya bağışlanan uçakların sayısının 292'ye ulaştığı görülmüştü. Bu tarihe kadar kurumun orduya yaptığı yardım, sadece bu 292 uçak olmamış, aynı zamanda Milli Savunma Bakanlığı'na yapılan 47 Milyon Lira nakit para bağışı²⁰ da envantere girmişti. Yine aynı yıl içerisinde THK Etimesgut Uçak Fabrikası da kurulmuş, burada süreç içerisinde özgün tasarımı THK-2 ve THK-5 model uçaklar üretilmişti.²¹ Ancak üretilen uçakların harp kabiliyetleri Alman emsallerine göre daha düşüktü ve daha ziyade avcı uçakları kategorisinde idi. Alman ağır bombardıman uçaklarının taarruz ve zayıt gücü karşısında hava harp sanayisi kısmi bir caydırıcılık özelliği göstermekteydi.

Türk Hava Kuvvetlerinin gerekli cephaneleri (1930'lu yıllarda ve II. Dünya Harbi'ne kadar) Mareşal Fevzi Çakmak'ın da yakın akrabası olan Şakir Zümre'ye ait mühimmat fabrikasında üretilmişti. Patlayıcı mühimmatın kullanım biçimleri, fabrikanın teknik ekibi tarafından projelendirilmiş ve "tarifnameleri" hazırlanmıştı. 1939 yılında da Şakir Zümre tarafından bu tarifnameler kitap halinde yayımlanmıştı. Özellikle 100 kg, 300 kg, 500 kg ve 1000 kg'lık uçak bombaları, bu fabrikada seri olarak üretilmişti.²² Yine aynı yıl içerisinde Bakanlar Kurulu kararıyla Şakir Zümre'den hava kuvvetleri için klasik bomba ve yangın bombası alınması uygun görüldü.²³

Alman ordusunun Polonya'yı işgal etmesi akabinde Türk devlet adamlarının Türk Silahlı Kuvvetlerini ne şekilde güçlendireceği konusunda planlı fikirleri

²⁰ İhsan Tayhani, Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayii (1923-1950), Ankara, Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları, No:1, 2001, s.195.

²¹ İsmail Yavuz, Mustafa Kemal'in Uçakları, Türkiye'nin Uçak İmalat Tarihi (1923-2012), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (4. Baskı), İstanbul, Ekim 2015, s.131.

²² Osman Yalçın, 1911-1945 Yılları Arasında Türk Hava Harp Sanayisi", Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-II (20-22 Mayıs 2009), Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 2010, s.198

²³ İlhan Tekeli, Selim İlkin, Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, Cilt:1, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s.405.

Kürşat Kolsuz

II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları

yoktu. Envanterde bulunan silahların ne şekilde dağıtılacağı ve nerelerde kullanılacağı belirsizdi. Türkiye, İngiltere ve Fransa'yı kendisi açısından bir silah deposu olarak görmekteydi. Bu ülkelerden ihtiyacın çok ötesinde 500 uçaksavar silahı, savaş uçakları, Krupp topları ve eski tip büyük kalibreli topçu mühimmatı ile Boğazlarda kullanılmak üzere yaklaşık 50 adet feribot talep edilmekteydi.²⁴ Ancak her iki devlet de, jeopolitik olarak Türkiye'nin güvenliğini yalnızca Ortadoğu ekseninde önemsediklerinden talep edilen miktarda silahların karşılanması noktasında harp süresince pek istekli davranmadılar. Bu siyasete ek olarak kendi kaynaklarını kendileri için kullanma istekleri de eklendiğinde Türkiye'nin mevcut şartlarda savaşan taraflar arasında net bir tercih yapabilmesi için gerekli koşulların hiçbir şekilde oluşmadığı ifade edilebilir.

29 Kasım 1939 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yazdığı mektupta Nuri Demirağ, o tarihe kadar memlekette uçak endüstrisi kurmak için yaptığı çalışmalardan, yetiştirdiği planör ve mühendislerden ve ürettiği uçaklardan bahsettikten sonra yine memleket adına yeni uçaklar üretilmesi, yeni motor fabrikaları inşa edilmesi ve yeni öğrenciler yetiştirilmesi için destek talep etmişti. Bu sayede yerli ve milli imkânlardan azami fayda elde edilmesi ve işsizlik konusuna da bir nebze çözüm üretilmesi düşünülmüştü. Ancak konunun politik, askeri ve uluslararası boyutu, bu talebin karşılanmasına olanak sağlayamamıştı.

1939 yılında Hava Kuvvetlerini modernize etme ve genişletme planı çerçevesinde İngiltere'den yeni uçaklar gelmişti. Bunlar; 5 adet Avro Anson ulaştırma uçağı, 29 adet Fairey Battle bombardıman uçağı, 1 adet F. Battle hedef çekme uçağı, 35 adet Blenheim Mark-1 uçağı, 2 adet Hurricane Mark-1 uçağı, 72 adet Spitfire Mark-1 uçağıydı. Ayrıca Türk Hükümeti tarafından 24 adet Westland Lysander uçağı satın alınmıştı. 1941 yılında Amerika tarafından İngiliz Hava Kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla Türkiye'ye 36 adet Amerikan P-40 Tomahawk uçağı verilmişti. İngiltere'den 20 adet Avro Anson-I ile 36 adet Westland Lysander-I alınmış, Hava Okulunda kullanılmak üzere görevlendirilmişti. 1942 yılında İngiltere'den 38 adet Hurricane-II B, 70 adet Hurricane-II E, 25 adet Miles Master II, 3 adet Bristol Blenheim IV uçakları alınmıştı. Amerikan yapımı 24 adet Curtiss Kittyhawk

²⁴ Foreign Office, 867.20/98. Report No:7116, 24 Nov. 1939.

Kürşat Kolsuz

II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları

ile Consolidatör Liberator III B-24 D uçağı da Türk Hava Kuvvetleri'ne katılmıştı. 1943 yılında İngiltere'den 19 adet Blenheim Mk-V bombardıman uçağı, 21 adet Beauford uçağı, 15 adet Beufighter bombardıman uçağı, 60 adet Hurricane II B ve II C ve 1 adet DH 89 Rapid uçağı alınmıştı. Almanya ise 72 adet FW-190 A-3 uçağını sandıklar içinde demonte İstanbul'a göndermiş ve bu uçakların montajı Alman uzman personeli tarafından yapılmıştı. 1944 yılında İngiltere'den 2 adet DH 89 Rapid uçağı, 72 adet Baltimore-187 uçağı ve 104 adet Supermarine Spitfire Mk-V uçağı satın alınmıştı.²⁵

Hava birliklerinin eğitimi için İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Fransız eğitim tarzı benimsenmiş, Fransız öğretmenlerden faydalanılmıştı. Ancak harp yıllarında özellikle Fransa'nın yerini İngiltere almış, İngiliz öğretmenler Türkiye'ye gelerek mümkün olduğunca çok sayıda pilot yetiştirmeye çalışmışlardı. Bu bağlamda 1939 yılında Londra'ya ilk defa bir Hava Ataşesi atanmıştı. 1940 yılında İngiltere ile bir anlaşma yapılarak Hava Harp Okulu'ndan 1941 yılında mezun olacak subayların pilotaj eğitimi için İngiltere'ye gönderilmeleri sağlanmıştı. Mevcut bombardıman uçağı pilotlarının bir kısmı ise uzmanlaşmaları açısından Amerika'ya gönderilmişti. Yine 1943 yılı Hava Harp Okulu mezunlarının yarısının İngiltere'ye, diğer yarısının ise Amerika'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştı.²⁶

SONUÇ

Türkiye'nin II. Dünya Harbi öncesi genel seferberlik ve muhtemel bir harbe hazırlık durumunun bir parçası olarak ele aldığımız hava harp politikası, temelde aktif silahlanma üzerine kurulu bir siyasete dayandırılmıştır. Bu tarz bir siyaset iki ekseninde gelişme göstermiştir: İlki, ulusal silah sanayiinden azami fayda elde edilmesi; ikincisi ise, yerli kapasite artırımının ihtiyacı karşılayamadığı nispette silah ithalatına yönelmesi şeklindedir. Bu açıdan

²⁵ Sabit Çetin, "İkinci Dünya Savaşı'nda (1939-1945) Türk Hava Kuvvetleri", Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-II (20-22 Mayıs 2009), Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 2010, s.218-219.

²⁶ Sabit Çetin, "İkinci Dünya Savaşı'nda (1939-1945) Türk Hava Kuvvetleri", Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-II (20-22 Mayıs 2009), Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 2010, s.220-221,223.

Kürşat Kolsuz

II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları

silah ve mühimmat ithal edilmesi noktasında güdülen çeşitlilik prensibi, esasta tek taraflı bağımlılığı minimize eden bir faktör olmakla birlikte, olası bir harp durumunda kullanımına dair standart oluşturulmasına engel teşkil etmesi nedeniyle bir başka probleme de davetiye çıkarmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan sorunla aynıdır. Özellikle 1937'de denge siyaseti açısından Türkiye'de Almanya'nın kara, deniz ve hava kuvvetlerindeki nüfuzunun dengelenmek istenmesi ve İngiltere'nin bu fırsatı değerlendirmesi, bahse konu olan süreçte standart dışı bir kapasite artırımı politikası izlenmesine neden olmuştur. Silahlı kuvvetlerde, doktrin, savaş gereçleri, lojistik ve mühimmat bağlamında standardizasyonun sağlanamaması, ordunun kabiliyetini sınırlandıran en temel faktördür. Türk Silahlı Kuvvetleri bu durumdan ancak 1950 yılında ABD ile askeri ve ekonomik işbirliği anlaşmaları yaparak kurtulabilmiştir. Bir diğer açıdan harbe hazırlık aşamasında tedarik edilen ve üretilen uçak, radar ve mühimmatlar, dünya ortalamasının (binde beş) çok altında kaldığı için, Türkiye harp dışında kalma seçeneğini, biraz da bu nedenden ötürü zorunlu olarak seçmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- B.C.A. (29.01.1937) Fon Kodu: 030.018.1.2. Yer No: 71.10.19.
B.C.A. (02.03.1937) Fon Kodu: 030.018.1.2. Yer No: 72.16.10.
B.C.A. (25.05.1937) Fon Kodu: 030.10. Yer No: 59.399.3.
B.C.A. (20.04.1938) Fon Kodu: 030.10. Yer No: 59.399.8.
Foreign Office, 424/282, No:32, 27-28. 1 Nov 1928.
Foreign Office, 867.20. M.I.D. Report No:5305, 21 Jan. 1936.
Foreign Office, 424/281, No:56, 1 Nov 1937.
Foreign Office, 867.20. M.I.D. Report No:9, 20 Apr. 1939.
Foreign Office, 867.20/98. Report No:7116, 24 Nov. 1939.

Araştırma Eserler

- Barlas, Dilek ve Güvenç, Serhan, Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939), Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları, (Çev. Barış Cezar), İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, Şubat 2014.

Kürşat Kolsuz

II. Dünya Harbi Arifesinde Türkiye'nin Hava Harp Politikaları

- Çetin, Sabit, "İkinci Dünya Savaşı'nda (1939-1945) Türk Hava Kuvvetleri", Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-II (20-22 Mayıs 2009), Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 2010.
- Kalyon Levent, Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları, (Yayımlanmış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi SBE Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD, Ankara, 2008.
- Tayhani, İhsan, Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayii (1923-1950), Ankara, Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları, No:1, 2001.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, Cilt:1, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
- Yalçın, Osman, "1911-1945 Yılları Arasında Türk Hava Harp Sanayisi", Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-II (20-22 Mayıs 2009), Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 2010.
- Yalçın, Osman, Türk Hava Harp Sanayi Tarihi, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Yavaş, Hikmet, "Atatürk'ün Havacılık, Hava Kuvvetleri ve Hava Stratejisiyle İlgili Görüşleri", Atatürk Haftası Armağanı Dergisi, Ankara, ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, 1986.
- Yavuz, İsmail, Mustafa Kemal'in Uçakları, Türkiye'nin Uçak İmalat Tarihi (1923-2012), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (4. Baskı), İstanbul, Ekim 2015.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 29 Ekim 2020

Kabul Tarihi: 26 Aralık 2020

Article Type: Research article

Submitted: 29 October 2020

Accepted: 26 December 2020

Atıf yapmak için

Günarslan, Hüseyin. (2020).”Burma Saya San İsyanı: Burmalıların İngilizlerle Mücadelesi”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, s.47-75.

Hüseyin Günarslan*

BURMA SAYA SAN İSYANI: BURMALILARIN İNGİLİZLERLE MÜCADELESİ

Öz: Bu çalışma İngiltere'nin kolonilerinden birisi olan Burma'da 1930-1932 yıllarında gerçekleşen Saya San isyanını ele almaktadır. Burmalı köylülerin eski bir Budist rahip Saya San öncülüğünde başlattığı isyan Burma'nın bağımsızlığı için gerçekleştirilen en önemli başkaldırı hareketlerinden birisidir. İsyana katılan Burmalı halk ülkelerini sömüren İngilizlere karşı top yekun mücadeleye girişmiş lakin onların düzenli orduları karşısında çaresiz kalmışlardır. Saya San ve takipçileri olan Burma halkı İngilizlerin işgal ile birlikte ortadan kaldırdığı eski Burma krallığını tekrar kurmayı hayal etmiştir. Ayrıca İngilizler tarafından çok ağır bir şekilde sömürülen halk kurtuluşları için tek çarenin bağımsızlık için savaşmak olduğuna inanmıştır. İngilizler ise Hindistan ve Çin arasında stratejik bir konuma sahip olan Burma'ya sahip olmakla önemli bir ticari geçiş noktasını ellerinde tutmaya çabalamışlardır. Ayrıca Burma dünyada tüketilen pirincin

* Dr. Öğr.Üyesi, Windsor Üniversitesi, Tarih Bölümü, Windsor-Ontario/Kanada, gunarsl@uwindsor.ca, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7276-7476>

yarısından fazlasını üretmesinden dolayı da İngilizlerin önemli gelirler elde ettikleri vazgeçilemez bir ülke olmuştur. Saya San gibi Burma halkını etrafında toplamayı başaran önemli bir liderin İngilizler tarafından isyan tam manası ile tüm ülkeye yayılmadan yakalanması Burmalıların İngilizler karşısında başarısız olmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte Saya San isyanı ülke halkının bağımsızlık yolunda göstermiş olduğu mücadelenin bir parçası olarak Burmalılara ümit vermenin yanı sıra Burma tarihinde de önemli bir yere sahip olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Saya San, İsyen, Burma, Myanmar, İngiltere

Burma Saya San Rebellion: Burmese Fight Against British

Abstract: This study deals with the Saya San revolt that took place in Burma, one of England's colonies, between 1930 and 1932. The rebellion that the Burmese peasants initiated under the leadership of a former Buddhist monk Saya San is one of the most important revolts for the independence of Burma. Burmese people, who participated in the rebellion began to fight against the British who exploited their country, but they were helpless in the face of British regular armies. Saya San and his followers, the people of Burma, dreamed of re-establishing the old Burmese kingdom that the British had destroyed with the occupation. The people, who were also heavily exploited by the British, believed that the only way for their liberation was to fight for independence. The British, having a strategic position between India and China, had an important commercial crossing point. In addition, Burma has become an indispensable country in which the British earn significant revenues due to the production of more than half of the rice consumed in the world. The fact that an important leader who succeeded in gathering the people of Burma like Saya San, before the rebellion spreading to the whole country caused the Burmese to fail against the British. However, the Saya San rebellion has been an important part of the country's people's struggle for independence. The insurgency gave hope to the Burmese and had an important place in Burma's history.

Keywords: Saya San, Riot, Burma, Myanmar, England

GİRİŞ

İngilizlerin bir kolonisi olarak sömürdükleri Burma günümüzde Myanmar olarak bilinen köklü bir geçmişe sahip ülkedir. İngilizler Hindistan'ı zenginlikleri için işgal ettikleri gibi Burma'yı da zenginlikleri dolayısı ile işgal etmişlerdir. Burma krallığının yıkılarak kralının sürgüne yollandığı ülke halkı uzun yıllar boyu İngilizler ile mücadele etmiştir. Saya San isyanı bu mücadele halkalarından en önemlisidir. İsyana katılan halk ellerinde yeterli silah olmadan İngilizlere karşı inanılmaz bir bağımsızlık mücadelesi içine girmiştir. Bu çalışmada Burma halkının bu en önemli başkaldırı hareketi olan Saya San isyanına neden olan sebepleri, isyanın nasıl geliştiğini ve isyanın niçin başarısız olduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır. İngilizlerin kolonilerinden birisi olan bu ülkenin nasıl acımasızca sömürüldüğü ve ülke insanının nasıl fakirleştirildiğinin ortaya çıkarılması gereklidir. Burma'nın İngilizler için neden önemli olduğu ve Saya San isyanını bastırmak için neden tüm güçleri ile çabaladıklarının nedeninin araştırılmasına ihtiyaç vardır. Bu amaçla konu ile ilgili kaynaklar taranmıştır. Ortaya çıkarılan kaynaklar incelenmiş ve isyan ile ilgili bilgiler öncesi ve sonrası ile analize tabi tutularak etkisinin ortaya konulmasına çalışılmıştır. Burmanın en büyük lakin başarısız isyan girişiminin anlaşılması İngilizlerin kolonilerini nasıl kontrol ettikleri, halkı nasıl etkisiz hale getirdiği ve isyanları nasıl bastırıldığını ortaya koymak açısından da önemlidir.

1. İsyan Öncesi Burma

17. yüzyıldan itibaren Burma'ya ekonomik faaliyetleri ile gelen İngilizler 19. yüz yıldan itibaren ülkedeki etkinliklerini artırmaya başlamıştı. İngilizler Burmalıları 1824-1825, 1852-1853 ve 1885 savaşlarında yenilgiye uğratmıştı. Her bir savaş İngilizlerin daha fazla Burma toprağına sahip olmasına sebep olmuştu. 1885 savaşı ile Konbaung Hanedanlığının son

Burma Kralı olan Thibaw, Batı Hindistan'a sürgün edilmişti. 1885 savaşı ülkenin tamamen İngilizlerin eline geçmesini sağlamıştı. Hindistan'dan ayrı bir ülke olmasına rağmen İngilizlerin bir kolonisi haline gelince Hindistan'daki İngiliz Genel Valiliğine bağlanmıştı.¹ İngilizler Burma'da 1886-1896 yılları arasında tam manası ile Burma halkını acımasızca cezalandırdıkları bir terör havası estirmişlerdi.² Kralları sürgün edilen halk İngilizlere karşı gelmelerinin cezasını canları ile ödemişti. Ülkede her dönem karmaşanın hâkim olduğu bir ortam olmuştu. Ancak 1. Dünya savaşının bitmesinden sonra İngilizler Burmalıların da mecliste temsil edilmesine izin verdi. 1919'da gerçekleşen bu yeni durum aslında Burmalıları esaretten kurtarmıyordu çünkü ülkede asıl kontrol hala İngilizlerin elindeydi. İngiliz Valisi meclisin üstünde bir güce sahip olduğu için meclis kararlarını istediği gibi değiştirebiliyordu. Bundan dolayı bağımsızlık yanlılarının mücadelesine devam etmekten başka şansı yoktu. 1930-1932 Saya San isyanı da bağımsızlık adına yapılan en büyük başkaldırı halkasının en önemlisiydi.³

Burma 1897-1937 yıllarında Hindistan'ın bir parçası olarak yönetilmişti. 1937'de ise İngilizlerin ayrı bir kolonisi olarak tanımlandı. Ülke 1942'de Japonlar tarafından işgal edilmiş lakin 2. Dünya savaşını kaybettikleri için 1945'de tekrar İngilizlere teslim edilmişti.⁴ Burma uzun yıllar boyunca İskoç asıllı bir İngiliz kolonisi olarak görülmüştü. Ülkede özellikle İskoç asıllı birçok görevli olması bu adla anılmasına sebep olmuştu. Sir James George Scott Burmanın en bilinen İskoçyalı İngiliz yöneticisiydi. George Orwell'de Burma'da beş yıl boyunca polis gücünde çalışmıştı. 1934

¹ T. Blackburn, *The British Humiliation of Burma*, Orchid Press Books, Bangkok 2000, s. 8.

² M. Aung-Thwin, "The British 'Pacification' of Burma: Order without Meaning", *Journal of Southeast Asian Studies*, 16:2, (1985), s. 246.

³ M. Aung-Thwin, "Genealogy of a Rebellion Narrative: Law, Ethnology and Culture in Colonial Burma", *Journal of Southeast Asian Studies* 34, 3 (2003): 393-419.

⁴ M. Smith, *Burma: Insurgency and the Politics of Ethnicity*, White Lotus, Bangkok 1999, s. 12.

Hüseyin Günarslan

Burma Saya San İsyanı: Burmalıların İngilizlerle Mücadelesi

yılında yayınlanan “Burmadaki Günler” adlı kitabı da bu ülkedeki izlenimlerine binaen yazılmıştı.⁵ Ülke 1948’de İngilizler’den bağımsızlığını kazansa da ülke içindeki güç çatışmasına yenik düşerek iç savaşa girmişti. Ülkede askeri bir yönetim kuran General Ne Win 1988’de görevden ayrıldığında 26 yıl boyunca yönettiği ülkede birçok çatışma yaşanmıştı.⁶

Saya San isyanı 1930’da Burmalıların İngilizlere karşı verdiği bağımsızlık mücadelesinin adıydı. İngilizlerin bir kolonisi olan Burma uzun yıllar İngilizler tarafından sömürülmüştü. 1885’de yapılan savaşın kaybedilmesi ülkenin kaderinde dönüm noktası olmuştu. Bu tarih bir İngiliz kolonisi olarak halkın sömürülmeye başlandığı yıl olmuştu. İngilizler 1919 yılında yeni yönetim kanunu çıkarmak zorunda kaldıklarında artık Burma halkının bitmek bilmez mücadelelerine bir cevap vermek zorunda kalmışlardı. İngilizler 1919 yasaları ile Burmalıların da şeklen yönetimde söz sahibi olduğu bir yönetim şekline geçmişlerdi.⁷ Buna rağmen ülkedeki tam bağımsızlık yanlıları bu isteklerinden vazgeçmemişti. Bundan dolayı İngilizler Burmalıların isyan hareketlerine karşı her zaman hazırlıklıydı. Özellikle 1920 yılından itibaren daha fazla bağımsızlık yanlısı anti koloni etkinlikleri gerçekleştirmektedir. İngiliz yönetiminden memnun olmayan ve kurtulmak için çaba sarf eden Burmalılar için bağımsızlık mücadelesi vermekten başka bir seçenek de yoktu. 1920 yılında İngilizlerin ülkede yeni üniversite kanununu yürürlüğe koymasından itibaren İngilizlere karşı mücadele farklı bir boyuta geçmeye başladı. Genel Budist Birliği Konseyi ülkedeki en ünlü milliyetçi birliği olarak üniversite yasasına büyük tepki göstermişti. Milliyetçilerin yanı sıra Burmalı elitler de

⁵ Jeffrey Hays, “British rule of Burma”, *Myanmar-History Facts and Details*, 2014, s. 1.

⁶ Renaud Egreteau, “Burma (Maynmar) 1930-2007”, *Online Encyclopedia of Mass Violence*, 2009, s. 7.

⁷ G. E. Harvey, *British Rule in Burma, 1824-1942*, Faber and Faber, London 1946, s. 77.

İngiliz koloni yönetiminin niversite kanunu ile Burmalıların aleyhine bir girişimde bulunduğunun farkındaydı.⁸

Saya San isyanı Burma'daki ilk isyan hareketi değildi. 1890, 1894, 1897'de ülkenin değişik yerlerinde halk İngilizlere karşı ayaklanmıştı. Özellikle 1910 yılında gerçekleşen isyan hareketinde 800 isyancı Myinmu'daki İngiliz polis merkezine saldırmıştı. İngilizler bu isyanı da acımasızca bastırmıştı.⁹ İngilizlerin lke'deki krallığa son vermesi en çok Budist din adamlarını olumsuz etkilemişti. Din ve devlet işlerinin bir arada yürütüldüğü krallık sistemi ortadan kalktığı gibi devlet desteğindeki Budist rahipler de devletin desteğini kaybetmişti. Buda onları ülke'deki en güçlü otoritelerinden en etkisiz konuma getirmişti.¹⁰ Buna rağmen rahipler her zaman halktan saygı görmekteydi.

İngilizler 1919 yasaı ile Burmalıların da yer aldığı yeni bir meclise izin vermekle birlikte ülke'deki İngiliz vali meclisin kararlarında son söz hakkına sahipti. Bundan dolayı meclisin ülke'deki şartları Burmalılar lehine değiştirebilecek bir gücü bulunmamaktaydı. Aslında bu İngilizlerin lke de kontrolü ellerinde tutmak için yapmış olduğu bir oyalama taktiğiydi. Burmalılar bu yeni yönetim şeklinin bir oyalama olduğunun farkında olmakla birlikte özellikle milliyetçiler İngilizlere karşı daha fazla tepki koymaktaydı. Bundan dolayı 1920'li yıllar Burmalılar ile İngiliz yönetimi arasında daha fazla çatışmaların yaşandığı yıllar olmuştu.¹¹ Budist halkın saygı duyduğu rahipleri de İngilizlere

⁸ Robert H. Taylor, *The State in Burma*, University of Hawaii Press, Honolulu 1987, s. 94.

⁹ S. R. Ashton, "A rebellion in Burma: The Sagaing Uprising of 1910", *The British Library Journal*, Vol. 15, No. 1 (1989), s. 71-72.

¹⁰ Hays, a.g.e. s. 3.

¹¹ Edmund Bede Clipson, *Constructing an intelligence state: the development of the colonial security services in Burma 1930 – 1942*, History, University of Exeter, Phd Thesis, 2010, s. 39.

Hüseyin Günarslan

Burma Saya San İsyanı: Burmalıların İngilizlerle Mücadelesi

karşı bağımsızlık talep ediyordu. Bu rahiplerden Ottama ve Wizaya'nın İngiliz hapishanelerinde ölmeleri ülke halkını derinden etkilemişti.¹²

1924 yılında Burmalı milliyetçilerin kurmuş olduğu Wunthanu Athins adlı vatansever toplum kuruluşu Burmalıların kendi ülkelerini İngilizler olmadan yönetmesini istemekle birlikte İngilizlerin ülkeden vergi toplamasına da karşı çıkmaktaydı. Bütün bu istekler Burmalılar ile İngiliz yönetiminin karşı karşıya gelmesine sebep verdiği gibi çatışmaların çıkmasına da sebep veriyordu. Burmalı milliyetçiler 1920'lerde sıklıkla grevler ve sokak gösterileri organize ediyor ve İngilizlerin emrinde çalışan devlet görevlilerine saldırılar düzenliyorlardı. Burmalılar ile mücadele de başarısız kalan İngilizler gün geçtikçe daha da sertleşiyorlardı. İngilizler özellikle Burmalı milliyetçi gruplara karşı şiddete başvuruyor ve kontrollerinde ki polis güçleri ile milliyetçilerin yaşadığı köyleri terk etmeleri için yakıyordu.¹³

Athins gerek şehirler gerekse köylerde alternatif bir eğitim sistemini uygulamaya da koymuştu. Hâlbuki ülkede İngilizlerin kontrolünde bir eğitim sistemi vardı. Buna güvenmeyen Burmalı milliyetçiler kendi eğitim sistemlerini uygulamaya çalışmaktaydı. Milliyetçiler yeni nesillerin uygun bir şekilde eğitilmesi ile daha etkili bağımsızlık mücadelesi verileceğine inanıyordu.¹⁴ Zira ülkedeki birçok okul Hıristiyan Misyonerlerin kontrolü altındaydı. Ülkede ki yaşam şartları ne kadar ağır olsa da misyonerler vazifelerini kutsal olarak görüyorlardı. Hatta misyonerler inançları gereği vazife yaptıkları yurt dışında ölmeyi kendi ülkelerinde ölmeye tercih ediyordu. Bu düşünceden dolayı ölümcül hastalıklara yakalananlar dahi kendi ülkelerine dönmüyordu.

¹² Hays, a.g.e. s. 4.

¹³ British Library, Correspondence, despatches and telegrams on the Burma Revolt, Reports on the risings in Burma up to 03 May 1931, , IOR L/PJ/6/2020, 1930-1932, s. 665.

¹⁴ Albert D. Moscotti, *British Policy and the Nationalist Movement in Burma, 1917-1937*, University of Hawaii Press, Honolulu 1974, s. 33.

Burmanın aşırı sıcakları, çok farklı zehirli hayvanları ve bulaşıcı hastalıkları bu insanları durduramıyordu. İnançlarında bu denli azimli olan misyonerler Burma'da inanılmaz sayıda ilkokul açmıştı. İlkokuldan mezun olma seviyesine gelen çocuklar için ise derhal ortaokullar açılıyordu.¹⁵ Uzun yıllar ilgilendikleri genç nesil Burmalılar Budist dinini bırakıp Hıristiyan olduğu için Athens gibi milliyetçi gruplar kendi okul sistemlerinin kurulması gerektiğine inanıyordu. Athens aynı zamanda fakir köylülerin ihtiyacını da karşılamaya yönelik faaliyetler de yürütüyordu. Halkı uzun yıllar sömürülen Burma halkının çoğunluğu kötü şartlar da yaşadığı için bu tür yardım faaliyetlerine çok daha fazla ihtiyaç vardı. Bağımsızlık yanlılarının organize ettiği yardım faaliyetleri ile yerel halkın bilinçlenmesi amaçlanıyordu. Burmalılar kendi ülkelerinde kurdukları bu tür kuruluşlar ile ülkedeki İngiliz yönetimine karşı direnebilmeyi ve organize olmayı amaçlamaktaydı.

Burma Hindistan'ın bir eyaleti olması sebebi ile İngilizler sadece Burma için değil tüm Hindistan için yasalar çıkarma eğilimindeydiler. Sadece Burmalılar değil Hintliler'de İngiliz yönetiminden birçok konuda reform bekliyordu. İngilizler ancak halktan gelen reform çağrılarının artması ile harekete geçiyordu. Bu amaçla 1929 yılında Simon komisyonu adı altında ülkede yapılacak reformlar belirlenmeye çalışılmaya başlanmıştı.¹⁶ Simon komisyonu yaptığı çalışmalar sonucu İngiliz yönetimine Burma'nın Hindistan'dan idari ve hukuksal olarak tamamen ayrılmasını tavsiye etmişti. Buna rağmen Londra'da yapılan yuvarlak masa konferanslarında Burma'yı temsil eden temsilciler Hindistan'dan ayrılma ve bağımsız olma konularında etkili bir davranış ortaya koyamamışlardı. Hatta Burma adına konuşan temsilci Hindistan'dan ayrılmaya karşı bile

¹⁵ Hays, a.g.e. s. 6

¹⁶ Patrick French, *Liberty or Death*, Harper Collins Publishers, London 1997, s. 53.

Hüseyin Günarslan
Burma Saya San İsyanı: Burmalıların İngilizlerle Mücadelesi

çıkmişti. Böylece Burmayı temsil eden temsilciler Burma halkının bağımsızlık isteklerini ortaya koyacak iradeyi gösterememişlerdi.¹⁷

Burma halkının özellikle de kırsal kesimde yaşayanların bağımsızlık talepleri İngilizler nezdinde de yeterince duyurulamamıştı. İngilizlerin Burma'da kurmuş olduğu polis ve asker gücünde yer alan görevliler daha çok Hintliler'den oluşmaktaydı. Bu görevliler Burmalı halk tarafından güvenilmez görülüyor ve sevilmiyordu. Halka şiddet uygulayan polis ve asker İngiliz yönetiminin de halk tarafından istenmemesine sebep olmaktaydı. Ülkede 1920'den itibaren başlayan olaylara özellikle polis gücü şiddetli tepki gösteriyor ve Burmalı göstericileri şiddet yolu ile etkisiz hale getirmeye çalışıyordu. Buda ülkede polise karşı nefretin gittikçe artmasına sebep olmuştu. Burmalılar polis gücündeki Hintli görevlilerin yanı sıra İngiliz görevlilerden de nefret etmeye başlamıştı.¹⁸ Burma'da görev yapan polis gücü Hindistan'daki polis gücüne göre farklı bir davranış şekli gösteriyordu. Hindistan'da polis gücü ülkede düzeni sağlamak için çaba sarf ederken Burma'da görev yapan polisler ülke savunmasından görev alma duygusu ile hareket ederek davranış geliştirmişti.¹⁹ Bu durum İngilizlerin lehineydi zira onlar için önemli olan halk ile karşı karşıya gelmeden ülkeyi kontrol edebilmektir. Hintli polis gücü bu açıdan gerekli görülüyordu. Burma halkı Hint polisini tartışırken İngilizler ülkeyi sömürmeye devam ediyordu. Bu süre zarfında özellikle pirinçten elde edilen gelirin devamlılığı sağlanıyordu. Burma'nın konum itibarı ile Hindistan ve Çin arasında'ki geçiş noktasında olması da İngilizler için karlı bir ticareti tekellerinde kontrol

¹⁷ Taylor, a.g.e. s. 121.

¹⁸ George Orwell, *Shooting an Elephant* in *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell: An Age Like This, 1920-1940*, eds. Sonia Orwell and Ian Angus, Penguin, London 1970, s. 265.

¹⁹ Sir Percival Griffiths, *To Guard My People, the History of the Indian Police*, Ernest Benn Limited, London 1971, s. 196.

edebilmelerini sağlıyordu.²⁰ Her hâlıkârda Burma İngilizlerin vazgeçemeyeceği kadar zenginliği kendilerine sunuyordu. Halkın bağımsızlık hareketinin önemi yoktu zira askeri güçleri ile halkı kontrol edebileceklerine inanıyorlardı.

Burma'da her ne kadar Budist asıllılar çoğunlukta olmakla birlikte yıllardır bu ülkede yaşayan Müslümanlar vardı. Lakin İngilizlerin Burma'yı Hindistan'ın bir eyaletine dönüştürmeleri ile birlikte çok daha fazla Hintli Müslüman Burma'ya İngilizlerin emri altında çalışmaya geldi.²¹ Bu durum kendilerini ülkenin asıl unsurları olarak gören Budist halkın Müslümanlardan da nefret etmesine yol açtı. Günümüzde Myanmar Müslümanlarına uygulanan soykırımın sebeplerinden biriside budur.

İngilizler kolonilerin de sıklıkla yine o bölge insanını asker ve polis gücü olarak kullanma yoluna gidiyorlardı. Görevlendirmeler yapılırken birbirlerinden dinsel ve ırksal olarak nefret eden grupları çaprazlama olarak bir araya getiriyorlardı. Burma'da görev yapan Hintli polisler bu halktan nefret ederken muhtemelen Burmalılar dan oluşturulan polis gücü de bir başka coğrafyada kendilerinden nefret edenlere jandarmalık yapıyorlardı. Bu sistem sayesinde İngilizler halk ile bir araya gelmiyordu. Halk sahne önünde gördüğü Hintli polis ve askerlerden nefret ederken İngilizler adeta gölge gibi perde arkasında kalmış oluyorlardı. Aslında Burma'da yeterince İngiliz nüfusunun olmadığı da bir başka gerçektir. Çok az sayıda İngiliz emirlerindeki Hintliler sayesinde Burmayı kontrolleri altında tutmaktaydı. Burma'da az sayıda üst düzey İngiliz devlet görevlisi ile ticareti elinde tutan elit bir sınıf mevcuttu. İngiltere ile Burma arasındaki deniz yolculuğunun uzun aylar sürmesi bu ülkeye

²⁰ Hays, a.g.e. s. 4.

²¹ Hüseyin Günarlan, "Myanmar (Burma) Müslümanlarının Tarihi". *Anasay*, (2020), 14, s. 144

Hüseyin Günarslan

Burma Saya San İsyanı: Burmalıların İngilizlerle Mücadelesi

yeterince İngiliz'in gelmesinin önündeki en büyük engeldi. Ülkedeki İngilizlerin çoğunluğu da erkeklerdi. Bu bekâr İngiliz erkekleri için Burma iş dışında, yeme, içme, eğlenme ve afyon yani uyuşturucu kullanmaktan ibaretti. Çoğunun Burmalı metresleri ve onlardan doğan çocukları vardı. Burma'nın İngilizler için en zor yanı muson yağmurları ve bunaltıcı iklimdi. Bulaşıcı hastalıklar, zehirli yılan ısırmaları, akrepler ve arazideki kazalar gibi nedenler ile hayatlarını kolayca kaybediyorlardı.²²

1928 yılında Genel Budist Birliği Konseyi ülkedeki Burmalı köylülerin yaşam standartlarının iyileştirilmesi için İngiliz yönetimine karşı daha fazla baskı yapmaya başladı. İngilizler köylülerden çok yüksek oranlarda toprak ve ürün vergisi alıyordu. Daha önce köylülerin kullanımına açık olan ormanlara köylülerin girişi de yasaklanmıştı. Köylüler özellikle yakacaklarını bu ormanlardan temin ettiği için bu önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştı.²³ İngilizler ülkede yaptıkları harcamaları karşılamak için daha fazla vergi istiyorlardı. Halka açık olan ormanlar piriñç üretimi yapılmak üzere temizleniyor ve şahıslara satılarak hem ek bir gelir sağlanıyor hem de yıllık vergi alabilecekleri yeni bir alan oluşturuyorlardı. Ağır vergiler altında ezilen köylüler açlık sınırında yaşıyorlardı. Köylülerin bu zor durumunu bilen Genel Budist Birliği Konseyi köylülerin problemlerini bir rapor haline getirmesi için üyelerinden birisi olan Saya San'ı görevlendirme kararı almıştı.²⁴

2. Saya San İsyanının Başlaması

Saya San 1876 yılında Burmalı yerel Shwebo kabilesinde dünyaya gelmişti. Bu kabile halkı Burma krallığı hanedanının da memleketi olan iç kuzey Burma bölgesinde yaşamaktaydı. Krallarına ve ülkelerine

²² Hays, a.g.e. s. 4-5.

²³ Moscotti, a.g.e. s. 58.

²⁴ Moscotti, a.g.e. s. 57.

bağlılıkları ile tanınmaktaydılar. Saya San Budist bir rahip olmayı seçmişti. Aynı zamanda bir hekim ve yıldız falcısı bir astrologdu. Tam bir Burma milliyetçisi olarak Genel Budist Birliği Konseyi'ne üye olmuştu. Burma'nın İngilizler'den kurtarılmasını ve eski krallık sisteminin tekrar kurulmasını istiyordu.²⁵ Saya San 1929 yılında raporunu tamamlamak üzere iken Genel Budist Birliği Konseyi içinde iki farklı görüş ortaya çıktı. Kuruluşun içinden bir grup İngilizler ile işbirliği yapılarak yol haritası belirlenmesini isterken diğer grup ise İngilizlere karşı daha sert bir tutum izlenmesi gerektiğini savunuyordu. Bütün bu tartışmalar içinde Saya San'ın köylülerin sıkıntılarını anlattığı ve çözüm bekleyen acil sorunlar raporu da gündemden düşmeye başlamıştı. Bu gecikme köylülerin durumunun daha da kötüleştiği bir zaman aralığına sebep oluyordu. Neticede beklenen oldu ve 1930 yılı köylüler için daha kötü bir yıl oldu. Dünya genelinde yaşanan ekonomik buhran pirinç ihracını da etkilemişti. Burmalılar için önemli bir geçim kaynağı olan pirincin fiyatının değişmesi köylüleri zora sokuyordu. Köylüler ve pirinç üreticileri zarar etmeye başlayınca birçok toprak sahibi yüzyıllardır ailesinden miras yolu ile kendisine intikal etmiş topraklarını kaybetmeye başladı.²⁶ Ürünü satamayan halk masraflarını karşılayamaz hale geldikçe daha da fakirleşti. Vergilerin ve borçların ödenmesi için tefeciler ile kreditorlerden borç alanlar topraklarını kaybediyordu. Saya San isyanına destek veren köylüler genel manası ile topraklarını kaybetmiş ve ekonomik olarak tam bir iflas içinde olan bu Burmalı toprak sahipleriydi. Borcunu ödeyemez hale gelen köylüler çok kısa süre içinde topraklarını kendilerine borç veren büyük kreditorlere kaptırmışlardı. Toprakları elinden alınmış bu

²⁵ Hays, a.g.e. s. 8.

²⁶ Ian Brown, *A Colonial Economy in Crisis: Burma's Rice Cultivators and the World Depression of the 1930s*, Routledge Curzon, Oxford 2005, s. 39.

Hüseyin Günarslan
Burma Saya San İsyanı: Burmalıların İngilizlerle Mücadelesi

insanlar için isyana katılarak haklarını geri almak tek çare olarak görünüyordu.²⁷

Saya San köylülerin bu zor şartlar altında daha fazla yaşam mücadelesi veremeyeceği düşüncesine sahipti. Bundan dolayı tek çare olarak gördüğü silahlı mücadeleyi başlatmaya karar verdi. 1930 Ekim ayında köylüleri İngilizlere karşı savaşılmaya çağırdı. Saya San köylüleri bağımsızlık için yemin etmeye ve İngiliz yönetimine karşı bağımsızlık ordusuna katılmaya davet ediyordu. Köylüler isyan hareketine katılmakla birlikte Aralık 1930'a kadar hiç bir şiddet eylemi yapmamıştı. Nihayet ilk ciddi saldırı Tharawaddy bölgesindeki İngilizlerin emri altındaki polis gücüne yapıldı. Bu saldırı da bir polis memuru bağımsızlık yanlılarınca öldürüldü.²⁸ 1930 yılı isyancılar ile İngiliz yönetimi arasında başlayacak bir şiddet yılına dönüştü. Bu isyanın adı başlatan kişiye atıfla Saya San isyanı olarak adlandırıldı.²⁹ İsyancıların 10 bin kişilik askeri gücü karşısında 1932 yılında bastırıldığında 10 Bin Burmalı öldürülmüş, 9 bini hapsedilmiş, Saya San'ın da dâhil olduğu 128 kişi ise yakalanarak idam edilmişti.³⁰ Burma'daki İngiliz yönetiminin isyancılar karşı giriştiği acımasız savaşa karşı 1932 yılında İngiliz parlamentosu tarafından uygulanan yöntem ve metotlar eleştirilmişti.³¹ Burma'daki İngiliz yönetimi birkaç binden oluşan ve sadece mızraklara sahip köylülere karşı iki yıl süre boyunca savaş uçakları, makineli tüfekler gibi modern silahlar ile mücadele yapmıştı. Aslında İngilizler yerel halka

²⁷ Brown, a.g.e. s. 64-65.

²⁸ Brown, a.g.e. s. 151.

²⁹ BL, Correspondence, despatches and telegrams on the Burma Revolt, Letter from R. A. Butler, MP House of Commons, 29 May 1934, IOR L/PJ/6/2020, 1930-1932, s. 14.

³⁰ Htin Aung, *A History of Burma*, Columbia University Press, New York 1967, s. 292

³¹ BL, Correspondence, despatches and telegrams on the Burma Revolt, House of Commons Question by Mr. Thomas C. Williams for 14 Mar. 1932, IOR L/PJ/6/2020, 1930-1932, s. 113.

uygulanan vahşetten çok isyanla mücadelenin niçin uzun sürdüğünü ve bunun getirdiği maliyetleri eleştiriyordu.³²

İngilizlerin ülkeyi ve halkını daha fazla sömürmek gayesi ile Burma'da gerçekleştirdikleri ekonomik reformlar özellikle kırsal kesimde yaşayan Burmalılar tarafından hoş karşılanmamıştı.³³ Saya San isyanı başlamadan önce de halk ülkede yaşanan şiddet olaylarından ve İngilizlerin koyduğu ödenmesi zor yüksek vergilerden şikyetydi. İngilizlerin ülkedeki her türlü protesto olaylarını acımasızca bastırması da halk tarafından nefretle karşılanmıyordu.³⁴ Genel Budist Birliği Konseyi'nin önemli isimlerinden birisi olan Saya San kırsal kesimde haklarını aramaya çalışan insanlara polisin gittikçe artan oranda ve acımasızca baskı yaptığını görmekteydi. Saya San halkın ancak tam bir bağımsızlıkla huzura kavuşacağına olan inancı ile isyan için hazırlık yapmaya başlamıştı. İsyanın tüm ülke genelinde gerçekleşmesi başarısı için gerekliydi. Normalde Genel Budist Birliği Konseyi gibi organizasyonlar halk ile İngiliz yönetimi arasında sorunların zm için köprü vazifesi görmesi için kurulmuştu. Lakin ülkedeki şartlar bu organizasyonu İngilizleri ülkeden çıkarmak için çalışan bir yapıya dönüştürmüştü.³⁵

Burma halkının temel tüketim ürünlerinden birisi olan pirinç İngilizlerin zenginlik kaynağıydı. Ülkede üretilen pirinç İngilizler tarafından daha fazla yurt dışına satılmaya başlandıkça halk daha az pirince daha fazla fiyatla sahip olabiliyordu. Bu durum yetersiz beslenmelerin yanı sıra zaman zaman kıtlıkların yaşanmasına da sebep olmaktaydı. Özellikle Hindistan ve Burma'ya komşu olan Bengal'de yaşanan kıtlıklar

³² Michael Adas, *The Burma Delta: The Economic Development and Social Change on an Asian Rice Frontier, 1852-1941*, University of Wisconsin Press, London 1974, s. 192.

³³ Taylor, a.g.e. s. 161.

³⁴ Moscotti, a.g.e. s. 43.

³⁵ Taylor, a.g.e. s. 199.

Hüseyin Günarslan

Burma Saya San İsyanı: Burmalıların İngilizlerle Mücadelesi

milyonlarca insanın ölümü ile sonuçlanmaktaydı.³⁶ Doğal olarak Burmalılar bu kıtlık dönemlerinde zor zamanlar geçiriyordu. Bu yönü itibari ile İngilizler tüm bölgeyi inanılmaz bir şekilde sömürüyor ve binlerce insanın ölümüne sebep oluyordu.

Burmalı köylüleri isyan edecek seviyeye getiren sebeplerden birisi de 1930 yılı büyük ekonomik buhranı döneminde yaşanmıştı. Burma'nın en önemli gelir kaynağı ihraç edilen pirinçten elde edilmekteydi. 1924 yılında Burma dünya pirinç ihtiyacının yarısına tekabül eden 3 milyon tondan fazla pirinç ihraç ediyordu. Bu satıştan elde edilen gelirin büyük çoğunluğu İngilizlerin cebini doldurmaktaydı. Burmalılar bu sistem içinde adeta ucuz iş gücünden başka değeri olmayan insanlardı.³⁷ Özellikle Süveyş kanalının açılması ile ülkede üretilen pirincin satılması daha da kolaylaşmıştı. Buda halkın ulaşabileceği pirinç fiyatlarının daha fazla artmasına sebep olmaktaydı. Kırsal kesimde yaşayan halkın ana geçim kaynağı pirinçti. Özellikle iç Burma bölgesinde yaşanan yüksek nüfus artışı da halkın geçim şartlarını zorluyordu. Ekonomik kriz ile topraklarını kaybeden köylülerin toprağı işleyememesi de pirinç fiyatlarındaki olumsuzluk sebebiyleydi. Bütün bu insanlar yaşadıkları sıkıntılardan dolayı kendilerini yöneten İngiliz yönetimini suçlamaktaydı. Pirinç tarlalarında çalışan işçi nüfusta, toprağında özgürce ürün yetiştiremeyen toprak sahipleri de İngiliz yönetiminden şikayetçiydi. Ekonomik olarak sürekli zor günler geçiren bu insanlar Saya San'ın isyan çağrısına olumlu yanıt vermişti.³⁸

Burma'da halk ekonomik olarak zor günler geçiriyor ve İngiliz yönetimine sesini duyurmak istediğinde de acımasız Hintli polisler tarafından şiddet görüyordu. Bu şartlar altında Saya San'ın yaptığı

³⁶ Hüseyin Günarslan, "İngiliz Kolonisi Bengal'de Kıtlıklar". Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2: 3, (2019), s. 198.

³⁷ Hays, a.g.e. s. 3.

³⁸ Brown, a.g.e. s. 112.

başkaldırı çağrısına destek verenlerin sayısı gün geçtikçe artmaya başlamıştı. Aslında Saya San'ın bağımsızlık için yaptığı başkaldırı anlık başlamış bir olay değildi. 1920'den itibaren başlayan hak arama çabalarından sonuç alamayacağını gören insanların artık silahlı mücadeleye geçmeye karar verdiği bir zaman dilimi geçmişti. 1929 yılında artık bağımsızlık için ortaya konacak isyan hareketinin çalışmalarına başlanmıştı.³⁹ İsyanın başlaması ile birlikte ilk hedef olan kitlede halkın artık nefret duygularının tavan yaptığı Hintlilere karşı olmuştu. Aslında Hintli görevliler maaş karşılığı İngilizlerin emirlerini yerine getiren insanlar olsa da görevlerini yaparken gösterdikleri gayret Burmalılar'da nefret duygusu uyarmıştı. İsyanın başlaması ile isyancılar ilk olarak nefret ettikleri bu Hintlilere karşı saldırıya geçti.⁴⁰ Burma İngilizlerin yönetimi altında olsa da onların ülkedeki eli, ayağı olan ve her türlü işlerini gören maşaları Hintlilerdi. Bu işbirliği Hintli nüfusa ülkenin kaynaklarını İngilizlerle beraber sömürme imkânı tanımıştı. Kendi anavatanları olan Hindistan İngilizlerce sömürölürken onların emrinde işbirliği içinde çalışan Hintliler bir başka ülkenin kaynaklarını sömürmekteydi. Uzun yıllar boyunca süren İngiliz yönetimi sayesinde gerek Burma şehirlerin de gerekse kırsal alanlarda Hintli bir sınıf ortaya çıkmıştı. Chettyar olarak adlandırılan bu Hintli sınıf daha çok Güney Hindistanlı bankacılardan, kredi ve borç veren tefeciler ile diğer zenginlerden oluşuyordu. Toprak almak isteyen, borcunu ödemek isteyen veya paraya ihtiyaç duyan Burmalılar bu Hintli sınıftan borç alıyordu. Ülkede bu hizmetleri sunacak hiçbir yerel zengin Burmalı olmadığı için halk İngilizlerin kurduğu borç çarkı içinde bu insanlara mecbur bırakılıyordu. Büyük ekonomi buhranının yaşanması ile birlikte artık Burmalılar bu Hintli sınıfa olan borcunu ödeyemez hale gelmişti.

³⁹ Erik Sarkisyanz, *Buddhist Backgrounds of the Burmese Revolution*, Nijhoff, Hague 1965, s. 160.

⁴⁰ Adas, a.g.e. s. 199.

Hüseyin Günarslan
Burma Saya San İsyanı: Burmalıların İngilizlerle Mücadelesi

Böylece borç karşılığı evini yada toprağını teminat gösteren Burmalılar bütün varlıklarını kaybetmeye başladı.⁴¹ Saya San isyanı da aslında halkın elindeki her şeyi bu Hintli sınıfa kaybetmesi ile başlamıştı. Güney Doğu Asya'da yaşayan başka hiç bir insan Burma'da bu Hintli sınıftan borç alanlar kadar derin bir borç çukuru içine düşmemişti.⁴² İsyanın başlaması ile birlikte bu Hintli İngiliz işbirlikçisi sınıfta Burmalı isyancıların saldırılarına maruz kalacaktı.⁴³ Saya San isyanına katılan Burmalılar, İngilizler ile ortak çalışan köy liderleri gibi etkili isimleri de düşmanları olarak görüyorlardı. Bu işbirlikçi yerel liderler, kırsaldaki polis görevlileri ve İngilizlere bilgi verdiği bilinen Burmalılar isyancılar tarafından öldürülmeye başlanmıştı.⁴⁴ Köy liderleri isyancıların saldırısına uğramakla birlikte bir seçim yapmak zorunda kalmışlardı. Onları isyancıardan koruyacak yeterli bir polis gücü olmadığından dolayı bu liderlerden birçoğu istemese de isyancılarla beraber hareket etmeye başlamıştı.⁴⁵ İsyanıların bir diğer hedefi de İngilizler adına casusluk faaliyeti yürüten Burmalılara karşıydı. Bu amaçla isyancılar arasından köylerde casuslar seçildi. Bu casuslar isyanın liderlerine askeri hareketliliği ve köylülerin davranışlarını haber vermekteydi.⁴⁶ Böylelikle isyancı Burmalılar karşı istihbarat faaliyetleri ile İngilizlerin hareketlerini ve casuslarını tespit etmeye çalışıyorlardı.

⁴¹ Brown, a.g.e. s. 118.

⁴² Brown, a.g.e. s. 113.

⁴³ BL, Correspondence, despatches and telegrams on the Burma Revolt, Report on the rebellion in Burma up to 03 May 1931, presented by the Secretary of State for India to Parliament in June 1931, IOR L/PJ/6/2020, 1930-1932, s. 409.

⁴⁴ BL, Correspondence, despatches and telegrams on the Burma Revolt, Burma situation report for week ending 28 Aug. 1931.IOR L/PJ/6/2020, 1930-1932, s. 338.

⁴⁵ BL, Correspondence, despatches and telegrams on the Burma Revolt, Government of Burma, CID in Burma on the causes of the rebellion 26 Mar. 1931,IOR L/PJ/6/2020, 1934, s. 662.

⁴⁶ BL, War Diaries of the Burma Rebellion, Burma District HQ ('G'), (Branch) - ref. War Diary of Rangoon Commanding Brigadier 09-14 Sep., IOR L/MIL/5/862, 1931, s. 311.

İngilizler Saya San isyanı ile baş etmek için ÷lkedeki kuvvetlerinin yetersiz olduğunun farkındaydı. Bu amaçla Hindistan'da görev yapan 8,100 asker 1931 Haziran'ında Burma'ya yollanmıştı. Bu kuvvetlerinde yetersiz kalmasından üç ay sonra yine Hindistan'dan seçkin altı Hintli, birde sadece İngiliz askerlerinden oluşan taburlar yollanmıştı. Böylece Saya San isyanı için 10 binden fazla asker görevlendirilmışti.⁴⁷ Bu askerler İngilizlerin daha çok Hintli askerlerden oluşturduğu maaşlı profesyonel askerlerdi. Ayrıca Burma'da farklı etnik gruplara mensup ama İngilizlerin güven duyduğu paralı askerler de isyan ile mücadelede görevlendirilmeye başlandı. İsyanın başlamasından hemen sonra İngiliz güçleri isyancıların merkezlerinden birisi olan Alaungtang'a karşı saldırıya geçti.⁴⁸ İngilizler isyan hareketlerine karşı hemen harekete geçmenin isyanın yayılmasını engellediğine inanmaktaydı. İsyan hareketi ne kadar çabuk yok edilirse etkisi o kadar az olurdu. Burmalı isyancılar üstlerine gelen düzenli ordular karşısında ilk aşamada yenilgiye uğradı. İngiliz ordusu ile karşı karşıya açık alanda savaşan düzensiz isyancılar bu şekilde savaşı kazanamayacaklarını anlamış oldu. İsyanın liderlerinden birisi olan Myat Aung isyancı askerlere derhal gerilla taktikleri ile savaşmaları emrini verdi.⁴⁹ Bu aşamadan sonra isyancılar direkt olarak İngilizlerin orduları ile karşı karşıya gelmemeye özen gösterdi. Gerilla taktikleri ile birlikte artık İngilizlerin karşısında görünmez bir isyancı ordusu ortaya çıktı.⁵⁰ Bu görünmez ordu ile mücadele de çaresiz kalan İngilizler polis gücünün de desteği ile kırsal ve şehirler de isyancılara

⁴⁷ John Cady, *A History of Modern Burma*, Cornell University Press, Ithaca 1958, s. 316.

⁴⁸ Parimal Ghosh, *Brave Men of the Hills: Resistance and Rebellion in Burma, 1825-1932*, Hurst and Company, London 2000, s. 152.

⁴⁹ BL, Correspondence, despatches and telegrams on the Burma Revolt 1930-1932, Origin and Causes of the Burma Rebellion, IOR L/PJ/6/2020, 1934, s. 25.

⁵⁰ BL, Indian Police Collection: Papers illustrating the work and history of the Indian Police, Mr. E. H. F. Beadon, Inspector of Police, Burma Papers relating to the Police force; suggestions for tackling dacoit/rebel activity, IOSM Mss Eur F161/61, 1943, s. 123.

Hüseyin Günarslan

Burma Saya San İsyanı: Burmalıların İngilizlerle Mücadelesi

destek veren Burmalı avına çıktı. Polis isyan ile ilgili en ufak bilgiyi değerlendirmeye tabi tutmaya başladı. Tehlikeli görülen Burmalılara karşı hukukun rafa kalktığı acımasız bir operasyon süreci başlatıldı.⁵¹ İngilizlerin Hindistan'dan getirdiği askeri birlikler karşılarında hiçbir ordu olmadan isyan ile baş edebilecek güçte değillerdi. İsyanlılar tamamen gerilla taktiği ile savaştığı için bu askerler karşılarında savaşacak kimseyi bulamıyordu. İngilizler ne kadar uğraş verse de isyanlıları açık bir savaşa çekemiyordu. İsyanlılar küçük gruplar halinde saldırıyor ve hızlıca olay bölgesinden kaçıyorlardı. Bundan dolayı İngilizlerin isyanlılar ile mücadelesi karmaşık bir hal almıştı.⁵²

3. İsyanın Dini Bir Başkaldırıya Dönüşmesi

İsyanlıların lideri Saya San eski bir Budist rahip olarak İngilizlere karşı savaşımaya başladıktan kısa bir süre sonra kendisini kral ilan etti. İngilizlere karşı Burma halkını başkaldırıya çağırdığında da tanrıları Buda adına kendilerini kölelere dönüştüren İngilizlere karşı savaşılmasını istemişti. Saya San İngilizlerin gerek Burma ırkını gerekse Budist dinini ortadan kaldırmak için çabaladıklarını ifade ediyordu.⁵³ Saya San'ın çağrısına katılarak bağımsızlık mücadelesine giren Burmalılar davalarına sadık kalacaklarına dair yemin ediyorlardı. Ayrıca vücutlarına Hindu mitolojisinde kutsal kabul edilen bir kuş figürünü dövme yaptırıyorlardı ki bu kuş yılan ile çarpışmayı ve onu yok etmeyi sembolize etmekteydi. Burada yılan olarak görülenler yabancılar yani İngilizler'di. Ettikleri yemine gerek Budizm gerekse Animizmi yani canlılığı ifade eden değerlerden oluşuyordu. Kendilerini Budizmin

⁵¹ Jeffery Keith, "Intelligence and Counterinsurgency operations: some reflection on the British experience", *Intelligence and National Security*, 2, no. 1 (1987), s. 123.

⁵² BL, Indian Police Collection, s. 124.

⁵³ Mikael Gravers, "Questioning Autocratic in Burma: Buddhism between Traditionalism and Modernism", ed. David Westerlund, *Questioning the Secular State: The Worldwide Resurgence of Religion in Politics*, 297-322, Hurst & Company, London 1996, s. 297.

savunucusu olarak gören Saya San taraftarları asla harekete mensup Budistler ile savaşmayacaklarını ve güçlerini yabancılar ile savaşarak göstereceklerini belirtiyorlardı.⁵⁴ Saya San'ın bağımsızlık mücadelesi ekonomik olarak zor durumda olan ve sömürülen bir halkın direnişinin yanı sıra eskiye ait bir özlemi de bünyesinde barındırıyordu. Eski bir Budist rahip olarak kendisini kral ilan etmesi de eski güçlü Burma imparatorluğunun tekrar diriltilmesini amaç ediniyordu.⁵⁵

Saya San'ın eski bir Budist rahip olması ve Burma'yı kurtarmanın yanı sıra Budist inancının da İngilizlerden korunması gerektiği yönündeki çağrısına sadece Burmalılar destek vermemişti. Burmalı olmayan ama Burma topraklarında yaşayan Budist topluluklardan Chin, Kachin ve Karen'lerde Saya San'ın İngilizler ile savaş çağrısına olumlu yanıt vermişlerdi. Bu yönüyle Saya San isyanı milliyetçi yapısının yanı sıra dini bir başkaldırı hareketi olarak da görülmekteydi.⁵⁶ İsyanın bastırılmasında Hindistan'dan getirilen askerlerin yanısıra paralı olarak İngilizlerin emrindeki orduya katılan yine Karen ve Chin kabilelerine mensup olanların önemli bir rol oynaması ise dikkat çeken bir diğer unsurdu. Aynı ırka mensup kişilerden bazıları İngilizlerin yanında yer alırken bir kısmı ise İngilizlere ve kendi ırkdaşlarına karşı savaş vermişti.⁵⁷ Hâlbuki bu farklı ırka mensup milletler aynı toprak üzerinde yaşadıkları Burma için tam bir bütünlük içinde savaşmış olsalardı bağımsızlık yolunda başarı elde edilebilirdi. Bir gün sıranın kendilerine geleceğini fark edemeyen Burmalı Karenler ancak 20 yıl sonra 1949 yılında İngilizlere

⁵⁴ Mehden, Von der, Fred R., *Religion and Nationalism in Southeast Asia*, University of Wisconsin Press, Madison 1963, s. 155.

⁵⁵ E. M. Mendelson, *Sangha and State in Burma. The Study in Monastic Sectarianism and Leadership*, Cornell University Press, Ithaca 1975, s. 207-208.

⁵⁶ Lian H. Sakhong, *In Search of Chin Identity: A Study in Religion, Politics, and Ethnic Identity in Burma*, NIAS, Copenhagen 2003, s. 125.

⁵⁷ Mikael Gravers, *Nationalism as Political Paranoia in Burma*, Curzon, Richmond 1999, s. 37.

Hüseyin Günarslan

Burma Saya San İsyanı: Burmalıların İngilizlerle Mücadelesi

isyan edeceklerdi. İngiliz misyonerlerinin çabaları ile aslında Budist olan birçok Karen, Chin ve Kachinler Hıristiyan olmuşlardı. Bu milletler 2. Dünya savaşında İngilizlerin yanında savaşırken Budistlerden oluşan Burmalılar ise Japonlara destek vermişti.⁵⁸ İngilizler ustaca ortaya koydukları yönetim becerisi ile halkın bütünlüğünü önlemeyi başarmışlardı. Girdikleri her kolonide olduğu gibi kendilerine sadık topluluklar oluşturmuş ve böylece halkın bir araya gelmesini engellemişlerdi.

22 Aralık 1930'da isyancıların ilk hedeflerinden bazıları ormanların köylüler tarafından kullanımını engellemek için görev yapan orman muhafızlarına karşı gerçekleştirilmişti. Biri İngiliz olmak üzere 6 görevli öldürülmüştü. Orman görevlilerine ait yaklaşık 100 evde yakılarak imha edildi. İsyanın bu ilk günlerinde isyancıların sayısı 1500 civarındaydı ve ancak 30'unda daha çok kendilerinin yaptığı ateşli silah vardı. Diğerleri daha çok kılıç ve mızrak gibi el silahlarına sahipti. Dini duyguları güçlü bu Budist topluluk astrolojinin ve yıldızların yanlarında olduğuna ve kısa süre içinde İngilizleri yeneceklerine inanıyordu. Budist inancına ait sihirli dua ve görsellerin, vücutlarına yaptıkları dini dövmelerin onları İngilizlerin kurşunlarına karşı koruyacağına ve görünmez kılacağına inanıyorlardı.⁵⁹ İsyan ilk olarak Saya San'ında memleketi olan Burma'nın Tharrawaddy bölgesinde başladı. Daha sonra aşağı Burma ve Shan eyaleti gibi Saya San'ın tanındığı bölgelere yayıldı. Budist rahipler isyanı organize etmede önemli vazife gördü. Yamethin bölgesinde eski bir rahibin etrafında 40-50 köylü toplandı. Bu grup isyana destek vermeyen 2-3 köye saldırı gerçekleştirmişti. Bir köy şefi ve bir polis bu saldırılarda

⁵⁸ Pum Za Mang, "Buddhist Nationalism and Burmese Christianity," *Studies in World Christianity*, 22. 2, (2016), s. 158.

⁵⁹ Guenter Lewy, "Militant Buddhist Nationalism: The Case of Burma," *Technical Report*, University of Massachusetts,(1967), s. 13.

öldürülmüştü.⁶⁰ Haziran 1931’de isyan en etkili günlerini yaşamıştı. İsyancılar ele geçirdikleri tüfekleri İngilizlere karşı kullanmaya başlamışlardı. Lakin gün geçtikçe ve isyancılar İngilizler tarafından öldürülmeye başlandıķa dini motif, dua ve dövmelerin onları korumadığı görüldü. İsyancıların kayıpları arttıķa dini inançlarına tutunma güçleri de azalıyordu. Burma’da görevli polis ve asker gücünün yeterli olmadığını düşüneni İngilizler daha fazla askeri Hindistan’dan getirmeye başladıķa üstünlükte İngilizlere geçmeye başlıyordu. Buna rağmen İngilizler isyanı 2 yıla yakın süre bastırmayı başaramamıştı. Birçok isyancı ya öldürölüyor ya da hapsediliyordu. Bunun yanında İngilizler’de kayıplar veriyordu. İngilizlere destek vermeye devam eden köy şefleri ve ileri gelenleri ile köylerdeki evler büyük ölçüde yakıldığından geniş bir alanda isyan dolayısı halk sıkıntı çekiyordu.⁶¹

İsyanın en etkili zaman dilimi olan 1931’de Pegu bölgesinde halk geniş manası ile isyana Eylül ayında destek vermişti. Daha sonra Insein, Basse ve son olarak Tharrawaddy Ocak 1932’de isyana destek verilen bölgeler olmuştu. Lakin İngilizler hızlı bir şekilde isyanı bastırmaktaydı zira askeri güç üstünlükleri vardı. İsyancılar askeri tesislere ve demiryollarına saldırıyorlardı. Bu sayede İngilizlerin lojistik desteklerini kesmeye ve demiryolları ile askerlerin intikallerini engellemeye çabalıyorlardı. 1932 yılında İngilizler isyancılar ile daha başarılı bir şekilde savaşmaya başladı. İsyana katılan bölgelerde düzen tekrar sağlanmaya başlamıştı. Saya San’da Shan eyaletinde 2 Ağustos 1931’de yakalanmıştı. İngilizler hızlı bir şekilde onu mahkemeye çıkarmış, suçlu bulmuştu.⁶² Saya San 28

⁶⁰ Great Britain, “Report on the Rebellion in Burma up to 3rd May 1931,” *House of Commons, Sessional Papers 1930-1931*, vol. XII, London 1931, s. 6-8.

⁶¹ Great Britain, “Moral and Material Progress and Condition of India during the year 1930-31,” *House of Commons, Sessional Papers 1931-1932*, vol. XIX, London 1932, s. 135.

⁶² Brown, a.g.e. s. 99.

Hüseyin Günarslan
Burma Saya San İsyanı: Burmalıların İngilizlerle Mücadelesi

Kasım 1931’de idam edildi.⁶³ Saya San’ın zamansız bir şekilde yakalanmış olması 1932 yılında isyanın kısa sürede bastırılmasında önemli rol almıştı.

Saya San yakalandıktan sonrada isyan hareketi devam ediyordu. Saya San isyanına Burmalıların katılmasını isteyen isyanın diğer liderleri hazırlattıkları yazıları değişik bölgelere göndermişlerdi. Bu yazılardan birisinde İngilizlerden beyaz vampirler olarak bahsedilmekteydi. Bu yazılarla özellikle okuryazar Burmalı gençlerin isyana katılması amaçlanıyordu. Bu vampirler ile mücadele için tek yolun savaşmak olduğu ve İngilizlerin görüldükleri yerde acımasızca öldürülmesi gerektiği yazılmaktaydı. Bu beyaz vampirlerin yakalanan köpekler gibi bıçakla, yoksa taşla, oda yoksa çıplak ellerle öldürülmeleri gerektiği belirtiliyordu.⁶⁴ İngilizler acımasızca süren mücadelelerini haklı çıkarmak için isyancıların kendilerini öldürmek istediklerini öne sürüyordu. Bu amaçla Burma’daki İngiliz yönetimi Burmalı halkı isyana ve şiddete teşvik eden her türlü yazılı materyalin yayınlanıp dağıtılmasını engellemeye çalışıyordu.⁶⁵ İsyanın sonlarına doğru Burma’daki suçlular ve çetelerde isyana destek vermeye başlamışlardı. Lakin onların amacı köyleri yakıp yıkmak ve yağmalamaktı. Belirli bir noktadan sonra artık bağımsızlık için yola çıkan isyancı Burmalılar kendilerine destek vermeyen Burmalı halka da işkence etmeye başlamışlardı. Ele geçirilen köylerde köylüler evleri ile birlikte çoluk çocuk demeden canlı canlı yakılıyordu. İngilizler tarafından ele geçirilen ve hapsedilen birçok isyancı isyana katılmaktan ziyade masum halkı öldürme suçlaması ile yargılanıyordu.⁶⁶

⁶³ Lewy, a.g.e. s. 14.

⁶⁴ BL, Shake to the Earth, ed. Shaw & Lloyd, EPP1, June 1932, s. 47.

⁶⁵ Emma Larkin, “The Self-Conscious Censor Censorship in Burma under the British, 1900–1939,” *The Journal of Burma Studies*, Volume 8, (2003), s.97.

⁶⁶ G. E. Harvey, a.g.e. s. 73-75.

İngilizler hızlı ve etkili hareket ederek isyanı yayıldığı her noktada bastırıyordu. Şehirden kırsala destek verenlerin çoğu yakalanmış, işkence altında isyana katılanların ismini vermişti. Şehir desteğinin azalması ile kırsalda sıkışan isyancı köylüler İngiliz kuvvetleri tarafından teker teker yakalanmaya başlandı. İngilizler karşısında yaşanan her başarısızlık psikolojik üstünlüğü İngilizlere kaptırdı. İsyanın artık başarısız olduğunu gören geniş halk kitleleri için bağımsızlık ümidi gün geçtikçe azaldı. Saya San isyanının İngilizler karşısındaki başarısızlığının en büyük nedeni çok büyük bir coğrafyaya ve geniş katılıma ulaşamamış olmasıydı. Daha çok aşağı Burma bölgesinde etkili olan isyana etkin olarak katılanların sayısı 3 binden fazla değildi. İngilizler bundan çok daha fazla insanı özellikle kırsalda öldürmüşlerdi. İsyan her ne kadar İngilizleri iki yıl süre ile meşgul etse de 1931 yılında Saya San'ın yakalanması ile liderini kaybetmişti. Saya San Genel Budist Birliği Konseyi 'ın bir üyesi olarak 1920 ortalarına kadar propaganda aktivitelerine katılsa da bir anda bu kuruluştan çekilmiş ve ortada görülmemeyi tercih etmişti. Bu kayıp yıllarda isyanı organize ederek etrafına taraftar toplamaya çalıştığı düşünülmüştü. Onun Rangoon gibi şehir merkezinden çekilerek kırsalda kendisini unutturması ile isyan için diğer önemli etken olan Genel Budist Birliği Konseyi üyelerinin desteğini arkasına almamıştı. Muhtemelen İngilizlere karşı mücadeleyi barışçıl yollardan değil eski usulle savaşarak vermek istemişti. Eski Burma geleneklerini takip eden bu eski Budist rahip kozmolojiyi, dini ve sihri kullanarak yabancılar ile mücadele edebileceğini öngörmüştü.⁶⁷ İngilizler Saya San isyanından sonra Burma ile Hindistan'ı ayırmayı gündemlerine almaya başladı. Hindistan'ın bir eyaleti muamelesi gören Burma artık ayrı bir devlet olarak görülmeye

⁶⁷ Harry, J. Benda, "Peasant Movements in Colonial Southeast Asia," *Asian Studies*, Washington 1964, s. 428

Hüseyin Günarslan

Burma Saya San İsyanı: Burmalıların İngilizlerle Mücadelesi

başlanmıştı.⁶⁸ Saya San sayesinde Burma'da ortaya çıkan her krizde krallık dönemi hatırlanır olmuştu. Onun İngilizler öncesi eski Budist krallık dönemini tekrar canlandırma düşüncesi ilerleyen yıllarda ülkedeki genç Budist nesle örnek teşkil etti.⁶⁹ Ülke ancak 1948'de bağımsızlığına kavuşsa da askeri yönetim ve iç mücadele ülkenin tam olarak gelişmesini engelledi.

Sonuç

Saya San isyanı Burmalıların bağımsızlık yolunda İngilizlere en büyük başkaldırı harekâtıdır. Bu çalışma, bu başkaldırı harekâtının ana sebebinin İngilizlerin ülkenin zenginliklerini acımasızca sömürerek halkı açlığa mahkûm etmesi olduğunu ortaya koymuştur. Çin ve Hindistan gibi iki zengin medeniyetin arasında bir köprü vazifesi gören bu ülke doğunun en zengin halklarından birine sahip iken İngilizlerin kolonisi olmakla birlikte hızla fakirleştirilmiştir. İngilizler ülkenin en önemli gelir kaynağı olan pirinç ihracı ile dünyanın yarıdan fazla pirinç ihtiyacını karşılamışlar ve tek bir kalemde büyük servetler elde etmişlerdir. Çalışma bütün bu sömürge düzeni içerisinde İngilizlerin kendilerine yakın gördükleri maaşlı Hintlileri kullandıklarını ve yerel Burma halkının da perde arkasındaki İngilizler'den ziyade perde önündeki bu Hintliler'den özellikle de çoğunluktaki Hintli Müslümanlardan nefret ettiklerini ortaya koymuştur. Bundan dolayı İngilizlerin bölgede aynı coğrafyada yaşayan insanlar arasına nefret tohumları ektikleri tespit edilmiştir.

İsyanın ana figürü olan eski Budist rahip Saya San'ın gerek eski Budist Krallık düzenini yeniden kurmak, gerekse ülkeyi İngilizler'den kurtararak halkı özgürleştirmeye gayret sarf ettiği görülmektedir. İsyanın

⁶⁸ F. S. V. Donnison, *Public Administration in Burma: A Study of the Development during the British Connexion*, Royal Institute of International Affairs, London 1953, s. 99.

⁶⁹ Bertil Lintner, "The Resistance of the Monks Buddhism and Activism in Burma," *Human Rights Watch*, 2009, s. 31-32.

başarısız olma sebebinin halka önderlik yapma kapasitesine sahip Saya San'ın ani yakalanışı gösterilmekle birlikte ellerinde kılıçlardan başka silahı olmayan halkın İngilizlerin düzenli, maaşlı, profesyonel orduları karşısında çaresiz kaldıkları da görülmektedir. Çalışma ile İngilizlerin şehirlerdeki yoğun baskı ve tutuklamalar sonucu köylü ve şehirli halkın bir araya gelmesini önlediğine de dikkat çekilmiştir. Gelecekte Myanmar olarak adlandırılacak Burma halkının kendi içinde tek bir ulus vizyonu ile hareket edemedikleri, yerel kabile ve farklı inanışlara mensup insanların İngilizlerin yönlendirmesi ile birbirine düşman olduğuna da dikkat çekilmiştir.

Günümüzde Müslüman nüfusun kitlesel bir imha ve sürgüne tabi tutulduğu Myanmar'ın İngilizlerin ülkede geçmişte ektiği nefret tohumları sebebi ile birçok savaş ve terör eylemine sahne olduğu değerlendirilmektedir. Geçmişin sorunlarını dış etkenlerden dolayı çözemeyen halk, kendi içinde mücadele etmeye devam etmektedir. Doğu'nun en zengin ülkesi olabilme potansiyeline sahip Myanmar hala farklılıklarının zenginlik olduğunu göremediği içinde fakirlikle boğuşmaktadır. Myanmar'da Müslümanların yaşadığı vahşetin anlaşılması için İngilizlerin bu ülke halkı üzerindeki etkilerinin daha detaylı ortaya konması da bir ihtiyaçtır.

KAYNAKÇA

- Adas, M. (1974). *The Burma Delta: The Economic Development and Social Change on an Asian Rice Frontier, 1852-1941*. London: University of Wisconsin Press, London.
- Ashton, S. R. (1989). "A rebellion in Burma: The Sagaing Uprising of 1910". *The British Library Journal*, Vol. 15, No. 1, s. 71-89.
- Aung, H. (1967). *A History of Burma*. New York: Columbia University Press.

Hüseyin Günarslan

Burma Saya San İsyanı: Burmalıların İngilizlerle Mücadelesi

- Aung-Thwin, M. (1985). "The British 'Pacification' of Burma: Order without Meaning". *Journal of Southeast Asian Studies*, 16:2, s. 245-261.
- _____, M. (2003). "Genealogy of a Rebellion Narrative: Law, Ethnology and Culture in Colonial Burma". *Journal of Southeast Asian Studies* 34, 3, s. 393-419.
- Benda, Harry J. (1964). "Peasant Movements in Colonial Southeast Asia". *Asian Studies*, Washington, s. 420-434.
- Blackburn, T. (2000). *The British Humiliation of Burma*. Bangkok: Orchid Press Books.
- British Library collection of proscribed materials (1932). as catalogued in Shaw & Lloyd: EPP1/47, "Shake to the Earth". June 1932.
- British Library, India Office Records (BL, IOR), L/PJ/6/2020 correspondence, despatches and telegrams on the Burma Revolt, 1930-1932 Reports, Questions, Letters for Burma up to 1934; L/MIL/5/862 War Diaries of the Burma Rebellion 1930-1932; India Office Select Materials (IOSM) Mss Eur F161/61 Indian Police Collection 1943.
- Brown, I. (2005). *A Colonial Economy in Crisis: Burma's Rice Cultivators and the World Depression of the 1930s*. Oxford: Routledge Curzon.
- Cady, J. (1958). *A History of Modern Burma*. Ithaca: Cornell University Press.
- Clipson, B. E. (2010). "Constructing an intelligence state: the development of the colonial security services in Burma 1930-1942". Phd Thesis, History, University of Exeter.
- Donnison, F. S. V. (1953). *Public Administration in Burma: A Study of the Development during the British Connexion*. London: Royal Institute of International Affairs.
- Egreteau, R. (2009). "Burma (Maynmar) 1930-2007". *Online Encyclopedia of Mass Violence*, s. 1-14.
- French, P. (1997). *Liberty or Death*. London: Harper Collins Publishers.
- Ghosh, P. (2000). *Brave Men of the Hills: Resistance and Rebellion in Burma, 1825-1932*. London: Hurst and Company.
- Gravers, M. (1996). "Questioning Autocratic in Burma: Buddhism between Traditionalism and Modernism" ed. David Westerlund, *Questioning the Secular State: The Worldwide Resurgence of Religion in Politics*, London: Hurst & Company, s. 297-322.

- Gravers, M. (1999). *Nationalism as Political Paranoia in Burma*. Richmond: Curzon.
- Great Britain (1931). "Report on the Rebellion in Burma up to 3rd May 1931". *House of Commons*. London, Sessional Papers 1930-1931, vol. XII.
- Great Britain (1932). "Moral and Material Progress and Condition of India during the year 1930-31". *House of Commons*. London, Sessional Papers 1931-1932, vol. XIX.
- Griffiths, Sir Percival (1971). *To Guard My People, the History of the Indian Police*. London: Ernest Benn Limited.
- Günarşlan, H . (2019). "İngiliz Kolonisi Bengal'de Kithıklar". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* , 3 (2) , 197-216.
- Günarşlan, H . (2020). "Myanmar (Burma) Müslümanlarının Tarihi". *Anasay*, (14) , s. 131-161 .
- Harvey, G. E. (1946). *British Rule in Burma; 1824-1942*. London: Faber and Faber.
- Hays, J. (2014). "British rule of Burma". *Myanmar-History Facts and Details*, s. 1-9.
- Keith, J. (1987). "Intelligence and Counterinsurgency operations: some reflection on the British experience". *Intelligence and National Security*, 2, no. 1.
- Larkin, E. (2003). "The Self-Conscious Censor Censorship in Burma under the British, 1900-1939". *The Journal of Burma Studies*, Volume 8, s. 64-101.
- Lewy, G. (1967). "Militant Buddhist Nationalism: The Case of Burma". *Technical Report*, University of Massachusetts.
- Lintner, B. (2009). "The Resistance of the Monks Buddhism and Activism in Burma". *Human Rights Watch*.
- Mang, Pum Z. (2016), "Buddhist Nationalism and Burmese Christianity". *Studies in World Christianity*, 22.2, s. 148-167.
- Mendelson, E. M. (1975). *Sangha and State in Burma. The Study in Monastic Sectarianism and Leadership*. Ithaca: Cornell University Press.
- Moscotti, D. A. (1974). *British Policy and the Nationalist Movement in Burma, 1917-1937*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Orwell, G. (1970). *Shooting an Elephant in The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell: An Age Like This, 1920-1940*. eds. Sonia Orwell and Ian Angus, London: Penguin.

Hüseyin Günarslan
Burma Saya San İsyanı: Burmalıların İngilizlerle Mücadelesi

- Sakhong, Lian H. (2003). *In Search of Chin Identity: A Study in Religion, Politics, and Ethnic Identity in Burma*. Copenhagen: NIAS.
- Sarkisyanz, E. (1965). *Buddhist Backgrounds of the Burmese Revolution*. Nijhoff, Hague.
- Smith, Donald E. (1965). *Religion and Politics in Burma*. New Jersey: Priceton.
- Smith, M. (1999). *Burma: Insurgency and the Politics of Ethnicity*. Bangkok : White Lotus.
- Taylor, H. R. (1987). *The State in Burma*. Honolulu: University of Hawaii Press,.
- Von der Mehden and Fred R. (1963). *Religion and Nationalism in Southeast Asia*. Madison: University of Wisconsin Press.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 29 Ekim 2020

Kabul Tarihi: 26 Aralık 2020

Article Type: Research article

Submitted: 29 October 2020

Accepted: 26 December 2020

Atıf yapmak için

Çapar, Onur. (2020). "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz'de Stratejik Bir Fransız Yatırımı: İskenderun Limanı", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, s. 76-106.

Onur Çapar¹

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA DOğU AKDENİZ'DE STRATEJİK BİR FRANSIZ YATIRIMI: İSKENDERUN LİMANI

Öz: Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ekonomik yatırımlarda Fransız ve İngiliz sermayesinin ağırlığı yaşanırken, 19. Yüzyılın sonları ve 20. Yüzyılın başlarından itibaren Alman sermayesinin de Osmanlı piyasasına girmesi dengeleri değiştirmiştir. Bu süreçte Almanlara da birçok stratejik yatırımın imtiyazı verilmiştir. I. Dünya Savaşından sonra oluşan yeni şartlarda ise Osmanlı mirası üzerinde ekonomik rekabet devam etmiştir. Fransa, Doğu Akdeniz'de etkin olma bakımından stratejik önemi bulunan iki önemli ticaret üssü konumundaki Suriye ve Lübnan'a yakın İskenderun Limanı ile ilgilenmekteydi. Osmanlı Hükümeti I. Dünya Savaşı Öncesi bu limanın yapımını Almanlara ihale etmiş ise de savaştan sonra Fransızların Suriye'de kurdukları bir konsorsiyum tarafından limanın imtiyaz şartları yeniden düzenlenerek inşası tamamlanmıştır. Savaştan hemen sonra Kuzey Suriye demiryolu İskenderun Limanı'na bağlanmıştır. Böylece Suriye bölgesindeki başta ipek olmak üzere

¹ Dr., T.B.M.M. Basın Yayın Halkla İlişkiler Başkanlığı, İstanbul Çalışma Ofisi, onurcapar2@gmail.com., ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5976-8845>.

Onur apar

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’de Stratejik Bir Fransız Yatırımı:
İskenderun Limanı

birçok değerli ürünün ticareti İskenderun Limanı üzerinden kontrol edilmeye başlanmıştır. İskenderun Limanı Fransa için askeri bakımdan da stratejik önem taşıtmaktaydı. Limanın Akdeniz ticaretindeki önemi arttıka ilerleyen dönemde Türkiye Cumhuriyeti hem Hatay bölgesinin statüsünün belirlenmesinde hem de limanın etkin kullanımında diplomatik çaba göstermiştir. Ayrıca Fransa ile 1921’de imzalanan Ankara Antlaşması ardından Mersin Limanı ile İskenderun Limanı arasındaki rekabet de artmıştır. Bu makalede Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Doğu Akdeniz ticaretinde ve rekabetinde stratejik önemi artan İskenderun Limanındaki faaliyetleri dönemin Fransız ve İngiliz kaynakları ile özgün literatür eşliğinde ele alınmaya gayret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, İskenderun Limanı, Suriye Ticareti, Türkiye, Fransa.

A Strategic French Investment in the Eastern Mediterranean After The First World War: Alexandretta Port

Abstract: While French and British capital were dominant in economic investments in the last period of the Ottoman Empire, German capital entering the Ottoman market at the end of the 19th and the beginning of the 20th century changed the balances. In this process, many strategic investments were granted to the Germans. In the new conditions that emerged after World War I, economic competition continued on the Ottoman legacy. France was interested in Iskenderun Port close to Syria and Lebanon, which are two important trade bases that have strategic importance in terms of being effective in the Eastern Mediterranean. Although the Ottoman Government contracted the construction of this port to the Germans before the First World War, the construction of the port was completed by rearranging the concession conditions of the port by a consortium established by the French in Syria after the war. Immediately after the war, the Northern Syrian railway connected to Iskenderun Port. Thus, the trade of many valuable products, especially silk, in the Syrian region started to be controlled through Iskenderun Port. Iskenderun Port was also of strategic importance for France in military terms. In the coming period the importance of the port within the Mediterranean trade grows, the Republic of Turkey has

demonstrated both diplomatic efforts and the determination of the status of the port on the effective use of Hatay. In addition, after the Ankara Agreement signed with France in 1921, the competition between Mersin Port and Iskenderun Port has increased. In this article, the activities in Iskenderun Port, whose strategic importance in Eastern Mediterranean trade and competition increased after the First World War, will be discussed in the light of French and British sources of the period and original literature.

Keywords: Eastern Mediterranean, Iskenderun Port, Syria Trading, Turkey, France

Giriş

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde başta İngiltere olmak üzere büyük devletlerin ekonomik yatırımların artmaya başladığı dikkati çekmektedir. Bu süreçte Fransızlar kendisinin doğal yayılma alanı olarak gördükleri Doğu Akdeniz'in stratejik mevkileri olan Suriye ve Lübnan bölgesine özel bir önem vermeye başlamışlardı. Fransızların Suriye'deki faaliyetleri 1830'lu yıllardan itibaren başlamıştır. Bölgedeki kara, demiryolu yapımı gibi stratejik yatırımlarının yanında, denizcilikle ilgili liman yapımı ve işletilmesi gibi birçok yatırımla ilgilenmişlerdi. Nitekim 19. Yüzyılın başından itibaren Fransa'ya ait birçok deniz nakliyat şirketinin bölgede etkinlik kurduğu görülmektedir. Fakat yüzyılın sonuna doğru Alman sermayesinin Osmanlı topraklarında yatırım yapmaya başlaması büyük devletler arasındaki güç mücadelesinin şiddetlenmesine yol açtı. Özellikle Hatay ve İskenderun, Fransa açısından Doğu Akdeniz'e açılan stratejik bir kapı ve Suriye ticaretinin kontrol edilmesinde önemli bir bölgeydi. Fransa, pamuk ticareti başta olmak üzere daha birçok nedenle bölgenin önemini bildiği için İskenderun Limanı'nın kontrolüne büyük önem vermekteydi. İngiltere ise Hindistan'a giden alternatif güzergahın başlama noktası olması dolayısıyla İskenderun bölgesinin kontrolünü istemekteydi. Bunun yanında Basra Körfezi'nin güvenliği yanı sıra petrol kaynaklarının kontrolü nedeniyle İskenderun İngilizler için daha da önemli hale gelmiştir. 20. Yüzyılın başında İskenderun'daki bu rekabete Almanya da katılmıştı. Almanya Osmanlı Devlet'inden aldığı imtiyazla İskenderun'u Bağdat Demiryoluna bağlama projeleri geliştirmişti. Bu irtibat için demiryolunun Topraklık şube hattı üzerinden çalışmalar yapılmıştı. I. Dünya Savaşı'nın başlaması bu girişimi sonuçsuz bırakmış, savaştan sonra Fransa bölgede etkinliğini tekrar kurarak ticaretini geliştirme noktasında adımlar atmıştır.

Onur apar

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’de Stratejik Bir Fransız Yatırımı:
İskenderun Limanı

İskenderun Limanı’nın Tarihi nemi ve 19. Yüzyılda İskenderun İskelelerinde İlk Modern Liman İnşa Girişimleri

İskenderun M.Ö. 333 yılında Büyük İskender zamanında onun adına kurulan bir yerleşim yeri olmuştur. Bir dönem Antakya Dukalığı’na bağlı olan İskenderun daha sonra Memluk Devleti’nin himayesine geçmiştir. İskenderun XIV. ve XV. yüzyıllarda Memluklerin Halep valilerinin, bazen de Dulkadirli emirlerinin idaresi altında kaldı. Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferi esnasında Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı idaresi altına girdiği ilk yıllarda şehir hakkında bilgi veren Piri Reis burasını, “Bir alçak burnun üzerinde bir harap kal’adır” şeklinde tarif eder. Kann Sultan Süleyman zamanında bir ara komşusu Payas’ın (Yakacık adı da verilir) daha fazla önem kazanması üzerine onun rekabetiyle karşılaşan İskenderun daha sonra Halep şehrinin iskelesi haline geldi ve giderek büyümeye başladı. XVII. yüzyılda Halep’e deniz yoluyla gelen tüccarların ve ticar malların çoğu İskenderun’da karaya çıkardı. Daha güneydeki Lazkiye Limanı bu açıdan İskenderun’la rekabet edemez hale geldi ve İskenderun bu yörede tek önemli liman oldu. Bu yüzyıla ait bilgi veren Ktib Çelebi, Halep’in iskelesi olan bu şehirde Fransız tcirlerinin hiç eksik olmadığını yazmaktadır. Cihannmdaki bu bilgi şehirdeki ticar faaliyetin canlılığını ortaya koymaktadır. XVII. yüzyıl ortalarında şehirde tüccarlar tarafından satılan mallar arasında bal mumu, pamuk ipliği, ham ipek, ham pamuktan yapılan elbiseler sayılabilir. Bu dönemde İskenderun Limanı ile Fransa’nın Marsilya Limanı arasında canlı bir ilişki mevcuttu. Antakya’nın önemli bir ihracat maddesi olan mavi boyalı bezleri özellikle Marsilya’da fakir halk tarafından çok aranıyordu ve bu bezler Marsilya’ya İskenderun’dan kalkan gemiler aracılığıyla gönderiliyordu. 1648 yılında şehre uğrayan Evliya elebi’nin verdiği bilgiye göre Halep’te ikamet eden Avrupa devletlerinin balyoslarının İskenderun’da vekilleri bulunuyordu. Limanda 200 kadar Frenk ve Müslüman kalyonunu demirlemiş halde gördüğünü söyleyen Evliya elebi, kalesinin harap olduğunu ve bu kaleyi Vezir Nasuh Paşa’nın inşaya karar verdiğini, fakat tamamlamadığını zikreder. Surlarının bulunmayışı İskenderun’u korunmasız bir şehir halinde bırakıyordu. Bu durum hem yre tcirlerinin hem de Avrupalı tüccarın korsan tehlikesiyle

ATAD

karşı karşıya kalmasına yol açıyordu. Halep-İskenderun yolunun her zaman güvenceli olmaması, ayrıca liman çevresindeki bataklık sorununun halledilememesi gibi sebepler ve 1822 yılındaki şiddetli deprem şehri sarstı. İskenderun Belen'e bağlı bir köy durumuna düştü. XIX. yüzyılın sonlarına yaklaşırken İskenderun ticaretinde ve liman faaliyetinde yeniden bir canlanma görüldü. Bu gelişme, şehrin limanının zamanın ölçülerine göre Halep şehrine iyi bir yol ile bağlanmış olmasından kaynaklanmaktaydı. Aynı dönemde Kuzey Suriye buğdaylarının ihraç limanı İskenderun'du ve Halep'le İskenderun arasında 10.000 deve gidip gelirdi. Liman faaliyeti artınca (1890'da limana giren gemilerin sayısı 600, 1905'te 711 idi) nüfusu da çoğaldı.²

19. Yüzyılın ortalarından itibaren İskenderun bölgesinin ticari önemi ve bölge ile ilgilenen büyük devletler arasındaki rekabet artmaya başlamıştır. Bölgenin önemini bilen İngiliz ve Fransız tüccarlar 1850 yılından itibaren İskenderun iskelelerinde faaliyetlerini artırmışlardır. Hatta bu temsilciler Osmanlı Devleti'nin izni ve bilgisi olmadan İskenderun'a üç yeni iskele daha inşa ederek ticaret yapmaya başlamışlardır. Devlet bunun üzerine 1851 yılında iskeleleri kamulaştırmaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Daha sonra bu iskelelerin hava şartlarından dolayı yıkılması üzerine ile Osmanlı, 1853 ve 1859 yıllarında iki yeni iskele inşa etmiştir. Fakat bu iskeleler de deniz şartlarına dayanamayınca 1863-1869 yılları arasında Fransız Messageries Maritimes Kumpanyası'na ait iskele kullanılmıştır. Daha sonra vergi gelirleri ve kaçakçılık faaliyetlerinden dolayı, şirketle devlet arasında anlaşmazlıklar artınca 1872 yılında tekrar devlet eliyle iskele yapılmasına karar verilmiştir. Bu iskelenin inşası ile bölgedeki tüccar ve esnaf açısından İskenderun bir çekim merkezi haline gelmiştir. Fransızlar bu dönemde bir taraftan işlettikleri iskeleyi modernleştirirken diğer taraftan da İskenderun-Halep arasında yapılacak demiryolu hakkında fizibilite çalışmaları yaptırmışlardır. Hazırlanan raporlarda; İskenderun iskelesi dışında sahilde başlatılacak bir hattın verimli olabilmesi için modern büyük bir liman yapılması gerekli olduğu ve bunun için mevcut iskeleden başlayan demiryolunun en uygun nokta olacağı belirtilmişti. Fizibilite raporlarında İskenderun Körfezi'nin neredeyse 24 mil derinlikte olduğu ve dağlardan esen rüzgârın dışında gemiler için tehlike oluşturacak bir durum olmadığı belirtilmiştir. Diğer bir tespit olarak ise körfezin dibinden gelen akıntının yükleme ve boşaltma işlerini kolaylaştıracaağı vurgulanmıştı. 1871 yılında bölgede Avusturyalılar tarafından

² Tuncel, M. (2000). "İskenderun", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), 22, 581.

Onur apar

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’de Stratejik Bir Fransız Yatırımı: İskenderun Limanı

yapılmış ve kazıklar üzerine inşa edilmiş iki ahşap iskele bulunduğunu fakat Osmanlı Hkmetinin bu iskelelerin bakımlarını yapmadığı, iskelede kötü bir kulübenin gümrük ve depo olarak işlev gördüğü, 1872 ve 1873 yıllarında durgun suyu denizden ovaya ulaştırmak için sanitasyon ve kanalizasyon projeleri başlatılmış olduğu fakat daha sonra bu projeler terk edildiğine söz konusu raporlarda yer verilmişti. Raporlarda imtiyaz alacak şirketin şehrin liman ticareti için planlanmasını kolaylıkla yürütebileceği, iskele ve kanalizasyon projesi için kamulaştırmada sorun yaşanmayacağı ve şehrin genişletilmesi sırasında inşaat arazisi kazanacağı tespiti yapılmaktaydı. Ayrıca imtiyazlı alan şirketin bölgedeki bataklıkların kurutulması için büyük miktarda okaliptüs ağacı dikmesi gerekecekti.

İskenderun şehrinin ve limanının etüt edildiği raporlarda ayrıca şehrin nüfusunun kışın 4 ila 5000 kişi olduğu ve iskelelere her yıl 65 Fransız ve İngiliz vapurunun yanında 54 Rus, 15 Türk ve 10 farklı milletten vapurlar uğradığı belirtilmiştir. Bunun yanında tonajı 200 ile 400 tona kadar olan 150 Türk yelkenlisinin her yıl düzenli olarak iskeleye yanaştığı belirtilmiştir. Bunların yanında İskenderun’a günlük olarak birçok kervanın geldiği, Halep, Urfa, Diyarbakır vilayetlerinden yılda 140.000 tondan fazla ürünün buraya sevk edildiği belirtilmekteydi. Halep ve İskenderun arasındaki yolun kervanların dolambaçlı bir rota takip etmesinden dolayı 140 km. olduğunu normalde düz bir hatta 100 km. olduğu tespiti yapılmıştı. Bu iki şehir arasında yapılacak demiryolu için ise hattın uzunluğunun 120 km’den az olmayacağı belirtilmişti.³

Liman fizibilite raporlarında demiryolu hattı kurulması düşünülen Halep-İskenderun hattı arasındaki ticari potansiyele ve mevcut şartlarda gümrük gelir kayıpları hakkında da bilgiler verilmiştir. Kontrol imknlarının olmaması nedeniyle kaaklık artmıştı. Bu koşullar altında, imtiyazlı bir Messageries şirketi, malların kabul için antrepo ve mağazalar kurmaktan büyük kazançlar elde edebilecekti. Yeni-komisyoncular sayesinde tüccar rahat edecek, Osmanlı

³ Chopart A, Beleys A. (1887). *Aperu Gnral, Gographique, Agricole, Industriel et Commercial sur la Valle de L’Euphrate, tude pour servir au projet d’amlioration du port d’Alexandrette et a l’tablissement d’un Service de Messageries, par chemin de fer a Voie troite entre Alexandrette, Alep et Brdjik et de Brdjik, Mossoul et Bagdad*. Paris: Imprimerie Chaix, 15-16.

Hükümeti de gümrük vergilerini eksiksiz tahsil edebileceği bir kontrol aracına sahip olacaktı. İskenderun'da imtiyazı alacak ciddi garantiler sunacağından, Osmanlı hükümeti belki de diğer gümrüklerinden tahsil ettiğinden daha fazla sabit bir gelire sahip olabilecekti. Hazırlanan raporlarda sonuç olarak liman bölgesinin iyileştirilmesinin ve Halep-İskenderun Limanı arasında bir demiryolu yapılmasının imtiyazı alacak şirket için kârlı bir yatırım olacağı belirtilmekteydi.⁴

İskenderun'da 1874 yılına gelindiğinde mevcut iskelenin yetersizliği yüzünden Sultan Abdülaziz (1861-1876)'in emri ve Osmanlı Rüşumat Dairesi'nin girişimleriyle yeni bir iskele yapılmıştır. Bu iskele birçok kez tamir görmüş ve ilaveler yapılmıştır. Nitekim 1883 yılında yenilenen iskeleye 1886 yılında ambar ve gümrük binası, 1905 yılında ise büyük bir antrepo eklenmiştir. Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde bakımına önem verildiği anlaşılan iskelenin yanı başına bir de hayvanlar için kullanmak amacıyla ayrı bir iskele inşa edildiği görülmektedir.⁵

Bu dönemde hem devlet iskelelerinden hem de diğer iskelelerden kaçakçılık faaliyetleri yapılmaktaydı. Mesela Fransız Messageries Maritimes Kumpanyasına⁶ ait vapurlarla 36 yük olarak getirilen yün, 26 yük gösterilerek

⁴ Rapora göre iki şehir arasında kervanların kat edeceği mesafe 140 km'dir. Deve maksimum 200 okka veya 310 kilogram taşımaktadır. İskenderun'dan Halep'e deveye ulaşımın fiyatı, ücret başına 14 ila 24 frank arasında değişmektedir. Katır ise 220 ila 250 kilo taşımaktadır. İskenderun'dan Halep'e kadar genel olarak yük başına 15 ila 28 frank arasında değişmektedir. Bu fiyat değişikliklerinin nedeni ticari hareketliliğin sonucudur. Kervanların İskenderun'dan Halep'e gitmek için en az 8 gün, kışın ve yağımlu mevsimlerde ise nehir yataklarının taşması sonucunda 15 gün süren bir yolculuk yapmaktadırlar. Katır sürücülerini ise bu süre yazın 4-5 gün, kışın ise 5 ila 10 gün sürer. Avrupa'dan gelen mallarda bir paket bölünmez olduğunda onu taşımak için fahiş bir bedel ödememiz gerekmektedir. İskenderiye'den Halep'e kadar olan yükün fiyatı, yük başına 15 ila 28 frank arasında değişmektedir. Bu fiyat değişiklikleri ticaret hareketinin sonucudur. Kervanlar İskenderiye'den Halep'e gitmek için en az sekiz gün, kışın ise tam tersi, yağmur mevsimi boyunca sele dönüşen nehirlerin geçişinde durdurulmaları nedeniyle genellikle on beş gün yol alır. Katırlar için bu süreyazın dört beş gün, kışın beş ila on gündür. Avrupa'dan gelen balyaların sabit ağırlıkları yoktur, genellikle yarım deve yükü için çok hafiftirler. Diğer zamanlarda, yarım yükün maksimum 150 kilogramı aşan ağırlık, yükleri eşitlemek için bir ortalama oluşturmak zordur. Aynı fiyatlar nakliye fiyatı 250-300 frank arasında değişen büyük mobilyaların taşınması için ödenmektedir. Age., s. 13-14.

⁵ Ürkmez N. (2016), "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İskenderun Limanı'nda Yapılan Yolsuzluklar", Hatay Tarihi ve Kültürü Üzerine Araştırmalar, Dr. Mehmet Tekin Armağanı, İskenderun: Çolak Ofset Matbaacılık, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayın No: 59, 146-147.

⁶ Fransızların Suriye'deki faaliyetleri 1830'lu yıllardan itibaren başlamıştır. Fransızlar bölgedeki kara, demiryolu yapımı gibi yatırımlarının yanında, denizcilikle ilgili liman yapımı ve işletilmesi gibi

Onur Çapar

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’de Stratejik Bir Fransız Yatırımı: İskenderun Limanı

eksik beyanda bulunmuş ve devlet zarara uğratılmıştır. Daha sonra 36 yük yünün Halep’e vergi vermeden götürüldüğü tespit edilmiştir. Yapılan soruşturma neticesinde gümrük memuru Nikolaki Efendi’nin yasadışı bu faaliyete karıştığı tespit edilmiş ve kendisi memurluktan uzaklaştırılarak 7.781 Kuruş vergi kendisinden tahsil edilmiştir. Bununla birlikte Messageries Maritimes vapurları ile İngiltere ve Fransa’ya taşınan bazı ürünlerin yasadışı yollar ile yurt dışına çıkarıldığı anlaşılmıştır. Örneğin 1880 yılında Messageries Kumpanyasına ait vapurlarla İngiltere’ye götürülen çivitlerin gümrük vergisi ödenmeden gemilere yüklendiği ve yurtdışına çıkarıldığı anlaşılmıştır. Bunun sonucunda vergi kaybı olan 9.808 kuruş 24 para eski gümrük görevlileri olan müdür Galib, Küşşaf-ı Evvel Valid, Kantar Kâtibi Hamid ve Başkatip Süleyman’dan tahsil edilmiştir. Suça karışan memurların hepsi azledilmiştir. Ayrıca Messageries Kumpanyası eşya yüklemesi ile ilgili gümrük görevlilerine istenilen bilgileri vermediği anlaşılmıştır. Böylece şirketin birçok kaçakçılıktan sorumlu olduğu ve malların miktarını düşük göstererek ya da memurlara rüşvet vererek yasadışı faaliyetler gerçekleştirdiği anlaşılmıştır.⁷

İskenderun iskelelerine gelen yanıcı maddelerin kontrolleri konusunda da sorunlar yaşanıyordu ve tedbirler yeterli değildi. Gelen yanıcı maddeler devlet memurlarının keyfi davranışları yüzünden yeterince denetlenmiyor ve bölgedeki Ermeni komitacılar bu yanıcı maddelerle beraber silah ve mühimmat kaçakçılığı yapıyorlardı. Özellikle bölgede Ermeni olaylarının arttığı dönemde

birçok yatırımla ilgilenmişlerdir. Devlete ait buharlı posta taşımacılığı şirketi özellikle Suriye bölgesine 1845 yılından itibaren düzenli seferler yapmaya başlamıştır. Fransızlar ilk olarak, küçük bir kasaba olan Beyrut’ta, liman yapımı ile ilgilenmişler. Fakat yapılan araştırmalar neticesinde bu inşaatın kârlı olmayacağını anladıklarından imtiyazı almaktan vazgeçmişlerdir. Ancak imtiyazı alan Yusuf Matran Efendi’nin kurmuş olduğu liman şirketinde hisse sahibi olmuşlardır. Nitekim Beyrut Liman Şirketi’nin hissedarları arasında Mesajeri Maritime Kumpanyası, Osmanlı Bankası, Le Comptoir d’Escompte de Paris, La Banque Paris et Pays-Bas gibi Fransız sermayesinin ünlü şirketleri ve bankaları bulunmaktaydı. Liman yapımı bittikten sonra, şehir nüfusu da hızla artmış 1825’de 8000 olan nüfus, 1863 yılında 70.000’e yükselmiştir. Çelik K. (2010), “Osmanlı Hakimiyetinde Beyrut”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elâzığ, 170.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), I. DH, 828-66704; Ürkmez, N. “19. Yüzyılın İkinci Yarısında İskenderun Limanı’nda Yapılan Yolsuzluklar”, s. 153.

Ermeni asıllı memur ve sevkiyatçıların yanıcı gaz türü maddelerin Ermenilerin eline geçmesinde önemli rol üstlendikleri tespit edilmişti. Devlet bu durumun önemini kavradığından tedbirler almak istemiş ise de bu kaçakçılığa tam olarak mâni olamamıştı. İlerleyen dönemde gaz ve silah mühimmat kaçakçılığı nedeniyle İskenderun Ecza-yı Nariye Müfettişi Şükrü Efendi olaylara göz yumduğu için görevden el çekirilmiş, yerine İskenderun Baş Komiseri Mahmud Fehmi Efendi tayin edilmişti.⁸

İskenderun ve Antakya doğrudan Halep gibi önemli bir şehirle ticari bağlantıya sahip olduklarından zamanla nüfus hareketliliği de artmıştı. Ticari canlılıktan ayrı olarak yaşanan savaşlar nedeniyle bölge dışarıdan göç almıştı. Özellikle Kırım Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında ve Girit ve Kıbrıs adalarından bölgeye yoğun muhacir yerleşiminin yaşandığı anlaşılmaktadır. Nüfus Hareketliliği ve artan ticarete paralel olarak İngiliz, Fransız, İtalyan, İran gibi ülkenin ticari temsilcileri ve tebaaları bölgeye zamanla yerleşmişlerdir.⁹

20. Yüzyıl başlarında İskenderun liman bölgesi ile Almanların da ilgilenmeye başladıkları dikkati çekmektedir. İskenderun'da ilk modern liman inşası teşebbüsü de Almanlar tarafından yapılacaktır. Bağdat Demiryolu imtiyazını 1903 yılında alan Almanlar, bu hattı İskenderun iskeleleri ile birleştirmek istiyorlardı. Özellikle Beyrut Limanı'nın Halep ile demiryolu sayesinde bağlanması, ticaretin bu limana kaymasını sağlamıştı. Eğer İskenderun Limanı Bağdat Demiryolu ile birleşirse bölgedeki ticari potansiyeli kendisine çekecek ve bölgedeki hammaddenin daha kolay nakledilmesi sağlanacaktı.¹⁰ Osmanlı Hükümeti tarafından 1911 yılında Alman sermayesine Haydarpaşa Liman Şirketi'nin imtiyazını verildi. Yapılacak modern limanın masrafları tamamen şirket tarafından karşılanacak ve hazineye bir yük getirmeyecekti. Fakat buna karşılık şirket, liman için yaptığı masrafı Toprakkale-İskenderun tren hattı ve İskenderun iskelelerinden elde edeceği gelirlerle karşılayacaktı. Yapılan anlaşma neticesinde 18 Mart 1911 tarihinde şirkete limanın yapım imtiyazı verilmiştir. Şirket ile 21 Mart 1911 tarihinde bir de 12 maddelik imtiyaz sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşme Sadrazam, Ticaret ve Nafia Nezareti Vekili Hakkı Paşa

⁸ BOA, DH. TMIK.M, 143-13 (29 M 1321).

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Akyüz, J. (2008). "19. Yy' da Antakya ve İskenderun Bölgesinde Nüfus Hareketliliği", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18 (2), 379-401.

¹⁰ Beşirli, M. (2004). "Haydarpaşa Liman Şirketi "ne Verilen İskenderun Limanı İnşa ve İşletme İmtiyazı ve Liman Tarifesi (1911)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, XI, 179-200.

Onur apar

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’de Stratejik Bir Fransız Yatırımı: İskenderun Limanı

ile Haydarpaşı Liman Şirketi Üyesi Edward Hugen’in tarafından imzalanmıştır.¹¹

Alman şirketi ile yapılan anlaşmaya göre limana ilave olarak rıhtım, vinç, kömür deposu ve antrepo da inşa edilecektir. Ayrıca liman için devlet toprakları bedelsiz olacak, şahıs toprakları ise şirket için kamulaştırılacaktı. Yine şirketin liman güvenliği için bir özel zabıta kuvveti bulundurmasına izin verilmişti.¹² Haziran 1912’de liman için temel atma töreni gerçekleştirilmiş, 1913 yılında demiryolu inşası tamamlanmışsa da liman modern bir şekilde inşa edilememiştir. Bu dönemde liman iskele tarzında yapılmış küçük teknelerin vapur ve kara bağlantısını yaptığı bir görünüm sergilemektedir. Osmanlı Devlet’inin son dönemlerinde limanın hinterlandı Kuzey Suriye, Doğu Anadolu ve Irak’a yayılmakla beraber demiryolunun tam olarak gelişmemesi ticari faaliyetleri sınırlandırmıştır. Almanya bu limanı demiryoluna bağlayarak ticareti geliştirecek ve kendi hammadde ihtiyacını bölgeden daha kolay karşılayabilecekti. Aynı zamanda limanı savaş gemilerini kriz esnasında bölgeye gelmesi için elverişli bir aktarım merkezi ve askeri malzeme deposu olarak tasarlıyordu. Fakat liman inşaatı I. Dünya Savaşı’nın başlaması yüzünden tamamlanamayacaktır.¹³

Savaş esnasında İskenderun bölgesi ve limanı zaman zaman bombalanmıştır. İlk olarak Haziran 1915’te Hayfa’daki ve İskenderun’daki Alman konsoloslukları Fransızlar tarafından bombalanmış, Alman ve Türklere ait mülkler tahrip edilmişti.¹⁴ Ayrıca 4 Eylül 1916’da İskenderun sahiline gelen Fransa bandıralı iki torpido ve iç savaş gemisi şehri bir saat bombardıman etmişti. Bombardıman neticesinde hükümet konağının büyük bir kısmı, kışla ve fener kulesini tamamen tahrip edilmişti. Bunun yanında dört hane ile Amerikan konsolosluğu eşyasıyla tamamen tahrip olmuş, iki kadın da yaralanmıştır.¹⁵ Savaşın sonlarına doğru 11

¹¹ Ürkmez, N. (2012). “Tanzimat’tan I. Dünya Savaşına İskenderun”, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 133.

¹² Beşirli, agm., 185.

¹³ *Les Annales Coloniales*, 10 Septembre 1935.

¹⁴ *The Scotsman* (1860-1920), 28 Haziran 1915.

¹⁵ BOA, DH.SFR, 532-12.

Ekim 1918'de bu kez iki Fransız torpidosu İskenderun'a gelerek şehri bombalamıştır. Nihayet savaşın galiplerinden olan Fransa, 12 Kasım 1918 tarihinde İskenderun'u işgal etmiştir. Fransız Coutelas torpidosu kumandanı David Beauregard şehirde karışıklık çıktığını bahane ederek şehre asker çıkarmış ve şehirde yaşayan Hristiyan asıllı Josef Makzume İskenderun Belediye Başkanlığına getirilmiştir.¹⁶ Böylece İskenderun'da Liman inşası için yeni bir dönem başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı Sonrası Modern İskenderun Limanı'nın İnşası ve Ticaret Hacmi

Dönemin Fransız gazetelerine göre Çanakkale İtilaf donanması tarafından geçildikten sonra İskenderun işgal edilmiştir. Fransız Suriye bölüğü komutanı Amiral Vivirey, İskenderun'un cumartesi günü Fransız ve İngiliz donanması tarafından şiddet olayı olmadan teslim alındığını, Fransız ve İngiliz bayraklarının blgedede dalgalandığını ve kutlama için 21 top atışı yapıldığını belirtmiştir.¹⁷

Skès-Picot Antlaşması uyarınca İngilizler; Filistin, İnan ve Ürdün'de; Fransızlar ise Suriye ve Lübnan'da manda rejimleri kurmuşlardır. Böylece Suriye de 1920 yılından 1946 senesine kadar sürecek manda yönetimi kurulacaktır.¹⁸ Fransızlar, manda idaresi kurulduktan sonra bölgeyi yüksek komiserle yönetmeye başlamışlardır. Fransa'nın bölgedeki ilk yüksek komiseri ise daha önce Afrika'da önemli görevlerde bulunan Henry Gouraud'tur.¹⁹ 1925 yılına gelindiğinde bu

¹⁶ rkmez, N. (2014). "I. Dünya Savaşı'nda İskenderun'un Stratejik Konumu ve İşgali." *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi 100. Yılında 1. Dünya Savaşı ve Mirası 6-8 Kasım*, 343.

¹⁷ *The Scotsman* (1860-1920), 12 Kasım 1918.

¹⁸ Athloğlu, Y. (2018). "*Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye*", Suriye: Tarih, Siyaset, Politika, Ed: Prof. Dr. H. Mustafa Eravcı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 47.

¹⁹ Suriye'de Manda yönetiminin tesis edilmesinin ardından Fransızlar Suriye ve Lübnan topraklarını etnik ve dinsel gruplara göre idari bölgelere ayırdılar. İlk olarak Ağustos 1920'de Cebel-i Lübnan'a Beyrut, Trablus, Sur ve Sayda gibi kıyı kentlerini katılmasıyla "Büyük Lübnan" yaratıldı. Eylül ayında bu bölgenin bağımsızlığı ilan edildi. Aynı ay Lazkiye evresinde Alevi bölgesi oluşturuldu. Mart 1921'de ise "Dürzi Ulusal Hükümeti" kuruldu. Suriye'nin geri kalan bölgesini oluşturan şam ve Halep'te ise iki ayrı devlet kurularak 5 idari bölge yaratıldı. 1925 yılına gelindiğinde bu idari yapı Büyük Lübnan Devleti, Suriye Devleti, Alevi Devleti ve Druz Hükümeti olarak dört farklı siyasi yapı oluşturuldu. Athloğlu, agm., s. 48-52.

Onur apar

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’de Stratejik Bir Fransız Yatırımı: İskenderun Limanı

idari yapı içerisinde Büyük Lübnan Devleti, Suriye Devleti, Alevi Devleti ve Druz Hükümeti olarak dört farklı siyasi yapı oluşturulmuştur.²⁰

Henry Gouraud 1921 yılında bölgeyi incelemiş ve bölge ile ilgili önemli bir rapor sunmuştur. Söz konusu raporda; başta Halep ve şam, Lazkiye, İskenderun, Antakya gibi önemli merkezler ile alakalı bilgiler vermiştir. Gouraud’a göre İskenderun 12.000 nüfusa sahip ve Mezopotamya bölgesinde ticari kervanların geçiş noktasında önemli bir mevkide bulunmaktadır. Üç tarafı dağlarla vrili doğal bir limana sahip olan İskenderun bu dönemde modern bir görünüm arz etmektedir. Liman; Halep, İnan ve Mezopotamya mallarının denize açılan kapısı olma konusunda önemli bir potansiyele sahiptir ve gelecekte Levant’ın bir numaralı ihraç limanı olması muhtemeldir. Fransız Yüksek Komiserliği limanın modernize edilmesi konusunda ve evre illerle bağlantısının artırılması konusunda çalışmalara başlamıştır. Bu dönemde Bağdat demiryolu zerindeki Toprakkale hattı ile İskenderun’un bağlantı hattı için çalışmalar devam etmektedir. Antakya-İskenderun karayolu yeniden düzenlenmiştir ve İskenderun-Halep karayolu için çalışmalar devam etmektedir. Ayrıca İskenderun-Halep arasında demiryolu için etüt çalışmaları başlatılmıştır. Mersin ve İskenderun’dan Beyrut’a 4 saatlik bir yol vardır.²¹

Aynı şekilde 1920 yılında dönemin gazetelerinde İskenderun Limanı’nın modernizasyonu için çalışmaları başladığı belirtilmekteydi. Özellikle inşaatın tamamlanmasından sonra limanın, Beyrut Limanı’ndan daha büyük olacağı ve onu ikinci plana atacağı belirtilmiştir. Ayrıca Liman’ın inşası için 1000 işçinin görevlendirildiği belirtiliyordu. Ayrıca Almanların, İskenderun Limanı’nı Bağdat Demiryolu ile birleştirme planlarından farklı olarak Fransız

²⁰ Fransız Hkmetinin Doğu Akdeniz kıyısındaki Arap topraklarına yönelik siyasi hesaplarının oluşmasında Fransız Ticaret Odalarının etkisi byktir. Fransızlar bölgede bu odalar vasıtası ile kurdukları ilişkiler sayesinde ticaret tekeline ellerinde tutmaya çalışmışlar aynı zamanda bölgenin zenginliklerini keşfetmeleri için kendi ülkelerindeki iş adamlarına rehber olmuşlardır. Hourani, A. (1968). *Syria and Lebanon: A Political Essay*. Beirut, London: Oxford University Press, 173-174.

²¹ *Un Voyage En Syrie (1921)*, Paris : dition de L’Illustration conomique Finance, 12.

mühendislerin Halep ve İskenderun arasında yapılacak demiryolu için plan yaptığı vurgulanmaktaydı.²²

Suriye’de Fransız Manda yönetimi 1921 yılında kurulduktan sonra Suriye ve Lübnan’da ekonomik yatırımlar için bir Fransız konsorsiyumu oluşturuldu. Bu konsorsiyumun içerisinde Le Banque de Paris et Pay-Bas (BPPB), Crédit Foncier d’Algérie et de Tunisie (CFAT), Messageries Maritimes ve Sociéte D’exploitation Des Chemins De Fer De Cilicie (Nord-Syrie)²³ Kilikya-Kuzey Suriye Demiryolu Şirketlerinden teşekkül etmekteydi. Konsorsiyum, eski liman şirketinin bütün haklarını almak için harekete geçti. Bu aşamada hemen bir liman inşaatı yapımına başlandı ve yapılacak limanın 300 ve 250 metre genişliğinde iki iskele ve toplamda 5 hektarlık bir havzaya sahip 310 metrelik uzunluğunda bir rıhtımının bulunması öngörülmüyordu. Ayrıca dâhili ve transit gümrük depolarına sahip olacak limanın 7.840 metrekarelik bir alanı kapsaması düşünülüyordu. Rıhtımdaki gerekli olan alet ve edevat her türlü mal römorkörler, mavnalar ve sabit ve hareketli vinçler ile taşınacak şekilde tasarlanmıştı.²⁴

Fransa ile Ankara Antlaşması’nın imzalandığı 1921 yılında Suriye bölgesindeki ihracat ve ithalat rakamlarına bakıldığında en fazla ithalat yapılan limanın Beyrut olmasına rağmen, Trablusşam ve İskenderun limanlarının önemli potansiyellerinin olduğu kayıtlara yansımıştır. Nitekim 1921’de Suriye bölgesinde ithal edilen malların toplam değeri 601.657.000 franktı. 1922 yılında ise bu rakam 526.254.000 franka gerilemiştir. İhracat rakamlarına bakıldığında ise 1921’deki toplam ihracat 69.840.000 frank, 1922 yılında 87.880.000 frank olarak gerçekleşmiştir. 1921 yılında Beyrut Limanı’nın ihracattaki toplam hacmi 26.374.000 frank, Trablusşam Limanı’nın 8.728.000 frank, İskenderun Limanı’nın 8.838.000 frank olarak hesaplanmıştır. 1922 yılında Beyrut Limanı 36.392.000 frank, Trablusşam 13.242.000 frank, İskenderun’un 25.202.000 franklık ihracat

²² *The Christian Science Monitor*, 6 Şubat 1920.

²³ Kuzey Suriye Demiryolu Şirketi 1921 yılında 500 franklık 2000 hissedenden teşekkül 1.000.000 frank sermaye ile kurulmuş olan bir şirkettir. Şirket İskenderun Liman işlerini demiryolu işleriyle beraber yürütmüş olmakla beraber şirketin yönetim kurulunda MM. Léonce Guilbert, Gustave Boissière, Anathase Roudy Georges Vitali, Union Parisien Bankası yöneticisi Louis Lion, Bağdat Demiryolu Şirketi Yöneticisi Charles Sallandrouze de Lamornaix Marsilya Bayındırlık Şirketi’nden Charles Rebuffel bulunmaktaydı. Bu kişilerin yanında Osmanlı Bankası, Paris Hollanda Bankası (BPPB), Şam-Havran Demiryolu Şirketi ve İzmir-Kasaba Demiryolu Şirketi şirketin kurulmasına öncülük eden kuruluşlardı. *La Correspondance d’Orient*, 15 Aralık 1922.

²⁴ *La Correspondance Orient*, Janvier 1938.

Onur apar

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’de Stratejik Bir Fransız Yatırımı: İskenderun Limanı

gerçekleştirmiştir. 1921 yılında bölgeye gelen 726 vapurun toplam tonajı 1.054.097 ton iken limanlara uğrayan 2.098 yelkenlinin toplam tonajı 41.630 tondur. 1922 yılında limana uğrayan 742 vapurun tonajı 1.242.577 ton iken limanlara uğrayan 2.030 yelkenlinin tonajı ise 43.828 tondur.²⁵

1921-22 yıllarında ipek ve yn ihracatında özellikle İskenderun Limanı önemli bir konuma yükselmiştir. Rakamlara baktığımızda özellikle savaştan önce 200.000 kutu yani 6.000.000 kilo yaş koza ticareti yapılan bölgede, 1921-22 yıllarında rekoltenin bu miktarın 70.000 kutuya yani 680.000 kiloya kadar düştüğü hesaplanmıştır. Bu dönemde sadece İskenderun Limanı’ndan ihraç edilen 313.301 kilogram kuru ipek mevcuttur. Bunun yanında Beyrut ve diğer limanlar eklendiğinde 18 milyon franklık bir ticaret söz konusundur. Yn ticaretinde ise İskenderun Limanı’ndan toplamda 735.991 kilogramlık bir ihracat gerçekleşmiştir.²⁶ Görüldüğü gibi bölgenin ticari hacmi genişledikçe İskenderun Limanı’nın da potansiyeli artmış ve limanın modernizasyonu için çalışmalar hızlandırılmıştır.

Bu konuda General Gouraud tarafından 8 Ocak 1922 yılında *Le Temps* Gazetesinde verilen bir mülakatta yapılacak yeni liman sayesinde İskenderun’un modern, geniş ve ferah bir limana sahip olacağı vurgulanmaktaydı. Aynı haberde liman inşaatında ve Lazkiye-İskenderun arasındaki yapılan yeni karayolunda binlerce kişinin çalıştığı vurgulanmaktaydı. Ayrıca yeni oluşturulacak liman şirketinin yönetim kurulu eski diplomat ve Afrika Elektrik şirketi Müdürü olup, aynı zamanda Halep Elektrik şirketi yöneticisi bulunan

²⁵ *La Soierie de Lyon*, 01.09.1923, numero:17, s. 612.

²⁶ *La Soierie de Lyon*, 01 Ekim 1923, numero:19, s. 669.

Max Coublie²⁷, Henri Marechal²⁸, Grand Travaux Marseille Şirketi yöneticisi Charles Rebuffel²⁹ gibi kişilerden oluşmaktaydı.³⁰

Ayrıca Beyrut Liman Şirketi'nin yönetiminden İskenderun da yapılacak depo ve antrepoların inşası için yardım istenecek, Beyrut işletmesinden de limandaki tarifelerin belirlenmesi için destek alınacaktı.³¹ Bu dönemde imzalanan Ankara Antlaşması diğer adıyla Franklin-Bouillon Antlaşması sonrasında Mersin Limanı³² ile modernize edilen İskenderun Limanı arasında rekabet artmıştır.³³ Anlaşmaya göre bu limanda Türkiye'ye gelen veya Türkiye'den giden malların direkt geçişi için kullanılmak üzere Türkiye'ye bir alan kiralanacaktı. Bu alanın İskenderun'u Türkiye topraklarına bağlayan demiryolu ile birleşimi, gelişimi, konumu ve çalışma şekli için Türkiye'ye tüm kolaylıklar sağlanacaktı. Türk vatandaşlarına malların Türkiye'den veya Türkiye'ye transit geçişi sırasında

²⁷ İskenderun Liman Şirketi Genel Müdürü olan Coublie 30 Mart 1873 yılında İspanya'da dünyaya gelmiştir. Kahire'de L'cole de Droit (Hukuk Fakültesi)'de doktor unvanı almıştır. Manastır, Üsküp, Selanik gibi Őehirlerde konsolos yardımcısı, 1911 yılında ise Stuttgart'ta konsolos olarak görev yapmıştır. 1913 yılında La Socite des Routes Ottoman Şirketinde müdür olarak görev aldı. Ayrıca Comit d'Orient, La Construction Africaine, La Socite Electrique d'Alep Őirketlerinde yöneticilik görevi yapmıştır. http://www.entreprises-coloniales.fr/proche-orient/Qui_etes-vous_1924-Levant.pdf (Erişim tarihi: 11.06.2020)

²⁸ La Compagnie Générale des Voitures Şirketi'nin başkanlığını yapmıştır. Ayrıca La Compagnie des Tramways de Paris et du département de la Seine Şirketinde başkan yardımcılığı grevinde bulunmuştur. Bunu yanında La Compagnie Chemin de Fer Métropolitain Şirketi yneticisidir. La Sociéte Nouvelle des Etablissement Decauville, İskenderun Liman Şirketinde yneticilik, Afrika Elektrik ve demiryolu başta olmak üzere birçok Şirketin kurucu yeliđini yapmıştır. http://www.entreprises-coloniales.fr/proche-orient/Qui_etes-vous_1924-Levant.pdf. (Erişim tarihi: 11.06.2020)

²⁹ Bir mhendis olarak alışan Rebuffel, La Sociéte des Grand Travaux Marseille 'de genel mdr ve yönetim kurulu başkanlığı yapmıştır. Bu Şirketin yanı sıra La Sociéte d'Energie électrique de littoral Méditerranéen, La Sociéte d'Energie Electrique du Sud-Ouest, La Sociéte des Grands Travaux en Béton armé ve İskenderun Liman Şirketi'nde yneticilik görevi stlenmiřtir. Bulgaristan, İspanya, Endonezya ve Suriye'de birçok Fransız yatırımda grev almıştır. http://www.entreprises-coloniales.fr/proche-orient/Qui_etes-vous_1924-Levant.pdf. (Erişim tarihi: 11.06.2020)

³⁰ *Le Temps*, 8 Janvier 1922.

³¹ *La Soierie de Lyon*, 01 Ağustos 1924, N:17, s. 610.

³² Mersin ithalatını oluşturan ürünler genelde şunlardı; konserve, pamuklu kumaş, imento, kiremit, şeker, çay, hırdavat, kğit, yer fıstığı, tütün, kalay, bakır, yağ, konserve gibi rnlerdi. Uygun, *agt.*, s. 127.

³³ *La Correspondance Orient*, 15 Eylül 1922.

Onur Çapar

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’de Stratejik Bir Fransız Yatırımı: İskenderun Limanı

alınan tonaj, iskele, kılavuzluk, deniz feneri, karantina haricinde hiçbir vergi ve vergi uygulanmayacaktı.³⁴

Bu arada Fransız Parlamentosunda Suriye’ye yönelik yardımlar konusunda yapılan görüşmelerinde Poincaré Hükümeti İskenderun Limanı için kredi verilmesini onaylamıştı. Sivil harcamalar grubunda İskenderun Limanı için devletin bütçeden pay ayırmasına yönelik çalışmalara başlandı.³⁵ Bir taraftan şirket limanın yapım planlarını parlamentoya sundu.³⁶ Buna göre 1922 yılından itibaren yapılan çalışmalar sonucunda limanın gerekli modernizasyonu yapılarak 1923 yılının başında liman işletmeye açıldı. Özellikle İskenderun Toprakkale ve Halep hattının yapımı ve liman şirketinin çalışmaları limanın açılmasını geciktirmişti. Fakat 1923 yılında limanın trafiğine bakıldığında 24.497 ton ithalat ve 16.058 ton ihracat gerçekleşmişti. Bu rakamlar aynı yıl 203.849 ton ithalat ve 49.744 ton ihracat yapan Beyrut Limanı’na göre çok düşüktü fakat otoriteler bu limanın etkisinin artacağını vurguluyorlardı. Nitekim 1921 yılında 8.500.000 frank olan toplam trafik, 1922 yılında 25.000.000 franka, 1923 yılında ise 43.000.000 franka çıkmıştı.³⁷

1923 yılında Suriye’deki ekonomik tabloyu inceleyen finansal raporlara göre, ekonomik alışkanlıkların diğer dönemlere göre pek değişmediğini vurgulamaktaydı. Rapora göre deniz aşırı ithalatın çoğu Beyrut üzerinden gelmekte iken, Şam ve Halep bölgesi ürünlerin dağıtım kolu ve tedarikçisi olarak belirtiliyordu. Bu durumda Şam ve Halep’in ticari açıdan iki büyük merkez olduğu vurgulanırken, ihracat şehirleri olarak Beyrut, Trablus ve İskenderun’un ana merkezler olduğu vurgulanmaktaydı. Bu dönemde döviz kurlarındaki ve fiyat istikrarındaki değişime karşın bu merkezler ile Anadolu ve Kilikya arasında ticari faaliyetlerin hızlı bir gelişim gösterdiği vurgulanmaktaydı. Yapılan finansal araştırmalara göre 1922 yılında gümrüklerden 26 milyon frank malın

³⁴ *La Correspondance d’Orient*, Şubat 1937, N: 470. s. 77.

³⁵ *Le Temps*, 29 Kasım 1922.

³⁶ *La Correspondance d’Orient*, Ocak 1923.

³⁷ *La Soierie de Lyon*, 01 Ağustos 1921. s. 639.

giriş-çıkış yapmasına karşın, bu rakam 1923 yılında 78 milyona çıkmıştı. Bu iki yılın karşılaştırması tabloda şu şekilde sunulmaktaydı:

Tablo 1-1. Suriye Bölgesinde 1922 ve 1923 Yıllarındaki Ticari Hareketlilik (Frank)

şehir	1922 (Frank)	1923 (Frank)
Beyrut	14.050.000	21.030.000
Trablus	180.000	1.700.000
İskenderun	500.000	6.980.000
Halep	11.270.000	39.450.000
şam	250.000	9.070.000
Toplam	28.250.000	78.830.000

Ayrıca bölgenin ticari potansiyeline bakılarak 78 milyon franklık bu rakamın kolayca ikiye katlanabileceği belirtiliyordu. Bu dönemde birçok malın gümrük vergisinden muaf olacağı ithalat ve ihracatta ve gümrük sisteminde yapılacak değişikliklerle hem Suriye'de hem de komşu ölkelerde gümrük gelirlerinin artırılacağına işaret ediliyordu. Böylece ihracat ve ithalat sistemli bir şekilde artış gösterebilecekti. Finansal raporlara göre Suriye ve Lübnan'dan toplam ithalat 1923 yılında 560,477,393'ü frank, ithal vergisiz mal ise 28.976.823 franka ulaşmıştı. Suriye ve Lübnan'dan yapılan toplam ihracat ise 1923 yılı için 246.841.253 frank dolaylarındaydı. İskenderun ise başlı başına 1922 yılında 22 milyon franklık ihracat hacmine sahipken, 1923 yılında bu rakam 43 milyon franka yükselmişti.³⁸

³⁸ *La Correspondance d'Orient*, Haziran 1924.

Onur apar

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’de Stratejik Bir Fransız Yatırımı: İskenderun Limanı

Yine bölgede demiryolunun gelişimi ve Suriye-Türkiye arasındaki demiryolu iletişim anlaşmasının yeniden kurulması Halep-İskenderun arasındaki hattın etkin kullanımını sağladı. Ayrıca Halep’in Trablusgarp ve Humus ile olan ticareti daha da gelişti. Dönemin raporlarına baktığımızda Bağdat hattının İskenderun Limanı’nı Halep’e bağlayacak kısmının inşasından sonra Trablusşam büyük olasılıkla bu son büyük pazarın trafiğini kaybedeceği belirtilmekteydi. Aynı raporda Trablusşam’ın ithal ettiği mallar sadece İskenderun Limanı’ndan transit bir Şekilde geçtiği ve Halepli firmalar tarafından sipariş edildiği benzer Şekilde, Humus ve Hama için siparişlerin büyük lde Beyrut’ta verildiği bilgisi yer almaktaydı.³⁹

Buna karşın Beyrut ile İskenderun arasındaki dış ticaret verileri istenilen düzeyde değildi. Bunun yanında Şirketin verilerine göre İskenderun Limanı’nın trafiğinin son iki yılda rakamsal olarak Şu Şekilde belirtilmiştir.⁴⁰ 1923 yılında 414.000 kilogram üretilen ipek koza üretimi bir sonraki yıl 594. 271 kilogram olarak gerçekleşmişti.⁴¹

Tablo 1.2. İskenderun Limanında 1923-24 Yıllarındaki Mal Trafiği (Ton)

Ticaret Kalemi	1923 (Ton)	1924 (Ton)
İthalat	24 498	55 046 (Ton)
İhracat	16 040	19 976
Toplam	40.538	75 022

³⁹ *La Correspondance d’Orient*, 16 Mart 1914.

⁴⁰ *La Correspondance d’Orient*, Eylül 1925.

⁴¹ *La Soierie de Lyon*, 12 Ocak 1924, n.23, 796.

Gelişen ticari trafikle alakalı olarak bankalar İskenderun Limanı yanında Halep Elektrik ve şam Tramvaylarına da yatırım yapma konusunda incelemeler yapıyorlardı. Özellikle Cr dit Fonci re D'Alg rie et Tunisie bu yatırımlarla ilgilenmeye başlamıştı.⁴² Bu dönemde ticaret şehri İskenderun'un nüfusu artmaktaydı. 1923 yılında İskenderun Kazası, Antakya Kazası ve Kırıkhan Kazasından oluşan özerk sancakta İskenderun'un nüfusu 34.200, Antakya'nın nüfusu 131.400, Kırıkhan'ın nüfusu ise 47.000'i bulmaktaydı. Özellikle İskenderun nüfusu Müslüman Arap, Müslüman Türk, Hristiyan ve Yahudilerden oluşan kozmopolit bir görünün sergilemekteydi. Bunun yanında İskenderun'da 50 yataklı bir hastane, oteller, lokantalar, dispanser gibi birçok kurum oluşturulmuştu. İskenderun  zerk bölgesinin idari yönetiminde Fransız delegeleri Yüksek Komiser Yardımcısı Colonel Desclaux, İdari Asistan Pruneaud, Tercüman M. Rochat, Konsolosluk Sorumlusu Salendre isimli kimseler bulunmaktaydı. Bunların yanında Mutasarrıf Raşid Bey, Genel Sekreter Alaattin Bey, Finance Sorumlusu G. Georgi, Hazine Sorumlusu H. Cabbar, İçişleri sorumlusu Kemal Bey, Bayındırlık Sorumlusu Rasim Bey, Tarım İşleri Sorumlusu Tahsin Bey, Liman Sorumlusu H. Djabara gibi isimler İskenderun  zerk Bölgesinin yönetim kurulunu oluşturan kişilerden bazılarıydı.⁴³

1926 yılında geldiğinde Fransa ve Türkiye'nin önünde İskenderun problemi duruyordu. Bu amaçla Roma'da Fransız Manda idaresi, Türkiye ve diğer ülkelerin katılımı ile İskenderun sorunu masaya yatırıldı ve 30 Mayıs 1926 tarihinde Fransa ve Türkiye arasında dostluk ve iyi komşuluk antlaşması imzalandı. Bu antlaşma metni için yapılan görüşmelerde Ankara Hükümeti, limanın ve bölgenin potansiyelinin farkına varan özellikle limanın Beyrut için önemini kavradığından bölgedeki Fransız etkisinin kırılması ve uluslararası anlaşmalarla hakları korunmuş otonom bir bölge kurulması için diplomatik girişimlerde bulunmaktaydı. Ayrıca liman bölgesinde Türkiye'ye kolaylıklar sağlanması ve Nizip Demiryolu işletmesinde Fransız ve Türklerden oluşan bir konsorsiyumun ortak yer almasını gündeme getirildi. Fakat Fransızlar özellikle limanın kullanımı konusunda İngiliz ve İtalyanları ikna ettikleri ve limanın stratejik askeri bir  s olarak gördükleri için taviz vermek istemiyorlardı. Ayrıca Nizip Demiryolunun işletilmesinin genel çıkarlarına aykırı olduğunu vurgulamaktaydılar. 1926 yılında toplanan Fransız manda yönetimi Türklerin bölgedeki Türk azınlığı bahane ederek liman bölgesinin ve yeni yapılacak

⁴² *Le Temps*, 1 Ekim 1928.

⁴³ *L'Indicateur Syrienne*, Annuaire de la Syrie et du Liban, de la Palestine et de l'Egypte, 436-437.

Onur Çapar

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’de Stratejik Bir Fransız Yatırımı: İskenderun Limanı

demiryolu hattının İskenderun bölgesine bağlanması konusunda baskı yaptıkları bildirilmektedir.⁴⁴

1929 yılına gelindiğinde İskenderun limanının alanı 40.000 metrekareye ulaşmış ve 1600 km’lik bir demiryoluna sahip modern bir liman olmuştu. Ayrıca mavnaların kolaylıkla girebileceği büyük bir havuzu mevcuttu.⁴⁵ Bu dönemde Hazar üzerinden Azerbaycan, Ermenistan ve Suriye’yi birbirine bağlayacak Kuzey İran demiryolunun yapımı devam etmekteydi. Nissibin adındaki istasyonla Tebriz’in büyük ticari potansiyelinin bölgeye taşınması beklenmekteydi. Aynı zamanda Kuzey Suriye şehirleri olan Halep, Antakya ve İskenderun arasındaki ticari trafiğin daha da artacağı olası görülmekteydi. Bölgede araştırmalar yapan eski Fransız müfettişi M. E. Duchatel, Musul üzerinden Beyrut’tan Bağdat’a kadar olan bir ticari potansiyelin var olduğunu belirterek demiryolu gelişimi ile beraber İskenderun Limanı’nın öneminin daha da artacağını Halep’ten denize demiryolu bağlantısının bölgedeki en önemli stratejik güzergâh olacağını belirtmekteydi. İskenderun Limanı’nı olabildiğince geliştirilmesi gerektiğini belirtiyordu.⁴⁶ Bu arada Limanın ıslah çalışmaları devam ediyordu. Dönemin gazetelerinde 1931 yılında Trablus Limanı’nın yeniden düzenlendiğini ve İskenderun Limanı’nın inşasının tamamlandığı haber olmuştu.⁴⁷

Liman faaliyete tam olarak geçtikten sonra ticari faaliyetler beklendiği gibi hızlı bir gelişim göstermedi. Limanın ithalat ve ihracatında dünyada meydana gelen 1929 krizi ile alakalı bir düşüş gözlemlenmekteydi. 1932 yılına gelindiğinde limandan Beyrut’a sadece 100 kantar kömür sevk edilebilmişti. Limana gelen büyükbaş hayvan ve diğer tarımsal ürünlerde de düşüşler gözlenmekteydi. Mesela hayvancılık ihracatı Temmuz 1931 yılında 11.657 baş hayvan iken, 1932 yılında toplamda 3.626 baş olarak kaydedilmişti. Aynı zamanda tahıl ürünlerinin fiyatları geçen yılın fiyatlarıyla aynı kalmıştı. Buğday ton başına 38-40, arpa 25-

⁴⁴ *L’Homme Libre*, 17 Şubat 1926.

⁴⁵ *La Correspondance d’Orient*, Nisan 1929.

⁴⁶ *La Correspondance d’Orient*, Kasım 1930.

⁴⁷ *La Correspondance d’Orient*, Ağustos 1931.

27, darı 20-25, yulaf ise ton başına 20-22 franktan satılmaktaydı.⁴⁸ Bu durum aşağıdaki tabloda açık bir şekilde teşekkül görölmektedir.

Tablo 1.3. 1927-1931 yılları arasında İskenderun Limanından yapılan ithalat ve ihracat tonajı

YILLAR	İTHALAT (Ton)	İHRACAT (Ton)	TOPLAM
1927	76.000	20.000	96.000
1928	67.000	18.000	85.000
1929	83.000	28.000	111.000
1930	83.900	48.300	132.000
1931	82.000	44.800	126.800

Kaynak: *La Correspondance d'Orient*, Şubat 1933.

Tabloya bakıldığında ithalatın yıllar içinde artış gösterdiği ve ihracatın da belli bir seviyede artmış olmasına rağmen ithalatın yarısına ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde İskenderun'un ihraçtan çok ithalat limanı gibi işlev gördüğü, bölgedeki Beyrut ve diğer limanların kapasitesine henüz ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Dünya genelindeki ekonomik krizin ithalat ve ihracat açısından daralmaya yol açtığı söylenebilir. Ayrıca İskenderun, İran mallarının Suriye'ye gönderilmesi için son derece önemli bir konumdaydı. 1932 yılında Suriye limanlarında bir dizi incelemelerde bulunan İran Ticaret Bakanı Mirza Bakerkhan Kazimi ve beraberindeki heyet İran ticareti için en uygun pozisyondaki limanın İskenderun olduğunu belirtiyorlardı.⁴⁹

Suriye Limanları içerisinde ticari hareketlilik 1934 yılında oldukça artmıştı. Dönemin gazetelerinde Beyrut'a 968 gemi gelmiş toplam tonaj ise 2.417.626 ton

⁴⁸ *La Correspondance d'Orient*, Eylül 1932.

⁴⁹ *The Palestine Port* (1933-1950), 29 Aralık 1932.

Onur Çapar

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’de Stratejik Bir Fransız Yatırımı: İskenderun Limanı

olarak gerçekleşmişti. İskenderun Limanı trafiği 268 gemi 469.282 tonaj olmuş, Trablusşam Limanı ise 452 gemi ve 808.243 ton ticari hareketlilik kaydedilmişti. Aynı yıl İskenderun Limanından gerçekleşen ticaretin toplam tonajı 111.000 ton olarak kayıtlara yansımıştı. Bu ticaretin 74.000 tonu ithalat, 37.000 tonu ihracat olarak gerçekleşmiş ve bir önceki yıldan 20.000 ton fazla bir ticari hareketlilik olmuştu.⁵⁰ 1934 yılı gazetelerinde İskenderun körfezinin stratejik önemi vurgulanırken, Türk hükümetinin bölgedeki Türkler ile bağ kurma çabalarının devam ettiği belirtilmekteydi. Ayrıca Suriye kaynakları tarafından Fransızlar ile Türkler arasında gizli birtakım anlaşmalar yapıldığının belirtildiği fakat bu durumun doğrulanmadığı haber yapılmıştı. İskenderun bölgesinde nüfusun 5’te 3’ünün Türk, geri kalan kısmın Arap olduğu belirtiliyordu.⁵¹

Bu arada Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Hatay’ın anavatanına katılması için çalışmalar devam etmekteydi. Konunun milletler cemiyetine intikali ve yaşanan konjonktürel gelişmeler Türkiye ve Suriye arasındaki sorunun çözümü için etkin bir diplomasi trafiğini gerektirmişti. Ayrıca 1921 yılında Türkiye ile Fransa arasında yapılan barış anlaşması bu konuda önemli bir referans olarak görülmüyordu. Dönemin gazetelerinde 1921 yılındaki anlaşmaya göre bölgede yaşayan Türklere belli garantiler verilerek Hatay sancağının Suriye tarafında kaldığını, bu garantilerin Mayıs 1937 tarihinde Suriye’nin Fransa tarafından bağımsızlığının tanınmasından sonra Milletler Cemiyeti’nce de tanındığını fakat Suriye’nin bu özerk durumu kabul etmediğini bildirilmekteydi. Ayrıca Fransa’nın ve Milletler Cemiyeti’nin; Türkiye ve Suriye’den tarafta olan Suriyeliler arasında kaldığı anlaşılmaktadır. Dönemin Türkiye Milletler Cemiyeti Temsilcisi Necmettin Sadak Türkiye’nin oluşan bu fiili durum sonucunda Misak-ı Milli sınırları içerisinde saydıkları Hatay’ın anavatanına katılması konusunda açık bir şekilde görüşlerini belirtmişti. Fransız Dışişleri Bakanı Yvon Delbos ise Fransa’nın Türkiye ile olan dostluğunun önemini vurgulayarak bu sorunun Milletler Cemiyeti’nin vereceği kararın üzerinde uzlaşma ile çözüleceğini belirtmekteydi. Bu arada raportör olan Uden, Milletler Cemiyeti’nin hazırladığı düzenlemelerle bölgedeki Türkler için bir düzenlememi yapılacağı yoksa sadece

⁵⁰ *La Correspondance D’Orient*, Mart 1937, N: 473.

⁵¹ *The Palestine Port* (1933-1950), 5 Aralık 1934.

Suriye Devleti ile varılan anlaşmaya göre hiçbir özerk durum olmadan bölgenin tamamen Suriye'nin kontrolüne mi bırakılacağı konusunda karar verilmediğini ve bu durumun önemli bir tartışma konusu olduğunu belirtmekteydi. Bu amaçla hukukçulardan oluşan bir komitenin kurulması gerektiğini, Fransız ve Türk uzmanların yardımıyla Hatay için bir düzenlemenin hazırlanabileceğini vurgulamaktaydı. Türkiye temsilcisi önceden hazırlanmış olan düzenlemelerde basit bir düzenleme yapılmasını kabul ettiklerini bildirmektedir.⁵²

Bu tartışmalar sürerken Mart 1936 tarihinde Hitler'in Alman ordularını Ren nehrinin batısına geçirmesi ve İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi Avrupa'daki dengeleri değiştirmiştir. Bu olaylar sonucunda 9 Eylül 1936 tarihinde Fransızlar Suriye ile Dostluk ve Bağlaşıklık antlaşması imzaladılar. Bu anlaşma 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması'na aykırı bir şekilde Hatay Sancağının Türkiye'ye danışılmadan Suriye'ye devredilmesine olanak sağlıyordu. Türkiye buna karşı aynı anlaşmanın Hatay'ın İskenderun bölgesi ile yapılmasını istemiştir. Bu gelişmeleri takiben Türkiye, durumun düzeltilmesi için nota vermiş fakat Fransızlar bu uyarıları dikkate almamışlardır. Hatta 30 Kasım 1936 tarihinde Fransız askerlerinin gözetiminde genel bir seçim yapılmıştır. Bölgedeki Türklerin boykotlarına karşın Antakya vilayetinde iki Arap bölgeyi temsilen seçilmiştir. Bu aşamadan sonra bölgede kanlı gösteriler düzenlenmiş ve karışıklıklar baş göstermiştir.⁵³

Bölgedeki karışıklıkların dizginlenmesi 27 Ocak 1937 tarihinde bölgedeki karışıklıkların dizginlenmesi için Türk devleti ile Fransa arasında görüşmeler yapılmıştır. Ve iki ülkenin ilkesel olarak anlaştıkları metin Milletler Cemiyeti'nin onayına sunulmuştur. Bu anlaşmanın en önemli iki hükmü Türkiye'nin İskenderun Liman'ında transit kolaylık edinmesi ve bölgede Türkçe ve Arapçanın her ikisinin de resmi dil olarak kabul edilmesidir. Yapılan anlaşmaya göre Türkiye, İskenderun Liman'ını transit ihtiyacının sonuna kadar kullanma hakkına sahip olacaktır. Bu amaçla sancak hükümeti tarafından limanda

⁵² *La Correspondance d'Orient*, Şubat 1938.

⁵³ Dönemin gazetelerinde Hatay Bölgesine gönderilen Milletler Cemiyeti gözlemcilerinin incelemelerinin akabinde bölgede Arapların gösterileri ve polisle çatışmaları sürmekte olduğu belirtilmiştir. Arap isyancılar ile Fransızlar arasındaki çatışmalarda iki köylü ölmüş ve 12 kişi de yaralanmıştır. Bir kişinin durumunun da ağır olduğu bildirilmiştir. Bunun yanında Arap mahallesi olan Antakya ve Arap köyü olan Reyhaniye Türk jandarması ile birlikte hareket eden Fransız kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Gösteriler yüzünden bazı Arap liderlerinin yanında 16 kişi tutuklanmıştır. *The Palestine Post* (1933-1950), 26 Haziran 1938.

Onur apar

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz'de Stratejik Bir Fransız Yatırımı: İskenderun Limanı

kullanımı için yeterince büyük bir alan Türkiye'ye verilecekti. Kira sözleşmesi, yıllık bir Suriye altın poundunun telif hakkı karşılığında elli yıl süre ile sonuçlandırılacaktı. Özel mülkiyeti oluşturan ve bu kiralık alana dâhil olan her türlü arazi ve binalar Sancak hükümeti tarafından kamulaştırılacak ve ilgili kamulaştırma tazminatları Türk hükümetine ait olacaktı. "Türk serbest bölgesi" olarak tanımlanan bu yer, Sancak topraklarının ayrılmaz bir parçasıdır ve özellikle polis ve yargı bakımından kendi yargı yetkisine tabi olacaktı. Bu bölge, Türkiye Cumhuriyeti gümrük idareleri tarafından yönetilecekti. Sancak makamlarına ait polis ve adalet hizmetinin yerine getirilmesi açısından sadece liman komutanı Türk serbest bölgesine girme hakkına sahipti. Liman komutanı soruşturma işlemleri için Sancak'ın yargı makamı tarafından gerçekleştirilecek yargı müdahalesi gerektiğini belirtirse Türk serbest bölgesi yönetiminin gerekli desteği vermesi gerekcekti. Ayrıca Türkiye tarafından atanacak olan serbest bölgenin tüm yetkilileri ve acentelerinin listesi sancak hükümetine iletilecekti. Bu ilkelerle sağlanan bu alanda gemilerin yanaşma emri ve yükleme ve boşaltma işlemlerinin kontrolü, genel olarak bir liman kaptanı tarafından verilen tüm hizmetler, Türk Hükümeti tarafından atanan bir görevli tarafından, İskenderun Limanı komutanı tarafından yapılacaktı. Türk gümrük idareleri, Hatay gümrük idarelerine Türk serbest bölgesinde transit geçiş halindeki veya söz konusu bölgeden ayrılan eşyanın ve yolcuların manifestosunun bir nüshasını verecekti. Listenin nüshasının bu teslimi hiçbir şekilde malların ve yolcuların transit geçişini etkilemeyecekti. (Madde 45)

Anlaşmanın diğer maddeleri şu şekilde belirlenmişti: Türk serbest bölgesi dışındaki işlerin kurulmasına tekabül eden gemi çekme, kılavuzluk veya makul ve genel geçiş ücretleri gibi fiilen verilen hizmetlerin normal ücretine karşılık gelen kullanıcı ücretleri dışında Deniz fenerleri, koruyucu işler, vb. gibi ortak menfaatler, Türkiye'den veya Türkiye'ye geçen mallar veya yanaşan gemiler için Türk hükümeti tarafından uygulananlar dışında hiçbir vergi veya vergi alınmayacaktır. (45. Madde) hükümleri saklı kalmak kaydıyla, liman komutanının müdahalesine ilişkin olarak, bu gemiler Sancak makamlarından önceden haber vermeksizin veya aşırı derecede ihmâl olmaksızın rıhtımlara inebilir, mallarını ve yolcularını yükleyebilir veya boşaltabilir. (Madde 46)

Gemilerin yanaşması, malların yüklenmesi, boşaltılması ve depolanması vb. için gerekli tüm inşaat ve tesisatlar Türk serbest bölgesinde, Türk hükümeti tarafından ve masrafları kendisine ait olmak üzere, ya doğrudan veya girişimciler tarafından gerçekleştirilecektir. Bu yapıların ve tesislerin kullanımına ilişkin harçlar veya vergiler Türk hükümeti tarafından belirlenecek ve kendi menfaati için tahsil edilecektir. Türk hükümeti tarafından serbest bölgede yapılacak işler, İskenderun Limanı'nın inşası için sancak hükümeti tarafından kabul edilecek genel planla uyumlu olacaktır. (Madde 47)

Türkiye'den gelen veya Türkiye'ye giden eşya ve yolcular Türkiye sınırından Türk serbest bölgesine transit olarak kabul edilecek ve Hatay sancağı makamlarından herhangi bir gümrük vergisi veya vergiye tabi olmayacaktır. Bunlara uygulanacak nakliye tarifesi makul bir Şekilde belirlenmelidir ve herhangi bir ayrımcılık içeremez. (Madde 48) İskenderun'u Türkiye topraklarına bağlayan demiryolu ile Türk serbest bölgesinin birleşmesini sağlamak için tüm tesisler Türk hkmetine verilecektir. (Madde 49) Bu metnin 43 ila 49. maddelerinin uygulanmasına ilişkin ayrıntılar, Türkiye ile Hatay hükümeti arasında, dışişleri için öngörülen usulle akdedilecek özel bir sözleşme ile düzenlenecektir. Bu sözleşme özellikle Türkiye toprakları dışındaki Türk serbest bölgesinde yanaşan ve yükün bir kısmı sancak veya sancaktan geçen gemilere ilişkin hükümleri içerecektir. (Madde 50) Limanın Türk Serbest Bölgesi dışındaki kısımlarında, Türkiye'den veya Türkiye'ye transit geçiş yapan mallar ve yolcular ile Türk bandıralı gemiler, Sancak'tan gelen mallar ve yolcularla eşit koşullarda muamele görecektir. 1921'de Haberleşme ve Geçiş zgrlğ Genel Konferansı'nda kabul edilen Transit zgrlğ Tüzüğünün hükümlerine uygun olarak burada kayıtlı gemiler, 1923 yılında Haberleşme ve Transit Genel Konferansı tarafından kabul edilen uluslararası liman rejimi tüzüğü ve uluslararası demiryolları rejimi tüzüğü hükümlerine tabiidirler. (Madde 51) Türk Serbest Bölgesi'nde istihdam edilen işgücü, tercihen yerel halktan alınacaktır. (Madde 52) Bu bölümün önceki maddelerinin uygulanmasına ilişkin olarak taraflar arasında çıkabilecek her türlü ihtilaf, transit serbestliği Tüzüğünün 13. maddesi hükümlerine göre zmlenecektir. (Madde 53) Metin iki ülke arasında 29 Mayıs 1939 tarihinde imzalandı. İlerleyen dönemde 4 Temmuz 1939 tarihinde Fransa-Türkiye arasında dostluk anlaşması imzalandı ve Hatay'ın Türk unsuru kabul edilerek 1921 antlaşması uyarınca Hatay Cumhuriyeti kuruldu. 22-31

Onur Çapar

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’de Stratejik Bir Fransız Yatırımı: İskenderun Limanı

Temmuz 1938 tarihinde Hatay seçimleri yapıldı ve 23 Haziran 1939 tarihinde Hatay Cumhuriyeti anavatana katılmaya karar verdi.⁵⁴

Bu aşamadan sonra limanın kullanımı da Türkiye Cumhuriyeti’ne geçti. Limanın işletmesi Türkiye’ye geçtikten sonra ticari kapasitesini artırmak için çalışmalara hız verildi.⁵⁵ Nitekim 1941 yılından itibaren limanın modernleştirilmesi için çalışmalara başlandı. Özellikle İstanbul ve İzmir limanlarından modern ekipmanlar ve vinçler İskenderun Limanı’na gönderildi. Bu dönemde İskenderun Limanı’nın İngiliz ticareti açısından ana liman olacağı öngörülüyordu.⁵⁶ Dönemin gazetelerinde Türk Demiryolları’nın limanın yönetimini devralmasından sonra Mersin ve İskenderun Limanlarının tekellerden kurtarıldığı ve İngiliz ticareti açısından ana limanlar olacaklarını, İskenderun Limanı’ndan günlük 800 ton olarak gerçekleşen ticaretin 2000 tona ulaştığı bildirilmekteydi.⁵⁷ Bununla beraber İskenderun Limanı’nın kaybından sonra Fransızlar Lazkiye’de bir deniz üssü kurmak için harekete geçtiler. Özellikle Lazkiye’nin yarım mil kuzeyinde bir limanın inşa edilerek Fransızlar tarafından askeri bir üs olarak kullanılması için çalışmalar yapıldı.⁵⁸

Bu arada II. Dünya Savaşı’nın başlaması ile mal ve tedarik açısından sıkıntıların olması nedeniyle liman bir müddet istenilen ticari kapasiteye ulaşamamıştı. 1942 Temmuz’unda dönemin gazetelerinde, savaştan sonra İskenderun Limanı’nın Türkiye açısından Mısır ile ticaretin geliştirilmesinde önemi vurgulanmaktaydı.⁵⁹ II. Dünya Savaşı boyunca İskenderun Limanı, Mersin Limanı ile beraber önemli birer tedarik limanı olmuştur. Savaşın başından beri tarafsızlığını koruyan Türkiye Cumhuriyeti ile onu savaşa girme konusunda ikna etmeye çalışan İngiltere arasında birçok görüşme gerçekleşmiştir. İki ülke arasında 1943 yılında Adana görüşmeleri gerçekleşmiştir. Bu görüşmeler sonucunda Türkiye’ye yapılacak yardımların İskenderun ve Mersin limanları üzerinden yapılması

⁵⁴ Sökmen, T. (1978). *Hatay’ın Kurtuluşu için Çabalar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7.

⁵⁵ *Le Temps*, 31 Mart 1941.

⁵⁶ *South China Morning Post* (1903-1941), 16 Mayıs 1941.

⁵⁷ *The Times of India* (1861-Current), 23 Şubat 1942.

⁵⁸ *South China Morning* (1903-1941), 25 Ağustos 1938.

⁵⁹ *Le Temps*, 25 Şubat 1942.

uygun bulunmuş, gelen yardımların birçoğu İskenderun Limanı üzerinden Anadolu'ya ulaşmıştır. Ayrıca bu dönemde başta İskenderun olmak üzere Mersin Liman'ında çok sayıda esir değişimi gerçekleşmiştir. Özellikle İngilizler ve İtalyanlar arasında esir değişimi için İskenderun Limanı kullanılmıştır. Bununla beraber bu dönemde yapılan düzenlemelerle İskenderun Limanı'nın yeniden düzenlenmesi için bir İngiliz şirketi ile anlaşılmıştır. Braithwaite adlı şirketin yaptığı çalışmalar sonucunda liman tekrar düzenlenerek 1945 yılında açılmış ve işletmesi Devlet Deniz Yolları ve Liman Genel Müdürlüğüne bağlanmıştır.⁶⁰

Dönemin basını incelediğimizde İskenderun körfezinin kullanımı konusunda Suriye tarafıyla sorununun devam ettiği görülmektedir. Nitekim 9 Aralık 1945 yılında *Le Petit Marocain* adlı gazetede çıkan haberde Türkiye ile Suriye arasında İskenderun probleminin devam ettiği, bu durumun Arap Ligi'ni meşgul ettiği anlatılmıştır. Arap ülkeleri bu sorunun her ülkenin önceden tahkimi kabul etmesi durumunda Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda ya da uluslararası bir tahkim kurulunda çözülmesini arzulamaktaydılar. Bu bağlamda "Alkotla" gazetesinin Londra muhabiri Türkiye'nin bölgede şu anda tamamen tecrit edildiğini belirtmekteydi. Ayrıca saldırganlık durumunda İskenderun meselesinde Arap ülkelerinin bazılarının Suriye'ye destek vermeyeceği belirtiliyordu. Muhabir daha sonra İngiltere'nin konuyla ciddi bir şekilde ilgilendiğini ekleyerek, eğer Türkiye İskenderun körfezinde, Suriye lehine İngiltere'nin uzun yıllar himaye edebileceği bir deniz üssü inşa etmesine izin verirse, problemin çözülebileceğini ifade ediyordu. Hatta İngiltere başbakanı Churchill'in bu meseleyi Cumhurbaşkanı İnönü ile görüştüğü fakat İnönü'nün bunu kibarca reddettiği belirtiliyordu.⁶¹

⁶⁰ Korhan, T. (2018). "İkinci Dünya Savaşı'nda Mersin ve İskenderun Limanları", *USBD Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi IJSS International Journal of Social Sciences*, 2 (11), 4-8.

⁶¹ *Le Petit Marocain*, 9 Aralık 1945.

Onur apar

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’de Stratejik Bir Fransız Yatırımı:
İskenderun Limanı

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin son döneminde birçok yatırım yapmış olan Fransız sermayesi, Suriye ve Lübnan bölgesinde ayrı bir önem vermiştir. Özellikle geçmişten gelen tarihsel bağlarla bu bölgeyi kendisinin doğal bir yayılma alanı olarak gören Fransızlar, başta liman ve yol yatırımları olmak üzere bankacılık, sigortacılık ve tarımsal alanlarda birçok yatırım gerçekleştirerek bölgenin zenginliklerini kendi ülkelerine çekmeye çalışmışlardır. Osmanlı döneminde beri, başta Beyrut Limanı olmak üzere, Lazkiye, Trablusşam, İskenderun ve Mersin limanlarının ticari potansiyellerini günden güne artırmışlardır. Ham ipek başta olmak üzere birçok ürünün Fransa’ya ihracatı bu limanlar üzerinden gerçekleşmiştir. İskenderun Limanı’nın doğal bir liman olması ve gemiler için korunaklı bir bölgede inşa edilmiş olması ticari kapasitesinin yıllar içerisinde artmasını sağlamıştır. Ayrıca İskenderun ilerleyen dönemde Beyrut ve diğer Suriye şehirlerine karayolu ve demiryolunun yapılışı ile ithalat için önemli bir durak olmuştur. İskenderun’da Osmanlı döneminde maddi olanaksızlıklar nedeniyle modern bir liman yapımı gerçekleştirilememiş, ticari bir kıyı kasabası görünümü veren bölgede çeşitli konsoloslukların kendisine ait iskelelerinden ticaret yapılıştır. Osmanlı Devleti bölgede Fransızların ve İngilizlerin etkisinin kırılması amacıyla Alman sermayesine Bağdat Demiryolu imtiyazı ile limanın modernleştirilmesi konusunda imtiyaz vermiş fakat Birinci Dünya Savaşı nedeniyle bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Savaştan sonra ise bölgede Fransız Manda idaresi kurulmuş, bölgenin potansiyelini bilen Fransızlar tarafından etüt çalışmaları yapılarak modern bir limanın yapımı için çalışmalar yapılmıştır. Özellikle bu dönemde bir banka konsorsiyumu, Fransız Konsolosluğu’nun ve Ticaret Odası’nın denetiminde bölgede faaliyette bulunduğu için İskenderun Limanı ve Nizip Demiryolu yatırımları beraber yrtlmştir. 1927 yılında liman tamamlandıktan sonra bir müddet 1929 ekonomik krizin etkileri yüzünden trafik savaş öncesine göre yavaşlamış olsa da ilerleyen aşamada liman özellikle ithalat limanı olarak birçok geminin uğrak yeri olmuştur. Yıllara göre ithalat ve ihracat rakamları incelendiğinde limanın potansiyeli gün geçtikçe artmış limana uğrayan gemilerin tonajları ve malların çeşitliliği artmıştır. Bu durumda limanın işletilmesi ve gümrük tarifeleri incelendiğinde liman yatırımı

ATAD

verimli bir yatırım olmuştur. Özellikle bu aşamada genç Türkiye Cumhuriyeti misakı milli sınırları içerisinde bulunan ve Doğu Akdeniz’de önemli bir kavşak noktası olan İşkenderun Limanı’nın potansiyelini anlamış bu aşamada limanın etkin kullanımı ve Fransız etkisinden kurtulması için birçok diplomatik girişimde bulunmuştur. Bu dönemde Türkiye açısından İşkenderun ve Mersin Limanları Akdeniz’de açılan iki önemli kapı olarak görülmektedir. Eğer Türkiye bu limanları etkin bir şekilde kullanabilirse Suriye ve Irak ticaretini kontrol altında tutabilecek, Mısır gibi ülkelerle ticaretini geliştirebilecektir. Hatay bölgesinin anavatana katılması sürecinden önce Hatay’a özerklik verilmesi konusunda Türk hükümeti ve Fransızlar arasında birçok görüşme olmuş, limanın durumu özel şartlarla yapılan görüşmelerde güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Fransızlar Türklerin taleplerine yanıt vermemiş ve limanın kullanımı konusunda taviz vermek istememişlerdir. Yine Hatay sancak olarak tanınıp özerkliğini kazandıktan sonra liman içerisinde Türkiye’nin kullanımına özel bir serbest bölge kurulmuş, transit mal ve insan trafiği geçişlerinde Türkiye’ye birçok kolaylık sağlanmıştır. Hatay anavatana katıldıktan sonra limanın kullanımı konusunda yine birtakım problemler çıkmış fakat İngilizlere ihale edilen modernleşme çalışmaları arifesinde 1942 yılında limanın kullanımı Türkiye Cumhuriyeti’nde kalmıştır. Liman daha sonra bir İngiliz şirketi tarafından modernize edilerek 1945 yılında tekrar faaliyete geçirilmiş ve Türkiye’nin Doğu Akdeniz ve Suriye’ye açılan en önemli kapılarından birisi olmuştur. Günümüzdeki Suriye, Doğu Akdeniz ve Kıbrıs’ta yaşanan gelişmeler yanında Çin Halk Cumhuriyeti’nin Kuşak ve Yol Girişimi dikkate alındığında limanın stratejik öneminin artarak devam ettiği anlaşılmaktadır.

Onur apar

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Akdeniz’de Stratejik Bir Fransız Yatırımı:
İskenderun Limanı

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA, DH.SFR, 532-12.

BOA, DH. TMIK.M, 143-13.

BOA, I. DH, 828-66704.

Kitaplar ve Makaleler

Akyüz, J. (2008). “19. Yy’ da Antakya ve İskenderun Bölgesinde Nüfus Hareketliliği”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (2), 379-401.

Athloğlu, Y. (2018). *Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye. Suriye: Tarih, Siyaset, Politika*. Ed: Prof. Dr. H. Mustafa Eravcı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Beşirli, M. (2004). “Haydarpaşa Liman Şirketi “ne Verilen İskenderun Limanı İnşa ve İşletme İmtiyazı ve Liman Tarifesi (1911)”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XI, 179-203.

Chopart A., Beleys A., (1887). *Aperu Général, Géographique, Agricole, Industriel et Commercial sur la Vallée de L’Euphrate, étude pour servir au projet d’amélioration du port d’Alexandrette et a l’établissement d’un Service de Messageries, par chemin de fer a Voie étroite entre Alexandrette, Alep et Bérédjik et de Bérédjik, Mossoul et Bagdad*, Paris : İmprimerie Chaix.

Çelik, K. (2010). “Osmanlı Hakimiyetinde Beyrut”, Elâziğ: *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yakınağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi*.

Hourani, A. (1968), *Syria and Lebanon: A Political Essay*, Beyrut, London: Oxford University Press.

Un Voyage En Syrie. (1921). Paris: Édition de L’Illustration Économique Finance.

Ürkmez, N. (2012). “Tanzimat’tan I. Dünya Savaşına İskenderun”, *Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*.

Ürkmez, N. (6-8 Kasım 2014). “I. Dünya Savaşı’nda İskenderun’un Stratejik Konumu ve İşgali.” *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası Bildiriler*, 331-346.

ATAD

- 105 -

Ürkmez, N. (2016). "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İskenderun Limanı'nda Yapılan Yolsuzluklar", *Hatay Tarihi ve Kültürü Üzerine Araştırmalar, Dr. Mehmet Tekin Armağanı, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayın No: 59, İskenderun: Çolak Ofset Matbaacılık, 146-160.*

Korhan, T. (2018). "İkinci Dünya Savaşı'nda Mersin Ve İskenderun Limanları". *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2(11), 1-11.*

Sökmen, T. (1978). *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları.*

Tuncel, M. (2000). "İskenderun", İstanbul, *TDV İslâm Ansiklopedisi, 22, 580-582.*

Sürelİ Yayınlar

La Correspondance d'Orient

Le Temps

The Times of India (1861-Current)

Le Petit Marocain

Les Annales Coloniales

La Soierie de Lyon

L'Indicateur Syrienne, Annuaire de la Syrie et du Liban de la Palestine et de l'Egypte.

The Palestine Post (1933-1950)

South China Morning (1903-1941)

The Scotsman (1860-1920)

L'Homme Libre

The Christian Science Monitor

İnternet Kaynakları

[http://www.entreprises-coloniales.fr/proche-orient/Qui_etes-vous_1924-Levant.](http://www.entreprises-coloniales.fr/proche-orient/Qui_etes-vous_1924-Levant)

ATAD

Makale Türü: Tez Özeti
Geliş Tarihi: 13 Eylül 2020
Kabul Tarihi: 29 Aralık 2020

Article Type: Thesis summary
Submitted: 13 September 2020
Accepted: 29 December 2020

Atf yapmak için

Gürsoy, Sultan. (2020). "Bizans-Müslüman Arap Mücadelesinde Bir Cemaat: Pavlikanlar", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*", Cilt:3, Sayı:2, s.107-132

Sultan Gürsoy¹

BİZANS-MÜSLÜMAN ARAP MÜCADELESİNDE BİR CEMAAT: PAVLİKANLAR²

ÖZ: Pavlikanlar, VII. yüzyılda bugünkü Erzurum'un güney batısında Mananalıs bölgesinde ortaya çıkmış Hristiyan bir cemaattir. Hristiyanlığın dinsel inanç esaslarını yorumlamada Katolik kilisesi ile çatıştıkları için Heretik olarak adlandırılmışlardır.VII. yüzyılın ortalarında Mananalıslı Constantine'nin öncülüğünde Pavlikan inancının ortaya çıktığı bilinmektedir. Daha sonra Constantine, Hristiyanlığın yeni modeli üzerinde çalışırken Colonea'nın (Şebinkarahisar) bir köyü olan Cibossa'ya gelmiş ve burada cemaatini kurmuştur. Constantine'nin göreve başlama tarihi tam olarak bilinmese de 655 olarak kabul edilmektedir.

¹ Doktora Öğrencisi, Mersin Üniversitesi, Tarih, griyagmur_14@hotmail.com, , ORCID
<https://orcid.org/0000-0002-7689-0121>.

² Bu makale, Uluslar Arası Sosyal Bilimler Kongresinde "Pavlikanlar" başlığı ile bildiri olarak sunulmuştur, Uluslar Arası Sosyal Bilimler Kongresi, Kayseri, 2018 (USBİK2018).

Pavlikanların yayıldıkları coğrafya Kapadokya, Fırat havzası ve Kızılırmak civarıdır. Resmi Katolik Hristiyan inanç esaslarını reddettikleri için kiliseden, toplumda ayrılıklara neden oldukları için de devlet tarafından baskı ve zulüm gören Pavlikanlar, dağlık bölgelerde yaşamak zorunda kalmışlardır. VIII.-IX. yüzyıllar da Anadolu, X. yüzyılda Balkanlar'da Bizans'ın dış siyasetinde önemli rol oynayan Pavlikanlarla ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalar çoğunlukla dini hayatları ile ilgilidir. Bu bağlamda çalışmamızda Pavlikanların dini hayatları kadar siyasi tarihlerinin de üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pavlikan, Heterodoks, Heretik, Mananalıs, Mani

A Congregation in The Byzantine-Muslim-Arab Struggle: Paulicians

Abstract:Paulicians are a Christian community that emerged in the Mananalıs region southwest of today's Erzurum in the seventh century. They were named Heretic because they clashed with the Catholic Church in interpreting the religious belief principles of Christianity. It is known that the Paulician belief emerged under the leadership of Constantine of Mananalıs in the middle of the seventh century. Later, while Constantine was working on the new model of Christianity, he came to Cibossa, a village in Colonea (Şebinkarahisar) and established his community here. Although Constantine's starting date is not known exactly, it is accepted as 655. The geography where the Pavlicans spread is Cappadocia, the Euphrates basin and the vicinity of the Kızılırmak. The Pavlicans, who were oppressed and persecuted by the church because they rejected the official Catholic Christian belief principles and by the state for causing divisions in the society, had to live in mountainous regions. The studies done so far on the Pavlicans, who played an important role in the foreign policy of Byzantium in Anatolia in the eighth-ninth centuries and in the Balkans in the tenth century, are mostly related to their religious lives. In this context, our study will focus on the political history of the Pavlicans as well as their religious life.

Keywords: Paulician, Heterodox, Heretic, Mananalıs, Mani

Giriş

Makalenin konusu oluşturan Pavlikanlar, Bizans devletini uzun yıllar uğraştırmaları nedeniyle Ortaçağ siyasi tarihinin araştırma konularından biri olarak görülmektedir. Sadece Anadolu'da değil, Balkanların siyasi ve sosyal hayatında da önemli roller oynadıkları ve hatta Pavlikanların etkisiyle ortaya çıkan Bogomiller aracılığıyla Batı Avrupa'nın siyasi ve dini hayatında da kalıcı izler bıraktıkları bilinmektedir.

Pavlikanların, dini ve siyasi tarihlerine geçmeden önce bu konuyla ilgili Ortodoksi, Heterodoksi ve Heresi kavramlarının açıklanması faydalı olacaktır. *Ortodoksi; "genellikle egemen yaygın inanış için kullanılan bir terim olup, çoğunluğun inancını temsil eden merkezi din anlayışıyla ve egemen siyasi güçle özdeşleştiren ve asıl doğru öğretiyi savunduğunu iddia eden dinsel bir yorumdur."* Resmi öğretinin dışında kalan her türlü akımı ifade eden çoğunluğa karşı azınlığı, resmi din anlayışına karşı muhalefeti temsil eden akımlar da Heterodoksi mezhepler olarak adlandırılmışlardır". *Heresi ise; "Heterodoksi içerisinde, dinsel inanç ve değerlere getirdikleri yorum ve bakış açısıyla yaygın din anlayışının temel değerlerinden sapma gösterdikleri düşünülen ve bu yüzden cezalandırılmayı hak ettiklerine inanılan" bir akımı ifade etmektedir.*³ Bu bağlamda Pavlikanların da Bizans Devleti tarafından Heretik yani sapkın olarak adlandırıldıkları görülmektedir.

Ortodoks olarak kabul edilen inanışlar, kendi inanış ve anlayışları dışında kalan akımları heretik olarak suçlamışlardır. Bunun öncelikli sebebi, dinin temel inanış ve ibadet esaslarının anlaşılmasında dogmatik bir yaklaşım benimsemiş olmalarıdır. Farklı yorum ve anlayışları kabul etmeyen, sorgulanamaz bir tek doğru anlayışı kabul eden dogmatizm, kabul edilen dogmalara ters her türlü anlayışı sapkınlık/ heretik olarak değerlendirmektedir. Bu anlamda Katolik dünyasında yüzyıllarca etkili olan "*Kilise dışında kurtuluş yoktur*", anlayışı sadece Hristiyanlık dini dışında kalan dinler için değil, Hristiyanlığın Roma Katolikliği dışındaki bütün yorumları da sapkınlık olarak kabul etmişlerdir. Bir diğer neden ise, Ortodoks olarak kabul edilen inanç, sosyal çoğunluk ve siyasi iktidar ile özdeşleşmesi sonucunda takındığı egemen tavra karşı oluşabilecek tehditleri bertaraf etmek için savunmacı, baskıcı, dayatmacı bir hareket sergilemektedir. Kilise siyasi ve sosyal egemenliğini kaybetmemek için Ortaçağ

³Gündüz, Ş.(2004). "Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoks-Heresi Kavgası", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, 10-11.

boyunca Hristiyanlık dışı dinlere ve Hristiyanlık içinde sapkın ilan ettiği cemaatleri cezalandırmak için Haçlı Seferleri dzenlemiştir.⁴ Tarih boyunca, Ortodoks olarak kabul edilen din ve egemen siyasi iktidar, ellerindeki gücü kaybetme korkusuyla toplumda meydana gelen yenilikleri onaylamayıp onun karşısında yer almışlardır. Çoğunluğun desteğini alarak yükselen Ortodoks din ve siyasi iktidar, kendi güçlerini korumaya odaklanınca inandığı din ile arasında uçurumlar olduğunu gören halk, kendisiyle aynı zorlukları yaşayan insanların oluşturduğu cemaatlere katılmakta zorlanmamıştır. Zirâ halk karnını zor doyururken, resmi din anlayışı halkı anlamaktan çok uzaktı.

Pavlikanların Dinsel İnanç Özellikleri

Pavlikan kelimesi birçok dilde farklı terimlerle ifade edilmiştir. *'Pavlikan', 'Paulicianism', 'Polisyenlik', 'Pavliniki', 'Pavlusuluk', 'Pavlosyen', 'Paulisianizm', 'Pavlakiler', 'Paulikianos',* Arap dilinde *' Beyalike', 'Beylikan'*⁵ bunlardan bazılarıdır. Pavlikan, adının anlamı ve kökeni ile ilgili farklı bilgiler olsa da gerçek anlamı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Genel kabul edilen görüş, Pavlikan isminin onlara düşmanları tarafından verilmiş olduğudur. Böyle düşünen araştırmacıardan biri olan Mkrtschian, onlara bu ismin St. Pavlus'un veya Samosatalı Paul'un adını dillerinden düşürmedikleri için verildiğini söyler. Bir diğer araştırmacı Gieseler'e göre ise Ermeni bölgesinde ortaya çıkan bu gruba Papazlar, Samosatalı Paul ile aralarındaki doktrinel benzerlikten dolayı *"zavallı Paul'un takipçileri"* olarak nitelendirmişlerdir. Ter Mkrtschian ise *"Die Pavlikiane"* isimli eserinde Katolikoz Oztunlu Yuhanna'nın sözlerinde geçen, ne Pollikeank ne de Paylakanut kelimelerinin kökeninin Paul olduğunu kabul etmemektedir. Burada kullanılan -ic ve -ik eki Ermenice de kmseme anlamında kullanılmaktadır.⁶ Ote yandan St. Pavlus'un görüşlerini benimseyerek onu gerçek havari olarak kabul ettiklerinden bu isimle adlandırılmış olabileceklerini düşünen araştırmacılar bulunmaktadır. Bu bağlamda makalede, onlar hakkında en az önyargılı olan

⁴ Gündüz, 13- 14-18.

⁵ Özışık, S.(2007).*"Ortaçağ Heresi Gruplarından Pavlikanlar"* (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet niversitesi), 38.

⁶ Özışık, *"Ortaçağ Heresi"*, 42-43.

bilgileri takip ederek Pavlikan adının gerçek anlamını tespit etmeye ya da en azından bir öneri sunmaya çalışılacaktır.

Pavlikanların ismi gerçekte hangi Pavlus'tan gelmekteydi? Bu konu hakkında dört farklı bilgi bulunmaktadır. Birincisi, Pavlikanizmin kurucusu Samosatalı Paul'un Antakya Piskoposu (260-68) olduğu düşünülmektedir⁷. İsa'nın şahsı konusunda Roma merkezli anlayışa karşı ilk ciddi eleştiri Antakya Patriği Samosatalı Paulus'tan (ölümü:272) gelmiştir. Samosatalı Paulus, Adoptionist inancı öğretmekle suçlanmıştı. Bu inanca göre Paulus, İsa'nın Tanrı olduğu fikrine karşı çıkarak İsa'nın bir insan ve diğer peygamberlerden derece farkı olduğunu savunmuştur. Nihayetinde bu düşüncelerinden dolayı Samosatalı Paulus, hem patriklik makamından uzaklaştırılmış hem de aforoz edilmiştir.⁸

Bu konu ile ilgili bir diğer kaynak da kilise tarihçisi Eusebius'un (260-339) *Historia Eklestias* (Kilise Tarihi) adlı eseridir. Eusebius'a göre Samosatalı Paul 3. yüzyılda yaşamıştır. Bu dönem Mani'nin (216-276-7) etkili olduğu dönemdi. Mani, öğretisini yaymak için Suriye'den Mısır'a, İran'dan Orta Asya'ya uzun geziler yapmaktaydı. Mani, Suriye'ye geldiği sıralarda Antakya Piskoposu ve arkadaşlarıyla görüşmelerde bulunmuş ve Maniheizm'i Hristiyan kilisesine sokacak kadar bir topluluk oluşturmuşlardı. Paul, Mani'den etkilenmesine rağmen "*ruhsal Hristiyanlığın*" ağır bastığı bir ikilemcilikle ondan ayrılır⁹. Eusebius'un bu görüşlerine baktığımız zaman Adoptionizm'in kurucusu Samosatalı Paul'u dönemin kilise geleneğine uygun olarak Maniheist olmakla suçladığı görülmektedir. Maniheizm 3. yüzyılda ve sonraki yüzyıllarda Kilise ve Roma devletini çok uğraştırdığı için Kiliseden farklı düşünen her cemaat Maniheist olmakla suçlanıyordu. Eusebius'un görüşlerini bu doğrultuda yorumlamak daha sağlıklı olacaktır. Adoptionizm Hristiyan dinini farklı açıdan yorumlayan bir görüştü ve 7. yüzyılda ortaya çıkan Pavlikanlarla kurucusunun isim benzerliği dışında bir ilgisi yoktu.¹⁰

Vasiliev de Eusebius'un görüşlerini destekleyici yorumlarda bulunarak Pavlikanların Maniheizm'in kollarından biri olan Düalist bir grup, kurucularının ise Samosatalı Paul olduğunu ve bundan dolayı onlara

⁷ Hamilton, J. B. (2010). *Bizans Döneminde Hristiyan (650-1405) Düalist Heretikler*. çev. Leyla Kuzucular, Ankara: Yurt, 133.

⁸ Gündüz, Ş.(2013). *Hristiyanlık*, İstanbul: İSAM, 37.

⁹ Kaygusuz, İ.(2006). *Müslümanlık ve Hristiyanlık İnanç Öğretilerinde Öteki Gerçekler*, İstanbul: Su, 177-181.

¹⁰Burhan, O.(2002). *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, 2/A, İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı, 228.

“Pavlikan” isminin verildiğini belirtmektedir. VII. yüzyılda Constantine tarafından yeniden örgütlenmişlerdir. Milan Loos ise “Pavlikeank” isminin Ermenistan da Adoptiyonist yönlerinden dolayı Samosatlı Paul’e atfen Nesturileri ifade ettiğini ve daha sonra VII. yüzyılda ortaya çıkan cemaat içinde aynı ismin kullanılmaya başlandığını söyler.¹¹

İkinci görüş ise Sicilyalı Peter’in Pavlikanlar Tarihi (870) adlı eserinde yer almaktadır. Mekân (Samosata) ismi aynı kalırken sadece kişiler değişmiştir:

“Samosatalı Callinice adlı bir kadının iki oğlu vardır, Paul ve John. Hain anne iki oğlunu büyüttü, onlara kokuşmuş inancı öğretti. Oğullarını yanlışın vaizleri olarak Samosata dışına yolladı. Onlar Phanaroiá’nın yakınlarına ulaştı ve bir köye vardı. Köylüleri cahil ve kararsız görerek düşmanın habis tohumunu attılar. O günden sonra bu köye, Episparris (tohum yatağı) dendi. Bu köyün yeri tam olarak bilinmemektedir. Sapkınlık adını bu vaizlerden aldı, o günden sonra onlara Maniheist yerine Paulikien dendi¹² şeklinde anlatılmaktadır.

Sicilyalı Peter’in eserindeki bir diğer görüş de Pavlikan isminin, Kalinikeli kadının oğullarının isimlerinin birleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan “Pavloiannai” kelimesinden geldiği düşünölmektedir. Öte yandan Sisamlı Hayazg Kalinike’nin oğlu Poğos’tan geldiğini ve kayıtlarda ilk kez 54 Tevin konsilinde geçtiğini belirtir.¹³

Konu ile ilgili üçüncü görüş, çoğu tarihçi tarafından Pavlikan isminin kökeni olarak kabul edilen bir görüştür. Buna göre; Paulikien, Ermenice Paylikeank sözcüğünün Grekleşmiş biçimi olup, Paul adının zavallı küçük Paul’un müritleri, anlamında Paulcük şekline dönüşmüş halidir. Bu terimin St. Pavlus ve Ermeniler tarafından müritlerine Paulikien denen öğretisi Pavlikanlara benzerlik göstermeyen Samosatlı Paul için de kullanılmadığı aşikârdır. Bu duruma en uygun yorumu yapan Lemerleye göre, VIII. yüzyılda müritlerini

¹¹ “Nesturilik, Nastur, imparator II. Theodosius tarafından 428 yılında İstanbul Patrikhanesine Patrik olarak atanmıştı. Nastur’a göre beşeri ve ilahi olmak üzere iki öz/cevher taşıyan İsa’nın hem ilah hem de insan tarafı birleşerek Mesih olmuştu. Nastur’un bu düşüncesi doğrultusunda gelişen cemaat daha sonra Nesturilik adıyla anılmaya başlandı.” Bkz. Özışık, 43.

¹² Hamilton, 43.

¹³ Özışık, 41.

Sultan Gürsoy

Bizans–Müslüman Arap Mücadelesinde Bir Cemaat: Pavlikanlar

Ermenistan'a geri götüren ve cemaati yeniden toparlayan lider Paul'den almıştır.¹⁴

Mananalıslı Constantine'nin cemaatine ismini veren Paul, onları VIII. Yüzyılda Bizans'ın baskısından kurtaran ve cemaati bir arada tutan siyasi liderdir. Mananalıslı Constantine, Bizans tarafından öldürüldükten sonra, onun yerine geçen Symeon, Constantine'nin üvey oğlu Justus, görünürde Pavlikan öğretilerinden kuşkulananmasıyla, gerçekte siyasi lider kendisi olmadığından tarafından Şebinkarahisar piskoposuna şikâyet edilmesi üzerine, imparator II. Justinian Symeon ve kendisine sadık adamlarını diri diri yaktırır. Bu olayın II. Justinian'ın imparatorluğunun ilk yıllarında olması muhtemeldir çünkü 686–87'de Hazarların yardımıyla imparatorluk kuvvetleri Ermenistan'da yeniden güç kazanmaya başlamıştı. Bu durum 693'e kadar devam etti. Pavlikan müritlerinden Paul adında bir Ermeni zulümden kaçarak Genesisius ve Theodore adlı iki oğlu ile birlikte Colonea'nın (Şebinkarahisar'ın) batısındaki Phanaröia'daki Epısparis bölgesine kaçarak Pavlikanları topladı ama onların üstünde dini bir otorite kurmadı.

Dördüncü görüş ise, Pavlikan isminin St. Pavlus'tan geldiği yönündedir. Yapılan yeni araştırmalar sonucunda Pavlikanların kutsal kitabı olup olmadığı konusu tartışmalı olsa da, "*Gerçeğin Anahtar'ı*" adlı kitabın farklı bir yorumudur. Gerçeğin Anahtar'ı, Ermeni araştırmacı, F. C. Conybeare tarafından 1898'de tercüme edilen ve "*Ermeni Paulikien Kilisesinin El Kitabı*" olduğu düşünülen kitaptır. Bu kitap N. G. Garsoian tarafından The Paulician Heresy adlı eserinde Ermenice kaynak olarak kullanırken, Janet ve Bernard Hamilton, "*Bizans Döneminde Hristiyan Düalist Heretikler*" adlı kitabında bu eserin Pavlikanlara ait olmadığını öne sürerek, eserinde Paul Lemerle ve Yunanca kaynaklar kullanmıştır.

Makalede John T. Christian, "*The Paulician Churches*" eserinde, Gerçeğin Anahtarı adlı kitaba getirdiği üçüncü bir bakış açısı üzerinde durulmuştur. Christian'a göre Pavlikanların ismi St. Pavlus'tan gelmektedir. Gerçeğin Anahtar'ında St. Pavlus her zaman gerçek havari olarak kabul edilmektedir. Ondan şöyle bahseder; Evrensel ve Apostolik Kiliseyi [Apostolik Kilise: İncillerde (Yeni Antlaşma) söz edilen ve tanımlanan Hristiyan topluluğuna "*Apostolik (Havarisel) Kilise*" adı verilmektedir. Bu kilise, ilk havarilerin kurduğu ve ilk Hristiyanların yetiştiği kilisedir. M.S. 30–100 yılları arasını kapsar] İsa-

¹⁴ Hamilton, Bizans Döneminde, 44-45.

Mesih'ten öğrenmiş ve Elçilerin İşleri kitabında da görüldüğü gibi Evrensel ve Apostolik Kiliseye yüklediğı İsa–Mesih geleneğini sürdürmüştür. 'Siz bütün dünyaya gidin ve İncil'i tüm canlılara vaaz edin, kim inanırsa yaşayacak, vaftiz edilecek, inanmayan kişi yargılanacaktır (Makro 16:15)'. "Evrensel ve Apostolik Kilisenin Rabbinden öğrendiğimiz gibi devam ediyoruz ve o zamana kadar vaftiz olmamış olanlara (mansiyonlar, yani Latinler, Yunanlılar, Ermeniler) gerçek imanı yerleştirmeliyiz. Bu nedenle Rabbin sözüne göre onları imana getirip onlara töbe ettirmeliyiz." sözlerinden de anlaşıldığı üzere Pavlikanların, ilk havariler ve uygulamalar hakkında hak iddia ettikleri görülmektedir.¹⁵

Edward Gibbon da Pavlikan isminin, St. Pavlus'tan geldiğini düşünen araştırmacıardan biridir. Gibbon, Roma İmparatorluğunun *Gerileyiş ve Çöküş* kitabında (Cilt VI.) Pavlikan isminin onlara bilinmeyen bir öğreticiden dolayı verildiğini söyler. Gibbon yine de bu ismin St. Pavlus'tan dolayı kullanıldığını düşünmektedir. VII. yüzyılda ilk ciddi, teşkilatlanmanın lideri Constantine'nin St. Pavlus'un öğrencilerinden Sylvanus'un adını aldığını ve bunun Pavlikan liderlerinde gelenek haline geldiğini belirtir. Gibbon'a göre onlar bu ismi St. Pavlus'tan dolayı almışlardır.

Pavlikanların, St. Pavlus'u Evrensel ve Apostolik Kilisesinin kurucusu olarak kabul etmeleri ve onu diğer havarilerden üstün tutmaları ayrıca onun mektuplarına daha çok önem vermeleri, bu cemaatin "Paulician" olarak adlandırmalarına neden olduğı düşünülebilir. Belki de Paulician kelimesi küçültme ya da kınama anlamı içermeyen "*St. Pavlus'un müritleri*" anlamında kullanılmıştır.

İlginçtir ki, Anadolu'da Bizans–Arap çatışmasının yoğun şekilde yaşandığı dönemde ortaya çıkan Pavlikanlar hakkında, Arap kaynakları çok bir şey söylemez. Edinilen bilgiler doğrultusunda Arap yazarı Mesudi'nin eserinde Pavlikanlar "*Bajlaki*" şeklinde adlandırılmış ve Mazdeizm ile Hristiyanlık arasında orta yol mezhebi olarak tanımlanmıştır.¹⁶ Pavlikan adının geçtiğı bir diğer Arap kaynağı da İbn Hazm'ın "*el-Fısal fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal*" adlı eseridir. Tahir Aşirov'un "*İbn Hazm'a Göre Hristiyan Mezhepleri*" adlı makalesinde İbn Hazm'ın anlattığı Bulyaniyye mezhebi, Samosatlı Paul'un kurduğı mezheptir. İbn Hazm, bu mezhepten bahsederken kurucusunun,

¹⁵ Christian, T. J. (1910). "The Paulician Churches", *Review&Expositor*, 7/3, 416-417.

¹⁶ Kaygusuz, Müslümanlık ve Hristiyanlık, 207.

Sultan Gürsoy

Bizans–Müslüman Arap Mücadelesinde Bir Cemaat: Pavlikanlar

Şemşati veya Şemşatlı olduğunu ve bu yerin Bizans hâkimiyetinde bulunan Samosata olduğunu belirtmektedir. Samosata, Hz. Ömer zamanında Müslüman Araplar tarafından feth edilmiş ve Arap literatürüne Şimşat (Şümüşat) olarak geçmiştir. İbn Hazm, Bulyaniyye mezhebinden şöyle bahseder; Samsatlı Pavlus'un Antakya patriği olduğunu ve doğrudan doğruya Tanrının tek Tanrı olduğunu, İsa'nın da öteki peygamberler gibi Tanrı'nın kulu ve Resulü olduğunu kabul eder. İbn Hazm ve diğer Arap kaynaklarındaki Bulyaniyye mezhebi, Samosatlı Pavlus'un kurduğu bir mezheptir. Anadolu'da VII. yüzyılda ortaya çıkan Pavlikanlarla bir ilgisi bulunmamaktadır. İbn Hazm'ın eserinde bahsettiği Bulyaniyye mezhebi hakkında verdiği bilgiler daha sonraki Arap yazarlar tarafından da kullanılmıştır. Mesela İbn Temiyye, kitabında Samosatlı Pavlus'un mezhebinden bahsederken "*Bulyaniyye*" olarak bahsetmiştir. İbn Hazm'ın "*Bulyaniyye*" olarak bahsettiği mezhep "*Bulkaniyye*" olarak istinsah edilmiştir. Bazı İslami literatürde de Samosatlı Pavlus'un mezhebinin adı Bulyaniyye olarak geçmektedir. Bu mezhebin adı aslında "*Pol*" şeklinde ifade edilen Pavlus kelimesinin Araplaşmış hali olduğu şeklinde yorumlanabilir.¹⁷

Sonuç olarak Pavlikan ismi aslında onlara düşmanları tarafından verilen bir isimdir. Ancak bu isim kınama amaçlı olmayıp ya VIII. yüzyıldaki liderlerinden ya da gerçek havari olarak kabul ettikleri St. Pavlus'tan dolayı verilmiş de olabilir. St. Pavlus'tan geliyor olması daha kuvvetli bir ihtimal zirâ Pavlikan liderler Pavlus'un öğrencilerinin isimlerini alarak göreve başlıyorlar ve kiliselerine de Pavlus'un ziyaret ettiği yerlerin isimlerini veriyorlardı. Burada şu hususu da belirtmekte fayda var, onlara her zaman sorulan siz kimsiniz sorusuna da "*biz gerçek Hristiyanlarız*", cevabını vermekteydiler

Pavlikanların Ortaya Çıkışları ve İnanç İlkeleri

Pavlikanlar, VII. yüzyılda bugünkü Erzurum'un güney batısında Mananalıs bölgesinde ortaya çıkmış Hristiyan bir cemaattir. Hristiyan dinin dinsel inanç esaslarını yorumlamada Katolik kilisesi ile çatıştıkları¹⁸ ve bu yüzden Heretik olarak adlandırıldıkları görülmektedir. VII. yüzyılın ortalarında Suriye de mahkûmiyetinden kaçan bir papaz yardımcısına yardım eden Mananalıslı Constantine, bu yardımının karşılığında papaz yardımcısının verdiği kitap ile

¹⁷Aşirov, T.(2009). "İbn Hazm'a Göre Hristiyan Mezhepleri", *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları*, 6/3, 108-109-110.

¹⁸İskender Oymak,(2008). "Pavlikanların Tarihçesi, İnanç Esasları ve Patrikleri", *Dini Araştırmaları*, 11/3, 138.

kendi görüşlerini yorumlayarak Pavlikan inancını ortaya çıkarmıştır. Daha sonra Constantine, Hristiyanlığın yeni modeli üzerinde çalışırken Colonea'nın (Şebinkarahisar) bir köyü olan Cibossa'ya gelmiş ve burada cemaatini kurmuştur. Constantine'nin göreve başlama tarihi tam olarak bilinmese de 655 olarak kabul edilmektedir. Constantine, Colonea'ya gelince St. Pavlus'un kurduğu gerçek kiliseyi dirilttiğini düşünerek papaz yardımcısından aldığı Havariler kitabını öğrencilerine göstererek *"Siz Makedonlarsınız, bende size gönderilen Silvanus'um"* ifadesi, St. Pavlus'un *"Makedonya'ya gel ve bize yardım et diyen"* adamına bir göndermedir. Kendini Silvanus olarak adlandıran Constantine, bir manastır geleneği olan yeni yaşamda yeni isim geleneğini uygulamıştır. Sonraki didaskaloslar Constantine'ni örnek alarak St. Pavlus'un öğrencilerinin adlarını almışlardır. Sicilyalı Peterin Pavlikanlardan edindiği bilgilere göre, Constantine burada yirmi yedi yıl kalmıştır. Ancak İmparator II. Konstantin (641-668), bu yeni mezhepten haberdar olunca bu mezhebi yok etmek ve liderini öldürtmek için Symeon adında bir kraliyet elçisi gönderir ve Maniheizt olmakla suçlanan Constantine taşlanarak öldürülür¹⁹. Ancak Constantine'ni öldürmekle görevlendirilen Symeon'un Konstantinople döndükten sonra Pavlikan inancından çok etkilendiği için üç yıl sonra Cibossa'ya geri döndüğü topluluğun başına geçtiği görülmektedir. Bundan sonra Symeon yeni didaskalos olarak tanınarak Titus adını almıştır. Onun önderliğinde Pavlikan kilisesi üç yıl aradan sonra yeniden canlanmıştır. Ancak bu sırada Constantine'nin evlatlık oğlu Justus'un Pavlikan öğretilerinden kuşkulananarak Symeon'nu Colonea piskoposuna şikâyet etmesi üzerine Symeon ve etrafındakiler imparator II. Justinian'ın (685-695) emriyle diri diri yakılmışlardır.²⁰

Bu olayların ardından Pavlikan kilisesinin Paul adındaki bir Ermeni üyesinin Genesisus ve Theodore adlı iki oğlu ile birlikte Colonea'nın batısındaki Phanaroria'daki Episparis bölgesine kaçarak, Pavlikanları toparladığı ancak onların üzerinde dini bir otorite kurmadığı görülmektedir. Paul'un her iki oğlu da didaskalos (öğretmen, dini lider) olmak için gerekli niteliklere sahip olduklarını iddia etmeleri üzerine Paul, Genesisus'u destekleyerek onun didaskalos olmasını sağladı. Genesisus didaskalos olduktan sonra St. Pavlus'un yoldaşı olan Timothy ismini aldı. 718-748 yılları arasında yani 30 yıl boyunca

¹⁹ Ancak Maniheiztler taşlanarak değil, normal uygulanan idam cezası ile öldürülüyorlardı.

²⁰ Hamilton,51-52-53.

Sultan Gürsoy

Bizans–Müslüman Arap Mücadelesinde Bir Cemaat: Pavlikanlar

görevde kalarak Mananalıslı Constantine'nin düşüncelerinin temelini Ermenistan topraklarında atmış olması hareketin bu bölge de kalıcı olmasını sağlamış aynı zamanda daha sonra ki didaskalosların politikalarını da belirlemiştir.²¹ Buna göre Pavlikanların İnanç özellikleri;

“Vaftizi reddederler, Bakire Meryem'in, Bakireliğini ve kutsallığını kabul etmezler, Araf'a inanmazlar, Haç, ikona, aziz–azize resimleri, tütsü, mum, bunlar putperest inancıdır, İsa'nın öğretilerine yabancıdır, kınanmalıdır, Günah itirafını reddettiler, Yeni Ahit'tin tamamını kabul etmişlerdir ancak Eski Ahit'te reddetmemişlerdir, Ruhban sınıfı ve hiyerarşisini reddederler, Gösterişli kiliseleri reddederler, Kilisenin taş ve tahtadan değil, Evrensel Kilise olduğunu söylerler, Evharişt törenlerini reddederler”²² şeklindedir.

Pavlikanların Siyasi Tarihi

Pavlikanlar, VII. yüzyılda Theodosiopolis'in (Erzurum) güneybatısında Mananalıslı bölgesinde ortaya çıkmışlardır.²³ Theodosiopolis'inde içinde bulunduğu Doğu Anadolu bölgesi insan gücü, verimli toprakları ve zengin maden yataklarına sahip olmasıyla başta Roma olmak üzere Sasaniler ve daha sonraki yüzyıllarda Müslüman Arapların saldırılarına maruz kalmıştır. Bizans devleti, Roma İmparatorluğundan miras aldığı Sasani mücadelesini bazen galip bazen de mağlup olarak VII. yüzyıla kadar devam ettirdi. Anadolu'da Sasani mücadelesinin I. Ardaşir'in M.S. 224 yılında Sasani devletini kurmasıyla başladığı bilinmektedir. Sasaniler, İran'ın eski krallarının soyundan geldiklerini ileri sürerek, Akamenidlerin sahip olduğu toprakları (Anadolu, Mısır, Suriye) tekrar ele geçirmek için saldırgan bir dış politika izlemişlerdir. Bu yüzden başta Armenia olmak üzere Doğu Akdeniz sık sık Sasani istilasına uğramıştır. Armenia krallarının Arsakes hanedanından yani Sasanilerin devirdiği Partların hanedanından gelmeleri ve kendilerini İran'ın meşru kralları olarak ilan etmeleri Armenia'yı öncelikli hedef haline getirmiştir.²⁴

²¹ Hamilton,54-55.

²² Winburn, R.(2017).“History of the Paulician Iconoclast”, 21, erişim tarihi 12.09.2017, www.iconbusters.com.

²³Honigman, E.(1970). *Bizans'ın Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,190.

²⁴ Bahadır, G.(2011).“Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV. ve VII. yüzyıllar)”, *Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/1, 209.

Sasani hükümdarının M.S. 231 yılında Anadolu topraklarına girmesiyle Anadolu topraklarında VII. yüzyıla kadar sürecek olan Roma-Sasani mücadelesi başladığı görülmektedir. Konstantinos (324-337), Hristiyanlığın devlet tarafından tanınması ve 11 Mayıs 330'da Konstantinopolis'i Roma İmparatorluğunun ikinci başkenti olarak kurmasıyla, Sasani-Roma mücadelesi yeni bir döneme girmiştir.²⁵

Bu uzun mücadelenin en önemli sonuçlarından birisi, Ermeni kralı III. Tiridates'in M.S. 310 yılında Hristiyanlığı kabul etmesi ve böylece Hristiyanlığın Armenia bölgesinde hızlı bir şekilde yayılmaya başlamasıdır.²⁶ Daha önce Sasani hâkimiyetinde kalan Armenia bölgesinde I. Şapur zamanında Zerdüştlük dini de yayılmıştı²⁷. Bu bağlamda Armenia bölgesinde Hristiyanlığın resmi din ilan edilmesiyle burada yaşayan halkın Zerdüştlük ve Hristiyanlar olmak üzere iki gruba ayrılmaları dini boyutunu da ortaya çıkarmış oldu. Ancak dini boyut, Hristiyanlık-Zerdüştlük çekişmesiyle kalmadı, diğer Hristiyan mezheplerini de olumsuz etkiledi ve nihayetinde İmparator I. Theodosios zamanında Hristiyanlık, Bizans devletinin resmi dini kabul edilerek, devletin Hristiyanlaşması süreci tamamlanmış oldu. Bizans devletinin dini yapısının şekillenmesinde rol oynayan imparator Markianos (450-457) ülkede dini bütünlüğü sağlamak, Apostolojik Ekümenik Kiliselerin (Kudüs, Roma, Antakya, İskenderiye) etkinliğini kırmak ve başkent kilisesini güçlendirmek için 451 yılında Konstantinopolis'te ekümenik konsil toplamaya karar verdi. Bu konsil de Konstantinopolis kilisesi "*Umumi Patrik*" olarak kabul edildi. Bu kanunu Apostolojik Ekümenik Kiliseleri hiçbir zaman kabul etmedi. Zirâ İmparator Markianos, ülkede dini bütünlüğü sağlamaya çalışırken Hristiyan âlemini bir daha birleşmemek üzere ayırıyordu. Bununla birlikte Kadıköy kararlarına uymayanların şiddetle cezalandırılacakları belirtildi. Başkent Kilisesi ile doğunun Monofizit Kiliseleri arasındaki zıtlık Kadıköy Konsili kararlarından sonra daha da büyüyerek, Bizans devletinin çözüm bulamadığı bir sorun haline geldiği ve artan baskılardan dolayı halkın Sasani bölgesine göçmeye başladığı ve Sasani devleti tarafından himaye altına

²⁵ Bahadır, 709-710.

²⁶ Altungök, A.(2014). "Erken Ortaçağlarda İran ve Bizans İlişkilerinde Nesturi Hristiyanlarının Rolü", *Akademik İncelemeler dergisi*, 9/2, 45-67.

²⁷ Yavuz, M.F.(2006). "Antikçağ'da Armenia", 9, erişim tarihi 23.06.2006, www.heypedia.com.

Sultan Gürsoy

Bizans–Müslüman Arap Mücadelesinde Bir Cemaat: Pavlikanlar

alındıkları görülmektedir.²⁸ Nitekim Bizans'ın takip ettiği baskıcı din politikası nedeniyle bu bölgede yaşayan halklar karşı devletlere sığınıyorlardı.

Armenia bölgesinde tam bir siyasi istikrar hiçbir zaman sağlanamadı. Nitekim Bizans–Sasani mücadelesinden sonra bu seferde Müslüman Arap–Bizans mücadelesi başladı. Bölge zor iklim koşulları ve engebeli arazisine karşın devletlerin rekabet sahası haline gelmişti. Zirâ bölgede Dicle ve Fırat nehrinden açılan sulama kanalları sayesinde sulu tarımın yapılabilmesi ve aynı zamanda maden yataklarının bulunması bölgeyi stratejik bakımdan önemli kılmaktaydı²⁹. Görüldüğü üzere Pavlikanlar siyasi otoriteden uzak, Bizans'ın baskıcı din politikasından kaçan halkın toplandığı bir mekânda ortaya çıkmışlardı.

Pavlikanların Bir Cemaat Olarak Ortaya Çıkmaları

Pavlikan cemaatini oluşturan halkın çoğunluğu köylü idi. Tarım ve hayvancılıkla geçinen Pavlikan cemaati uzun süre bir yerde kalmayıp sürekli yer değiştiriyorlardı. Bu hareketlilik Heraklios döneminde değiştirilen köylü vergi sistemiyle alakalıydı. Heraklios, imparatorluğu iktisadi ve askeri bakımdan güçlendirmek için kuvvetli köylü sınıfı oluşturmak İstiyordu. Çünkü askeri nitelikli kurulan thema strategoları ordusunun temeli küçük arazi sahipliğinin güçlenmesine dayanmaktaydı. Bu sistemle kırsal bölge doğrudan imparatorluğa bağlanarak merkezi otoritenin güçlenmesi sağlanmış olacaktı. Köylüler bağımsız arazi sahibi olup, vergilerini büyük arazi sahiplerine değil doğrudan devlete ödüyorlardı. Bu dönemde meydana gelen bir diğer değişiklik de “baş ve arazi” vergilerinin birbirlerinden ayrılmasıdır, böylece baş vergisinin tahsili sabit bir yerleşikliğe bağlı kalmayacak, bu sayede köylüler artık istedikleri yerlere göç edebileceklerdi.³⁰

Önce Sasanilerle sonra da Araplarla yapılan mücadeleler, bu bölgelerde yaşayan (Armenia, Kappadokia) halkı zor durumda bırakıyordu. Aralıksız istilalar ve akınlardan bunalan halk VII. yüzyılın ikinci yarısında tepkisini “Mananalisli Constantin'in” oluşturduğu daha sonra “Pavlikanlar” adını alan

²⁸ Bahadır, 709-719-720-722.

²⁹ Yavuz, 6.

³⁰Ostrogorsky, G.(1999). *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK, 125-128.

cemaate destek vererek gösterdi. Halkın yoksulluğu yanında Ortodoks kilisesinin zenginliği giderek artmaktaydı. Bu bağlamda Mananalisi Konstantin'in vaazlarında "*ilk kilisedeki eşitliği ve bu eşitliği sadece dinsel alanda değil günlük hayata da taşımak istediğini*" belirtmesi Ortodoks mezhebine inanan birçok insanı kendi tarafına çekti.³¹

VIII. yüzyılda Bizans imparatorluğunda başlayan İkonoklast hareketi ile Pavlikanlar zerindeki Ortodoks kilisesinin baskı da azaldı. İmparator III. Leo'nun (717-41) 730 yılında imparatorluk sınırları içinde bütün imgelerin yok edilmesini emreden ilanıyla başlayan bu dönem Bizans devletini yüzyıllar boyunca karışıklık içinde bıraktı. Pavlikanların dinsel imgelere saygı duymamaları, imparator III. Leo'un ikonoklast düşüncesiyle örtüşmekteydi. Bölge halkından bazıları Pavlikan lider Timothy'nin inancından şüphe eder ve onun hakkında şikyette bulunurlar. Timothy ikonoklast patrik Anastasios tarafından sorgulanır ve patriğin kendisinden Ortodoks inancını kabul etmeyenleri ve aynı zamanda Kutsal Haç'a ve Tanrının annesine saygı duymayanları reddetmesi isteği üzerine büyük bir ihtimalle bütün bunları kendi inancı doğrultusunda yorumladığı için patriğin isteğini yerine getirmiştir. Bu davanın sonucunda Timothy, Patrik tarafından Ortodoks ilan edilerek kraliyet koruması ile Phonaria'ya götürülür. Daha sonra Timothy, müritleriyle birlikte Müslüman Arapların elinde olan Mananalisi'ne gitmiş ve orada ikinci Pavlikan kilisesini kurmuştur. Bu gn nedeni, ikon taraftarlarının saldırgan tutumlarından dolayı Müslüman Araplardan sığınma istemiş olması muhtemeldir. Bu dönemde Pavlikanların küçük ve baskı gören bir topluluk olmaktan çıkıp, imparatorluk korumasından faydalanan, Hristiyan Kafkasya ile Bizans imparatorluğuna yayılmış saygın bir topluluğa dönüştükleri görülmektedir.³²

Pavlikanlar, V. Konstantinos (741-775) döneminde Balkanlara doğru yayılmaya devam ettiler. İmparatorun 751 yılında Armenia bölgesini işgal ettikten sonra Theodosiopolis (Erzurum) şehrini ele geçirmesiyle, imparatorun teklifi üzerine burada yaşayan Hristiyanlar ve Pavlikanlar Bizans'a doğru göç etmeye başladılar. Bu dönem de Pavlikanlar heretik olmakla suçlanmıyorlardı çünkü Konstantinopolis Patriği onları Ortodoks ilan etmişti. V. Konstantin, kendisiyle

³¹ Levchenko, M. V.(1979).*Bizans*, ev. Erdoğan Bertay, İstanbül: Milliyet, 163.

³² Kaygusuz,184.

Sultan Gürsoy

Bizans–Müslüman Arap Mücadelesinde Bir Cemaat: Pavlikanlar

gelen Hristiyanların bir kısmını Bulgarlara karşı savunma hattı oluşturmak ve 748 yılındaki büyük vebadan boşalan yerleri doldurmak için Trakya'ya yerleştirdi.³³

Mananalıs'e geldikten bir süre sonra -kesin olmamakla birlikte - 748'deki büyük veba salgınında ölen Timothy'den sonra Mananalıs'deki Pavlikanlar lidersiz kaldılar. Bir kısmı oğlu Zacharias'ı bir kısmı da evlatlık oğlu Joseph'i takip etmeye başladılar. Nitekim her ikisi de didaskalos olduklarını ilan etmişlerdi. Armenia'nın 772'de yeniden Müslüman Arapların eline geçmesi üzerine İki liderin de Bizans'a göç etmeye karar verdikleri görülmektedir. Ancak Zacharias ve müritleri Bu göç esnasında Müslüman Arap devriyeleriyle yaptıkları mücadeleyi kaybettiler. Joseph'in ise bu engelden kurtulmak için onlara kıtlıktan dolayı göç ettiklerini ve Suriye'de otlak aradıklarını söylemesi üzerine onların güneye geçmelerine izin verilmiştir. Müslüman Arapların engelinden kurtulmayı başaran bu grup, batıya yönelerek Bizans topraklarına ulaşmıştır. Artık tek Pavlikan lider olan Joseph ve müritleri Bizans Anadolu'sundaki Pavlikan merkezi olan Phanaroidaki Episparris'e gittiler ve burada Joseph didaskalosluğunu ilan etti ve Epaphroditus adını aldı. Onun liderliği Episparris'deki Pavlikanlar tarafında da kabul edildi. Ancak bir süre sonra yasal bir inanç olarak kabul edilmelerine rağmen ibadet için toplandıklarında yerel görevliler tarafından tutuklandıkları ve Epaphroditus'un Psidia'daki Antioch'a kaçtığı görülmektedir. Burada Philippi Pavlikan kilisesini kurdu. Epaphroditus, 30 yıla yakın Pavlikan liderliğini yaptıktan sonra 800 yılından önce öldü. Onun halefi olan Baanes, didaskalos olarak onun yerine geçti³⁴. Ancak onun liderliğini Sergius tehdit ediyordu. Sergius, Ortodoks Hristiyan mezhebinde yetişmiş daha sonra Pavlikan cemaatine geçmişti.

Sergius, bazı Pavlikanlar tarafından didaskalos olarak kabul edildi ve Tychicus adını aldı. didaskalos olduktan sonra Baanes'e ne olduğu bilinmiyor ancak bu dönemde müritleri hala mevcuttu. Sergius görevine imparatoriçe İrene (797-802) döneminde başladı. İrene ve piskopos I. Nicephorus (802-811) döneminde hoşgörüden faydalanmaya devam ettiler. Sergius bu dönemde Pavlikan kiliselerine pastoral mektuplar yazdı. Genel merkezi de Neocaesare (Niksar) yakınlarında Cynochorion'a taşıdı ve orada Laodicea kilisesini kurdu.³⁵

³³Sipahioğlu, B.(2008).“Ankhalos Savaşı Sonuna Kadar Bizans-Bulgar İlişkileri”, *Güney Doğu Avrupa Araştırma Dergisi* 14, 223.

³⁴ Özışık,77-78.

³⁵ Hamilton, 62.

Pavlikan Devletinin Kurulması

İrene döneminde ikonodül patrik Nicephorus, Pavlikanların inancından şüphe duyduğu için düşüncesini dile getirmek için doğru zamanı bekliyordu. Çünkü İrene'nin ikonodül politikasına karşı çıkan ikonoklast askerler Pavlikanlara katılmışlardı. Bu askerler ikon ibadetine kesinlikle karşıydılar. İmparator I. Nicephorus (802-811) ve I. Mikail (811-813) dönemlerinde başkentte hükümet karşıtı gösterilerden faydalanan Patrik, bu gösterilere Pavlikanların destek verdiğini ve bu cemaatin heretik ilan edilmesi için imparator I. Mikail'i ikna etti. Ancak Pavlikanların başkentteki hükümet karşıtı gösterilere katılıp katılmadıkları kesin olarak bilinmemektedir. Böylece I. Mikail döneminden sonra Pavlikanların sahip oldukları hoşgörü ortamı yok oldu. Pavlikan inancı heretik ilan edilerek bu inanca sahip kişilere ölüm cezası uygulandı. Artık Bizans toprakları Pavlikanlar için güvenli değildi. İmparator V. Leo (813-820) ikonoklast hareketi yeniden başlattı ancak Pavlikanlara karşı uygulanan yasaları geri çekmedi. Bunun nedeni imparator V. Leon'un Pavlikanlar hakkında bilgi sahibi olması ve onların sadece ikonlara karşı değil, ikonoklastların değer verdikleri şeylere de karşı olduklarını bilmesinden kaynaklandığı ihtimal dâhilindedir. Anadolu'daki Pavlikan takibine öncülük eden piskopos Neocaesare (Niksar) piskoposu Thomas idi. Piskopos Thomas, birçok Pavlikanın tutuklanmasını ve idam edilmesini sağladı. Bu durum karşısında Pavlikanlar sessiz kalmadılar Laodicea Pavlikan kilisesi üyeleri Thomas'ı öldürerek öç aldılar. Bu dönemden sonra Pavlikanlar, Bizans ile sadece misyonerlik faaliyetleriyle değil askeri güçleriyle mücadele etmeye başladılar. Pavlikanların oluşturdukları bu milis gücün adı "Astatoi" idi. Thomas'ı öldüren birlik Malatya Emiri Ömer bin Ubeydullah'tan sığınma istediler. Emir onlara Arguvan kalesini verdi.³⁶

Sergius-Tychicus ve müritleri Arguvan'daki Astatoi birliğine katıldılar. Sergius, Arguvan'da Colossiaus Pavlikan kilisesini kurdu. Daha sonra Tarsus Emirinin izniyle Sergius, yürüttüğü misyon faaliyetleri doğrultusunda Kilikya'da kurduğu Ehtessians Pavlikan kilisesini ziyarete gitti. Ehtessians ve Colossiaus kiliseleri, Sergius'a yakın kiliselerdi. Sergius, savaşçı bir kişiliğe sahip değildi. Marangozluk yaparak geçiniyordu. Sergius, 834-835'de ormanda odun

³⁶Ay, R.(2012). "Bizans'tan Osmanlıya Anadolu'da Heterodoks İnanışlar: Öteki Dindarlığının Ortak Doğası Üzerine (650-1600)", *Journal of Islamic Studies Advance Access* 14, 28.

Sultan Gürsoy

Bizans–Müslüman Arap Mücadelesinde Bir Cemaat: Pavlikanlar

keserken öldürüldü. Bunun nedeni tam olarak bilinmiyor ancak iki ihtimal bulunmaktadır. Şöyle ki, Sergius'u öldüren kişi Tzanos Nikopol kalesinden gelmişti. Bu kişi ya Ortodoks fanatığı ya da Baanes'in müritlerinin üye olduğu rakip Pavlikan kilisesine bağlıydı. Sergius'un Baanes'in müritleri tarafından öldürülme ihtimalinin daha kuvvetli olduğu düşünülmektedir zira bu dönemde Sergius'un müritleri Baanes'in müritlerini öldürmeye başlamışlardı. Sergius öldükten sonra bilinmeyen nedenlerden ötürü yeni bir didaskalos seçilmedi. Onun yerine Sergius'un öğrencilerinin oluşturduğu altı syekdemoi Pavlikanlara liderlik etti. Bu syekdemoi'ler Arguvan'da yaşadılar.³⁷ Sergius ve Baanes taraftarlarının arasındaki çatışma giderek daha da büyüdü. Bu çatışmayı engelleyen Sergius'un öğrencilerinden Theodotus oldu. Karbeas gelene kadar Pavlikanlar Sergius'un öğrencileri tarafından müşterek yönetilirler.³⁸

Bu sırada Bizans tahtına III. Mikhail'in yaşı küçük olduğu için yerine imparatorun dul karısı Theodora geçti. Theodora, ikon taraftarıydı 843 yılında tüm ikonoklast yasaları iptal etti. İkon inancının Ortodoks Hristiyanlık'ta yer aldığını kabul eden ikinci Nicea (İznik) konsilini tekrar yürürlüğe koydu. Heretik yasalar imparatorluğun her yerinde titizlikle uygulandı. Öldürülenler arasında Anatolikon themasının önemli bir görevlisi olan protomandatör Karbeas'ın babası da vardı. Karbeas'ın babası Pavlikan olmakla suçlanmış ve öldürülmüştü. Bunu öğrenen Karbeas, görevinden istifa etti ve yanına beş bin ya da bazı kaynaklarda yedi bin kadar Pavlikanla birlikte Arguvan'a giderek Malatya Emiri Ömer bin Ubeydullah'a katıldı. Karbeas, Arguvan'a geldikten sonra Pavlikanları birleştirdi ve tek lider olarak onların başına geçti. Bizans'ta Theodora yönetiminin Pavlikanlara uyguladığı baskı ve zulüm o kadar ağır bir hale geldi ki, Pavlikanlar Bizans toprağında yaşayamaz oldular ve gruplar halinde Malatya Emirine sığındılar. Ancak buraya sığmayan topluluk, Emirden izin alarak Fırat nehrinin üst tarafında Bizans–Abbasi sınırındaki doğal savunma olanaklarına sahip Divriği'ye (Tephrike, Abrik) yerleştiler ve ardından Abara, Amara, Lokana gibi kale şehirler kurdular.³⁹ Divriği kalesi 855 yılında Karbeas tarafından yapıldı. Pavlikanların bu dönemde Müslüman Araplarla

³⁷ Hamilton, 65.

³⁸ Özışık, 167.

³⁹Eskikurt, A.(2014).“7. ve 12. yüzyıllar Arasında Anadolu'yu Kat Eden Bazı Askeri Seferler ve Güzergâhlar”, *Tarih Okulu* XX, 39-40.

birlikte Bizans'ın Anadolu themalarına akınlar yaptıkları ve Müslümanlara Bizans'a karşı destek sağladıkları bilinmektedir.⁴⁰

Ancak Karbeas'ın düşüncesi hem Bizans'tan hem de Müslüman Araplardan bağımsız bir devlet kurmaktı. Nitekim Divriği'yi seçme nedenlerinden birisi de buydu. Şehir Bizans'ın en doğu ucunda olup batı, doğu ve güneyden gelecek saldırılara karşı doğal bir savunma gücüne sahipti. Erzincan bölgesini içine alan Khalkadian themasını Pavlikanlar ele geçirmişlerdi. Bu yüzden Bizans devleti doğuya yapacağı askeri seferlerde sorunlar yaşıyordu. Ayrıca Pavlikanlar, Bizans devletinin doğuya yapacağı seferlerde kullandığı önemli geçitleri de ele geçirmişlerdi.⁴¹

Karbeas, 860 yılında müttefiki Malatya Emiri ile Samosata önlerinde Bizans ordusunu bozguna uğrattı. Bizans ordusundan general Bardas'ı ve yüzden fazla subayı esir aldı. Daha sonra bunları ağır kurtuluş akçeleri karşılığında serbest bıraktı. Karbeas, 863 yılında Sinop'a yaptığı akınlar esnasında Poson'da Bizans'a esir düşüp öldükten sonra yerine damadı ve halefi Chrysocheir geçer. 867 yılında Bizans tahtında bir karışıklık vuku bulur. Makedonyalı Basil, III. Mikhail'i öldürerek tahta çıkar. Chrysocheir, bu karışıklıktan faydalanarak Anadolu'nun batısına İznik, İzmit ve Ephesus'a kadar akın düzenler. Bu olaydan sonra I. Basil (867-886), Sicilyalı Peter'i Divriği'ye barış yapması için gönderir. Ancak Sicilyalı Peter başarılı olamaz sadece esir değişimi yapılmasında anlaşır. Savaş devam eder. Chrysocheir, 871 yılında Anakara'yı ele geçirir.⁴² Bu konu ile ilgili bilgiye Bizans'ın Ulusal destanı Digenes Akrites'te rastlamaktayız. Destan'da Digenes Akrites'in dayısının Ankara'yı aldığı anlatılır. Bu bilgi Pavlikanların Ankara'yı ele geçirmeleriyle bağdaştırılır. İmparator I. Basil, aynı yıl karşı bir saldırı düzenledi ancak başarısız oldu. Anadolu'da sayıları ve güçleri bir hayli artmış olan Pavlikanları tamamen yok etmek için I. Basil, 872 yılında Pavlikanlara karşı yeniden sefere çıktı. Bizans ordusu Divriği kalesinin etrafındaki yerleşim yerlerini yakıp yıktılar, birçok Pavlikan'ı ele geçirdiler. Taranta (Darende) Pavlikan merkezi I. Basil'e elçi göndererek barış yapmak ve Bizans ordusuna katılmak istediklerini bildirdiler. I. Basil'in görevlendirdiği öncü kuvvetler Divriği kalesine girmeyi başardılar.

⁴⁰ Kaygusuz,183.

⁴¹Çoğ, M.(2008).“İslam-Bizans Bağlamında Pavlikanlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2, 82.

⁴² Hamilton, 67.

Sultan Gürsoy

Bizans–Müslüman Arap Mücadelesinde Bir Cemaat: Pavlikanlar

Divriği, Bizans'ın eline geçti. Pavlikan lider Chrysocheir, Polothos adında bir hain tarafından öldürüldü.⁴³

Bu savaştan sonra Pavlikanlar siyasi bir güç olmaktan çıktılar. Trakya, Balkanlar ve Doğu Anadolu'nun farklı bölgelerine sürüldüler. Bizans, Pavlikanları yok ettikten sonra doğuda daha rahat ilerleme kaydetti.⁴⁴ Divriği düştükten sonra Pavlikanların kilise örgütlenmesiyle ilgili bir şey bilinmemektedir. Örgütlü bir şekilde olmasalar da Pavlikanlar parça parça varlıklarını devam ettirdiler. Bizans'a karşı bütün isyanları desteklediler. X. yüzyılda ve XI. yüzyılın başlarında Anadolu'ya yayılmaları devam etti. Avkhat (Euchaita, Armenia bölgesinde zengin bir kasabadır.), Miletus, Ephesus yakınlarındaki köylerde varlıklarını devam ettirdiler. 970'de Bizans'ın doğu sınırında yukarı Euphrates (Fırat) ve Kuzey Suriye'ye kadar varlıklarını genişlettiler. Antakya patriği II. Theodore'nin etkisiyle imparator Ioannes Çimiskes (969-976) buradaki Pavlikanları Plovdiv bölgesine yerleştirdi. Bu olay Pavlikan varlığını Bakanlarda güçlendirdi. Pavlikanlar etkinliklerini ağırlıklı olarak Balkanlarda gerçekleştirmeye başladılar. Ancak Anadolu'daki Pavlikan varlığı da tamamen bitmedi. Bizans'ın bütün çabasına rağmen Pavlikanlar Anadolu'da varlıklarını on ikinci yüzyıla kadar devam ettirdiler. Birinci Haçlı seferlerinde Müslüman ordularında Pavlikanlara rastlanmıştır⁴⁵. 1097'de Haçlılar, Antakya'da Ermenilerin savundukları bir kale, (Publicauorum) bulduklarını belirtmişlerdir. 1099 yılında Trablus Şam civarında Haça karşı savaştan kâfirler safında Paulician kıtalarından bahsetmişlerdir. "Publicani" terimi bir yüzyıl sonra düalist heresi'leri ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁶

Balkanlardaki Pavlikanların durumuna bakacak olursak, Pavlikanlar, heretik kabul edilmelerine rağmen, imparatorluk ordularında görev almışlardır. 885 yılında güney İtalya'daki Bizans toprağı Lombard saldırısı altındaydı, imparator I. Basileios (867-886) bu saldırıyı engellemek için Nicephorus Phokas komutasında askeri birlik gönderdi. Nicephorus, yanına Diaconitzes Chrysocheir komutasında bir Pavlikan birliği alarak Lombardlara karşı sefere çıktı. 1081 yılında imparator I. Aleksios (1081-1118) Durres'de (Dyrrachium)

⁴³Eyice,S.(2017).“Bizans Döneminde Ankara”, 256, erişim tarihi 26.03.2017,www.dergipark.gov.tr.

⁴⁴Akyol, H.(2014).“Roma, Bizans Döneminde Ankara” (Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi), 154.

⁴⁵Hodziç, İ. (2007).“Bogomilizm ve Bosna Hersek Bogomilleri” (Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi), 20.

⁴⁶Oğuz, B. (1997).*Türk Halk Düşüncesinin İdeolojik Kökenleri*, 2, İstanbul: Simung, 56.

Norman saldırılarını püskürtmek amacıyla Pavlikanlardan oluşan bir alay görevlendirdi. Ancak bu seferde Pavlikanlar, imparatorun isteğini yerine getirmedi. Bizans'ın Normanlar karşısında ilk yenilgilerinden sonra Pavlikanlar evlerine geri döndüler.⁴⁷ Bu sefere katılanlar, Philipopolis Pavlikanlarıydılar. Pavlikanlar, kendilerini Bizans'ın bir müttefiki olarak görüyorlardı. İmparator onları geri çağırarak için mektup yollamasına rağmen Pavlikanlar geri dönmediler. I. Aleksios, Normanları yendikten sonra Pavlikanları cezalandırmaya karar verdi. Norman seferi dönüşünde imparator Pavlikanlara mektup yazarak onları Mosynopolis'de beklemeye başladı. İmparatorun zaferini öğrenen Pavlikanlar aslında gitmek istemediler ama mecburen imparatorun yanına gittiler. I. Aleksios, Pavlikanlar gelince hepsini hapse attı, mallarına el kondu, karılarını evlerinden alarak kaleye getirtti. Daha sonra vaftizi kabul edenleri serbest bıraktı. Serbest bırakılanlar memleketlerine geri döndüler.⁴⁸

I. Aleksios'un Pavlikanları Ortodoksluğa döndürme çabasının altında yatan neden, dini görüşleri Heterodoks olmasına rağmen Pavlikanları, Bizans ordusunda paralı asker olarak kullanmaktı. Onların güvenilir müttefik olmadığını düşünen imparator eğer Pavlikanları Ortodoks inancını döndürebilirse onların Bizans değer sistemine sadık kalacaklarına inanıyor ve bunun içinde Ortodoksluğa geçmeleri için onları zorluyordu. Zirâ Pavlikanlar iyi askerlerdi ve Bizans'ın bu dönemde askere ihtiyacı vardı.⁴⁹

Ancak Pavlikanların buldukları her fırsatta Bizans'ın düşmanlarıyla işbirliği yaptıkları ve Balkanlar'da Peçeneklerin isyanlarını destekledikleri görülmektedir. Bunun üzerine imparator tarafından cezalandırılan Pavlikanlar buna Traulus isyanı ile karşılık vermişlerdir. Traulus, Bizans ordusunda görevliydi ve Ortodoksluğa dönen bir Pavlikandı. İmparatorun cezalandırdıkları arasında Traulus'un dört kız kardeşi de bulunuyordu. Traulus ve evsiz kalan Pavlikanlar Belyatovo'ya (Marica vadisi civarı olabilir) giderek burada bulunan ıssız bir kaleye yerleştiler. Philipopolis kentine akınlar yaparak büyük ganimetler elde ettiler. Traulus, Paristrion'daki Peçeneklerle anlaşarak Bizans topraklarına akınlar düzenledi. I. Aleksios, Pavlikanları yeniden

⁴⁷ Hamilton, 68.

⁴⁸Kommena, A. (1996). *Alexiad*, çev. Bilge Umar, Ankara: İnkılap, 179-180.

⁴⁹ Hamilton,282.

Sultan Gürsoy

Bizans–Müslüman Arap Mücadelesinde Bir Cemaat: Pavlikanlar

Ortodoks dinine döndürmek için uğraştı ancak başarılı olamadı. I. Aleksios'tan sonra Pavlikanlar hakkında bilgi bulunamaması onların Bogomil inancına geçtiğini düşündürse de Bogomil ve Pavlikan inançları arasındaki farklı noktaların fazla olması onların bu tarihten sonra geri plana çekilmiş olmaları ihtimalini akla getirmektedir.

Philipopolis 1204-5'te Haçlılar tarafından kuşatıldığında kasaba halkının dörtte birini Pavlikanlar oluşturmaktaydı. Osmanlı fethinden sonra bağımsız bir grup olarak yaşadıkları ve Papa XIII Gregory'nin 1580'de Osmanlı İmparatorluğunun batısına gönderdiği havari ziyaretçi Pietro Cedolini ve haleflerinin Danube Nicopolis ve Philipopolis'te 17 Pavlikan köyü keşfettikleri bilinmektedir. Bu Pavlikanlar da sonunda Katolikliğe geçmişlerdir.⁵⁰

18. yüzyılda Plovdiv (Filibe) bölgesinde hala Pavlikanların izine rastlanılmaktadır. 1717 yılında Lady Mary Montagu, İstanbul'a gelirken Plovdiv'de durakladığında ülkesine yazdığı mektupta "*Filibe'de kendilerine Pavlin adını veren bir tarikat buldum. Bunlar, bana eski bir kiliseyi göstererek Aziz Pavlus'un burada vaaz verdiğini söylediler*". ifadesinden Pavlikanların bu bölgede varlıklarını hala devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.⁵¹ Pavlikanların, Lady Montagu'ya gösterdikleri kilisenin Aziz Pavlus'un ikinci misyon yolculuğunda Filipi'de (Philippi, Philipopolis, Filibe) kurduğu kilisenin olma ihtimali yüksektir.⁵² Bugün bile Balkanlarda Pavlikanların izlerini taşıyan yer isimleri hala mevcuttur. Ermenova, Ermensko, Ermneluj (Nicopol bölgesi), Armenite (Gabrova bölgesi), Armenozci (Drjanzva bölgesi), Ermenlij (Dobric bölgesi) gibi isimlerden de anlaşılacağı üzere, buralara Armenia bölgesinden göç ettirilen Pavlikanların yerleştikleri muhtemeldir.⁵³

Pavlikanlar, IX. yüzyılda devletleri yıkıldıktan sonra siyasal güçlerini kaybetmiş olsalar da Bizans devleti ve Ortodoks kilise ile mücadele etmeye devam etmişlerdir. Bizans devleti de Pavlikanları kendi tarafına çekmek için çeşitli yöntemler kullanmış ve bu doğrultuda Pavlikanların, Ortodoks mezhebine katılmaları için feragat formülleri hazırlatmıştır. Bu feragat formülleri her ne kadar heretik inançların bir özeti gibi görünse de aslında dönüşümü yöneten Ortodoks din adamlarının Pavlikanların dini hakkında ne

⁵⁰ Kommena, 182-183.

⁵¹ Oğuz, (1997), 16.

⁵² Gündüz, Ş. (2014). *Pavlus Hristiyanlığın Mimarı*, Ankara: Ankara Okulu, 66.

⁵³ Kaygusuz, 214.

düşündüğünü yansıtmaktaydı. Pavlikan dini için hazırlanan feragat formülünde bulunan maddelerden bir kaç ı Şu Őekildedir;

Tanrı'nın kutsal annesi Meryem'e, kıymetli Haça, tüm azizlerin kutsal ikonlarına, Lordumuz İsa'nın ve annesinin, Tanrı'nın Şekline sahip meleklerin saygın ve kutsal ikonuna, kurtuluğu getiren vaftize hakaret edenlere lanet olsun.

Kutsal Katolik Apostolik Kilise gibi düşünmeyenlere lanet olsun.

Tüm Pavlikan sapkınlığına, ona inanlara, onu takip edenlere lanet olsun.

Tüm Pavlikanlara lanet olsun.⁵⁴

Görüldüğü üzere Pavlikanların, VIII. ve IX. yüzyıllarda Bizans devleti üzerindeki baskıları son derece artmıştır. Özellikle Doğu bölgesinde Pavlikanların etkisi o kadar fazlaydı ki, bu durum İoannes Çimiskes (969-976) döneminde basılan paralarda değişiklik yapılmasına bile neden olmuşur. Bu dönemde basılan Anonim bakır sikkeler I. Aleksios'un 1092'deki büyük parasal reformuna kadar devam etmiştir. Bu sikkeler iki açıdan önemliydi. Birincisi, daha önce altın sikkeler üzerine basılan İsa portesi ilk kez bakır sikkelerin üzerine basılmıştı. İkincisi ise bu sikkelerin herhangi bir imparator adına basılmamış olmasıydı. Askeri ve dini propaganda amacıyla basılan bu sikkeler özellikle Bizans'ın doğu sınırı ve Malatya bölgesinde yoğunlukla basılmıştı. Bu yüzyıllarda dine olan ilgi her zamankinden fazlaydı, zirâ bu dönemde Pavlikanlar askeri ve dini açıdan bir tehdit oluşturmaktaydılar.⁵⁵

SONUÇ

Heretik olarak adlandırılan cemaatlerin ortak özellikleri dini inançlarının basit ibadetlere dayanıyor olmasıydı. Bu cemaatler, ibadetlerini köylü ve kırsal kesim halkının anlayacağı ve onların günlük yaşantısına engel olmayacak biçimde uygulamışlardır. Pavlikanlar ilk ortaya çıktıklarında Bizans devletine karşı değillerdi. Onlar, Ortodoks Kilisesinin ruhban sınıfına, gösterişli ve uzun törenlerine, putperestlik olarak kabul ettikleri ikonlara karşıydılar. Pavlikanlar, ruhban sınıfı hiyerarşisini ve törenleri reddederek İsa dönemindeki

⁵⁴ Hamilton, 219-193-194-195-196.

⁵⁵ Gökalp, Z. Z. (2009). "Malatya Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bizans Anonim Fosilleri, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler* 9/1, 218-219.

Sultan Gürsoy

Bizans–Müslüman Arap Mücadelesinde Bir Cemaat: Pavlikanlar

Hristiyanlığı benimsediklerine inanıyorlardı. Bunun için de Pavlikanların eşit bir cemaatleri, sade bir din anlayışları vardı. Pavlikan cemaati genel olarak, köylü ve kırsal alanda hayvancılıkla uğraşan halktan oluşuyordu. Pavlikan cemaatinin en önemli özelliği belli bir ırk ya da sınıfa ait olmamasıydı. Ortodoks Kilisesinden rahatsız olan herkes onlara katılabilirdi. Pavlikanlara göre Ortodoks Kilisesi şeytanın evi din adamları da şeytanın hizmetkârlarıydı. Pavlikan inancına göre kilise tahtadan ve taştan olan bir yer değil, evrenseldi. Tıpkı din adamlarının sıradan insanlardan bir farkı olmadığı gibi kiliselerinin de ayırt edici bir özelliği yoktu. Kiliselerinde Haç, ikon, vaftiz kuyusu, mum gibi şeyler yer almazdı. Pavlikanlar, kendilerinden sonra ortaya çıkan (Bogomiller, Katharlar) cemaatlerinin aksine bu dünyadan vazgeçmemişlerdi inançlarında perhiz, oruç ya da yeme-içme yasağı bulunmamaktaydı.

Pavlikanlar, ortaya çıktıkları coğrafyanın konumunu çok iyi değerlendirerek tarih sahnesindeki yerlerini aldılar. Bizans devletinin Anadolu topraklarında Müslüman Araplara karşı verdiği mücadelede kilit rol oynadıkları ve hem Bizans hem de Müslüman Arapların siyasi tarihlerine yön verdikleri görülmektedir. Aynı zamanda Balkanların ve dolaylı olarak Batı Avrupa'nın siyasi tarihinde de derin izler bıraktılar. Bugüne kadar yalnızca dini bir cemaat olarak görülen Pavlikanlar, bir cemaatten fazlası olup, sadece Ortodoks Kilisesini değil, onun dayanağı olan Bizans Devletini de hedef almışlardır.

KAYNAKÇA

- Akyol H. (2014).“Roma, Bizans Döneminde Ankara”, Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi.
- Altungök A.(2014). “Erken Ortaçağlarda İnan ve Bizans İlişkilerinde Nesturi Hristiyanlarının Rolü”, *Akademik İncelemeler Dergisi* 9/ 2, 45-67.
- Aşirov T. (2009). “İbn Hazm’a Göre Hristiyan Mezhepleri”, *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları* 6/3, 97-123.
- Ay R. (2012). “Bizans’tan Osmanlıya Anadolu’da Heterodoks İnanışlar: Öteki Dindarlığının Ortak Doğası Üzerine (650-1600)”, *Journal of Islamic Studies Advance*, 1-40.
- Bahadır G. (2011). “Anadolu’da Bizans- Sasani Etkileşimi (IV. ve VII. Yüzyıllar)”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History Of Turkish or Turkic* 6/1, 1-20.
- Christian J. T. (1910). “The Paulician Churches”, *Review&Expositor* 7/3, 414-433.
- Çoban B. Z. (2008).“Bizans İkonoklazmın Nedenleri ve İslam Etkisi Tartışmaları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/ 4, 111-145.
- Çog, M. (2008). “İslam – Bizans Bağlamında Pavlikanlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2, 73-87.

Sultan Gürsoy

Bizans–Müslüman Arap Mücadelesinde Bir Cemaat: Pavlikanlar

Eskikurt A.(2014).“7. ve 12. yüzyıllar Arasında Anadolu’yu Kat eden Bazı Askeri Seferler ve Güzergahlar”, *Tarih Okulu XX*, 33-79.

Eyice S. (2017). “Bizans Döneminde Ankara”, www.dergipark.gov.tr/iuanadolu/.(26.03.2017)

Gökalp D. Z.(2009).“Malatya Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bizans Anonim Fosilleri”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 9/1*, 217-250.

Gündüz Ş. (2004). “Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoks–Heresi Kavgası”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9*, 1-19.

_____. 2013). *Hristiyanlık*, İstanbul: İSAM.

_____. (2014).*Paulus, Hristiyanlığın Mimarı*, Ankara: Ankara Okulu.

Hamilton, J. B. (2010). *Bizans Döneminde (650-1405) Hristiyan Düalist Heretikler*, çev. Leyla Kuzucular. Ankara: Yurt.

Hodziç İ. (2007). “Bogomilizm ve Bosna Hersek Bogomilleri”, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Honigman E. (1970). *Bizans’ın Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Kaygusuz İ. (2006). *Müslümanlık ve Hristiyanlık İnanç Öğretilerinde Öteki Gerçekler*, İstanbul: Su.

Kommena A. (1996). *Alexiad*, çev. Bilge Umar. Ankara: İnkılap.

Levtchenko, M. V. (1979). *Bizans*, çev. Erdoğan Berktaş. İstanbul: Milliyet.

Oğuz B. (2002). *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, 2/A, İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı.

_____. (1997).*Türk Halk Düşüncesi ve Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri*, 2, İstanbul: Simung.

Ostrogorsky G. (1999).*Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK.

Oymak İ. (2008).“Pavlikanların Tarihçesi, İnanç Esasları ve Patrikleri”, *Dini Araştırmaları 11/31*, 137-157.

Özışık, S.(2007). “Ortaçağ Heresi Gruplarından Pavlikanlar”, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi.

Sipahioğlu B. (2008). "Ankhialos Savaşının Sonuna Kadar Bizans – Bulgar İlişkileri", *Güney Doğu Avrupa Araştırma Dergisi* 14, 209-226.

Winburn, R. (2017) "History of the Paulician Iconoclast", www.iconbusters.com (12.09.2017).

Yavuz, M. F. (2006). "Antikçağ' da Armenia", www.haypedia.com. (23.06.2006).

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 14 Kasım 2020

Kabul Tarihi: 29 Aralık 2020

Article Type: Research article

Submitted: 14 November 2020

Accepted: 29 December 2020

Atıf yapmak için

Bolat,Habibe. (2020). "II Abdülhamit Döneminde Bir Eğitim Meselesi: Kafkas Muhacir Çocuklarının Eğitimi ", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*,Cilt:3, Sayı:2, s. 133-150.

Habibe Polat¹

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE BİR EĞİTİM MESELESİ: KAFKAS MUHACİR ÇOCUKLARININ EĞİTİMİ

Öz: Osmanlı Devleti, 1856 Kırım Harbi, 1863 Büyük Çerkes Göçü ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi gibi olaylarla yaşanan kitle göçleri neticesinde yeni bir mesele ile karşı karşıya kalmıştır. Bu da muhacirlerin sevk ve iskânı meselesidir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde Osmanlı tahtında olan II. Abdülhamit, "Müslümanların Halifesi" sıfatıyla, Kafkasya'dan ve Balkanlar'dan Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalan bu muhacirlerin uygun yerlere yerleştirilmesi ve sonrasında hayatlarını idame etmeleri için birçok girişimde bulunmuştur. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun uygun yerlerine iskân edilen muhacirler için devlet, gerekli arazi tahsisini sağlamış, tarım için hayvan, araç-gereç vs. temin etmiş ve muhacirlerin tüketici bir çoğunluktan üretici bir topluluk haline gelmelerini hızlandırmıştır. Bu makalede muhacir çocukların

¹ Dr., rehnuma.44@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3501-6515>

eğitim meselesi, dđnemin eğitim politikaları bağlamında, alınan tedbirler ve yapılan çalışmalar hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kafkas, Osmanlı, Muhacir, çocuk, eğitim.

A Question Of Education In The Reign of Abdulhamid II: Education of Caucasian Muhajir Children

Abstract: As a result of the wars in which mass migrations from the Caucasus and Balkans took place to the Ottoman lands (the Crimean War of 1856, the Great Circassian migration of 1863 and the Ottoman-Russian war of 1877-1878), the Ottoman State faced a new issue this, in turn, is a question of the dispatch and settlement of the Muhajirs. During the Ottoman-Russian war of 1877-1878 II. Abdulhamid, as “the caliph of the muslims”, who was on the Ottoman throne, made many attempts to place these Muhajirss, who were forced to emigrate from the Caucasus and Balkans to Ottoman territory, in suitable places and then continue their lives. For the Muhajirs, who were setted in the appropriate places of Anatolia, especially in İstanbul, the state provided the necessary land allocation, animals for agriculture, tools and aequipmnet, etc. It provided and accelerated the growth of Muhajirs from a consumer majority to a productive community. In this article, an assessment will be made about the issue of children’s education, the measures taken and the work done in the context of the educational policies of the period.

Key Words: Caucasian, Ottoman, Muhajir, child, education.

Giriş

II. Abdülhamit dđnemi eğitim politikasına gđre devletin genel bir eğitim politikası vardı. Buna örnek olarak hđkümette bir Maârif Nazırının bulunması ve bütçeden eğitim için gerekli durumlarda para tahsil edilmesi verilebilir. Bu politikanın amacı kız ve erkek çocukları için ilk, orta ve yüksek eğitimi ihtiva eden eğitim sistemini geliştirmek ve orta ile yüksek dereceden meslek ve teknik okullar kurmaktır.² Yine bu dđnemde eğitimin yaygınlaştığı ve uzak yerlere de bunun ulaşması için farklı girişimlerin olduğu bilinmektedir.³ Sđz konusu dđnemde eğitim alanında yapılan en önemli hizmetlerden biri vilayetlere kadar

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VIII*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 377.

³ Mustafa Gündüz, *Maariften Eğitime*, (Ankara: Doğubatı Yayınevi, 2016), 160.

Habibe Bolat

I. Abdülhamit Döneminde Bir Eğitim Meselesi: Kafkas Muhacir Çocuklarının Eğitimi

eğitimin ulaşmasıdır. Özellikle 1878'den itibaren neredeyse vilayetlerin tamamında devlet tarafından eğitim hizmetleri yaygınlaştırılmıştır.⁴

Osmanlı Devleti Müslüman tebaasını modernleştirmek ve siyasî bilincini yükseltmek için eğitime büyük önem vermiştir. Bunun bir sonucu olarak ilkokulların özellikle de yüksek meslek okullarının sayısı arttırılmıştır.⁵ Yine bu dönemde eğitim hizmetleri için farklı vergi kalemleri ihdas edilmiştir. Eğitim alanında karşılaşılan kaynak meselesi de devletin kendi imkanları ile çözülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda *Maârif Hisse İânesi* önemli bir uygulama olmuştur. Aşar vergisine yapılan eklemelerle eğitim yatırımları finanse edilmiş, bunun yanında yerel kaynakların maârif bütçesine aktarılması politikası da uygulanmıştır.⁶ II. Abdülhamit döneminin eğitim politikasının en belirgin özelliği şüphesiz eğitim imkanının hem İstanbul dışına çıkması hem de eğitim öğretim kurumlarının sayısının arttırılması ile ilköğretimden yüksek öğretime kadar devam eden bir eğitim birliğinin sağlanması olmuştur. Aynı dönem içinde özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden sonra Osmanlı topraklarına göç eden ve Anadolu'nun muhtelif yerlerine iskân edilen Kafkas muhacirlerle daha önceden Rumeli taraflarına iskân edilen muhacirlerin Anadolu'ya tekrar yerleştirilmesi ile bu defa muhacirlerin sorunları ve bu sorunlara devletin getirdiği çözüm yolları meselesi ortaya çıkmıştır. Bu sorunlardan bir tanesi de muhacir çocukların eğitim meselesiydi. Osmanlı Devleti muhacir çocukların eğitimi için birçok girişimde bulunmuştur.⁷

Osmanlı Devleti muhacirlerin iskânının gerçekleştirdikten sonra onların sosyal hayata katılması, eğitim, dinî inanış ve sağlık konusunda eksik kalmaması hususunda büyük gayret sarf etmiştir. Bunlar arasında muhacir çocukların eğitimlerinin devam etmesi ve sonrasında bir meslek sahibi olmaları Osmanlı Devleti için önemli bir meseleydi. Zira Kafkasya'dan göç etmek zorunda kalan

⁴ Büşra Karataşer, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme", *The Journal of Social Science*, (Yaz 2017), 47.

⁵ Kemal Karpat, *İslamın Siyasallaşması*, çev. Şiar Yalçın, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 540.

⁶ Gündüz, *Maariften Eğitime*, 160-161.

⁷ Geniş bilgi için bkz. Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), 176-178.

daha sonra Osmanlı Devleti tarafından Balkanlara ve Anadolu'nun birçok eyaletine iskân edilen muhacirler arasında çocuklar önemli bir sayıyı teşkil etmekteydi. Osmanlı Devleti bir yandan her ailenin sosyal hayat içerisinde varlığının devam ettirmeleri için birçok ekonomik yardımda bulunuyorken diğeri bir yandan da çocukların eğitimi ve zanaat edinmeleri gibi meseleleri göz ardı etmiyordu. Osmanlı Devleti bu ve buna benzer meselelerin çözümü için bir *Muhaciri İskân Siyaseti* benimsemiştir. Eğitim ve dinî inanışların yerine getirilmesi konusuna muhacirler için kurulan köy ve mahallelere birer cami ve okul inşa edilmesi de bu siyasetin bir neticesidir.

Muhacir Çocukların Eğitimi Meselesi

Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya Türklerinin, Tatar ve çoğunluk olarak Kafkas Müslümanlarının Osmanlı topraklarına kitlesel göçünün ardından kurulan *Muhacirîn Komisyonu*⁸, muhacirleri Anadolu'nun değişik vilayetlerine yerleştirdi. Osmanlı Devleti bu komisyon aracılığıyla söz konusu topluluklar için öncelikli olarak ev, okul ve cami inşasını esas bir görev olarak kabul etmiştir. Mesela 1860'ların başında Lazistan Sancağı'na yerleştirilen Çerkes muhacirler için mahalle mektepleri açılmıştır. 1866 senesine kadar bu okullara toplamda on sekiz hoca tayin edilmiştir. Osmanlı Devleti henüz tam anlamı ile uyum sağlayamayan bu muhacirlere yönelik özel bir siyaset uygulamıştır. Bu uyumun en can alıcı adımı, İslam inancını güçlendirmek üzere yerleştirilen yerlerde cami ve okulların inşa edilmesidir. Söz konusu tedbirleri muhacirlerin devlete bağıllığının güçlendirilmesi açısından elzem siyasettir.⁹

Osmanlı topraklarına göç eden muhacirlerin iskânı ve sonralarında gittikleri yerlerdeki hayata uyum sağlaması Osmanlı Devleti için önemli bir meseleydi. Muhacirler arasında önemli bir sayıyı teşkil eden çocukların eğitimi ise Osmanlı'nın hususiyetle ilgilendiğı bir konudur. Muhacir çocukların eğitimi, Osmanlı tebaasının çocuklarının eğitimden eksik ya da farklı olmamıştır. Hatta muhacir çocukların eğitimi için ayrıca girişimlerde bulunulmuştur. Yine muhacir çocukların eğitimi ilköğretimden başlayarak yüksek öğretime kadar istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. Diğeri taraftan bu çocukların önemli bir kısmı sanat

⁸ Geniş bilgi için bkz. Ufuk Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, (Ankara:Türk Tarih Kurumu, 2018).

⁹ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, çev. Osman Yener, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 107.

okullarına devam ederek kısa sürede birer meslek sahibi olmuştur. Bu gibi eğitim politikası muhacir çocukların dahi tüketici bir çoğunluktan kısa sürede üretici ve faydacı bir çoğunluğa dönüşmesini hızlandırmıştır.

a) İlköğretim

II. Abdülhamit döneminde var olan eğitim kurumları ıslah edildiği gibi birçok yeni eğitim kurumu da inşa edilmiş ve bu kurumlar belli politikalar etrafında şekillenmiştir.¹⁰ Söz konusu dönemin eğitim politikalarının başında ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi vardır. 1876 Anayasası (Kanun-i Esasî)'de yer alan hükme göre "Osmanlı enfâdının kâffesince tahsil-i maârifin birinci mertebesi mecburî olacak ve bunun derecâtı ve teferruâtı nizâm-ı mahsus ile tayin kılınacaktır." Böylece kız ve erkek çocukların eşit şekilde eğitim görmesi hukuken temin edilmiştir. Yine bu dönemde ilköğretim iki kısma ayrılmıştır. Birincisi "mekâtib-i sıbyaniye", ikincisi "mekâtib-i iptidaiye"dir. Sıbyan okulları¹¹ her köy ve mahallede olmasına rağmen eğitim, bina ve öğretmen konusunda yetersiz olan eğitim kurumlarıydı. Bu eksikliğe rağmen söz konusu okullar için topyekûn bir ıslahat yapılması çok zordu. Bu yüzden bu okullar ile aynı seviyede iptidai ismiyle yeni okullar açılmıştır. Böylece ilköğretimde ikili sistem ortaya çıkmıştır. 1882'den sonra Maârif Nezaretince bu ikiliğin ortadan kalkması için ağırlık iptidai okullara verilmiştir.¹²

II. Abdülhamit döneminde ilkokulların yapımına önem verilmesi ve genel eğitim hizmetlerinin vilayet ve köylere götürülmesi konusunda önceliğin Müslüman nüfusun yoğun olduğu yerlere verilmesi dönemin ilköğretim politikalarının temelini teşkil etmektedir.¹³ İlköğretime verilen bu önem muhacir çocukların eğitimi meselesinde de kendisini göstermiştir. Özellikle vilayetlerde bu eğitim

¹⁰ II. Abdülhamit dönemi eğitim kurumları hakkında geniş bilgi için bkz. Esmâ İğü, "II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştiyeler", (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi 2008.)

¹¹ Söz konusu okullar hakkında geniş bilgi için bkz. Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", *Türkler XV*, (2002): 35-43.

¹² Bayram Kodaman, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 67-69.

¹³ Erdal Taşbaş, *Halifenin Gölgesine Sığınanlar*, (Ankara: Berkan Yayınevi, 2017), 375.

kurumlarının yaygınlaşması ile beraber muhacir çocukların eğitiminde önemli adımlar atılmıştır. Nitekim Vilayet maârif müdürlükleri ve meclislerin yaygınlaşıncaya kadar Rusçuk, şumnu, Rodos, Büyükada, Suriye, Dersim, Erzurum, Bitlis gibi vilayetlerde iptidailerin açılması ve *sıbyanların*¹⁴ ıslah edilmesi ile birlikte 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra ilk bir yıl içinde Rumeli ve Kafkasya'dan gelen 6.000 civarında muhacirin iskân edildiği on köyde, hükümet tarafından birer iptidâi okulu yaptırılmıştır.¹⁵

Burada dikkat çeken önemli bir konu da Abdülhamit devri eğitim sistemi ile muhaciri iskân siyasetinin, muhacir çocukların eğitimi konusunda birbirlerini destekler durumda olmasıdır. Zira bu dönemde ilköğretimde Anadolu'ya önem verilmesi takip edilen resmî politikanın bir neticesidir. Özellikle Bursa ve Sivas'ta büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Bursa'da 720 okul inşa edilmiş geri kalanlar tamir görmüştür. Aynı şekilde Sivas'ta her köye birer iptidai okul inşa edilmiştir. Edirne'de eski okulların tamiri, köy okullarının usûl-ü cedideye çevrilmesi ve 14 iptidâi binanın yapımı gerçekleşmiştir. Bunun yanında 1877-1893 seneleri arasında emlâk-ı humâyuna çok sayıda iptidai okul yapılmıştır. Bursa'da 1, Beyrut'ta 41, Bağdat'ta 7, Halep'te 13, Aydın'da 21, İzmir'de 1, Edirne'de 42, Yanya'da 5, Rodos'ta 3, Ankara'da 2, Musul'da 7 ve Bitlis'te 1 tane iptidai okulun inşası gerçekleşmiştir. Bu okulların çoğu emlâk-ı humâyun ve çiftlik-i humâyuna yerleştirilen Rumeli ve Kafkasya muhacirlerinin çocukları için yapılmıştır. Bu gibi gelişmeler II. Abdülhamit'in muhacir çocukların özellikle ilköğretim eğitimlerine verdiği önemi göstermek bakımından önemlidir.¹⁶

Köylere inşa edilen okullar mekânsal olarak benzer özellikler göstermekteydi ve muhacir iskân edilen her kasaba ya da köyde bir cami ve okul inşa edilmekteydi.¹⁷ Ayrıca cami ve okul yan yanaydı.¹⁸ Cami ve okulların

¹⁴ 93 Harbinden önce Büyük Çerkes Göçü olarak bilinen 1862-1864 Rus-Çerkes Savaşından sonra Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda olan Çerkeslerden eğitim çağında olup yaşı uygun olanların sıbyan mekteplerine kaydedildiği bilinmektedir. Mesela, Kars Kazası'nın Sarıkamış, Hamamlı, Tepecik ve Yalnızçam köylerine yerleştirilen Çerkesler için bir cami ve çocukların eğitim alması için bir sıbyan mektebinin inşa edileceği ifade edilmiştir. BOA.İ.MVL.523/23518.

¹⁵ Kodaman, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, 80.

¹⁶ Kodaman, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, 87.

¹⁷ Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1996), 170.

¹⁸ *Takvim-i Vekâyi*, 11 Safer 1283(25 Haziran 1866), s.3.

Habibe Bolat

I. Abdülhamit Döneminde Bir Eğitim Meselesi: Kafkas Muhacir Çocuklarının Eğitimi

büyüklüğü, mahallenin ya da köyün büyüklüğüne göre farklılık gösteriyordu. Kurumların yapımı halk, hazine ve mahallî idareciler tarafından karşılanırken kurumlar için gerekli olan kereste ihtiyacı mirî ormanlardan temin edilmiştir. Yeni kurulan göçmen köylerine inşa edilen cami ve okullar, yapı özellikleri bakımından benzer özellikler göstermektedir. Bu yapılar geleneksel Osmanlı mimarî yapısına uygun olan binalardır.¹⁹ Muhacirler için kurulan köylerde hane hesabına göre köylere belli sayıda cami ve okul inşa edilmesine özen gösterilmiştir. Mesela İzmit Sancağı dahilinde yer alan Adapazarı Kazası'na bağlı Akyazı köyüne iskân edilen Abaza, Çerkes ve Rumeli muhacirlerin ibadetleri ve çocuklarının eğitimi için civardaki on üç köy ile beraber her iki yüzer hane için birer okul olmak üzere toplamda altışar okul ve caminin yapılmasına karar verilmiştir. Bunun yanında okul ve cami inşası için gerekli olan masrafların sağlanmasına ve cami ile okulun inşaatında kullanılmak üzere gerekli olan malzemenin civardaki ormanlardan temin edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁰

II. Abdülhamit döneminin eğitim politikasının bir gereği olarak özellikle Anadolu vilayetlerinin köylerinde çok sayıda okul inşa edildiğinden bahsetmiştik. Okullar için temel ihtiyaç olan öğretmen maaşı, kitap gibi gereksinimler gerek devlet gerekse yerli ahali tarafından karşılanmıştır. Devlet tarafından yapılan yardımların önemli bir kısmı nakdî olarak sağlanmıştır. Muhacir çocukların eğitimi için Maârif bütçesinden 1883-1884 seneleri arasında yüz bin kuruşluk para ayrılmış ve parayı muhacir çocukların eğitimi konusundaki istekleri için kullanılmıştır. Aynı şekilde göçmenler için okullar yapılmış ve buralara öğretmenler gönderilmiştir.²¹ İskân edilen köylerde bir okul ve cami yapımı için talepte bulunulduğunda okul masrafları ve öğretmen maaşları *Maârif Nezareti* tarafından, cami masrafları ise Evkaf-ı Humâyun Hazinesi tarafından karşılanmaktaydı.²²

¹⁹ Bu binaların yapı özelliklerinin örnekleri için bkz. Faruk Kocacık, "XIX. Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Özellikleri", *Tarih Dergisi* F:27, 425-426.

²⁰ BOA, İ.DH.1043/82014, 26 Zilkade 1304/16 Ağustos 1887.

²¹ Taşbaş, *Halifenin Gölgesine Sığınanlar*, 374.

²² Faruk Kocacık, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları I*, (1980): 172.

Muhacir çocukların eğitiminin aksamaması için temel unsur olan öğretmen tayini dikkat edilen önemli meselelerden olmuştur. Canik ve Amasya Sancaklarına iskân edilmiş olan muhacir ailelerin çocuklarının eğitim ve öğretimleri için öğretmenlerin en kısa sürede tayin edilmesi gerektiği bildirilmiştir.²³ Eğitim için önemli gereksinimlerden olan kitapların temini de yine devlet tarafından yapılmaktaydı.²⁴ Enderun-ı Humâyun Dairesi'ne gönderilmiş olan beş yüz muhacir çocuğun eğitimi için gerekli olan kitaplardan Muhtasar Hesap Risalesi'nin Maârif kütüphanesinde kalmadığı için gönderilemediği ve dört yüz adet kitabın çocuklara ücretsiz olarak dağıtılması maksadıyla Maârif Nezaretinden Hazine-i Humâyun Kethüdalığı'na gönderildiği bildirilmiştir.²⁵

Cami ve okul inşa edilmesinde yerli halk tarafından da yardımlar yapılmaktaydı. Suriye'nin Zerka karyesinde inşasına muhacirler için daha önceden başlanan, yerli ahalinin yardımları ve devlet eliyle inşası tamamlanan cami ve mektebin açılışı 1907 senesinde yapılmıştır. Yerli ahalinin de hazır vaziyette beklediği cami ve mektebin açılışı Cuma selasına müteakip yapılmıştır.²⁶ Cami, okul gibi zaruri kurum ve kuruluşların inşaatlarına katkı sağlamak şeklinde yerli ahali tarafından yardımlar yapılmaktaydı. Eğer muhacirler için yeni köy kurulmuşsa ve bu köylerde okul ve cami yoksa çevre kaza ve köylerdeki halk para yardımı yapıyor ya da kendileri çalışarak okul ve cami inşa ediyorlardı.²⁷ Okul inşasının yanında muhacir çocuklar önceden var olan okullara da kaydedilmiştir. Burada esas olan öğrenci mevcudunun muhacir çocukların kaydedilmesi için yeterli olmasıydı. Mesela Konya Vilayeti Saidili Nahiyesi'ne iskân edilen Kafkas muhacirlerin çocukları köy okuluna kabul ve kaydedilmiştir.²⁸

²³ BOA.MF.MKT.55/53, 14 Rebiulahir 1295/17 Nisan 1878.

²⁴ Müfredat olarak okutulan ders kitapları genel olarak dinî ve ahlaki konulara yoğunlaşıyordu. 1866 yılında Lazistan Sancağına yerleştirilen Çerkes muhacirler arasında eğitimi yaygınlaştırmak için bir takım tedbirler alınmıştır. Bölgedeki mahalle mekteplerine *Elifbâ Cüzü*, *Amme Cüzü*, *Tebâreke Cüzü*, *Emsile Cüzü*, *Binâ Cüzü*, *Maksûd Cüzü*, *İlmi Hâl Risâlesi* ve *Tecvîd Risâlesi* gibi kitaplar bağışlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, 87-88.

²⁵ BOA.TS.MA.E.598/97, 18 Zilkade 1295/13 Kasım 1878.

²⁶ BOA.Y.MTV.293/85, 16 Zilhicce 1324/31 Ocak 1907

²⁷ Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânları*, (İstanbul: Nart Yayıncılık, 1993), 130.

²⁸ BOA.DH.MKT.1907/92, 4 Rebiulahir 13109/7 Kasım 1891.

Habibe Bolat

I. Abdülhamit Döneminde Bir Eğitim Meselesi: Kafkas Muhacir Çocuklarının Eğitimi

Muhtelif yerlere iskân edilen muhacirler için tesis edilen mekteplerdeki muallimlerin maaşları da yine Maârif Nezaretî'nin vilayet müdürlüğüne ayırdığı bütçe ile tahsis edilmekteydi. Fakat devletin durumunun kötü olması, okulun inşaat giderleri ya da sonraki eğitim giderleri için bütçe sıkıntısına sebep olmuştur. Suriye Vilayeti'nden Maârif Nezaretî'ne gönderilen tezkerede, Merkez, Hama, Havran ve Gerek sancaklarında önceden ve sonradan iskân olunan muhacirlerin iskân edildikleri yerlerde açılması mecburî olan mekteb-i iptidaiyedeki muallimlerin masrafları için ve diğer girerler için maârif hissesinin merkez kısmından ya da başka bir yoldan bütçe tahsis edilmesi talep edilmiştir. Zira ne vilayetin bütçesi ne de muhacirlerin durumu bu bütçeyi sağlamaya yeterli değildir.²⁹ Bu tezkereye cevaben muhasebe durumuyla ilgili izahat yapılmıştır. Muhasebe, vilayetin 1320 malî yılı bütçesine nazaran maârif bütçesinin 981.790 kuruş ve masrafların da 783.490 kuruş olduğu ifade etmiştir. Bunun yanında Dersaadet hissesine 292.595 kuruş tecviz olduğu gibi Maârif Nezaretî'nin bir takım sebeplerle 8.500.000 kuruş açığı olduğu gerekçesiyle Dersaadet hissesinden vilayete bir para nakli söz konusu olamayacağı beyan edilmiştir. Zaten mekteb-i iptidainin idareleri kanunen mahallerine ait olmuş olup, bu sebeple bu meblağ ödenmemiştir.³⁰

Öğretmen maaşları bazen merkez ya da vilayet yönetimi tarafından ödenirdi. Merkez, Hama, Havran ve Gerek sancaklarında iskân olan muhacir çocukları için tesis edilen mekteb-i iptidaiyenin öğretmenlerinin maaşlarının ödenmesi için muhacirlerin durumlarının müsait olmamasından öğretmenlerin maaşlarının hükümetçe tesviye edilmesi talep edilmiştir.³¹ Maârif Nezaretî'nden vilayete gönderilen cevapta Suriye Vilayeti'nin geçerli olan 1320 malî yılı bütçesine nazaran maârif geliri, 981.790 kuruş olup, masrafının 783.490 kuruş olduğu ifade edilmiştir. Şu halde Dersaadet hissesine 292.595 kuruş ötesine geçmiş ve Maarif bütçesinin bir takım sebeplerden dolayı 8500,000 kuruş açığı bulunmuştur. Bu sebeple söz konusu sancaklara Dersaadet bütçesinden para naklinin mümkün olmayacağı ifade edilmiştir. Bununla beraber zaten mekteb-i iptidainin idaresi

²⁹BOA. MF.MKT.800/60-1, 23 Cemaziyelevvel 1322/5 Ağustos 1904.

³⁰ BOA, MF.MKT.800/60-1,2, 12 Receb 1322/22 Eylül 1904, 15 Cemaziyelahir 1322/27 Ağustos 1904.

³¹ BOA.DH.MKT.876/44-1,2, 23 Cemaziyelevvel 1320/28 Ağustos 1902, 15 Rabiulahir 1322/29 Haziran 1904.

mahalli kanunlara ait olduğu beyan edilmiştir.³² Muhacir çocukların eğitim masraflarının bir kısmı Kafkas muhacir vakıfları tarafından karşılanmaktaydı.³³ Şimdiye kadar tespit edilen 119 vakfın %4.20'li oranı mektep ve medrese gibi eğitim kurumlarının yapımı, eğitim ve öğretim harcamaları için tahsis edilmiştir.³⁴

b) Ortaöğretim

Osmanlı Devleti'nde ortaöğretim mahiyetinde eğitim rüştiye³⁵ ve idâdî mekteplerinde verilmekteydi. II. Mahmut döneminde sıbyan okullarının yetersiz kalması üzerine 1838'de bunların ıslahı yoluna gidilmiştir. Sıbyan okullarının üzerinde eğitim veren sınıf-ı sani okullarının açılmasına karar verilmiş daha sonra bu okulların ismi rüştiye olarak değiştirilmiştir.³⁶ Diğer taraftan rüştiye okullarının üstünde eğitim verecek, yüksek öğretim ve meslek okullarına öğrenci yetiştirecek hazırlık kademesinde bir okul yoktu. Böyle bir eksikliğin fark edilmesi üzerine 1869 Nizamnamesi'nde idadî okullarına yer verilmiş ve bu okulların yaygınlaşması için gerekli girişimlerde bulunulmuştur.³⁷ Aynı şekilde özellikle şehirlere yerleştirilmiş olan muhacir çocukların ortaöğretim eğitimini tamamlaması amaçlanmıştır. Şehirlere yerleştirilen ailelerin çocukları için daha çok o şehirde var olan okula çocuğun kaydedilmesi söz konusudur. Şehirdeki çocuklar Osmanlı'nın diğer tebaasındaki çocuklarla aynı okula gönderilmişlerdir. Mesela Konya Vilayeti dahiline iskân edilen Kafkasya muhacirlerinin çocuklarının Konya İdadîsi parasız yatılı okul kısmına yerli ahali çocuklarla eşit şartlarda kabul edileceği ifade edilmiştir.³⁸ Fakat kimi zaman sancak merkezinde sayıca muhacir çocuğunun fazla olması sebebiyle oralara ayrıca orta öğretim düzeyinde eğitim verecek kurumların inşa edildiği görülmektedir. Dâhiliye Nezareti'nden Suriye Vilayeti'ne çekilen telgrafta, vilayet dâhilinde Dürzî, Bedevi, Arap ve Çerkes ahali arasında uyumu

³² BOADH.MKT.876/44-3, 26 Cemaziyelahir 1322/7 Eylül 1904.

³³ Kafkas muhacir vakıfları için geniş bilgi için bkz. Hasan Yüksel, "Kafkas Göçmen Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, 24, (1994), 475-490.

³⁴ Yüksel, "Kafkas Göçmen Vakıfları", 483.

³⁵ Geniş bilgi için bkz. Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştiye Mektepleri", *Türkler XV*, (2002): 44-60.

³⁶ Kodaman, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, 91.

³⁷ Kodaman, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, 114-115.

³⁸ BOA.MF.MKT.209/27, 7 Zilhicce 1311/11 Haziran 1894.

Habibe Bolat

I. Abdülhamit Döneminde Bir Eğitim Meselesi: Kafkas Muhacir Çocuklarının Eğitimi

güçlendirmek ve kendilerine İslâm şuurunu vermek maksadıyla Havran dâhilindeki iptidai mekteplerin çoğaltılması ve sancak merkezinde bir rüştiye mektebinin açılması için gerekli işlemlere başlanması gerektiği belirtilmiştir.³⁹

Muhacir çocukların eğitimi için yeni okullar inşa edilmekle beraber, zaten var olan okullara da çocukların kaydedildiğinden daha önce bahsedilmiştir. Kayıt harcamaları yine Vilayet Maarif Müdürlüğü bütçesinden tahsis edilmekteydi. Halep Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen tezkerede, Hicri 1324 malî yılına ait bütçe giderlerine ek olarak muhacirlerin kayıt harcamaları ile beraber 400 kuruşluk giderin olduğu bildirilmiştir. Bunun yanında ek giderler olarak muhasebe memuru Salim Efendi'nin 19 yıldan beri zam istemediği ve bu sene ile beraber zam talebiyle 120 kuruş, Maraş idâdî müdürünün 150 kuruşluk maaşı eklenmiş ve hepsinin ekiyle beraber bütçeden para talep edilmiştir.⁴⁰ Ardından Maârif Nezareti Mektubî kaleminden Halep Vilayeti Maarif Müdüriyeti'ne çekilen telgrafta, bildirilen ek giderler içinde olan muhacir çocuklarının giderleri önceden kabul ve hesap edildiği, daha önceden Bursa idâdîsi'ne nakledilen iki kişinin giderlerinin de devlet bütçesinden ayrıldığı, Maraş idâdî müdürünün ve mekteb-i rüştiyede farklı işler gören kişilerin talep ettiği 400'er kuruşun bütçenin hâlihazırda kabul göremeyeceği bildirilmiştir.⁴¹

Osmanlı hükümeti, muhacirlerin sair sebeplerle yer değiştirmesinden sonra onların mektep nakillerini de gerçekleştirmiştir. Böylece yer değiştiren muhacir çocuklarının eğitimleri bu nakilden sonra aksamamıştır. Hüdavendigâr Vilayeti'nden Sadaret'e gönderilen telgrafta, bir sıra Halep Vilayeti'ne iskân edilerek vilayetteki mekteb-i idâdî mülkiyesine kayıtlı olan İsmail ve Ali isminde iki kişinin Bursa'ya nakledileceğinden ve tesviye edecek kimseleri olmadığından Bursa'da ikamet eden biraderleri Arslan Efendi'ye verilen vekalet ile nakilleri gerçekleştirilmiştir.⁴² Yine belgenin devamında yer alan bentden anlaşılacağı üzere, o sıra her öğrenci için yıllık 1.100 kuruş, maarif bütçesinden vilayetlere tesviye

³⁹ BOA.DH.MKT.866/57, 18 Rebi'ül-ahir 1322/2 Temmuz 1904.

⁴⁰ BOA.MF.MKT.999/68-1, 7 Zilkade 324/23 Aralık 1906.

⁴¹ BOA.MF.MKT.999/68-2, 4 Cemaziyelevvel 1325/15 Haziran 1907.

⁴² BOA.MF.MKT.975/4-1, 4 Cemaziyelevvel 1324/26 Haziran 1906.

edilmekteydi. Muhacirlerden 5 çocuğun Halep mektep-i idâdisine kayıt ve kabullerinden dolayı vilayet maarif bütçesine giderlerin tahsisatı olarak 5.500 kuruş dâhil edilmiş, nakilleri gerçekleşen iki kişi için de senelik gider olarak, 2.200 kuruşun Hüdavendigâr maarif bütçesine ilavesiyle, adı geçen kişilerin Bursa idâdisine kayıtları için gereken ödemenin gerçekleşeceği ifade edilmiştir.⁴³ Yine hala hazırda Kaptan İbrahim Paşa ve Zeybek Mekteb-i Rüştiyelerinde ikamet eden muhacirlerin Beyazıt Mekteb-i Rüştiyesi'ne nakillerinin gerçekleşmesi gerektiği Maârif Nezaretince ifade edilmiştir.⁴⁴

c) Meslekî Okullar ve Yüksek Öğretim

1900 yılına kadar yüksek öğretim düzeyinde eğitimin *sultanîler*⁴⁵ meslek okulları vasıtasıyla verildiği söylenebilir. Her ne kadar öncesinde yüksek öğretim mahiyetindeki Darülfünûnların açılması için birkaç girişim olsa da söz konusu okulların başarıya ulaşması 1900'den sonra olmuştur.⁴⁶ Osmanlı döneminde rüştiye üzerinde eğitim veren bir kurumun ihtiyacı 1856 Islahat Fermanı ile eğitim alanında birçok işin yapılması ile ortaya çıkmıştır. Bunların başında Müslim, gayr-i Müslim bütün Osmanlı tebaasının eşit şartlar altında eğitim görmesini sağlamak geliyordu. 1867 senesinde Abdülaziz'in Paris'i ziyareti ve Fransız Eğitim Bakanı Victor Duruy'un Osmanlı eğitimi için hazırlanmış olduğu proje önemli bir rol oynamıştır. 1 Eylül 1868'de Galatasaray Sultanisi'nin açılması ile yüksek öğretim derecesinde eğitim verilmeye başlanmıştır. II. Abdülhamit devrinde ise bu okulun eski hali ile eğitime devam etmesinde bazı sakıncalar görülmüş ve Ali Suavi'nin Galatasaray Sultanisi'ne müdür tayin edilmesiyle okulun ıslahı için raporlar hazırlanmaya başlamıştır.⁴⁷

Yüksek öğretim konusunda hükümetin dikkat ettiği esas mesele bu çocukların kısa sürede meslek sahibi olmalarını sağlamaktı. Bu maksatla muhacir çocuklar genel olarak askerî ya da meslekî okullarına kaydedilmiştir. Muhacir

⁴³ BOA.MF.MKT.975/4-2, 6 Zilhicce 1324/21 Ocak 1907.

⁴⁴ BOA.MF.MKT.64/49, 19 Şaban 1296/8 Ağustos 1879.

⁴⁵ Bugünkü lise karşılığı olan sultanîler 1870 tarihli Maarifi Umumiye Nizamnamesinde İdadilerden üstün olarak açılan ve Galatasaray ve Darüşşafaka'ya muadil olan müesseselerdir. 1908 senesinden sonra İstanbul ve Anadolu Vilayetlerindeki bazı İdadiler Sultaniye çevrilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi III-IV*, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1433-1445.

⁴⁶ Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası*, (Ankara: Doğu Batı Yayınevi, 2015), 88.

⁴⁷ Kodaman, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, 133-136.

Habibe Bolat

I. Abdülhamit Döneminde Bir Eğitim Meselesi: Kafkas Muhacir Çocuklarının Eğitimi

Komisyonu, Meclis-i Vükela'ya muhacir çocukların ayrı olarak eğitim görmesi konusunda bir teklif sunmasına rağmen komisyonca bunlar için ayrı okullara gerek olmadığı, çocukların Mekteb-i Sanayi ya da Tophane-i Amire taburlarına yatılı olarak kaydedilmesine karar verilmiştir.⁴⁸ Özellikle askerlik yeteneği konusunda iyi oldukları bilinen Çerkes muhacirlerin çocuklarının önemli bir kısmı askerî okullara kaydedilmiştir. Mesela Kafkasya muhacirlerinden olup Isparta ve Burdur'a gönderilen Çerkes muhacirlerin çocuklarından yaşları müsait olanlar mekatib-i askeriyyeye, yaşları küçük olanlar ise iptidai okullara kabul edilmiştir.⁴⁹ Yine Dahiliye Nezareti'nden Maârif Nezareti'ne gönderilen genelge ile Sultanî mekteplerinden 17 yaşı itibariyle mezun olanların daha sonra rızalarına bakılmaksızın Darulmuallimînlere nakilleri söz konusu olduğundan bu sene için Sultanî mekteplere yetim, şehit, muhacir ve muhtaç çocukların sayılarının arttırılmasının hem bu çocukların iyi bir terbiye ve eğitim alması hem de ileride iyi bir meslek sahibi olup vatan ve millet menfaatleri için daha iyi olacağından vilayetlerce bu amaçla harcama yapılmasına izin verilmesi istenmiştir.⁵⁰ Muhacir aileleri tarafından yaşları müsait olan çocukların bu gibi meslek okullarına kaydedilmesi talebi çoğu zaman olumlu karşılanmıştır. Kafkasya muhacirlerinden olan Havva isimli kadın iki çocuğunun Mekteb-i Sanayi'ye kaydedilmesini talep etmiş ve bu talebi olumlu karşılanmıştır.⁵¹

d) Kimsesiz Çocukların Eğitimi

1873 senesinde yetim kalan muhacir çocukları için *Darıışşafaka*⁵² açılmıştır. Söz konusu kurumda çocukların hem barınma ihtiyaçları karşılanıyor hem de kurum

⁴⁸ Süleyman Erkan, "Kırım Kafkasya ve Doğu Anadolu Göçleri (1878-1908)", (Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi 1993).

⁴⁹ BOA.İ.DH.1222/95686, 19 Şaban 1308/30 Mart 1891.

⁵⁰ BOA, Y.PRK.BŞK. 81/66, 25 Safer/2 Ocak 1916.

⁵¹ BOA.DH.MKT. 2489/1, 7 Safer 1319/26 Mayıs 1901.

⁵² Bu okul her ne kadar 1873 senesinde açılıp eğitime başlamışsa da 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde onda sekizi asker ve zabıt olan öğretmenlerin savaşa gitmek zorunda olmasından bir sene kadar eğitimi tatile mecbur olmuş ve 1878 senesinden sonra fen ve matematik okutulacak olan lise sınıfları da eklenerek eğitim vermeye devam etmiştir. Bu sırada İstanbul'da sivil ve askerlerden oluşan çok sayıda öğretmen gönüllü olarak bu okullarda eğitim vermeye başlamış, içinde muhacir yetim ve

bir eğitim yeri olarak çalışıyordu.⁵³ Söz konusu kurum özellikle şehirlerde yaşayan muhacir çocukları için eğitim veren bir kurum haline gelmiştir. Bu kurumlara 1878-1879 yılları arasında göçmen çocuklar dışında ğrenci alınmamıştır. Kontenjanların dolmasıyla dışarıda kalan muhacir çocukları maddi durumu iyi olan Müslüman Türk ailelerinin yanına verilmiştir.⁵⁴ Aynı zamanda 1886 senesinde savaş sonrası meydana getirilen *muhacir dul hanesi* bünyesinde bir mektep açılarak buradaki ksz ocukların eğitim görmesi sağlanmıştır. Buralarda okullarını bitiren muhacir çocuklar daha sonra yatılı okullara alınmıştır.⁵⁵

G ve iskân sırasında sair sebeplerle yetim ve ksz kalan çocukların bir kısmı da *darleytama*⁵⁶ kaydedilmiş, buralarda eğitim, barınma ve sonrasında iş sahibi olma imkânı sağlanmıştır. Osmanlı'nın belli vilayetlerinde olan darleytamlara, başka vilayetlerde bulunan muhacir çocukları sevk edilmiştir. İskân-i Aş'ir ve Muhcirin Müdüriyeti'nden Halep ve Suriye vilayetleriyle Medine-i Münevvere Muhafızlığı'na çekilen telgrafta, kimsesiz yetim çocukların darleytamlarda talim ve terbiye görmeleri için İstanbul'a gönderilmeleri gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁷

Yetim muhacir çocukların önemli bir kısmının meslek okulu mahiyetindeki okullara kaydedilmiştir. Kimsesiz olarak Osmanlı topraklarına gelen ve sokaklarda avare dolaşan muhacir çocuklar iskân edildikleri yerlerde yatılı okul mahiyetindeki okullara kayıt edilmişlerdir. Sadarettten çıkan emir üzerine, muhacir çocuklarından şimdiye kadar 202 çocuğun toplatılarak istihdamları için 34' Mekteb-i Sanayi'ye ve e yüz 88'i Tophane-i Amire'ye teslim edilmiştir. Yine gelen telgraf üzerine, bundan sonra bu durumda olan çocukların toplatılması için çaba sarf edilmesi hususunda gerekli özenin gösterilmesi gerektiği

kszlerin de olduğu kimsesiz çocuklar toplanarak eğitim ve barınma ihtiyaçları karşılanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi III-IV*, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 946-948.

⁵³ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devletlere Gler*, (Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2013) s.226.

⁵⁴ Erkan, "*Kırım Kafkasya ve Doğu Anadolu Gleri (1878-1908)*,"

⁵⁵ Erkan, *Kırım ve Kafkas Gleri*, 170-171.

⁵⁶ Söz konusu kurumun ismi, Arapça yetim kelimesinin oğulu olan "eytam" ile yine Arapça ev, mekan anlamına gelen "dar" kelimesinin beraber kullanılması ile ortaya çıkmıştır. Yetimler için ev, barınak hane anlamına gelmektedir. Geniş bilgi için bkz. İzzettin As, *Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020)

⁵⁷ BOA.DH.şFR.58/34, 8 Muharrem 1334/16 Kasım 1915.

Habibe Bolat

I. Abdülhamit Döneminde Bir Eğitim Meselesi: Kafkas Muhacir Çocuklarının Eğitimi

belirtilmiştir.⁵⁸ Mevcut okulların yetersiz kaldığı durumlarda yetim çocuklar için okul inşa edilmiştir. Bu okullar genel olarak yatılı okul mahiyetindeki okullardı. Söz konusu okulların masrafları aşar bedelinden karşılanmakta ve eğitimini bu kurumlarda tamamlayan çocuklara Meclis-i Maârif tarafından devlet görevi verilmekteydi.⁵⁹

Sonuç

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Kafkas ve Balkanlar'dan Osmanlı topraklarına büyük kitle göçleri yaşanmıştır. Söz konusu muhacirlerin uygun yerlere iskân edilmesi, iskân sırasında ve sonrasında eksikliklerinin giderilmesi için Osmanlı Devleti büyük gayret sarf etmiştir. Hiç şüphesiz Osmanlı Devleti için muhacir çocukların eğitimlerinin aksamaması da önemli bir meseleydi. II. Abdülhamit döneminin eğitim politikasına da uygun olarak muhacir çocukların ilköğretimini tamamlamasına özellikle dikkat edilmiştir. Ardından bu çocuklardan zanaata kabiliyeti olanlar meslekî ve teknik okullara yönlendirilmiş, önemli bir kısmı da Anadolu'nun birçok yerinde devlet kademelerinde görev almıştır. Bu bağlamda hem muhacir çocukların Osmanlı tebaasının diğer çocukları gibi eğitim hakkından faydalanması amaçlanmış hem de uzun vadede devlete birçok sektörde hizmet edecek bireylerin yetiştirilmesi sağlanmıştır. Sayı olarak çok büyük bir yeri işgal eden çocukların gerekli olan eğitim harcamaları ilk başta devlet için maddî külfetmiş gibi görünse de eğitimi tamamlayanların devlet için her anlamda kalifiyeli eleman olduğu gerçeği yadsınamaz.

⁵⁸ BOA.Y.A.HUS, 169/30, 3 Safer 1299/25 Aralık 1881.

⁵⁹ BOA.,MF.MKT., 9/62, 5 Muharrem/5 Mart 1873.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

BOA, İ.DH.1043/82014.
BOA, Y.PRK.BŞK. 81/66.
BOA. MF.MKT.800/60.
BOA.,MF.MKT., 9/62.
BOA.DH.MKT. 2489/1.
BOA.DH.MKT.1907/92.
BOA.DH.MKT.866/57.
BOA.DH.MKT.876/44.

Habibe Bolat

İ. Abdülhamit Döneminde Bir Eğitim Meselesi: Kafkas Muhacir Çocuklarının Eğitimi

BOA.DH.ŞFR.58/34.
BOA.İ.DH.1222/95686.
BOA.İ.MVL.523/23518.
BOA.MF.MKT.209/27.
BOA.MF.MKT.55/53.
BOA.MF.MKT.64/49.
BOA.MF.MKT.975/4.
BOA.MF.MKT.999/68.
BOA.TS.MA.E.598/97.
BOA.Y.A.HUS, 169/30.
BOA.Y.MTV.293/85.

Gazeteler

Takvim-i Vekâyi, 11 Safer 1283(25 Haziran 1866).

Tetkik Eserler

As, İzzettin, “*Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam*”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020.
Demirel, Muammer, “*Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştüye Mektepleri*”, *Türkler XV*,(2002): s.44-60.
Erdem, Ufuk, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Ankara:Türk Tarih Kurumu, 2018.
Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi III-IV*, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
Erkan, Süleyman, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1996.
Erkan, Süleyman, “*Kırım Kafkasya ve Doğu Anadolu Göçleri (1878-1908)*,” Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 1993.
Gelişli, Yücel, “*Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)*”, *Türkler XV*, (2002): 35-43.
Gündüz, Mustafa, *Osmanlı Eğitim Mirası*, Ankara:Doğu Batı Yayınevi, 2015.
Gündüz, Mustafa, *Maariftten Eğitime*, Ankara: Doğubatı Yayınevi, 2016.
Habiçoğlu, Bedri, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler ve İskânları*, İstanbul: Nart Yayıncılık, 1993.
İnü, Esmâ, *II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştüyeler*, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008.

ATAD

- İpek, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devletlere Göçler*, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi VIII*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Karataşer, Büşra, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme", *The Journal of Social Science*, (2017): 423-434.
- Karpat, Kemal, *İslamın Siyasallaşması*, çev. Şiar Yalçın, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Kocacık, Faruk, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları I*, (1980): 137-190.
- Kocacık, Faruk, "XIX. Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Özellikleri", *Tarih Dergisi F:27*, .416-1001.
- Kodaman, Bayram, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, çev. Osman Yener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Taşbaş, Erdal, *Halifenin Gölgesine Sığınanlar*, Ankara: Berkan Yayınevi, 2017.
- Yüksel, Hasan, "Kafkas Göçmen Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, 24, (1994): 475-490.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi : 27.11.2020

Kabul Tarihi: 29.12.2020

Article Type: Research article

Submitted: 27.11.2020

Accepted : 29.12.2020

Atıf yapmak için

Dağdeviren, Zülfü. (2020). "Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, s.151-198.

Zülfü Dağdeviren¹

TÜRKİYE İLE IRAK KÜRDİSTAN BÖLGESEL YÖNETİMİ ARASINDA SİYASİ İLİŞKİLER: DEVLET-HÜKÜMET İLİŞKİLERİ

Öz: Bu çalışmada Osmanlı idaresinde Kürt Mirlikleri döneminden günümüze kadar Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi arasında siyasi ilişkiler bütüncül bir yaklaşımla İnşacılık kuramsal çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir. Irak'ta 1991 Körfez Savaşı ve ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgali ile birlikte yeni bir döneme girilmiştir. 2005'ten itibaren yeni bir siyasal sistem olarak federal yönetim uygulanmıştır. IKBY ise anayasal haklara sahip resmi bir federal bölge statüsüne kavuşmuştur. IKB'deki zengin petrol kaynaklarının ve ekonomik pazar varlığı devletlerin bölgeye ilgisini artırmıştır. 2005'ten sonra Türkiye-IKBY ilişkilerinin niteliğini, etkileyen değişkenler ortaya çıkmıştır. Bu değişkenler her iki tarafın geçmişteki ilişkilerini değiştirmiş ve yeni bir boyut getirmiştir. Bu değişikliğin temel nedeni, Kürtlerin bölgede resmi bir yapıya kavuşması ile enerji ve ekonomik ilişkilerinin ön plana çıkmasıdır. 2008 yılından

¹ Dr., zulfudagdeviren@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5145-6097>.

Bu çalışma, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında hazırlanan Türkiye'nin Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Politikası: Devlet-Hükümet ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Analiz isimli doktora tezinden üretilmiştir.

itibaren IKBY ile yaşanan politik yumuşama ile taraflar, ekonomik ilişkilere yoğunlaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi, Kürtler, Siyasi İlişkiler, Sosyal İnşacılık.

Political Relations Between Turkey And Kurdistan Regional Government Of Iraq: The State-Government Relations

Abstract: In this study, under the Ottoman administration from the period of Kurdish emirates to the present day, political relations between Turkey and Kurdistan Regional Government of Iraq, with a holistic approach have been analyzed and within the theoretical frame of constructivism. A new era started in Iraq with the 1991 Gulf War and the US invasion of Iraq in 2003. Since 2005, the federal government has been implemented as a new political system. The IKRG, on the other hand, has gained an official federal region status with constitutional rights. The rich oil resources and economic market presence in the IKRG have increased the interest of states in the region. After 2005, there have been some variables affecting the nature of Turkey-IKRG relations. These variables have changed the current relationship of both parties and gave it a new dimension. The main reason for this change is that Kurds reached a formal structure in the region and the energy and economic relations come to the fore. With the political softening experienced with IKRG since 2008, the parties have focused on economic relations.

Key words: Turkey, Kurdistan Regional Government of Iraq, Kurds, Political Relations, Social Constructivism.

GİRİŞ

IKBY² yüzyıllık bir hareketin hukuksal bir isme bürünmüş halidir. IKBY'nin sahip olduğu gücü ile bölgesel ve uluslararası zeminde göz ardı edilemeyecek

² Türkiye'de bölge için farklı zamanlarda "Kuzey Irak", "Irak'ın kuzeyi", "Kuzey Irak Kürt Yönetimi" gibi çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Uluslararası hukuk uyarınca, tanımlama hususu, Birleşmiş Milletler ve Irak makamlarınca belirlenmektedir. 15 Ekim 2005 tarihli Irak Anayasasının 117. maddesinde bölge "Kürdistan Bölgesi" olarak tanımlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'de diplomatik ilişkilerini bu anayasaya göre şekillendirdiğinden dolayı, çalışmada bölgenin adı Irak Kürdistan Bölgesi (IKB), yönetim için ise Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) adı kullanılmıştır.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

bir aktör olması ve uzmanlar, bölgesel ve uluslararası siyasal aktörler tarafından tartışılan aktüel bir konu olması nedeniyle çalışma için bu konu seçilmiştir. Çalışmanın temel hipotezi, bölgede ilişkilerin son yüz yıllık dönemdeki seyri ve İKBY'nin gelecekteki konumu, Türkiye'nin ve bölgenin geleceği için hayati öneme sahiptir. Bölge halkı ile güçlü derin bağları olan Türkiye, bu sistemde merkezi bir konumda yer almak zorundadır.

IKB'de dengeleri anlamak için yalnız bir toplum açısından bakış terk edilip, bölge bir bütün olarak ele alınmalıdır. Bölge ile ilgili önermelerde bulunmak için bölgedeki değişimler doğru tespit edilmelidir. Türkiye-İKBY arasındaki günümüz ilişkilerini analiz edebilmek için tarihi bir bakış açısı gereklidir. Türkiye-İKBY ilişkileri, yoğun bir tarihi derinliğe sahip olmakla birlikte, günümüze yansıyan ve süreklilik arz eden bir mahiyettedir. Bu bağlantılar, İKBY'nin Türkiye ile ilişkilerini, diğer ülkelerle olan ilişkilerinden çok daha farklı boyutlara taşımaktadır. Bu nedenle Türkiye bölgeye yapıcı çözümleri ile gitmediği takdirde bölge yıkıcı sorunlarıyla Türkiye'ye gelecektir.

Günümüzün olaylarını anlamak ve geleceğin karanlığını aydınlatmak için tarihin eğilimlerinin bulunup, birbirinden kopuk olgulardan sistematik bir bütünlüğe ulaşmak gerekir. Türkiye'de bölgenin siyasal ve tarihsel arka planının doğru bilinmemesi, Türkiye'nin bölgeyle ilgili yaklaşımını olumsuz etkilemektedir. Bu yanılmayı yaşamamak için çalışmada, Kürtlerin, tarih sahnesindeki mevcudiyetlerini koruyuşları, bunu bir atılım gücüne dönüştürebilme kabiliyetleri, bölgenin siyasal gelişimi, tarihsel perspektifle ele alınmıştır. Türkiye İKBY (devlet-hükümet) ilişkileri ve tarafların dış politika ilkeleri ve tercihleri Sosyal İnşacılık, yaklaşımı çerçevesinde eleştirel bir perspektifle değerlendirilmiştir. Türkiye, 1923-1980 yılları arasında kimlik ve ulus devlet yapısına karşı tehdit olarak gördüğü İKB ile ilişkilerinde güvenlik odaklı bir yaklaşım benimsemiştir. 1980'li yıllarda PKK'nın İKB'ye yerleşmesi ve bölgede yaşanan savaşlar sonucu oluşan yeni yapı nedeniyle, Türkiye uzun yıllar süregelen güvenlik odaklı yaklaşıma 2008'den itibaren son vermiştir. 2008-2017 yılları arası dönemde, daha önce güvenlik sorunu olarak görülen birçok sorunun diyalogla, nasıl güvenliksizleştirildiği üzerinde durulmuştur.

Bu çalışma bütüncül bir yaklaşımla, ayrı ayrı bulunan birçok bilginin bir araya getirilmesi, farklı bir bakış açısı ortaya koyması açısından önem arz ettiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı; Türkiye İKBY ilişkilerinin tarihsel siyasal gelişimini ele almak, elde edilen olgular arasında

günümüze ve geleceğe dair ipuçları tespit etmek konuya ilgi duyanlara özgün bir perspektif sunmaktır. Çalışmada bilimin etik değerlerine ve objektif yansızlığına azami bağlı kalınmak amacıyla incelenen analiz edilen hiçbir oluşum, yapı, düşünce meşrulaştırma veya gayrı meşrulaştırma ile yaftalanmamıştır.

20. YÜZYILA KADAR KÜRTLERLE İLİŞKİLER

16. yüzyılın başında Kürt aşiretlerinin bulunduğu coğrafya, Osmanlı ve Safevi devletlerinin doğal çatışma alanı olmuştur. Safeviler bölgede iktidarlarını Şii ve Sünniler arasında bulunan ihtilafların derinleşmesine dayandırmıştır³. Bu nedenle Osmanlılar ve Safeviler arasında bölgenin hâkimiyeti için kaçınılmaz savaşın eşiğine gelinmiştir. Şah İsmail'in İKB'inde içinde olduğu bölgeyi istilâya hazırlandığı dönemde, Kürt aşiret liderleri birleşerek Osmanlı ile müttefikliği tercih etmişlerdir. Kürt Beyleri "Arıza" isimli tarihi bildiriye, İdris-i Bitlisi temsilciliği ile Yavuz Sultan Selim'e iletmişlerdir. 1514 yılında, Amasya'da yapılan antlaşma, iki halkın zaruri ve gönüllü bir ittifak sözleşmesi olarak kabul edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'da yayınladığı bir fermanla sonraki her padişahın bunu onaylamasını emretmiştir⁴.

1514 yılında Osmanlılar ve Safeviler arasındaki savaş Çaldıran Ovası'nda gerçekleşmiş ve Osmanlıların zaferiyle sonuçlanmıştır. Tarihte Türk-Kürt kardeşliğinin tesisinde İdris-i Bitlisi ve Yavuz Sultan Selim isimleri bu dönemde ön plana çıkmıştır. Yavuz Sultan Selim, Kürtler tarafından kabul edilebilir bir politika yürütmüş, doğu politikaları konusunda kendisine danışmanlık yapan İdris-i Bitlisi aracılığıyla⁵, bölgede destek kazanmak için, fetihlerinden önce var olan toprak ve iktidarın yerel feodallerin elinde kalması toplumsal düzenini muhafaza etmiştir. Bölge, Osmanlıya bağlı olduğu, dört yüz yıllık zamanda barış içinde yaşamıştır. Osmanlı devleti bölgede âdem-i merkezîyet ve eyalet

³ Yeşilbursa, B. K. (2009). "Geçmişten Günümüze Irak Meselesi". *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(Özel Sayı-II), 1316.

⁴ Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. Bursa: Aktüel Yayınları, 23.

⁵ Özcan, A. (2000). *İdris-i Bitlisi. İslam Ansiklopedisi Cilt 5*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 585.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

stratejisiyle idari bir yapılanma kurmuş ve bölge 1918'e kadar bu düzende yönetilmiştir⁶.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde II. Abdulhamid'in Anadolu dışındaki Müslüman halk ile ilişkileri devam ettirerek, Osmanlı'nın dağılmasını bir süre geciktirmiştir⁷. Kürt emirliklerinin kaldırılmasına rağmen, II. Abdülhamit tarafından Ermenilerin isyanlarının bastırılmasında Kürtlerin desteği aranmış ve ittifak kurulmuştur⁸. Hamidiye alayları Sünni Kürtlerin sultana bağlı kalmalarında etkin olmuştur. Bunun yanında Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında Kürtlerin desteği sağlanmıştır. Kürt Şeyhlerinin gözünde ideal Halife olan Abdülhamid'in devrilmesi ve Hamidiye alaylarının İttihat ve Terakki partisi tarafından 1910 yılında kaldırılmasıyla, Şeyhler Osmanlı'dan uzaklaşmaya başlamıştır⁹.

II. Meşrutiyet (1909) sonrası, İttihat ve Terakki'nin desteklediği Türkçülük akımı ortaya çıkmıştır¹⁰. Yeni yönetim, II. Abdulhamid'in uyguladığı ara formülleri terk edip mutlak terk yaklaşımını uygulayarak Anadolu topraklarını savunulacak tek yer olarak görmüştür¹¹.

Türk milliyetçiliğinin öncülüğünü yapan elitler, dini öğeleri kökten dışlamış, Türklüğü İslam öğretilerinden ayrı bir yapıda değerlendirmiştir. Türk olunması için Türk dili, tarihi ve emeli ortak birleştirici mit olarak görülmüştür. Bu Turancı ülküsü, Cumhuriyet yönetimince benimsenmese de, yeni kurulan devlette tek millet vurgusu ağır basmıştır.

⁶ Uslubaş, T. (2013). *Alfabetik Osmanlı Tarihi: Geçmişten Günümüze Osmanlı, "Eyalet Başlığı"*. İstanbul: Venedik Yayınları, 219-220.

⁷ Davutoğlu, A. (2004). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları, 53.

⁸ Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. Bursa: Aktüel Yayınları, 25-26.

⁹ Jwaideh, W. (2012). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*. Çev. İ. Çekem, A. Duman. İstanbul: İletişim Yayınları, 209.

¹⁰ Kösebalaban, H. (2013). *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*. Çev. H. İnaç. Ankara: BigBang Yayınları, 31.

¹¹ Davutoğlu, A. (2004). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları, 53.

20. YÜZYILDA KÜRTLERLE İLİŞKİLER

Kürtler bu uzaklaşmaya rağmen, Halifeliğin korunması için padişah tarafından ilan edilen cihada çağrıya ve sonrasında Atatürk tarafından Müslümanları işgalden kurtarma çağrısına seferber olup destek vermeyi tercih etmiřlerdir¹². Türkler ve Kürtler o dönemde, aynı dine mensup halifelige bağlı ortak paydalarında buluşmuş birlikte hareket etmişlerdir. Bu nedenle Kürtler Ankara'nın Kurtuluş Savaşı'nı da güçlü bir şekilde desteklemiřtir¹³. Elazığ' da bulunan 11. Tümen ile Musul' da bulunan 12. Tümen'lerin tamamı, doğuda bulunan birliklerin bir kısmı Kürtlerden oluřmuřtur¹⁴.

16 Mayıs 1916' da Kahire' de, İngiliz Mark Sykes ve Fransız Georges Picot arasında Osmanlının bölge topraklarının paylaşımını sağlayan Sykes-Picot anlaşması yapılmıřtır¹⁵. Musul Mondros Mütarekesinin imzalandığı tarihte (30 Ekim 1918) Osmanlı idaresinde olmasına rağmen, İngiltere, Wilson Prensiplerinin "yenilen devletlerden toprak alınmaması" maddesine uymayarak, mandacılığı bölgede uygulamak için mütarekenin yedinci maddesini öne sürerek 10 Kasım 1918' de bölgeyi işgale bařlamıřtır¹⁶. 28 Ocak 1920 Osmanlı Mebusan Meclisinde Misakı Milli (Ulusal Ant) belgesi kabul edilmiştir. Mustafa Kemal, Musul'un Türkiye'ye ait olduğunu; Türkiye'nin İşkenderun'dan başlayan milli sınırlarının Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi kapsadığını, bölgede bulunan Kürtleri Türklerden ayrı görmediklerini ifade etmiřtir¹⁷. 1922 yılının şubat ayında, Mustafa Kemal, Musul'un kurtarılması için bölgeye Özdemir Bey komutasında kuvvet göndermiřtir¹⁸. Buna karşılığ İngilizler, bölgedeki Kürtleri Türklerle karşılığ örgütlemesi için şeyh Mahmut Berzenci'yi Hindistan'dan getirip Süleymaniye

¹² Bruinessen, M. V. (2005). *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*. Çev. Hakan Yurdakul. İstanbul: İletişim Yayınları, 40.

¹³ Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. Bursa: Aktüel Yayınları, 58-67.

¹⁴ Jwaideh, W. (2012). Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi. Çev. İ. Çekem, A. Duman. İstanbul: İletişim Yayınları, 242.

¹⁵ Yeşilbursa, B. K. (2009). "Geçmişten Günümüze Irak Meselesi". *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(Özel Sayı-II), 1317.

¹⁶ Jwaideh, W. (2012). Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi. Çev. İ. Çekem, A. Duman. İstanbul: İletişim Yayınları, 230.

¹⁷ Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. Bursa: Aktüel Yayınları, 58-67.

¹⁸ Güztoklusu, M. (2008). *Kurtuluş Savaşımızın Kapanmayan Cephesi: Musul Özdemir Harekâtı*. İstanbul: Pozitif Yayınları, 101-102.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

valisi yapmıştır. Şeyh Mahmut'un 10 Ekim 1922'de kendini "Kürdistan Şahı" ilan etmesi üzerine, İngilizler şehri bombalamış, Şeyh Mahmut İran'a göç etmiştir¹⁹.

Cumhuriyet kurulduktan sonra dış politikanın temel önceliği, Musul'un kurtarılması olmuştur²⁰. Lozan Konferansı devam ederken TBMM'de Hüseyin Avni Bey, Musul'un bırakılmasının, güneydoğunun terki olduğunu, İngiliz dostluğuna inananların aldanacağını, İsmet Paşa'nın "Milletler Cemiyeti Musul'u bir yıl içinde bize vermezse savaşırız." söyleminin gayri ciddi olduğunu, çünkü Milletler Cemiyeti'nin İngiliz kontrolünde olduğunu ve İsmet Paşa'nın Avrupa'ya muzaffer bir milletin temsilcisi olarak gittiğini, fakat aynı vakurla dönmediğini ifade etmiştir. Şeref Bey, Musul'un Anadolu'nun kan ve can damarı olduğunu, M. Durak Bey ise Erzurum, Çanakkale, Kars ne ise, Musul'unda aynı öneme sahip olduğunu ifade etmişlerdir²¹.

Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) Musul meselesini tam olarak çözüme kavuşturamamıştır. 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılmasıyla²², Türklerle Kürtlerin birlik olmasını sağlayan temel bağ kopmuştur²³. Bu dönemde milliyetçilik akımlarıyla ilgilenmeyen Kürtlerin, Türkiye'den yana olmalarının temel sebebi İslam ve Halifeye olan bağlılıklarıydı²⁴. Bu olay, yöneticilerle Kürt halkı arasında bulunan "zımnî sözleşme"yi ortadan kaldırmıştır²⁵. Edmonds isimli subay hatıratında; Halifeliğin kaldırıldığını duyduklarında buna inanamadıklarını, Kürdistan'ı patlamaya hazır bir volkan şeklinde tutan propagandaların temelini, Kürtlerin halifelige derin saygılarına dayandığını, Türklerin üzerine bastıkları zemini, ayaklarının altından kaydırmalarının

¹⁹ Sunar, E. (2007). *Barzan'dan Bağdat'a Kürtler, Irak'ta Kürtlerin Yüzyıl Savaşları*. İstanbul: Doz Yayınları, 33.

²⁰ Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. Çev. P. Demir. İstanbul: Mart Matbaası, 48-70.

²¹ Öke, M. K. (1987). *Musul Meselesi Kronolojisi: 1918-1926*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 90.

²² Bozarslan, H. (2006). "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)". *İmparatorluktan Cumhuriyete, Türkiye'de Etnik Çatışma*. Der. E. Jan Zürcher. İstanbul: İletişim Yayınları, 108-109.

²³ Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. Bursa: Aktüel Yayınları, 58-67.

²⁴ Kürkçüoğlu, Ö. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 309.

²⁵ Mardin, Ş. (2006). *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları, 106-120.

İngilizler açısından gerçek olmayacak kadar güzel bir gelişme olduğunu ifade etmiřtir²⁶.

Haliç Konferansı görüşmelerinde, Türkiye temsilcileri, geçmişte kardeşçe yaşayan Kürt ve Türklerin ortak bir geleceği paylaşma amacıyla Cumhuriyeti kurduklarını, Musul'un bu devletin vazgeçilmez bir bölgesi olduğunu belirtmişlerdir. Haliç Konferansı 5 Haziran'da zme ulaşmadan daėılmıřtır²⁷. İngiltere, sınırın Milletler Cemiyeti tarafından çizilmesini Milletler Cemiyeti'ne ye olmak isteyen Türkiye'nin, buna itiraz etmemesini söylemiştir. İsmet İnönü ise mandater fikrine karşı olduklarını ve plebisit (referandum) yapılmasını istemiřtir²⁸. İngiltere Musul sorununu 20 Eylül'de Milletler Cemiyeti'ne götürmüştür. Milletler Cemiyeti bölgede halk oylaması yapmak ve toplumsal yapıyı tespit etmek için bir komisyon oluşturmuştur.

Türkiye 23 Eylül 1924'te Milletler Cemiyeti'ne başvurarak İngiliz uçaklarının Türk askeri mevzilerini bombaladığını belirtmiştir. Ayrıca İngilizlerin, Hakkari'de yaşayan Nasturileride kışkırtarak isyana (7 Ağustos 1924) teşvik ettiklerini ve İngilizlerin Nasturilere hava desteği sağladıklarını belirtmiřtir²⁹. Bunun zerine Milletler Cemiyeti, Brüksel Hattı denilen geçici bir sınır belirlemiştir. Milletler Cemiyeti faaliyetleri devam ederken, 1925 yılında şeyh Sait liderliğinde dört ay süren isyan, Komisyon raporuna Türkiye'nin aleyhinde bir gelişme olarak geçmiştir. Komisyon 1925'te hazırladığı raporda, Kürtlerin geleceklere konusunda karar verebilecek yetiye sahip olmadıkları gerekçesiyle plebisit'in yapılmadığını, fakat Musul bölgesinde, İngiltere'nin iddiası gibi Irak yönetiminin hukuki bir hakkının bulunmadığını belirtmiřtir³⁰. Milletler Cemiyeti rapora rağmen, 16 Aralık 1925 tarihinde, Bürüksel hattını esas kabul ederek Musul'u Irak'a bırakan kararı almıřtır³¹. Bu kararın çıkmasında, İngiltere'nin Milletler Cemiyeti'nin asli, kurucu ve en etkin yesi olması, Türkiye'nin henüz

²⁶ Edmonds, C. J. (2003). *Kürtler Türkler ve Araplar: Kuzey-Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*. ev. S. şengül, S. R. şengül. İstanbul: Avesta Yayınları, 496.

²⁷ Krkoğlu, . (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 292.

²⁸ Meray, S. L. (1978). *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belėeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 350.

²⁹ ke, M. K. (1987). *Musul Meselesi Kronolojisi: 1918-1926*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 254.

³⁰ şimşir, B. N. (2004). *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 61-63.

³¹ Kayar, M. (2003). *Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 17.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

üye olmayışı, Şeyh Sait isyanının bastırılma yöntemi, Türk-Kürt birlikteliği iddiasını zayıflatması etkili olmuştur³². Türkiye yeni bir savaşın başlamaması için, İngiltere ile görüşmelere başlamak zorunda kalmıştır. 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşmasıyla bugünkü Türkiye-Irak sınırı kesin olarak belirlenmiş, Musul, İngiliz mandasına bırakılmıştır³³. Ankara Antlaşması, Kürtlerin yaşadığı toprakların düşmana teslim edilmesi olarak yorumlanmıştır³⁴.

Fakat Türkiye'nin, Özdemiş Bey aracılığıyla Berzenci'ye destek vermesi Ankara Antlaşmasına kadar TBMM'de yapılan görüşmeler, bölge için yapılan çabalar bu yorumu gölgelemektedir. İKB, İngiltere'nin mandası olan Irak'a bırakıldıktan sonra Türkiye bölgeyle uzunca bir süre ilişki kurmamıştır³⁵.

Kimliği inşa eden pratikler, toplumların ulus olma sürecinde olgunlaşmaktadır³⁶. Kimliği inşa eden pratik ve tarihi olayların belkide en önemlisi bağımsızlık savaşlarıdır. Bu bağlamda Türkiye'nin devlet kimliğinin inşasında en önemli dönüştürücü olay İstiklal Harbidir. Cumhuriyet yönetimi, bu dönemde milliyetçiliği öne çıkararak ülkenin bölünmemesi için diğer var olan bütün kimlikleri öteki kabul etmiştir³⁷. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra "batıcı ve statükocu" bir dış politika yaklaşımı benimsenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını korumak amacıyla yöneticilerin bu politika yaklaşımı sorgulanabilir değildir. Çünkü birçok ölüm kalım savaşı yaşamış subayların içinde yer aldığı Cumhuriyet yönetimi, savaşların derin yıkıcılığını tecrübe ettikleri için mevcut durumun muhafazasına karar vermişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal, kendisini Batının modern yanlarını benimseyen tarafta konumlandırmış ve Osmanlı döneminde

³² Şimşir, B. N. (2004). *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 63.

³³ Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. Bursa: Aktüel Yayınları, 76-77.

³⁴ Bozarslan, H. (2006). "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)". *İmparatorluktan Cumhuriyete, Türkiye'de Etnik Çatışma*. Der. E. Jan Zürcher. İstanbul: İletişim Yayınları, 106-108.

³⁵ Ögür, B., Baykal, Z., Balcı, A. (2014). "Kuzey Irak-Türkiye ilişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği". *Sakarya ÖRME Rapor*, 2014(1), 9.

³⁶ Bloom, W. (1990). *Personal Identity, National Identity and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 55.

³⁷ Efeğil, E. (2012). "Türk Dış Politikasında Siyasal Kültürün Etkisi: Kemalist Siyasal Kültürün Evrimleşmesi". *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 5(10), 194.

başlayan Batılılaşma yaklaşımını benimsemiřtir³⁸. Osmanlı'nın parçalanarak yok edililişine zemin hazırlayan tüm yapı ve kurumları kaldıran bir devrim yapmıřtır³⁹. Osmanlı Devleti'ni parçalanmaya götürdüğüne inanılan İslami kimlikten vazgeçilerek, Anadolu'da yeni bir vatandaşlık kimliğı inşa edilmeye çalışılmıştır. Batıcılık, Osmanlı döneminde çöküşü durdurmak, Cumhuriyet'in kurulmasıyla bağımsızlığı desteklemek için uygulanmıřtır⁴⁰. Cumhuriyet yönetiminin ontolojik kimliğinin özü Batı medeniyetidir. Bu yüzden Cumhuriyet yönetimi, Batı medeniyetinin pratiklerini kimlik inşa sürecinde benimseyerek içselleřtirmiřtir⁴¹. Kurucu kadronun IKB'yi, kimliğı üzerinden ötekileştirmesi ve bölgenin İngiltere mandaterliğinde olması ilişkilerin gelişmesini engellemiřtir⁴².

Türkiye, Irak ve İran'ın 1937'de bölgesel ittifak (Sadabat Paktı) anlaşması yapmalarının temel nedenleri; uluslararası tanınma ihtiyacı ve Kürtlerin üç devlet tarafındanda bir tehdit olarak algılanmasıdır⁴³. Türkiye'nin doğuya sırtını dönme politikası ile 1926 yılından sonra bölge ile ilişkileri tamamen kopmuştur. 1938'den 1950'ye kadar Cumhurbaşkanı olan İnönü, Atatürk dönemi dış politika prensiplerini devam ettirmiřtir⁴⁴. 1960-1983 yılları arasında dış politika askeri vesayetle yönlendirilmiştir. Tanzimat'la başlayan dış politikanın temel paradigması Batılılaşma, Osmanlıda Batıyı taklit etme, Cumhuriyet kurulduktan sonra Batıya dâhil olma, sonraki dönemde eşit düzeyde kabul edilme çerçevesinde uygulanmıřtır⁴⁵. Atatürk'ün ölümünden Özal hükümetine kadar, IKB'yle ilişkiler adına bazı girişimlerde bulunulmuş, ancak yapısal eksiklikler nedeniyle başarılı olunamamıştır.

³⁸ Yeğen, M. (2009). "Kemalizm ve Hegemonya". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2*. Der. A. İnel. İstanbul: İletişim Yayınları, 56.

³⁹ Okyar, O. (1984). "Ataturk's Quest For Modernism". *Ataturk And Modernization Of Turkey*. Ed. J. M. Landau. Leiden: Westview Press, 51.

⁴⁰ Murinson, A. (2006). "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy". *Middle Eastern Studies*, 42(6) 945.

⁴¹ Kürkçüoğlu, Ö. (1972). "Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları*, 340(1), 60.

⁴² Fuller, G. E. (2008). *Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti*. Çev. M. Acar. İstanbul: Timaş Yayınları, 46.

⁴³ Akdevelioğlu, A., Kürkçüoğlu, Ö. (2001). "Ortadoğu'yla İlişkiler". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 366.

⁴⁴ Kösebalaban, H. (2013). *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*. Çev. H. İnaç. Ankara: BigBang Yayınları, 142.

⁴⁵ Birdişli, F. (2016). *Dış Politikada Yöntem ve Türk Dış Politikası*. Kahramanmaraş: Sakınmaz Ofset, 87.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

Bölge ile ilişkilerin başlaması PKK terör örgütünün IKB'de kamplar kurmasıyla başlamıştır⁴⁶. Türkiye'de 1983 yılında yapılan genel seçimlerde Anavatan Partisi (ANAP) iktidara gelmiştir. Özal bu dönemde kararlı liderlik ve uyumlu bir dış politika stratejisi izlemiştir⁴⁷. ANAP, muhafazakâr liberal politik kimliği benimsemiştir. Özal bunu politik liberal muhafazakârlığın güçlü bir motifine, "millete inanmak" şiarına dayandırmıştır⁴⁸.

İnşacı teoriye göre, dış politika analizi kimlik ile başlamalı, çıkar ve dış politikaya yönelmelidir⁴⁹. İnşacılar göre kimlikler çıkarları, çıkarlarda eylemleri belirlediği için dış politikayı açıklamak için devletin kimliğine odaklanılmalıdır⁵⁰. Özal, bu bağlamda, dış politikada Müslümanları dışlayan devlet kimliğini eleştiren yeni bir söylem içine girmiştir. Bu yeni Osmanlıcılık yaklaşımı⁵¹, ulusal çıkarları kimlik temelinde tanımlayan yeni perspektif sunmuştur. Yeni Osmanlıcılık, ırk ve dilden ziyade tarih ve İslam kimliği paydasında eleştirel bir dille inşa edilmiştir⁵².

ANAP döneminde, Türk dış politikasının karar alma mekanizmalarında önemli değişimler yaşanmıştır. Dışişleri Bakanlığı'nın yürüttüğü birçok konu Dışişleri Bakanlığı'ndan alınarak ya başka bakanlıklara verilmiştir yada doğrudan Başbakanlığa bağlanmıştır⁵³. Bu dönemde Özal'ın liderliğinde, dış politikada başarının ekonomik ilişkiler ile elde edilebileceği düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır. Bu çerçevede Özal'ın yurt dışı gezilerinin birçoğunu, iş adamı ve ekonomik kuruluş temsilcileri ile gerçekleştirmesi bu düşüncenin pratikteki uygulaması olarak algılanmıştır. Özal ekonomik ilişkilerde yaşanacak gelişmelerin siyasal ilişkilerde olumlu yönde etkileyeceğini savunmuştur⁵⁴. Bu

⁴⁶ Balcı, A. (2014). "Enerji'sine Kavuşan Komşuluk Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri". *SETA Analiz*, 97(1), 7.

⁴⁷ Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. Çev. P. Demir. İstanbul: Mart Matbaası, 164.

⁴⁸ Öniş, Z. (2004). "Turgut Ozal and His Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective". *Middle Eastern Studies*, 40(4), 120.

⁴⁹ Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 193.

⁵⁰ Reus-Smit, C. (2013). "Konstrüktivizm". *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Ed. Andrew Linklater, Scott Burchill. Çev: Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan. İstanbul: Küre Yayınları, 290.

⁵¹ Balcı, A. (2015). *Türkiye Dış Politikası. İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 184.

⁵² Yavuz, T. (1993). *ABD'nin Kürt Kartı*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 23-24.

⁵³ Gönübol, M. (1996). "1983-1990 Dönemi: Türkiye'nin 1980'li Yıllardaki Dış Politikasının Bir Değerlendirmesi". *Olaylarla Türk Dış Politikası (1915-1995)*. Der. M. Gönübol. Ankara: Siyasal Kitabevi, 627-628.

⁵⁴ Sönmezoglu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları, 386-387.

yapısal paradigma değişikliği sonucunda IKB ile ilişkilerin geliştirilmesine karar verilmiştir.

1990'larda uluslararası ortamın en önemli gelişmesi Sovyetler Birliği'nin dağılmasıdır. Bu durum tüm dünya açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Ortaya çıkan bu değişiklik bölge ülkeleri kadar bölge politikalarına önem veren dünyanın başat aktörlerinde bu bölgeye ilgi göstermesine sebep olmuştur⁵⁵. İnşacılara göre, Soğuk Savaşın son bulması kuralları devletler tarafından inşa edilen uluslararası sistemin değişmez olmadığını ortaya koymuştur⁵⁶. Ortaya çıkan kırılma ile birlikte uluslararası sistem iki kutuplu düzenini yitirmiş, çok merkezli ilişki kalıplarının iç-içe geçtiği bir yapıya dönüşmüştür⁵⁷. Soğuk Savaş sonrasında bölgesel ve küresel ölçekte yayılma gösteren etnik veya dini kimliklere dayalı ayrılıkçı çatışmalar, uluslararası politikanın bir unsuru olmaya başlamıştır⁵⁸. Soğuk savaşın sona ermesiyle Türkiye'nin NATO içinde stratejik konumu tartışılmaya başlamıştır. Ayrıca Avrupa kimliğinin, belli değerler ilkeler ve normlar temelinde yeniden ve daha dar tanımlanması üzerine Türkiye'nin Avrupalı kimliği sorgulanmaya başlamıştır. Bu nedenle Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna katılma talebi olumlu karşılık bulmamıştır⁵⁹. Özal Türkiye'nin bu şekilde önemsizleştirilmesinin sakıncalarını gördüğü için bunun aksini ispat edecek etkili politikalar geliřtirmiştir⁶⁰. Irak 1990 yılında Kuveyt'i işgal etmiştir. Özal, Türkiye'nin Batı ittifakı içerisindeki öneminin azaldığı uluslararası düşünceyi değiştirmek için bu işgalde uluslararası yapının yanında yer alarak Saddam karşıtı bir dış politika izlemiştir. Bu sayede hem Türkiye'nin stratejik önemini uluslararası yapıda kanıtlayabilecek, hemde Saddam devrildikten sonra

⁵⁵ Kırımlı, M. (2001). "Soğuk Savaş Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası". *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*. Der. İ. Bal. İstanbul: Alfa Yayınları, 359.

⁵⁶ Karacasulu, N. (2012). "Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları". *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1, Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*. Der. T. Arı. Bursa: MKM Yayınları, 112.

⁵⁷ Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları, 468.

⁵⁸ Akbaş, Z., Düzgün, Z. A. (2012). "Libya'daki Arap Baharı'na Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 62.

⁵⁹ Küçük, M. (2015). "Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık". *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Ed. R. Gözen. İstanbul: İletişim Yayınları, 373.

⁶⁰ Gözen, R. (2000). *Amerikan Kıskaçında Dış Politika, Körfez Savaşı-Turgut Özal ve Sonrası*. Ankara: Liberte Yayınları, 135.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

bölgenin yeniden yapılanmasında etkin bir rol üslenebilecekti⁶¹. Özal, Türkiye'nin Ortadoğu'da Batı'nın kalesi olma statüsünü vurgulamasının ve tıpkı Menderes'in Kore'ye asker göndererek Türkiye'nin NATO üyeliğini sağlama alması gibi, AB'ne girişini zorlamanın bir yolu olarak görmüştür⁶². Özal, bu maksatla Türkiye'nin Batı dünyasında önemini kanıtlayabilmek amacıyla uluslararası sistemin yanında yer almıştır⁶³.

BMGK'nin, 661 numaralı kararı ile Irak'ın her türlü petrol ihracatı yasaklanmış, ekonomik yaptırım ve silah ambargosu uygulanmıştır. Özal, Kerkük-Ceyhan hattı üzerinden petrol sevkiyatını durdurmuştur. Türkiye daha sonra Irak sınırına asker sevk etmiş ve NATO üslerinin ABD uçaklarınca kullanımına izin vermiştir. BMGK'nde, Irak'ın 15 Ocak 1991 tarihine kadar işgal ettiği Kuveyt'ten çekilmemesi durumunda güç kullanılmasına karar verilmiştir (Davis, 2006: 147). Irak'ın askeri birliklerinin Kuveyt'ten çıkmaması üzerine 17 Ocak'ta uluslararası koalisyonun, hava saldırısına geçmesiyle Körfez Savaşı başlamıştır. Irak'ın stratejik hedefleri uçaklar tarafından bombalanmış, 24-28 Şubat tarihleri arasında gerçekleştirilen ve "Çöl Fırtınası" adı verilen kara harekâtı ilede Kuveyt'teki Irak birlikleri imha edilmiş ve çok sayıda Irak askeri esir alınmıştır⁶⁴. BMGK, belirlediği ateşkes koşullarında, Irak-Kuweyt sınırına BM gözlemcilerinin yerleştirilmesine, meydana gelen kayıplardan Irak'ın sorumlu tutulmasına karar vermiştir⁶⁵. Irak, Körfez ülkelerini tehdit edemeyecek kadar zayıflatılmış, fakat İran'a karşı bir güç boşluğu yaratmayacak kadarda güçlü bırakılmıştır⁶⁶.

Özal, bürokratların savunmacı bir refleksle hareket etmelerini eleştirmiş ve Türkiye'nin geleneksel "bekle gör" dış politikasının dışına çıkarak aktif bir dış politika izlemiştir. Özal'ın izlediği politikanın parametreleri; ABD'nin yanında yer alarak bölgesel kural inşa sürecine katılarak, Türkiye lehine sonuçlar elde etmek ve Saddam sonrası oluşacak otorite boşluğunu Türkiye'nin doldurmasını

⁶¹ Çandar, C. (2013). "Turgut Özal Twenty Years After: The Man and the Politician", *Insight Turkey*, 15(2), 32.

⁶² Zürcher, E. J. (1995). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Y. Saner. İstanbul: İletişim Yayınları, 440.

⁶³ Gözen, R. (2000). *Amerikan Kısılcığında Dış Politika, Körfez Savaşı-Turgut Özal ve Sonrası*. Ankara: Liberte Yayınları, 255.

⁶⁴ Marolda, E. J., Schneller, R. J. (2001). *Shield and Sword: The United States Navy and the Persian Gulf War*. Washington: Government Reprints Press, 47.

⁶⁵ Kaya, İ. (2001). "11 Eylül saldırıları ve sonrası: Uluslararası Hukukta Askeri Müdahale". *Strateji Dergisi*, 3(1), 102-107.

⁶⁶ Bard, E. O.N. (1996). "The United States And The Middle East: Contiuity And Change". *US Foreign And Strategic Policy İn The Post-Cold War Era*. Ed. H. Wierda. USA: Greenwood Press, 123.

sağlamaktı. Güvenlikte bölgeselleşme; Soğuk Savaş sonrasında küreselleşmesinde etkisiyle uluslararası yapının yeniden şekillenmesi nedeniyle, devletler, kendini korumak, güvende hissetmek ve öz varlığını garanti altına almak için kimliğini ve grup aidiyetini giderek ön plana çıkarmıştır⁶⁷. Çünkü yönetimler, benzer kimlikler arasında kendilerini güvenli, farklı kimlikler arasında ise güvensiz hissederler. Bu bağlamda, İnşacılar kolektif kimlik edinimi ile güvenlik ikileminin aşılacağını belirtmişlerdir⁶⁸. Yönetimlerin temel güvenlik kaygıları, birbirinden ayrı düşünülemez kadar birbirine bağlı olduğu için yönetimler ortaklaşa bir anlayış geliştirip, bölgesel güvenlik anlaşmaları yapmaktadırlar⁶⁹.

Özal, Kürtlerin, Saddam'ın devrilmesinden sonra Irak siyasetinde önemli bir aktör olacağını öngörmüştü. Bu nedenle İKB'deki gelişmeler hakkında birinci elden bilgi sahibi olmak ve PKK'yı diğer Kürt gruplarından izole etmek amacıyla özellikle Barzani ve Talabani'yle diyalog içinde olmak istemiştir⁷⁰. Ayrıca, Saddam'ın PKK ile ittifak kurmasını engellemek istemiştir⁷¹. Bu konuda Özal ile Süleyman Demirel ve askeri bürokrasi arasında fikir ayrılıkları oluşmuştur⁷². Körfez Krizinde Özal'ın aktif tutumuna karşı dönemin Genelkurmay Başkanı, Dışişleri ve Milli Savunma Bakanlarının istifa etmeleri, Türkiye'de dış politika konusunda Özal'ın başat bir aktör olduğu kanaatini destekler nitelikteki gelişmelerdir⁷³. Özal buna rağmen bürokratların direnmeleriyle karşılaşmıştır.

İnşacılar yapının aktörler aracılığıyla yeniden üretildiğini ve dönüşüme uğradığını, aynı zamanda sosyal bir ortam olan yapısında aktörleri dönüştürdüğünü ve onlara belli kimlikler kazandırdığını ileri sürmüştür. İnşacılar göre, yapı ve aktör sürekli karşılıklı bir etkileşimle birbirini inşa etmektedir⁷⁴. Bu bağlamda, Türkiye'yi bölgede kurulan diğer devletlerden farklı kılan ve edilgen bir dış politika izlemesine izin vermeyen temel unsur tarihi

⁶⁷ Falk, J. (2004). "Ferdinand Tönnies". Çev. L. Körükmez. *Muhafazakâr Düşünce*, 1(2), 49-50.

⁶⁸ Adler, E., Barnett, M. (1998). *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press, 59.

⁶⁹ Hettne, B. (2008). "Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi". *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 87-88.

⁷⁰ Aykan, M. B. (1996). "Turkey's Policy in Northern Iraq, 1991-95". *Middle Eastern Studies*, 32(4), 347.

⁷¹ Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. Çev. P. Demir. İstanbul: Mart Matbaası, 329-330.

⁷² Gözen, R. (2003). "Turgut Özal ve Körfez Savaşı: İdealler ve Gerçekler Açmazında Dış Politika", *Kim Bu? Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, Der. İhsan Sezal ve İhsan Dağı. İstanbul: Boyut Kitapları, 324-325.

⁷³ Sönmezoglu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları, 493.

⁷⁴ Wendt, A. (1995). "Constructing International Politics". *International Security*, 20(1), 71-72.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

geçmiş ve coğrafi konumudur. Türkiye, yapısal değişimle edindiği gücünü kullanarak bölgede yaşanan krizlere aktif bir politikayla katılarak yapıyı dönüştürmeye çalışmıştır.

Talabani'nin ABD ziyaretinde bulunduğu ve IKB'de bir Kürt devleti kurulacağı yönünde söylentilerin olduğu bir dönemde Özal, Genelkurmay ve MİT'in bilgisi dışında, 20 Şubat 1991'de Barzani ve Talabani ile iletişime geçerek görüşme talebini dile getirmiştir. Bunun üzerine, 8 Mart 1991'de Ankara'ya gelen Celal Talabani ve Muhsin Dizayi (KDP temsilcisi) bürokratlarca karşılanmıştır⁷⁵.

İnşacılığa göre ötekine karşı ortak hareket etmek, aktörlerin ortak bir kaderi paylaşma derecesinide artırır. Ulusların kimliğinin ortak paydalarda inşa edilmesi heterojenliği azaltacağından "onların" bizlerden farklı olduğunu varsayan kimliklerin gerekçelerinde azaltılmaktadır⁷⁶. Bu bağlamda Özal, kabineyi toplayarak bilgilendirmiş ve Iraklı Kürtlerin, Türkiye vatandaşı Kürtlerle akraba olduğunu, Kıbrıs Türkleri gibi görülmesi gerektiğini ve Türkiye'nin yardımına ihtiyaçları olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Kürt liderlerin Türkiye'nin tarafında yer almalarını sağlamanın gerekliliğini, aksi durumda bölgede Türkiye'nin aleyhine oluşabilecek gruplaşmaların tarafına yönleneceklerini ifade etmiştir. 22 Mart 1991'de, Türkiye ve Kürt yetkilileri görüşmüş, Talabani bu görüşmeyi değerlendirirken, Türkiye'nin, uzun yıllar IKB'de verilen mücadelenin önünde engel oluşturduğunu ve Kürtlerin Türkiye'ye tehdit oluşturmadığını ikna etmek istediklerini belirtmiştir. Daha sonra Özal, Haziran 1991'de, Talabani ile Ankara'da doğrudan görüşmüştür⁷⁷.

7 Mart 1991'de Kürtler halkın büyük katılımıyla IKB'de ayaklanmıştır⁷⁸. Kürtler 14 Mart'ta IKB'nin büyük bir bölümüne hâkim olmuş ve 21 Mart'ta Kerkük'ü ele geçirmiştir⁷⁹. Saddam Kürtlere karşı toplu bir imha girişiminde bulunmuştur⁸⁰. Saddam güçleri ayaklanmayı aşırı şiddet kullanarak bastırmaya çalışmış ve çoğu

⁷⁵ Birand, M. A., Yalçın, S. (2007). *The Özal, Bir Davanın Öyküsü*, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 464.

⁷⁶ Wendt, A. (2013). "Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası". *Uluslararası İlişkiler*, 10(39) 3-10.

⁷⁷ Birand, M. A., Yalçın, S. (2007). *The Özal, Bir Davanın Öyküsü*, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 464.

⁷⁸ Yavuz, T. (1993). *ABD'nin Kürt Kartı*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 141-147.

⁷⁹ Galbraith, P. (2007). *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*. Çev. M. M. İnceyan. İstanbul: Doğan Kitap, 49.

⁸⁰ Gunter, M. M. (1993). "A de facto Kurdish State in Northern Iraq". *Third World Quarterly*, 14(2), 295-305.

sivil olmak üzere yirmi bin Kürt öldürülmüřtür⁸¹. Saddam'ın saldırılarına ABD'nin müdahale etmemesi ayaklanmanın başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuřtur⁸².

Irak birliklerinden kaçan yaklaşık iki milyon Kürdün Türkiye ve İran sınırlarına yığılmaları, olayın insani boyutunu öne çıkaran kitlesel bir mülteci krizine dönüşmüřtür⁸³. Türkiye 5 Nisan'da sınırı açmış ve yüz binlerce insan Türkiye'ye sığınmıştır. Geri kalanı sınıra yakın dağlarda güç koşullarda bekletilmiştir⁸⁴. Bu durumdan olumsuz etkilenen Türkiye, önlem almak, Kürtlere yardım etmek ve mülteci krizini çözmek amacıyla koalisyon ülkeleriyle görüşmelere başlamıştır. BM'den Irak'a baskı yapmasını ve mülteciler için IKB'de Güvenli Bölge oluşturulmasını talep etmiştir⁸⁵. Özal'ın amacı, sığınmacıların Türkiye'den Irak'a geri dönmesini garantiye almak, mülteciler için güvenli bölgeler oluşturmak ve insani yardımların, Irak topraklarında BM gözetimi altında yapılmasını sağlamaktı. Özal, ABD ve BM ile yaptığı diplomatik girişimler neticesinde, BM'nin 688 sayılı kararını oluşturacak metni hazırlatmıştır. BMGK'ne sunulan 688 sayılı kararın kabul edilmesiyle Irak'ta Kürtlerin yaşadıkları bölge güvenlik altına alınmıştır⁸⁶. Özal'ın talebiyle, ABD sınırın her iki tarafında bulunan mültecilere yardım amaçlı Huzur Sağlama Operasyonunu başlatmıştır⁸⁷.

Ayrıca 36. paralelin kuzeyindeki bölgenin, hava sahası Irak Hava Kuvvetlerine yasaklanmıştır⁸⁸. IKB'nin tümünü içeren Güvenli Tampon Bölge oluşturulmuřtur⁸⁹. 19 Nisan 1991'da Irak Hükümeti ile Kürtler arasında bir ateşkes sağlanmış ve görüşmeler başlamıştır. Saddam ve Kürtlerin bu görüşmesi

⁸¹ Pollack, K. (2002). *The Threatening Storm*. New York: Random House, 51.

⁸² Ballı, R. (1992). *Kürt Dosyası*. İstanbul: Cem Yayınları, 439.

⁸³ Pollack, K. (2002). *The Threatening Storm*. New York: Random House, 47.

⁸⁴ Arı, T. (2004). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 55.

⁸⁵ Oran, B. (1998). *Kalkık Horoz, Çekiç Güç ve Kürt Devleti*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 55-56.

⁸⁶ Charountaki, M. (2012). "Turkish Foreign Policy and the Kurdistan Regional Government". *Perceptions, Winter*, 17(4), 187.

⁸⁷ Oran, B. (1998). *Kalkık Horoz, Çekiç Güç ve Kürt Devleti*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 65-67.

⁸⁸ Yeşilbursa, B. K. (2009). "Geçmişten Günümüze Irak Meselesi". *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(Özel Sayı-II), 1328.

⁸⁹ Yavuz, T. (1993). *ABD'nin Kürt Kartı*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 225-226.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

muhliflerce eleştirilmiş, ABD'ninde görüşmelerden rahatsızlık duyduğunu ifade etmesi üzerine görüşmeler bir sonuç alınmadan kesilmiştir⁹⁰.

Huzur Operasyonunun görev süresi Temmuz 1991'de sona ermiş, Türkiye'ninde içinde yer aldığı, Çekiç Güç olarak adlandırılan yeni bir görev gücü kurulmuştur. Temmuz 1991'de Çekiç Güç Türkiye'ye kaydırılmıştır⁹¹. Çekiç Güç'ün hava gücü Özal'ın isteğiyle İncirlik hava üssüne, kara gücü Zaho'da konuşlandırılmıştır⁹². İncirlik ile Zaho irtibatını sağlamak için Pirinçlik'te (Diyarbakır) bir kuvvet bulundurulmuştur (Brown, 1999: 38). Saddam, Ekim 1991'de Kürtler üzerindeki baskıyı artırmak amacıyla ve bölgede iç karışıklığa neden olacağını ve daha az maliyetli bir yöntemle isteklerini kabul ettirebileceğini düşünerek, bölgede bulunan tüm kamu personelinin çekilmesini istemiştir⁹³. Saddam'ın düşüncesinin aksine, Özal ve Bush'un desteğiyle, Kürtler, kazandıkları bu fiili egemenliği kurumsallaştırarak kamu idare eksikliğini doldurmak için geçici idari bir yapı oluşturmuştur. Irak merkezi yönetiminin hiçbir etkisinin kalmadığı bölgede 17 Mayıs 1992'de seçimlere gidilmiş ve Parlamento kurulmuştur (David ve Phillips, 2008: 112). Yapılan seçime PKK'ya bağlı Kürdistan Özgürlük Partisi'nin (PAK) seçimlere katılması engellenmiştir. Irak Milli Türkmen Partisi (IMTP) ise "bu seçime yalnız Kürdistan vatandaşları katılabilir" koşulunun bulunması nedeniyle seçimlere katılmamıştır⁹⁴. Kürt liderler seçim sonucunda Kürtlerin kendi geleceğini belirleme hakkını kullanmadaki yeterliği gösterdiğini, belirtmişlerdir⁹⁵. Bu süreçte İKB'de oluşan güvenli alanda Kürtlere otonom bir yapı kurma fırsatı vermiştir⁹⁶. Temmuz 1992'de Mesud Barzani ve Celal Talabani, Turgut Özal'ın daveti üzerine Türkiye'ye gelmiştir⁹⁷. Özal bu görüşmede, KDP ile KYB'nin Ankara'da büro açmalarına izin vermiş ve Kürt liderlere diplomatik

⁹⁰ McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. Çev. N. N. Domaniç. Ankara: Doruk Yayıncılık, 276-278.

⁹¹ Oran, B. (1998). *Kalkık Horoz, Çekiç Güç ve Kürt Devleti*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 81-98.

⁹² Gözen, R. (2003). "Turgut Özal ve Körfez Savaşı: İdealler ve Gerçekler Açmazında Dış Politika", *Kim Bu? Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, Der. İhsan Sezal ve İhsan Dağı. İstanbul: Boyut Kitapları, 332-333.

⁹³ Bengio, O. (1996). "Irak'ın Toprak Bütünlüğü Tehdit Altında". *Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)*, 3(1), 64-65.

⁹⁴ Gunter, M. M. (1993). "A de facto Kurdish State in Northern Iraq". *Third World Quarterly*, 14(2), 299.

⁹⁵ Gunter, M. M. (1993). "A de facto Kurdish State in Northern Iraq". *Third World Quarterly*, 14(2), 302-303.

⁹⁶ Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. Bursa: Aktüel Yayınları, 113.

⁹⁷ Gözen, R. (2000). *Amerikan Kıskaçında Dış Politika, Körfez Savaşı-Turgut Özal ve Sonrası*. Ankara: Liberte Yayınları, 10,

pasaport vermiřtir⁹⁸. IKB Meclisi 4 Ekim 1992'de "Kürt Federe Devleti"ni ilan etmiş, özerk bölgenin, Irak merkezi yönetimine bağlı olduğunu açıklamıřtır⁹⁹. Barzani, bu kararın bağımsızlık ilanı değil, "Kürtlerin kendi kaderlerini tayin hakkının birleşik, demokratik ve bağımsız bir Irak içinde korunması amacıyla federal sistemin benimsemesi" olduğunu ifade etmiřtir¹⁰⁰. İnşaçılara göre yapının değişmesi için kolektif kimliğin oluşturulması gerekir¹⁰¹. Yapı, aktör eylemleri sonucu oluştuğu için değişime açıktır. Eylemler yapıyı dönüştürüp yeniden inşa edebilir¹⁰². Özal'ın Kürt liderlerle diyalogu sayesinde kolektif bir biz kimliği oluşturulmuş, yeni inşa edilen bu kimlik söylem ve eylemlerde görülmüştür.

Körfez Savaşı'ndan sonra PKK bölgede üçüncü güç olmuştur. 1992'de PKK ile iki partinin içinde yer aldığı Irak Kürdistan Cephesi'nin arası açılmıştır. PKK, Türkiye'den Irak'a giden araçlara ambargo koymuş, bunun sonucunda Habur'da kamyonlar birikmiş mallar çürümeye başlamıştır. PKK bu ambargoyu Kürt çevrelerden gelen baskı sonucu 18 Ağustos'ta bitirmek zorunda kalmıřtır¹⁰³. Orgeneral Eşref Bitlis IKB'ye giderek Selahattin kentinde Barzani ve Talabani ile görüşmüştür. Talabani, Bitlis'e "Biz size Özbek ve Kırgızlardan daha yakınız. Birinci Dünya Savaşı'nda bütün azınlıklar Osmanlıya ihanet ederken Kürtler etmemiştir. Kıbrıs Türk Federe Devleti ne ise bizde oyuz. PKK'dan bizde rahatsızsınız siz kuzeyden gelin bizde güneyden örgütü imha edelim" demiřtir¹⁰⁴. Görüşme sonucunda IKB'nin belirli kentlerine Türk Özel Kuvvet timlerinin yerleştirilmesine ve bölgede ortak bir PKK operasyonu düzenlenmesine karar verilmiştir. 2 Ekim 1992'de KDP ve KYB peşmergeleri Hakurk kampına

⁹⁸ Gunter, M. M. (1997). "The Foreign Policy of Kurds". *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, XX(3), 7-11.

⁹⁹ Gunter, M. M. (1993). "A de facto Kurdish State in Northern Iraq". *Third World Quarterly*, 14(2), 295.

¹⁰⁰ Dağlı, F. (1994). *Birakuji: Kürtlerin İç Savaşı*. İstanbul: Belge Yayınları, 97-100.

¹⁰¹ Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 338.

¹⁰² Dessler, D. (1989). "What is at Stake in the Agent-Structure Debate?". *International Organization*, 43(1), 459.

¹⁰³ Öznur, H. (2003). Cahşların Savaşı, Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi. Ankara: Altınküre Yayınları, 493-516.

¹⁰⁴ Öznur, H. (2003). Cahşların Savaşı, Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi. Ankara: Altınküre Yayınları, 495.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

saldırmıştır. Bu çatışmalar siyasi literatüre "Güney Savaşları" olarak girmiştir¹⁰⁵. PKK yenilgiye uğramış ve Irak Kürdistan Cephesi'nden ateşkes istemiştir¹⁰⁶.

Sürdürülebilir etkili bir dış politika için yöneticiler, iç politikada halkın desteğine ihtiyaç duyarlar. Halkın desteğini alamayan kendi toplumuyla bütünleşemeyen ve gücünü milletinden almayan yönetimler etkili bir dış politika yürütemezler¹⁰⁷. Bu bağlamda Özal, iç güven problemini çözmek için, Türkiye'nin bir Kürt meselesi¹⁰⁸, olduğunu kabul etmiş ve Türkiye'nin uluslararası ve bölgesel güçlü bir aktör hedefine ulaşmasının önündeki bu engelin çözümüne inanmıştır¹⁰⁹.

Özal, Türkiye'deki Kürt sorununu çözmek için Barzani ve Talabani aracılığıyla Türkiye'ye karşı terör ve şiddet eylemlerini gerçekleştiren PKK örgütünü silahlı eylemlerden vazgeçirerek onu müzakerelere yöneltmeyi hedeflemiştir¹¹⁰. Bu bağlamda, Özal, Türkiye'nin IKB ile ilişkilerinin daha güçlü bir zeminde ilerlemesi için Türkiye'nin Kürt sorununun çözümüne katkı sağlayacak girişimlerde bulunmuştur. Özal hükümete gönderdiği raporda, ordunun çözüm getirmede, bu sorunun çözümünün siyasi iradeyle olacağını, bu maksatla Kürtlerin varlığı, kimliği ve dilinin kabul edilerek siyasi haklar verilmesini, bunun Türk demokrasisine katkı sağlamakla beraber PKK'nın toplumsal desteğinin azalacağını belirtmiştir. Ayrıca Özal, GAP televizyonunda Kürtçe yayınların yapılmasını, Kürtçe eğitimin serbest bırakılmasını savunmuştur¹¹¹.

Kolektif kimlik, beni, biz yapmadır¹¹². Kolektif kimlik oluşumu kimliğin aynı olması değil, kolektif biz hissinin gelişmesi demektir. Kolektif kimliklerin

¹⁰⁵ Öznur, H. (2003). Cahşların Savaşı, Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi. Ankara: Altınküre Yayınları, 642-643.

¹⁰⁶ Fırat, M., Kürkçüoğlu, Ö. (2003). "Ortadoğu'yla İlişkiler". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*. Ed. B.Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 558.

¹⁰⁷ Davutoğlu, A. (2004). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları, 58.

¹⁰⁸ Birand, M. A., Yalçın, S. (2007). *The Özal, Bir Davanın Öyküsü*, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 451-481.

¹⁰⁹ Aral, B. (2003). "Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik yada Kopuş". *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet*. Der. İ. Sezal, İ. Dağı. İstanbul: Boyut Kitapları, 225-227.

¹¹⁰ Lindenstrauss, G., Aksoy, F. (2012). "Turkey and Northern Iraq: Tightening Relations in a Volatile Environment". *Strategic Assessment*, . 15(3), 49-50.

¹¹¹ Bruinessen, M. V. (2013). *Kürdistan Üzerine Yazılar*. Çev. L. Kafadar, S. Somuncuoğlu, B. Peker, H. Turansal, N. Kıracı, L. Keskiner. İstanbul: İletişim Yayınları, 77.

¹¹² Fominaya, C. F. (2010). "Collective Identity in Social Movements: Central Concepts and Debates". *Sociology Compass*, 4(6), 393-394.

temelini “biz” hissi oluşturmakta ve bu, söylemler aracılığıyla inşa edilmektedir¹¹³. Kolektif kimlik, kimlikten vazgeçiş değil kimliği güçlendirmez. Bu kimlik bir “biz” hissi vermekte ve bu bilinç sayesinde, aktif bir ötekine yardım etme eğilimi doğmaktadır. Bu bağlamda İKB'de sağlam bir Kürt varlığının, Türkiye'nin çıkarına olduğunu düşünen Özal, Irak Kürtlerine destek amaçlı politikalar uygulamıştır. Özellikle Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye, İKB'de inisiyatif sahibi olmuştur.

Ortak dine inanan toplumlar, kolektif kimlik oluşturmada daha başarılıdır¹¹⁴. Özal, Irak Kürtlerinin Türkiye'nin tarihi parçası olduğunu, aynı dine mensup ve daha önemlisi aynı mezhepten olduklarını dile getirip, ülke politikasını onlara yardım ederek ilgilerini, Türkiye'ye yönlendirmek üzerine inşa etmiştir¹¹⁵. Türkiye İKB'de etkin nüfuz sahibi olmak için Kürt liderlerle etkin bir iletişim kurmuş ve istek ve beklentilerini dinlemiştir. Özal'a göre, İKB'de bulunan Kürtler Osmanlı vatandaşıydı. Hiç bir gerçekte bağdaşmayan sınır nedeniyle dışarıda kalmış ve Türkiye vatandaşı olamamışlardır. Özal'ın bölgede Kürtlerle ilgili sunduğu öneriler, Türkiye içindeki ve bölgedeki Kürtleri harekete geçirmiştir. Birçok Kürt çevre Türkiye'deki ve Irak'taki Kürt meselesinin ancak Özal'la çözüleceğine inanmıştır. Barzani ve Talabani bu dönemde Özal'la sürekli irtibat halinde olmuřtur¹¹⁶. Özal'ın 17 Nisan 1993'te ani ölümüyle, Özal'ın uygulamaya koyduğu politikalar sona ermiřtir¹¹⁷. 1995 ve 1999 genel seçimlerinde hiçbir partinin tek başına iktidarı oluşturabilecek çoğunluğu elde edememesi, Türkiye'nin 1970'li yıllarda tecrübe ettiği kronik iç siyasi istikrarsızlık ile Özal sonrası dönemde güçlü liderlik eksikliği, Türkiye'nin iç politikada yaşadığı en önemli sorun olmuřtur¹¹⁸. Türkiye'de bu iç siyasi koşulların etkisi dış politikayada yansımıştır. Bunun istisnası, İsmail Cem'in, aktif bir dış politikanın yürütülmesinde Özal ile Davutoğlu arasında bir köprü görevi görmesidir.

¹¹³ Lebow, R. N. (2008). "Identity and International Relations". *International Relations*, 22 (4), 474.

¹¹⁴ Warner, C., Manfred, W. (2001). "Thinking about the Role of Religion in Foreign Policy: A Framework for Analysis". *Foreign Policy Analysis*, 7(1), 119-121.

¹¹⁵ Gözen, R. (2004). "Kuzey Irak Sorunu". *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*. Ed. İ. Bal. Ankara: Nobel Yayınevi, 787-788.

¹¹⁶ Yıldız, H. (2004). *Büyük Oyun, Irak-Musul-Kerkük Üçgeni*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayımcılık, 251.

¹¹⁷ Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. Çev. P. Demir. İstanbul: Mart Matbaası, 192.

¹¹⁸ Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. Çev. P. Demir. İstanbul: Mart Matbaası, 196.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

Özal'ın ölümünden sonraki dönemde, Kürt sorunuyla silahlı mücadele esası vurgulanmıştır. Askeri bürokraside, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da savaş yaşandığını ve bu sorunla askeri yöntemlerle mücadele edileceğini ilan etmiştir¹¹⁹. PKK eylemleri, Ordu tarafından, Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleşen Kürt isyanlarına benzetilmiş, bu nedenle konvansiyonel bir yaklaşım benimsenmiş ve bu yaklaşım hatası nedeniyle PKK'nın eylemlerinde önemli bir artış yaşanmıştır¹²⁰. Türkiye'nin IKB politikası bu dönemde askeri bürokrasinin etkili olduğu bir güvenlik perspektifiyle ele alınmış ve bölgede yaşanan gelişmeler önemli bir ulusal güvenlik sorunu olarak algılanmıştır. Bu nedenle ordunun özellikle bu dönemde etkisinin en çok hissedildiği dış politika konularından biri olan IKB'ye yönelik yaklaşımı, "Irak'ın toprak bütünlüğü, PKK ve IKB kaynaklı terörizm, Türkmenler ve Kerkük'ün statüsü" şeklinde sıralanmıştır. IKB'de ortaya çıkan yönetim Türkiye'deki Kürtler açısından çekim merkezi olabilecek, "kötü örnek teşkil edebilecek" bir oluşum olarak yorumlanmıştır¹²¹.

Türkiye'de dış politika yapım sürecinde etkili aktörlerden biri olan ordunun, dış politika üzerindeki etkisi, "milli güvenlik" kapsamına alınabilecek her konuyu yönlendirebilecek, gerektiğinde siyasi iktidarın önüne geçebilecek güce ulaşmıştır¹²². Anayasada hukuki olarak ülkenin dış politika yapımıyla ilgili hiç bir görevi olmayan ordu, daha alt kanunlardan (TSK İç Hizmet Kanunu vb.) dış politikaya müdahale etmeyi meşrulaştırmaya çalışmıştır¹²³. Ordunun dış politikadaki etkisinin büyük ölçüde hissedildiği bu dönemde dış politikayı ilgilendiren konularda askeri yetkililerin açıklama yapmaları alışıldık bir durum haline almıştır¹²⁴. Türkiye'de bu dönemde uygulanan dış politikalar, vizyon eksikliği, stratejik konsept yoksunluğu, Türkiye'nin güvenlik ve dış politika

¹¹⁹ Fırat, M., Kürkçüoğlu, Ö. (2003). "Ortadoğu'yla ilişkiler". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*. Ed. B.Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 558.

¹²⁰ Kışlalı, M. A. (1996). *Güneydoğu Düşük Yoğunluklu Çatışma*. Ankara: Ümit Yayıncılık, 167-169.

¹²¹ Oran, B. (2001). "1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 235-236.

¹²² Uzgel, İ. (2004). "Ordu Dış Politikanın Neresinde?". *Türkiye'de Ordu: Bir Zümre, Bir Parti*. Der. A. İnsel, A. Bayramoğlu. İstanbul: Birikim Yayınları, 313.

¹²³ Özcan, G. (2004). "Türkiye Dış Politikasında Algılamalar, Karar Alma ve Oluşum Süreci", *Türk Dış Politikasının Analizi*. Der. F. Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 843.

¹²⁴ Uzgel, İ. (1998). "Türk Dış Politikasında 'Sivilleşme' ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği". *Anakara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1), 318.

yapımının askeri kurumlara bırakıldığı ve hükümetlerin politika üretmedikleri nedeniyle eleştirilmiştir (Bağcı, 1998: 2-3).

Bu dönemde Türkiye'de PKK eylemlerinde yaşanan artış ve Avrupa Kürt diasporasının güçlenmesi gibi gelişmeler ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır¹²⁵. Türkiye'nin dış politikası güvenlik kaygıları nedeniyle "etkin ve etkileyici değil, edilgen ve tepkisel" olmuştur. Türkiye stratejik değerini uluslararası sistemdeki aktörlerin çıkarları doğrultusunda biçimlendirmiştir¹²⁶. Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ve rejiminin tehdit altında olduğu fikrine dayanan Sevr Sendromu düşüncesini tekrar gündeme getirmiştir. Siyasiler, Batılı ve komşu devletlerin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden bir işbirliği içinde, Sevr Antlaşması'nı yürürlüğe koymaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bu türden söylemler medyada her gün paylaşılmıştır¹²⁷.

Bununda etkisiyle Türkiye, dış politikasında statükonun korunması ilkesini uygulamıştır. "Üç yanı denizlerle, dört yanı düşmanlarla çevrili" söylemi bir kurgu olarak dönemin sloganı haline gelmiştir. Ortaya çıkan bu stratejik düşüncenin doğal sonucu olarak dış politikada alan daralmış ve dış politikada en belirgin araç olarak askeri güç yer almıştır. Karar alma mekanizmasında bürokratik bir yapı etkili olmuş ve toplumsal beklentilerin süreçte yer alma imkânı kalmamıştır. Türkiye'nin bu güvenikleştirme tutumu, yakın çevresel bölgesini kriz ve istikrarsızlık yapısı içeren bir alan olarak algılamasına neden olmuştur¹²⁸. Bu dönemde Türkiye ve İKB Hükümeti kurumsal kimliklerinin, birbirini "Öteki" olarak algılamalarının, ilişkiler üzerinde yıkıcı etkisi olmuştur. Taraflar diğzerinin her söylemini tehdit olarak algılamaya başlamıştır.

Türkiye'den Irak'a giden kamyonlardan elde edilen geliri KDP'nin paylaşmaması, KDP ve KYB'nin bölgede tek egemen olma isteği anlaşmazlığa sebep olmuş ve bölge iç savaşa sürüklenmiştir. Irak'a insani malzeme götüren ve dönüşlerinde Türkiye'ye ucuz mazot taşıyan kamyonlardan Kürtler, vergi adı

¹²⁵ Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. Çev. P. Demir. İstanbul: Mart Matbaası, 192.

¹²⁶ Bostanoğlu, B. (1998). "Uluslararası Politikada Kuramın Gerekliliği: Türk-Amerikan İlişkilerine Eleştirel Bir Bakış". *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*. Der. İ. D. Dağı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 74-75.

¹²⁷ Oran, B. (2001). "1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 235-236.

¹²⁸ Gözen, R. (2004). "Kuzey Irak Sorunu". *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*. Ed. İ. Bal. Ankara: Nobel Yayınevi, 775.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

altında kamyon başına 20 dolar alıyorlardı. Bu vergi geliri aslında, Kürt Federe Devleti hükümetinin neredeyse tek gelir kaynağıydı¹²⁹.

Bu anlaşmazlık Mayıs 1994'ten itibaren KDP ve KYB peşmergeleri arasında silahlı bir çatışmaya dönüşmüş, federe devlet işlemez duruma gelmiştir (Özdağ, 1999: 95). Bölgesel yönetim, Erbil merkezli Barzani yönetimi ve Süleymaniye merkezli Talabani yönetimi şeklinde ikiye ayrılmıştır¹³⁰. 1994'teki KDP-KYB arasındaki çatışma, Özal'ın Kürt gruplar ile oluşturmaya çalıştığı işbirliğine dayalı yapıyı sona erdirmiş, bölgede oluşan otorite boşluğu PKK'ya, Ekim 1992'de terk ettiği bölgeye geri dönme ve bölgede önemli bir güç olarak gelişmeleri yönlendirme olanağı sağlamıştır¹³¹. KDP ve KYB arasında başlayan bu iç savaş, Paris, Dublin, Ankara ve Washington süreci denilen görüşmelerle sonlandırılmıştır¹³². 17 Eylül 1998'de bölgede yeni bir devletin kurucu programı niteliğindeki Washington anlaşması ABD Dışişleri Bakanı, Barzani ve Talabani arasında imza altına alınmıştır¹³³. Kürt liderler, PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın 1999 yılında Türkiye'ye getirilmesi ve PKK'nın tek taraflı ateşkes ilan etmesinden sonra, Türkiye'nin Irak Kürtlerine ihtiyacı kalmadığını düşünerek farklı davrandığını belirtmiştir.

21. YÜZYILDA KÜRTLERLE İLİŞKİLER

Bu dönemde Türkiye, Kürtlerin Saddam'la anlaşıp merkeze bağlı yaşamaları için zorlamıştır. Türkiye'nin Kürtlere karşı bu tavrının bir göstergesi Haziran 2001'de uyguladığı vize şartı olmuştur. Daha önce IKB'ye, gitmek isteyen Türkiye vatandaşları pasaportla Habur sınır kapısından geçerken, o dönemde Irak'ın Ankara'daki konsolosluğundan temin edilmiş vize ile sınır kapısından geçebilmiştir. Bu vize uygulamasıyla Türkiye, IKB'nin ekonomik olarak zayıflamasını hedeflerken, sınır ticaretinden geçimini sağlayan kendi vatandaşlarını daha çok zor durumda bırakmıştır.

¹²⁹ McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. Çev. N. N. Domaniç. Ankara: Doruk Yayıncılık, 511-512.

¹³⁰ Gunter, M. M. (1996). "The KDP-PUK Conflict in Northern Iraq". *The Middle East Journal*, 50(2), 225.

¹³¹ Özcan, G. (2003) "Dört Köşeli Üçgen Olmaz: Irak Savaşı, Kürt Sorunu ve Bir Stratejik Perspektifin Kırılması". *Foreign Policy*, 25(1), 40.

¹³² Kirişçi, K., Winrow, G. M. (1997). *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*. Çev. A. Fethi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 178.

¹³³ Yılmaz, S. (2006). *21'inci Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat*. İstanbul: Alfa Yayınları, 152-153.

Irak'ta yeni bir devletin kurulabileceği bilgisi üzerine 16 Mayıs 2001'de Bülent Ecevit yayınladığı genelgede, İKB'de Kürt devletinin ilanının "casus belli" (savaş nedeni) sayılacağı belirtilmiştir¹³⁴. Türkiye, bu dönemde KDP'nin kontrolündeki Habur sınır kapısını kapatarak, ikinci kapı alternatifini gündeme getirmiştir. Türkiye yeni sınır kapısı ile Kürtleri ekonomik olarak zor durumda bırakmayı planlamıştır. Türkiye bu planı ABD'ye sunmuş, fakat olumsuz yanıt almıştır. Türkiye'nin İKB politikası 2002 yılına kadar bu açmazlar içinde gelişmiştir¹³⁵. Bu süreçte Türkiye KDP ile yakınlaşırken; İran, KYB ve PKK ile yakın ilişkiler kurmuştur¹³⁶. ABD, 11 Eylül terör saldırı sonrasında, Irak dâhil bazı ülkeleri bu saldırılardan sorumlu tutmuştur¹³⁷.

AK Parti, iktidarla birlikte, İKB'ye yönelik önceki hükümetlerce belirlenen ve kırmızı çizgiler çerçevesinde şekillendirilen bir devlet politikası devralmıştır. 2002 ve 2005 yılları arasında, 1 Mart Tezkeresinin kabul edilmemesi, Türk askerinin İKB'deki varlığından duyulan rahatsızlık, Iraklı Kürt liderlerin bağımsızlık söylemi, Kerkük'ün statüsü ve PKK'nın etkinliğinin artması gibi bölge aktörleri ile gerilime yol açan konular, Türkiye'nin İKB politikasının esasını oluşturmuştur. Bu dönemde, bölge aktörleriyle amaçlardaki farklılaşma ve çıkar çatışmalarının yol açtığı gerginlikler, İKB politikasında belirleyici olmuştur. 2003'ten sonra ise Türkiye politikalarına, Kürt devletinin kurulmasını önlemeye yönelik, Irak bütünlüğünü destekleme ilkesi eklenmiştir¹³⁸.

ABD'nin Saddam'ı devirme planlarında Türkiye'ye biçilen rol ile AK Parti'nin merkez ülke olma söylemi paradoks oluşturmuştur¹³⁹. ABD, Irak'a yapılması planlanan askeri müdahalede Türkiye'den savaş cephesinin açılması için kara birliklerini Türk topraklarında konuşlandırmayı istemiştir (Bölükbaşı, 2008: 35). Bu dönemde AK Parti hükümeti, ABD tesiri altında olan büyük finansal kuruluşların ve meşruiyet tartışmaları yüzünden batının desteğine ihtiyaç

¹³⁴ Ecevit, B. (16 Mayıs 2001) Kürt Devleti "Casus Belli", *Hürriyet Gazetesi*, 1.

¹³⁵ Gözen, R. (2003). "Turgut Özal ve Körfez Savaşı: İdealler ve Gerçekler Açmazında Dış Politika", *Kim Bu? Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, Der. İhsan Sezal ve İhsan Dağı. İstanbul: Boyut Kitapları, 315.

¹³⁶ Oran, B. (2001). "1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 203.

¹³⁷ Aydın, M., Özcan, N. A., Kaptanoğlu, N. (2007). *Riskler ve Fırsatlar Kavşagında Irak'ın Geleceği ve Türkiye*. İstanbul: TEPAV Yayınları, 14.

¹³⁸ Uzgel, İ. (2013). "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 268.

¹³⁹ Bila, F. (2007). *Ankara'da Irak Savaşları*. İstanbul: Güncel Yayıncılık, 185-186.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

duymuştur¹⁴⁰. Türkiye'nin sürecin tamamen dışında kalması müdahale sonrasında ABD'nin bölgeyi şekillendirirken, Türkiye faktörünü dikkate almaması veya karşı bir politika izlemesi riskinde bünyesinde barındırıyordu¹⁴¹. Erdoğan'ın bu konudaki tutumu ise net olmuştur. Erdoğan Türkiye'nin ABD ile işbirliği içinde hareket etmesi gerektiğini yakın günler içerisinde bölgede büyük değişimlerin olabileceğini, Türkiye'nin önünde iki yol olduğunu sürece müdahil olmayarak seyirci kalabileceğini veya bölgenin şekillenmesinde, oyun kurucu konumda olabileceğini ifade etmiştir¹⁴². 1 Mart 2003'de Silahlı Kuvvetlerin yurt dışında bulunmasında içeren, hükümete yetki veren tezkere meclis oturumunda görüşülmüş ve oylanmıştır. Oylamaya milletvekilleri, 250 hayır, 264 evet ve 19 çekimser oy kullanmış, evet oyları daha çok olmasına rağmen, anayasada öngörülen salt çoğunluğa ulaşamaması nedeniyle tezkere kabul edilmemiştir¹⁴³. Bu kararla, Irak konusu üzerinden ABD-Türkiye ilişkilerinde farklı bir boyuta girilmiştir¹⁴⁴. Bunun sonucunda, Amerika müdahale planlarında değişiklik yapmak zorunda kalmıştır. Türkiye'ye getirilen askeri gücünü başka cephelere kaydırmaya başlamıştır (Balcı ve Yeşiltaş, 2006: 35-37). Bu durum Türk ve ABD Hükümetleri arasında uzun yıllar gerginliğe sebep olmuştur. TBMM'nin tezkereyi reddetmesiyle, ABD'nin Kürtlere ihtiyacı artmış ve savaş planları değişmiştir. Bu değişiklik sonucunda Kürtler, savaş sırasında ABD'yle tam bir işbirliği yaparak Irak ordusuna karşı savaşmış ve ABD'nin müttefiki olmuştur¹⁴⁵. 20 Mart 2003'te koalisyona bağlı güçler "Irak'a Özgürlük Operasyonu" adı ile bilinen işgal operasyonunu başlatmış ve askeri birlikler 9 Nisan'da Bağdat'a girmiş¹⁴⁶, 15 Nisan'da Irak tamamen koalisyon güçlerinin kontrolüne geçmiştir¹⁴⁷. Irak'ı yönetmek üzere Geçici bir Koalisyon kurulmuş ve ilk icraat olarak, Irak'ı 35 yıldır idare eden Baas Partisi'nin tüm yapılanmasını ortadan kaldırmıştır.

¹⁴⁰ İnat, K., Duran, B. (2005). "AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama". *Demokrasi Platformu*, 1(4), 1-3.

¹⁴¹ Pehlivanoğlu, A. Ö. (2004). *Ortadoğu ve Türkiye*. İstanbul: Kastaş Yayınevi, 337-339.

¹⁴² Erdoğan, R. T. (18 Şubat 2003). "AK Parti Grup Konuşması", <http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/18.02.2003%20grup%20kon.doc>. Erişim Tarihi: 09 Eylül 2019, 1.

¹⁴³ Bila, F. (2007). *Ankara'da Irak Savaşları*. İstanbul: Güncel Yayıncılık, 218-224.

¹⁴⁴ Arı, T. (2004). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 637.

¹⁴⁵ Demirel, E. (2004). *Ölüm Arabaları*. İstanbul: IQ Yayıncılık, 135-136.

¹⁴⁶ Lowry, R. S., Gerrard, H. (2006). *US Marine in Iraq: Operation Iraqi Freedom 2003*. Florida: Osprey publishing, 8.

¹⁴⁷ Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Çev: M. Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı, 596.

Sünni Araşların kamuda görevlerine son verilmiş ve Baas Partisi'nin askeri kanadı lağvedilmiştir¹⁴⁸.

Tezkerenin reddinden sonra, ABD askerlerinin Nisan 2003'te Türk Özel Kuvvetleri'nin 5 personelini, Kerkük'te Türkmenlere silah taşıdıkları gerekçesi ile kötü bir muamele ile gözaltına almaları, Türk-Amerikan ilişkileri için olumsuz bir gelişme olmuştur. Bu ilk çuval olayıdır. Fakat pek duyulmamıştır. İkinci çuval olayı 4 Temmuz 2003'de gerçekleşmiştir. Süleymaniye'de ABD askerleri ve Peşmerge, üst düzey yöneticilere suikast planlandığı iddiası ile Türkiye Özel Kuvvetler Komutanlığı'na bağlı irtibat bürosuna baskın düzenleyip, 11 Türk askeri ile 6 çalışanı gözaltına almış başlarına çuval geçirilerek, Türkiye adeta ABD yönetimi tarafından cezalandırılmıştır. Bu olay ile Türkiye, ABD ve İKBY ilişkileri gerginleşmiştir¹⁴⁹. ABD ile ilişkileri düzeltebilmek için gayret sarf eden AK Parti Hükümeti, 20 Mart'ta İncirlik hava üssünün kullanıma açılması dâhil birçok isteğe evet diyen tezkerayı kabul etmiştir¹⁵⁰. Erdoğan, 7 Ekimde koalisyon gücüne askeri desteği öngören tezkerenin meclisten geçmesini sağlamıştır¹⁵¹. Fakat ABD, Kürtlerin karşı çıkması nedeniyle bu teklifi redetmiştir¹⁵².

İşgal sonrasında bölgede kurulan düzende oyun kurucu olarak yer almak bir tarafa, ABD tarafından biçilen role aykırı davranmanın olumsuz maliyetini üslenmek zorunda kalan Türkiye tezkere geçmediği için suçlanmıştır¹⁵³. Türkiye, ABD'nin hegemon tek süper güç oluşunu bir daha görmüştür¹⁵⁴. Türkiye'nin bölgesel bir güç olmasının, ABD hegemon gücünün müsaadesine bağlı olduğunu görmüştür. İnşa edilen bu yapı Türk politika yapımcılarının geleceğe yönelik büyük planlar yapmaktansa küresel hegemon güçlerin planları çerçevesinde

¹⁴⁸ Galbraith, P. (2007). *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*. Çev. M. M. İnceayan. İstanbul: Doğan Kitap, 119.

¹⁴⁹ Oran, B. (2013). "2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 147.

¹⁵⁰ Taştekin, M. (2006). "Türk Dış Politikasında 2003 Irak Savaşı". *II. Körfez Savaşı*. Der. M. Şahin, M. Taştekin. Ankara: Platin Yayınları, 274.

¹⁵¹ Oran, B. (2013). "2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 145.

¹⁵² Pehlivanoglu, A. Ö. (2004). *Ortadoğu ve Türkiye*. İstanbul: Kastaş Yayınevi, 367.

¹⁵³ Balcı, A. (2015). *Türkiye Dış Politikası. İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 265.

¹⁵⁴ Davutoğlu, A. (2002). *Küresel Bunalım*. İstanbul: Küre Yayınları, 396.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

genelde kısa, nadiren orta dönemi kapsayan politikalar üretmeye yönlendirmiştir¹⁵⁵.

Celal Talabani'nin 20 Kasım'da Ankara'ya gerçekleştirdiği ve Erdoğan'la bir araya geldiği, ziyaret ziyaret sırasında Talabani, Türkiye ile güvenlik planlarından ziyade, ekonomik ilişkiler kurmak istediklerini belirtmiştir. Talabani, ayrıca; "Komşumuzsunuz, koruyucumuzsunuz. Kardeşimizsiniz, yardımcımızsınız. Türkiye ile ilişkilerimizi geliştirmeye geldik. Türkiye'ye çok ümit bağladık. Bütün yatırımların güvenliğini garanti ediyoruz. Terörün her türüne karşıyız. Sizin düşmanınız, bizimde düşmanımızdır" demiştir¹⁵⁶.

Irak Geçici Anayasasında, Kürdistan Bölgesel Yönetimi tanınarak taraflar arasında hukuksal olarak meşrulaşmıştır. Ayrıca peşmerge güçlerinin IKBY'nin güvenlik kuvvetleri olduğuna, Kürtçenin IKB'nin resmi dili olduğuna ve merkezi bütçeden IKBY'ye yüzde 17 oranında maddi gelir aktarılmasına yer verilmiştir¹⁵⁷. Anayasanın Kürtlerle ilgili maddeleri 15 Ekim 2005'te kabul edilen Anayasada da aynı şekilde yer almış IKBY Irak'ın federe bir birimi haline gelmiştir¹⁵⁸.

Türkiye 2005'e kadar Irak'ta bulunan Türkmenlerin haklarını savunan politikalar üreterek bölgeye müdahil olmaya çalışması nedeniyle Kürtlerle birçok sorun yaşamıştır¹⁵⁹. Türkmenlerin, 2005 seçiminde % 1'in altında oy alarak yönetimde söz sahibi olamaması Türkiye'nin yıllarca ürettiği politikaların bölge gerçekleriyle ne kadar bağdaştığını da gün yüzüne çıkarmıştır¹⁶⁰. IKBY Başkanı olan Mesud Barzani, 25 Ekim 2005'te ABD Başkanı tarafından "Kürdistan Bölgesi Başkanı" olarak ayrılanmıştır. Türkiye'nin umudu, Irak merkezi yönetiminin tekrar güçlenmesi iken 2005'te federe bir yapıyla sınır komşusu olduğunu kabullenmek zorunda kalmıştır.

¹⁵⁵ Davutoğlu, A. (2004). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları, 75.

¹⁵⁶ Talabani, C. (20 Kasım 2003). "Talabani'den övgüler", <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=96173>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019, 1.

¹⁵⁷ Gunter, M. M. (2008b). *The Kurds Ascending: The Evolving Solution Kurdish Problem Iraq And Turkey*. New York: Palgrave Macmillan, 19.

¹⁵⁸ Gunter, M. M. (2008a). "Permanent and New Realities Facing the Kurdistan Regional Government: Options and Prospects". *Journal of Muslim Minority Affairs*, 28(2), 238.

¹⁵⁹ Laçiner, S. (2003). "Sosyo-Ekonomik Dış Politika: Türkiye-İrak ilişkileri Örneği". *Irak Krizi (2002-2003)*. Der. Ü. Özdağ, S. Laçiner, S. Erkmen, Ankara: ASAM Yayınları, 243-244.

¹⁶⁰ Barkey, H. (2010). "Turkey's New Engagement in Iraq: Embracing Iraqi Kurdistan". United States Institute of Peace, Special Report, 237(1), 5-6.

27 Nisan 2007'de Genelkurmay Başkanlığı'nın Cumhurbaşkanlığı seçimi dolayısı ile yayınladığı e-muhtıra, Anayasa Mahkemesi'nin Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile ilgili 367 kararı, AK Parti'ye yönelik kapatma davası ve Parti'nin laiklik karşıtı eylemlerin odağı olduğunu tescil eden mahkeme kararı¹⁶¹, ordu ve hükümet arasında AK Parti'nin siyasi meşruiyeti üzerinden şekillenen bir kutuplaşmaya sebep olmuştur.

Başbakan Erdoğan, IKBY Başkanı Mesud Barzani ile ilgili olarak, Muhatabının kabile reisi değil, Irak'ın Merkezi Hükümeti olduğunu ifade etmiştir¹⁶². Bu demeç üzerine Celal Talabani, Türkiye'ye PKK yöneticilerinin teslimi konusunda, bırakın bir Kürdü, bir kedi bile teslim etmeyiz şeklinde yanıt vermiştir¹⁶³. Barzani, Türkiye'nin asıl niyetinin PKK değil, kendisini ve IKB'deki Kürt oluşumunu sona erdirmek olduğunu açıklamıştır. Barzani'nin böyle bir algılamayı edinmesi temelsiz, sadece onun hezeyanlarıyla açıklanacak bir şey değildir. Türkiye, Mesud Barzani'yi halkoylamasıyla kabul edilmiş anayasal pozisyonuyla tanımamış, onu muhatap almadığını ve almayacağını defalarca ilan etmiştir¹⁶⁴. Türkiye'nin bu şekilde anlık demeçler üzerinden şekillenen politika değişikliği, muhalif çevrelerde AK Parti'nin belirli bir IKBY politikası olmadığı yönündeki eleştirileri arttırmıştır¹⁶⁵. Talabani'nin Irak Devlet Başkanı olarak Türkiye'ye davet edilmemesi, Cumhurbaşkanı Sezer tarafından muhatap kabul edilmemesi Çankaya'ya ayak basamayacağının diploması dışı bir dille ifade edilmeside gerginlikleri arttırmıştır¹⁶⁶.

2007 yılı Türkiye'nin IKBY politikalarına yönelik karar alma süreçleri açısından bir dönüm noktasıdır. Ordunun dış politikadan tasfiye edilmeye başlanması, siyasi arenada hareket alanı daraltan baskılardan sıyrılması, Türkiye'de siyasal iktidarda yaşanan dönüşümler (AK Parti'nin 22 Temmuz 2007 seçim zaferi ve Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı olması) ve MGK'nın yapısının değişmesi, dış

¹⁶¹ Demirel, T. (2010). "2000'li Yıllarda Asker ve Siyaset". *SETA Analiz*, 18(1), 13.

¹⁶² Erdoğan, R. T. (7 Haziran 2007) "Türkiye'nin Muhatabı Kabile Reisi Değildir", <http://yenisafak.com.tr/politika/?t=07.06.2007&i=49338>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019, 1.

¹⁶³ Talabani, C. (21 Temmuz 2007). "Talabani: Kedi bile teslim etmeyiz", <http://yenisafak.com.tr/dünya/default.aspx?t=21.10.2007&i=76263>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019, 1.

¹⁶⁴ Çandar, C. (2007). "Tarihçiler, Türkiye ve Kuzey Irak'ı yarın nasıl yazacaklar?", http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=81556. Erişim Tarihi: 13 Eylül 2019, 1.

¹⁶⁵ Ülsever, C. (12 Haziran 2007). "Kuzey Irak ve AKP'nin hal-i pür melali", *Hürriyet Gazetesi*, 1.

¹⁶⁶ Çandar, C. (2007). "Tarihçiler, Türkiye ve Kuzey Irak'ı yarın nasıl yazacaklar?", http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=81556. Erişim Tarihi: 13 Eylül 2019, 1.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

politikada sivil unsurların, özellikle iş çevrelerinin artan ağırlığı ile birlikte bu durum değişmeye başlamıştır¹⁶⁷.

Bölgedeki varlığı Türkiye, ABD, Irak Merkezi Yönetimi ve IKBY arasında pazarlık konusuna dönüşen PKK, bu denklemin çözümünün bir dışlanma ile sonuçlanmasını engellemek için güç gösterisinde bulunma gereksinimi hissetmiştir. Türkiye-IBKY arasında gerginleşen ilişkiler, PKK tarafından 21 Ekim 2007'de Dağlıca'da bulunan askeri birliğe yapılan terör saldırısı olayından sonra, Türkiye ile IKBY'yi savaşın eşiğine getirmiştir¹⁶⁸. Dağlıca saldırısı sonrası, Mesud Barzani terörü desteklemekle suçlanmış, PKK'yı doğrudan veya dolaylı şekilde destekleyen gruplara ve IKBY'ye yönelik ekonomik yaptırım kararı alınmıştır. Türkiye bu çerçevede elektrik akışını durdurmayı ve Türk firmalarının çalışmalarına son vermeyi planlamıştır¹⁶⁹.

Başbakan Erdoğan, 5 Kasım 2007'de ABD Başkanı Bush ile görüşmesinden sonra PKK'ya karşı alınacak tedbirler konusunda uzlaşa sağlandığını belirtmiştir¹⁷⁰. Ayrıca ABD ile Türkiye arasında Büyük Ortadoğu Projesi'nin genel gidişatı ve geleceği hususlarında anlaşmaya varılmıştır¹⁷¹. 5 Kasım mutabakatından sonra Türkiye geleneksel güvenlik odaklı "kırmızı çizgi" politikasını terk etmiştir¹⁷². Bu görüşmede açıklanmasada ABD'nin Türkiye ve IKBY'ye ortak hareket etme çağrısında bulunduğu değerlendirilmektedir. Bu görüşmeden sonra yapılan açıklamalar ve karşılıklı söylemler bu yargıyı doğrular niteliktedir.

Bu dönemde, IKB hususunda tüm sorumluluk Özel Kuvvetler Komutanlığı'ndan alınarak Dışişleri Bakanlığı'nın yetkisine bırakılmıştır¹⁷³. Özal'ın ölümünden sonra Özel Kuvvetler kanalıyla toplanan bilgilerin hükümet ve sivil bürokrasiye

¹⁶⁷ Romano, D. (2008). "İraçli Kürdistan and Turkey: Temporary Marriage?". *Middle East Policy*, 22(1), 89-90.

¹⁶⁸ Sardan, T., Sık, B. (22 Ekim 2007). "PKK'dan Dağlıca Baskını: 12 Şehit", <http://www.milliyet.com.tr/2007/10/22/guncel/agun.html>. Erişim Tarihi: 14 Eylül 2019, 1.

¹⁶⁹ Efegil, E. (2009). Türkiye'nin Yeni Terörle Mücadele Anlayışı ve Türk Karar Vericilerinin Kürt Sorununa Yaklaşımları. *Ortadoğu Yılığ 2008*. Der. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran. İstanbul: Küre Yayınları, 458.

¹⁷⁰ Zeyrek, D. (6 Kasım 2007). "Operasyona Yeşil Işık", *Radikal Gazetesi*, 1.

¹⁷¹ Yeşilyurt, N., Akdevelioğlu, A. (2013). "AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası". *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*. Der. İ. Uzel ve B. Duru. Ankara: Phoenix Yayınevi, 398.

¹⁷² Aras, B. (2009). "Turkey's Rise in the Greater Middle East: peace-building in the periphery". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 11(1), 38.

¹⁷³ Uzel, İ. (2013). "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 290.

ulaşmadığı yakınmalarıda bu uygulamanın doğruluğunu teyit eder nitelikte olmuştur.

IKBY yaptığı açıklamada elde ettikleri kazanımları PKK nedeniyle kaybetmek istemediğini, ifade etmiştir. şubat 2008'de Bağdat'a giden heyet (Başdanışman Ahmet Davutoğlu, Irak zel Temsilcisi Murat zelik ve MİT Müsteşar Yardımcısı Hakan Fidan), Celal Talabani'ye, Abdullah Gül'n davet mektubunu gtrmştir. Bu davet, Türkiye'nin IKBY ile ilişkilerini PKK ile mücadele ipoteği altına sokan siyasi ve psikolojik eşiğin açılması bağlamında, önemli bir dönemeç olmuřtur¹⁷⁴.

Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani 7-8 Mart 2008 tarihlerinde Türkiye'ye gelmiştir. Talabani yaptığı açıklamada Türkiye ile başta ticaret ve enerji olmak üzere bütün alanlarda ilişki kurmayı istediklerini, Halklar arasında tarihi bir bağın bulunduğunu, bu bağların yüzyıllara dayanan dini ve tarihi olduğunu belirtmiştir. IKBY'nin bölgede yuvalanan PKK unsurlarına baskı yaparak ya silahlarını bırakmalarını yada bölgeyi terk etmelerini iletteğini, PKK'ya bölgede büyük bir sorun yarattıkları, özelliklede komşu ülke olarak gördüğümüz Türkiye'ye karşı silahlı eylem yapmalarının asla kabul edilmediğinin söylendiğini, belirtmiřtir¹⁷⁵.

Türkiye'nin IKBY ile olan ilişkileri, 2008'den sonra ekonomi temelinde şekillenmiş; gelişen siyasal ilişkiler, ekonomi ilişkilerine yansımış enerji alanı ilişkilerin ana bileşeni durumuna gelmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin bölgesel güç olma hedefi, IKBY'ye merkezi bir konum kazandırmıştır. İlişkilerde değişimin dinamiği ekonomik ilişkiler olmuştur. Güçlü bir işbirliği oluşturabilmenin n koşulu olan, taraflar arasında ortak çıkarların bulunmasıda buna ivme kazandırmıřtır¹⁷⁶.

Türk yetkililer IKBY lideri Barzani ile çok sayıda resmi görüşme gerçekleştirmiştir. Karşılıklı ekonomik ilişkilerin gelişiminin siyasi sorunlarında

¹⁷⁴ Balcı, A. (2015). *Türkiye Dış Politikası. İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 120.

¹⁷⁵ Cumhurbaşkanlığı. (2008). "Cumhurbaşkanlığı, "Irak Cumhurbaşkanı ile Yapılan Görüşmelerin Ardından Düzenlenen Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama", <http://www.tccb.gov.tr/basin/basin/basinDetay.aspx?id=4275>. Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2019, 1.

¹⁷⁶ zcan, G. (2009). "Facing Its Waterloo in Diplomacy: Turkey's Military in The Foreign Policy-Making Process". *New Perspectives on Turkey*, 40(1), 96-101.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

çözülmesini kolaylaştırdığını dikkate alınrsa, Türkiye'nin IKBY ile olan ilişkilerinin gelişmesi, hem dışarıdaki hem içerdeki sorunların çözümüne önemli katkı sağlamıştır¹⁷⁷. 2009 yılında Türkiye, iç politikasında Kürt sorununun çözümüne yönelik Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi sürecini başlatmıştır¹⁷⁸. Türkiye'de Kürtlerin bir çok alanda sisteme entegre edilmesini amaçlayan sürecinin başlatılması IKBY ilişkilerinde yakınlaşmayı artırmıştır¹⁷⁹. Çözüm süreciyle IKBY ile ilişkilerin derinleşmesinin bir göstergesi, Haziran 2009'da IKB'den çıkarılan petrolün, Kerkük-Ceyhan ham petrol boru hattı üzerinden uluslararası pazarlara ihraç edilmesi olmuştur. 2008 yılında Habur sınır kapısından bir ayda 800 tır geçiş yaparken, 2009'da 3000 sayısına ulaşması Ekonomi ilişkilerinde artışı göstermiştir.

Kolektif kimlikte tarihsellik ön plandadır. Aktörler kendilerini ortak geçmişte tanınan ve Kolektif kimlik bu geçmiş üzerine inşa edilir¹⁸⁰. Bu bağlamda, Türkiye, inşacılığın önemseydiği ortak kader vurgusunu IKBY ile oluşturmaya başlamıştır. Yeni sloganın ortak tarih, gelecek ve kader olduğu belirtilmiştir. 2009 yılında, Türkiye ile Iraklı Kürtler arasındaki ilişkiler açısından en önemli gelişme Dışişleri Bakanı ve Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı'nun bir heyetle Irak'a gitmeleri olmuştur¹⁸¹. Davutoğlu, bu ziyaretinde, bölgede yaşayan tüm halklarla bölgenin tekrar inşa edilmesi gerektiğini ifade etmiştir¹⁸². Ekim 2009 tarihinde Davutoğlu, Türlerle Kürtler arasında işbirliğinin geliştiğini, bu işbirliği sayesinde aradaki sınırın, güvenlik, istikrar ve refah sınırı haline geleceğini belirtmiştir. Davutoğlu, şeref defterine "Bir kez daha teyit ederim ki tarihimiz gibi geleceğimizde ortak"

¹⁷⁷ Dalar, M. (2015). "Türkiye-İrak Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri: Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Bağlamında Petrol İlişkisine Dayalı Bir Analiz". *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(1), 49.

¹⁷⁸ Efegil, E. (2009). Türkiye'nin Yeni Terörle Mücadele Anlayışı ve Türk Karar Vericilerinin Kürt Sorununa Yaklaşımları. *Ortadoğu Yıllığı 2008*. Der. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran. İstanbul: Küre Yayınları, 455-456.

¹⁷⁹ Oktav, Ö. Z. (2010). "Çok Boyutlu Türk Dış Politikasına Bir Örnek: Türkiye-İrak-Bölgesel Kürt Yönetimi Arasında Gelişen İlişkiler ve Nedenleri". *Ortadoğu Etütleri*, 1(2), 58.

¹⁸⁰ Bilgin, N. (1999). *Kollektif Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 64-65.

¹⁸¹ Erkmen, S. (2015). "İç Etkenler Açısından Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü". *Dergi Park*, 72(1), 178.

¹⁸² Müderrisoğlu, O. (31 Ekim 2009). "Barzani Demokratik Açılıma Destek Verdi", http://www.sabah.com.tr/gundem/2009/10/31/barzani_demokratik_acilima_destek_verdi. Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2019, 1.

sözlerini yazmıřtır¹⁸³. Davutoğlu, IKBY ile aynı vizyonu paylaştıklarını ve bu çerçevede oluşturulacak ortak güvenlik anlayışı, siyasi diyalog, ekonomik işbirliği ile etnik ve dini grupların bir arada yaşamasının mümkün olacağını ifade etmiřtir¹⁸⁴. Ayrıca, yüzyıllarca savaşan Fransa ve Almanya'nın AB çatısı altında birleştiğini, bölgedede benzer bir birliğin sağlanabileceğini, AB'ndeki gibi Türkiye'de bölgedeki sınırları anlamsızlaştırabileceğini belirtmiřtir¹⁸⁵.

İran'ın Maliki üzerinden Irak merkezi yönetimini etkisi altına alması üzerine, Türkiye 2010 Irak seçimlerinde, muhalif El-İrakiye koalisyonunu desteklemiştir. Seçim sonucunda Nuri El-Maliki'nin başbakan olması Türkiye ile Irak ilişkilerini gerginleştirmiştir. İKB'nin Batı-doğu-güney tarafında şii bloğun oluşması IKBY ile Türkiye arasında mezhep temelinde bir ittifakı ortaya çıkmıřtır¹⁸⁶. Türkiye İran'ın bölgedeki nüfuzunu engellemek için, Sünni Arap ve Kürt ittifakının oluşmasını sağlamaya çalışmıştır. Bağdat yönetimi ile olan gerginlik ise Türkiye ile IKBY'yi birbirine yakınlılařtırmıřtır¹⁸⁷.

Davutoğlu'nun davetiyle Ankara'ya gelen¹⁸⁸, Barzani, "Türkiye ile kuvvetli ilişkilerin kurulabileceği bir geleceğin olduğunu, hedeflerinin iki kardeş halk olarak barış ortamında birlikte yaşamak olduğunu" ifade etmiřtir¹⁸⁹. Haziran 2010'da IKBY yetkilileri Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) heyeti ile bir araya gelmiş, Türk yatırımcılar İKB'ye davet edilmiş, İKB yasalarının, Türk yatırımcılara sağladığı kolaylıklar anlatılmıştır. TÜSİAD Başkanı Ümit Boyner

¹⁸³ Dünya Bülteni. (30 Ekim 2009). "Davutoğlu, Barzani ile görüşüyor", <https://www.dunyabulteni.net/arsiv/davutoglu-barzani-ile-gorusuyor-h94107.html>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019, 1.

¹⁸⁴ Selvi, S. (31 Ekim 2009). "Basra İstanbul Ekseni Oluşuyor", *Radikal Gazetesi*, 1.

¹⁸⁵ Bila, F. (1 Kasım 2009). "Barzani'den Söz", *Milliyet Gazetesi*, 1.

¹⁸⁶ Güneş, H. (2012). "Eksen ve Mezhep Tartışmaları Arasında Türk Dış Politikasında Yeni Eğilimler". *İktisat Dergisi*, 520(1), 11-12.

¹⁸⁷ Balcı, A. (2014). "Enerji'sine Kavuşan Komşuluk Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri". *SETA Analiz*, 97(1), 15.

¹⁸⁸ Dışışleri Bakanlığı. (2010). "IKBY Başkanı Mesud Barzani'nin Ülkemizi Ziyareti Hakkında", http://www.mfa.gov.tr/no_-117_-2-haziran-2010_-ikby-Başkani-mesud-barzani_nin-ulkemiziziyareti-hk. Erişim Tarihi: 05 Mart 2018, 1.

¹⁸⁹ Barzani, M. (2010). "Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesud Barzani'nin 4 Haziran 2010'da ORSAM'da Yaptığı Konuşma", http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Etkinlikler/Dosyalar/201065_barzani.orsamda.pdf. Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2019, 1-2.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

IKB'nin "ciddi potansiyeller içeren bir pazar" olduğunu ve ilişkilerin geliştirilmesi yönünde karar aldıklarını açıklamıştır¹⁹⁰.

ABD'nin 2011'de Irak'ta bulunan askeri gücünü çekeceğinin kesinleşmesiyle IKBY'nin Türkiye ile yakınlaşması yaşamsal bir ittifaka dönüşmüştür¹⁹¹. Irak içerisinde siyasi güç mücadeleleri başlamış, Maliki merkezi yönetimi güçlendirmeye çalışmıştır. Barzani bu merkezileşme arayışını diktatörce bir tavır ve eskiye dönüş fikri olarak değerlendirmiştir. Barzani, diktatörce yaklaşımlar devam ederse, IKB'nin tek başına yoluna devam edeceği tehdidinde bulunmuştur¹⁹². Türk şirketlerinin Federal Yönetime rağmen IKBY ile anlaşma imzalaması, IKBY bölgede çıkarılan petrolün Türkiye üzerinden Batı piyasalarına ulaştırılması için 20 Mayıs 2012'de ek boru hattının inşası konusunda, Maliki liderliğindeki merkezi hükümetin itirazlarına rağmen anlaşmışlardır¹⁹³.

2012 yılında, IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani, Türkiye ve IKBY'nin birbirini tamamlayan üstünlükleri olduğunu, IKB'nin denize en yakın Türkiye üzerinde ulaşabileceğini, birçok alanda Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyduklarını içeren ifadeler kullanarak Türkiye ile enerji ilişkilerinde karşılıklı bir işbirliğinin bulunduğunu vurgulamıştır¹⁹⁴. Türkiye'nin enerji yetersizliği ile IKBY'nin coğrafi sınırlılığı bu yakınlaşmayı karşılıklı bir işbirliğine dönüştürmüştür.

Davutoğlu, Türkiye'nin IKBY ile ilişkilerinin gelişmesi, Kürtlerle sosyal ve kültürel bağların korunması ve ekonomik işbirliğinin artırılmasının, PKK'ya karşı yürütülen mücadele açısından önem taşıdığını, ifade etmiştir. 16 Ekim 2013'te Başbakan Erdoğan, Diyarbakır'a, IKBY Başkanı Mesud Barzani'yi ve Kürt sanatçı Şivan Perver'i davet etmiş ve tarihi konuşmasını yapmıştır¹⁹⁵.

¹⁹⁰ Özdebak, M. (6 Haziran 2010). "Gel, Yap Paranı Alıp Git", *Milliyet Gazetesi*, 1.

¹⁹¹ Oktav, Ö. Z. (2010). "Çok Boyutlu Türk Dış Politikasına Bir Örnek: Türkiye-İrak-Bölgesel Kürt Yönetimi Arasında Gelişen İlişkiler ve Nedenleri". *Orta Doğu Etütleri*, 1(2), 58-63.

¹⁹² Özpek, B. B. (2012). "Democracy or Partition: Future Scenarios for the Kurds of Iraq". *Insight Turkey*, 14(3), 128-135.

¹⁹³ İşeri, E. (2014). "Türk Dış Politikasında, Barış Boru Hattı Vizyonu". *Orta Doğu Analiz Dergisi*, 6(61), 10-13.

¹⁹⁴ Çandar, C. (2012). "İşin İçine Kürdistan Petrolü Girse", http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz_candar/ isin_icine_kurdistan_petrolu_girse-1089153. Erişim Tarihi: 22 Nisan 2018, 1.

¹⁹⁵ AK Parti. (2013). "37 Yıllık Özleme Son Veriyoruz", <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/37-yillik-ozleme-son-veriyoruz/55518#1>. Erişim Tarihi: 06 Eylül 2019.

İŞİD, 2003'ten sonra üçe bölünmüş gibi görünen Irak'taki yapının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İŞİD tüm terör örgütlerinin yaptığı gibi istikrarsız yönetim boşluklarından beslenmiş, devletlerin zayıflığı üzerinden gelişmiştir¹⁹⁶. İŞİD asimetrik savaş taktiğini kullanmıştır. Kısaca bir sonraki adımda neyi planladıkları hakkında asla doğru öngörülerde bulunulamamıştır¹⁹⁷.

İŞİD Irak'ta 2003'ten sonra yaşanan ayrışmalar sayesinde büyümüştür. Bu duruma ABD ve Şii merkezi yönetimin yaptığı hapisane işkenceleri, sadece Şii olanların kamuda görevlendirilmesi, Irak Ordusundan tüm Sünnilerin atılması, Sünnilere siyasi ve ekonomik hayat hakkı tanımama gibi hususlar neden olmuştur. İŞİD tüm bu sürece tepki gösteren insanların desteğiyle büyümüştür. Sadece bundan dolayı ortaya çıkmamıştır, ama büyük oranda bundan beslenmiştir. Baas yönetimi devrilmiş ama bu yönetim içindeki insanlar Irak'ı terk etmemiştir. İŞİD bu yönüyle altında bir toplumsal yapı olan bir koalisyonudur¹⁹⁸.

2012 yılından itibaren, Maliki hükümeti tarafından Sünniler üzerindeki baskı artırılmış, 2013 yılında başlayan ve 2014 yılında büyük bir direnişe dönüşen Anbar hadiseleri, Irak ordusunun güç kullanılarak bastırmaya çalışmasıyla, protestolar yerini şiddetli çatışmalara bırakmıştır. Bu durumdan istifade eden İŞİD birçok kenti kontrolü altına almıştır. Sünni aşiretlerin çoğunluğu İŞİD'in yanında yer almıştır. Sünnilerin protestolarıyla başlattığı eylemlerin silahlı çatışmalara dönüşmesi, Musul'u almak için saldıran İŞİD örgütünün yanında yer almaları kısa sürede Irak'ın iki milyon nüfuslu Bağdat'tan sonraki en büyük kenti olan Musul'un örgütün eline geçmesine neden olmuştur (Gürler ve Özdemir, 2014: 7). Musul barajı yönünde ilerleyen İŞİD'in, baraj çevresinde direnişle karşılaşacağı düşünülürken, Peşmerge güçleri Irak ordusunun hezimetine benzer bir durumla karşı karşıya kalmıştır. İŞİD'in, Musul barajını ve Yezidilerin yaşadığı Sincar bölgesini ele geçirip, katliamlara başlaması üzerine, ABD hava kuvvetleri müdahale etmiştir. İŞİD'in Musul barajını silah gibi kullanabileceği tartışmaları endişeye sebep olmuştur. En kötü senaryoda, İŞİD'in baraj setini bombalayarak Bağdat'ı su ile imha edebileceği idi (Kılıç, 2014: 66-67).

¹⁹⁶ Gray, J. (2004). *El Kaide Modern Olmanın Anlamı*. Çev. Z. Savan. İstanbul: Everest Yayınları, 65-66.

¹⁹⁷ Heywood, A. (2013). *Küresel Siyaset*. Çev. N. Uslu, H. Özdemir. Ankara: Adres Yayınları, 301.

¹⁹⁸ Emre, A. (2014). *Yeni Selefilik ve İŞİD*. İstanbul: Dübam Yayınları, 13.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

Bölgede durmadan değişen bir dinamik yapı oluşmuştur. Anlık ittifakların kurulduğu bir dönem yaşanmıştır. Örneğin uzun yıllar İran ve ABD'nin IŞİD gibi bir örgütle mücadele etmesi ihtimali düşünülmezken, IŞİD'e karşı Amerika'yla İran'ın ittifakı bölgenin stabil olmadığını, ittifak ve kamplaşmaların çok hızlı değiştiğini göstermiştir¹⁹⁹.

Türkiye IŞİD terör örgütünü yok etmek için alınacak tedbirler konusunda batılı ülkelerden ayrı düşüncelere sahipti. Yalnız askeri güce dayanan tedbirlerle IŞİD'in yok edilemeyeceğini tarihi tecrübelerle bilen Türkiye, Suriye ve Irak'ta IŞİD'in toplumsal tabanı olan Sünnilerle anlaşarak ve iki ülkenin yönetiminde tüm halkı temsil edecek ve kucaklayacak iktidarların bulunmasıyla terör örgütünün etkisiz kılınabileceğini savunmuştur. Türkiye'nin temel endişesi, İKBY ve Suriye'nin kuzeyinde bulunan Kürtler arasında bir ittifakın oluşmasıydı²⁰⁰. Böyle bir birleşim sonucunda denize ulaşan bir yapı, Türkiye'nin enerji merkez bölgesi olmak hedefine tehdit olarak algılanmıştır. Kuzey Suriye-Erbil-Rakka koridorunun, gelecekte Türkiye-İKBY arasında sorunlarından biri olabileceği değerlendirilmektedir. Tarafların Suriye'deki yapıları karşı politikalarında farklılaşma, Türkiye-İKBY ilişkilerinin ve işbirliğinin geleceğini belirleyecektir. IŞİD terörü, Türkiye ve İKBY'nin ilişkilerinde güvenlik alanındada karşılıklı bağımlılığı ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin sınır güvenliğinde Kürtler ile yapılan ortak girişimlerin başarılı sonuçlar verdiği görülmüştür²⁰¹.

Irak'ta önceki dönemlerde, Kürtlerin talepleri konuşulmaya başlandığında bölge devletlerinin tamamı Irak bütünlüğünü savunan demeçler vererek Kürtlerin bu isteklerinin baskı altında tutulması amaçlanmıştır. Kürtler yaklaşık yüzyıldan beri kendi kendini idare etmek ve bağımsız olmak amacıyla hareket etmiştir. Tarihi ve siyasi gelişimine bakıldığında İKB'de özerklik, federalizm ve bağımsızlık çizgisinde bir sürecin yürütüldüğü görülecektir. İKBY ve Kürtler, ülkede federalizm yönetiminin başarılı olmadığını Kürtlerin lehine olan Anayasa'nın maddelerin uygulanmadığını ve Anayasa'da referandumu engelleyen bir maddenin olmadığını savunmuşlardır. Ayrıca Irak'ın kuruluşundan itibaren bir Irak ulusu oluşturamadığını, Kürtlerin tüm kurulan

¹⁹⁹ Emre, A. (2014). *Yeni Selefilik ve IŞİD*. İstanbul: Dübam Yayınları, 15.

²⁰⁰ Blanche, E. (2013). "Kurds: Attaining the Impossible Dream?". *The Middle East*, 3(1), 16.

²⁰¹ Aziz, S. (2014). "Musul'un Düşmesinden Sonra Türkiye ve Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin İlişkileri", ORSAM, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5130>. Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2019, 1-3.

hükümetlerce ötekileştirilip dışlandığını, bu nedenle Kürtlerin önünde bağımsızlık dışında bir seçenek bulunmadığını belirtmişlerdir. IKB referandumun ertelenmesine ilişkin Federal yönetim ve diğer aktörlerle yapılacak müzakerelerde 140. maddenin uygulanarak Kerkük'te referandum yapılmasını şart olarak sunmuştur. Kerkük, IKB Kürtleri tarafından "Kürtlerin Kudüs'ü" olarak nitelenmektedir. Barzani, "Kerkük için her bir Kürt savaşa hazır" açıklamasını yaparak Kerkük konusunda sertleşebileceklerini göstermiştir. Çünkü Kerkük'ünde dâhil olduğu tartışmalı bölgeler bağımsız bir Kürt devletinin yaşamsal kaynakları arasında bulunmaktadır.

ABD yönetimi, ilkesel olarak IKB'nin bağımsızlık talebinden ziyade referandumun zamanlamasına karşı çıkmıştır. Bölgede IKB'nin referandum kararını destekleyen tek devlet İsrail olmuştur. İsrail, 2015 yılı Mayıs-Ağustos ayları arasında IKB'den petrol ithal ederek tüketiminin % 77'lik kısmını karşılamıştır²⁰². Irak'ın toprak bütünlüğünü destekleyen Türkiye, referanduma karşı olduğunu belirten resmi açıklamalar yapmıştır. Bu krizin, bölge istikrarını olumsuz etkileyerek Türkiye ve İran'ı sorunun içine çekeceği için Türkiye ve İran IKB'nin referandum ve bağımsızlık talebine karşı çıkmıştır. Türkiye, Irak ve İran Dışişleri Bakanları, gerçekleştirdikleri üçlü toplantının ardından referandum yapılmasından kaygı duyduklarını, bölge istikrarı için tehdit riski taşıdığını ve sorunların çözümünde anayasal çerçevede uzlaşma gerektiğini vurgulayan bir bildiri yayınlamışlardır. IKB'de gerçekleştirilen referandumun anayasal olup olmadığı ve uluslararası hukuka göre değerlendirilmesi konuya ilişkin tartışmaların odak noktalarından biri olmuştur. Kendi Kaderini Tayin Hakkı kavramı, Wilson Prensipleri olarak bilinen ve Birinci Dünya Savaşı sonunda galip devletlerin işgal ettikleri ülkeleri kendi ülkelerine dâhil etmeyi engelleyen ve halklarının kendi kaderlerini belirlemesi ilkesidir²⁰³. Uluslararası hukuk içinde bulunan, ülkenin bütünlüğünün korunması prensibi nedeniyle bir halkın Kendi Kaderini Tayin Hakkı ilkesinden faydalanması ancak birlikte bulunduğu diğer halklarında rızası ile gerçekleşebilir. Ayrıca ayrılmak isteyen topluluk kendi kaderiyle öteki halklarında kaderlerini belirlemiş olmaktadır. Sonuç olarak bir tarafın irade beyanına dayalı ayrılık talebi uygun

²⁰² Sheppard, D., Reed, J., Raval, A. (23 August 2015). "Israel Turns to Kurds for Three-Quarters of its Oil Supplies", *Financial Times*, 1.

²⁰³ Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. Bursa: Aktüel Yayınları, 33.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

bulunmamaktadır²⁰⁴. 25 Eylül 2017'de yapılan bağımsızlık referandumu sonucunda oylamaya katılanların % 93.2'si bağımsızlık yönünde "evet" oyu kullanmıştır. Referandum sonuçları, İsrail dışında uluslararası alandada bir destek bulamamıştır. Sonuçta Irak'ın tümünün görüşü alınmadığı için devletleşme yönünde sonuç doğurmamıştır²⁰⁵.

Mesud Barzani Haziran 2005'te, parlamentoda oy çokluğuyla ilk başkanlık görevine başlamıştır. Barzani 2009'da oyların % 70'ini alarak ikinci dönemine başlamıştır. Barzani'nin 2013 yılında dolan başkanlık süresi, KDP ve KYB ittifakı sonucunda iki yıl uzatılmıştır. 2015'te Barzani'nin görev süresi IŞİD'e karşı mücadele ve ekonomik kriz gibi gerekçelerle fiili olarak 2017 yılına kadar uzatılmıştır. Referandumun yapılması konusunda ısrarcı olan Barzani, Ekim 2017'de İran destekli Haşdi Şaabi güçlerinin, IKBY kontrolündeki Kerkük'te hâkimiyeti sağlamasının ardından, Kasım 2017'de başkanlık görevini resmi olarak bıraktığını ilan etmiştir. IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani, IKB'nin meclisinde yapılan seçimi kazanarak, Kasım 2017'de Mesud Barzani'nin görevi bırakmasından beridir boş kalan başkanlığa seçilmiştir.

SONUÇ

Türkiye-IKBY ilişkileri tarihsel süreçte taraflar arasındaki siyasi ilişkiler inşacı çerçevede ele alınmış ve tarafların dış politika ilkeleri ve tercihleri eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Bölge, Osmanlı egemenliğinde bulunduğu 1514-1918 yılları arasında genel anlamda sorunsuz bir dönem yaşamıştır. Ortadoğu'da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi sınırlar, toplumların kültürel ve tarihi yaşamışlıklarından farklı olarak o günün egemen güçlerinin çıkarları çerçevesinde oluşturulmuştur. Bölgede sorunların temeli, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı devletinin dağılmasıyla bölge statüsünün nasıl belirleneceğiyle ilgili tartışmalara dayanır. Yıkılan Osmanlı düzeninin yerine, oluşan boşluğu doldurabilecek istikrarlı bir düzen günümüze kadar kurulamamıştır.

Osmanlı Devleti'nde birlikte yaşamış Türkler ve Kürtler Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra kendi ulusal kimliklerini inşa etmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi ile başlayan, Türklerin ulusal kimlik inşası, Türkiye

²⁰⁴ Kurubaş, E. (2004). "Kuzey Irak'ta Olası Bir Ayrılmanın Meşruluğu ve Self-Determinasyon Sorunu". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(3), 155-156.

²⁰⁵ Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. Bursa: Aktüel Yayınları, 48.

Cumhuriyeti'nin ilanıyla kurumsallaşmıştır. IKB ise Kürt kimliği üzerinden kendini tanımlamış ve diğer gruplarla farklılığını ortaya koyarak özgün bir kimlik oluşturmuştur. IKBY'nin izlemiş olduğu dış politika tarihsel deneyimlerinin bir yansımasıdır ve uzun tarihsel bir süreç sonucunda şekillenmiştir. Bölgenin toplumsal ve siyasal yapısı incelendiğinde açıkça gözlemlenen bu olgu, IKBY'nin dış politika felsefesinde temelini oluşturmaktadır.

Türkiye, 1923-1980 yılları arasında, kimlik ve ulus devlet yapısına karşı tehdit olarak gördüğü IKB ile ilişkilerinde güvenlik odaklı bir yaklaşım benimsemiştir. 1980'li yıllarda PKK'nın IKB'ye yerleşmesi ve bölgede yaşanan savaşlar sonucu oluşan yeni yapı nedeniyle, Türkiye uzun yıllar süregelen güvenlik odaklı yaklaşıma 2008'den itibaren son vermiştir. 2005'ten sonra Türkiye-IKBY ilişkilerinin niteliğini, etkileyen değişkenler ortaya çıkmıştır. Kürtlerin bölgede resmi bir yapıya kavuşması, enerji kaynakları ve ekonomi potansiyeli ilişkilerinin ön plana çıkmaması, Türkiye-IKBY ilişkilerinde temel dinamikler haline gelmiş, Türkiye ve IKBY 2007'den sonra kimlik tanımlamasını değiştirmiştir. Türkiye IKBY arasında güvenlik eksenli ilişkiler terk edilip karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin geliştiği bir döneme girilmiştir. Buna rağmen tarafları birçok zorluk beklemektedir. Karmaşık bir dengenin olduğu bölgede stratejik bir ilişkinin geliştirilmesi iki tarafın kararıyla birlikte, birçok aktör ve dengenin gözetilmesini gerekli kılmaktadır. 2008-2017 yılları arası dönemde, daha önce güvenlik sorunu olarak görülen birçok sorun diyalogla, gveniksizleştirilmiştir.

Türkiye ile IKBY arasında ekonomik, teknik ve ticari ilişkilerin yoğunlaştırılması halinde, toplumların daha fazla yakınlaşacağı, asimetrikde olsa karşılıklı ticari ve ekonomik ilişkilerin teknik anlamda bütünleşmeye yol açacağı, buda Türkiye'nin avantajına bir durum oluşturacağı, bu haliyle başta terör gibi sorunlar olmak üzere siyasi nitelikli gibi görünen tüm sorunların zmne katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Bu maksatla klasik güvenlik odaklı geleneksel görüş ve uygulamaları bir kenara iterek, Türkiye'nin IKBY ile kuracağı ilişkiler için, bölgeye yönelik pazarlık (zorlamak/mecbur etmek) politikası değil, iki halkın kardeşlik ilişkilerini esas alıp, her iki halkın çıkarları ile ticari, ekonomik ve teknik ilişkilerini ve bağımlılıklarını göz önünde bulunduran ortak zmler ortaya konulmalıdır. Bu zmler, IKBY ile Türkiye arasında gerilim, tehdit ve çatışmadan uzak,

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

mesafeyi kısaltan, bölge siyasetinin yeniden inşasında çatışmaya yol açabilecek etkilerin yok edilmesi dâhil geniş bir yelpazeyi kapsamalıdır. Geleceği tahmin etmenin en iyi yolu, onu inşa etmektir. Türkiye ve IKBY, iki tarafında kazanacağı bir ilişki geliştirmeye başlamışlardır. Tarafların bu zorlukları birlikte aşmaya çalıştıkları gözlemlenmektedir. Üstlenilen riskleri paylaşmaya çalışan ve birbirlerini koruyan bir tutum takınmaktadırlar. Bu yönüyle taraflar, başarıya ulaşma konusunda kararlı görünmektedirler. Üst düzeyde yürütülen ilişkiler, tarafların karşılıklı ziyaretleriyle dahada pekişmeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adler, E., Barnett, M. (1998). *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- AK Parti. (2013). "37 Yıllık Özleme Son Veriyoruz", <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/37-yillik-ozleme-son-veriyoruz/55518#1>. Erişim Tarihi: 06 Eylül 2019.
- Akbaş, Z., Düzgün, Z. A. (2012). "Libya'daki Arap Baharı'na Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 57-81.
- Akdevelioğlu, A., Kürkçüoğlu, Ö. (2001). "Ortadoğu'yla İlişkiler". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 357-369.
- Aral, B. (2003). "Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik yada Kopuş". *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet*. Der. İ. Sezal, İ. Dağı. İstanbul: Boyut Kitapları, 225-227.
- Aras, B. (2009). "Turkey's Rise in the Greater Middle East: peace-building in the periphery". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 11(1), 29-41.
- Arı, T. (2004). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.

- Aydın, M., Özcan, N. A., Kaptanoğlu, N. (2007). *Riskler ve Fırsatlar Kavşaağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye*. İstanbul: TEPAV Yayınları.
- Aykan, M. B. (1996). "Turkey's Policy in Northern Iraq, 1991-95". *Middle Eastern Studies*, 32(4), 343-366.
- Aziz, S. (2014). "Musul'un Düşmesinden Sonra Türkiye ve Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin İlişkileri", ORSAM, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5130>. Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2019.
- Balçı, A. (2013). "Türkiye'nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikâyesi". *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012*. Der. B. Duran, K. İnat, U. Ulutaş, Ankara: SETA Yayınları, 117-136.
- Balçı, A. (2014). "Enerji'sine Kavuşan Komşuluk Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri". *SETA Analiz*, 97(1), 7-26.
- Balçı, A. (2015). *Türkiye Dış Politikası. İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Ballı, R. (1992). *Kürt Dosyası*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Bard, O.N. (1996). "The United States And The Middle East: Contiuity And Change". *US Foreign And Strategic Policy In The Post-Cold War Era*. Ed. H. Wierda. USA: Greenwood Press, 120-139.
- Barkey, H. (2010). "Turkey's New Engagement in Iraq: Embracing Iraqi Kurdistan". United States Institute of Peace, Special Report, 237(1), 1-16.
- Barzani, M. (2010). "Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesut Barzani'nin 4 Haziran 2010'da ORSAM'da Yaptığı Konuşma", http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Etkinlikler/Dosyalar/201065_barzani.orsamda.pdf. Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2019.
- Bengio, O. (1996). "Irak'ın Toprak Bütünlüğü Tehdit Altında". *Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)*, 3(1), 54-66.
- Bila, F. (1 Kasım 2009). "Barzani'den Söz", *Milliyet Gazetesi*, 1.
- Bila, F. (2007). Ankara'da Irak Savaşları. İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Bilgin, N. (1999). *Kollektif Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Birand, M. A., Yalçın, S. (2007). *The Özal, Bir Davanın Öyküsü*, İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Birdişli, F. (2016). *Dış Politikada Yöntem ve Türk Dış Politikası*. Kahramanmaraş: Sakınmaz Ofset.
- Blanche, E. (2013). "Kurds: Attaining the Impossible Dream?". *The Middle East*, 3(1), 1-16.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

- Bloom, W. (1990). *Personal Identity, National Identity and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bostanoğlu, B. (1998). "Uluslararası Politikada Kuramın Gerekliliği: Türk-Amerikan İlişkilerine Eleştirel Bir Bakış". *Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim*. Der. İ. D. Dağı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 65-77.
- Bozarslan, H. (2006). "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)". *İmparatorluktan Cumhuriyete, Türkiye'de Etnik Çatışma*. Der. E. Jan Zürcher. İstanbul: İletişim Yayınları, 89-123.
- Bruinessen, M. V. (2005). *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*. Çev. Hakan Yurdakul. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (2013). *Kürdistan Üzerine Yazılar*. Çev. L. Kafadar, S. Somuncuoğlu, B. Peker, H. Turansal, N. Kıracı, L. Keskiner. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Charountaki, M. (2012). "Turkish Foreign Policy and the Kurdistan Regional Government". *Perceptions, Winter, 17(4)*, 185-208.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Cumhurbaşkanlığı. (2008). "Cumhurbaşkanlığı, "Irak Cumhurbaşkanı ile Yapılan Görüşmelerin Ardından Düzenlenen Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama", <http://www.tccb.gov.tr/basin/basin/basinDetay.aspx?id=4275>. Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2019.
- Çandar, C. (2007). "Tarihçiler, Türkiye ve Kuzey Irak'ı yarın nasıl yazacaklar?", http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=81556. Erişim Tarihi: 13 Eylül 2019.
- Çandar, C. (2012). "İşin İçine Kürdistan Petrolü Girerse", http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz_candar/isin_icine_kurdistan_petro lu_girerse-1089153. Erişim Tarihi: 22 Nisan 2018.
- Çandar, C. (2013). "Turgut Özal Twenty Years After: The Man and the Politician", *Insight Turkey*, 15(2), 21-35.
- Dağlı, F. (1994). *Birakuji: Kürtlerin İç Savaşı*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Dalar, M. (2015). "Türkiye-İrak Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri: Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Bağlamında Petrol İlişkisine Dayalı Bir Analiz". *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(1), 47-70.
- Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. Bursa: Aktüel Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2002). *Küresel Bunalım*. İstanbul: Küre Yayınları.

- Davutoğlu, A. (2004). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Demirel, E. (2004). *Ölüm Arabaları*. İstanbul: IQ Yayıncılık.
- Demirel, T. (2010). "2000'li Yıllarda Asker ve Siyaset". *SETA Analiz*, 18(1), 1-27.
- Dessler, D. (1989). "What is at Stake in the Agent-Structure Debate?". *International Organization*, 43(1), 441-473.
- Dışışleri Bakanlığı. (2010). "IKBY Başkanı Mesud Barzani'nin Ülkemizi Ziyareti Hakkında", http://www.mfa.gov.tr/no_-117_-2-haziran-2010_-ikby-Bas_kani-mesud-barzani_nin-ülkemiziziyareti-hk. Erişim Tarihi: 05 Mart 2018.
- Dünya Bülteni. (30 Ekim 2009). "Davutoğlu, Barzani ile görüşüyor", <https://www.dunyabulteni.net/arsiv/davutoglu-barzani-ile-gorusuyor-h94107.html>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- Ecevit, B. (16 Mayıs 2001) Kürt Devleti "Casus Belli", *Hürriyet Gazetesi*, 1.
- Edmonds, C. J. (2003). *Kürtler Türklere ve Araplar: Kuzey-Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*. Çev. S. Şengül, S. R. Şengül. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Efegil, E. (2009). Türkiye'nin Yeni Terörle Mücadele Anlayışı ve Türk Karar Vericilerinin Kürt Sorununa Yaklaşımları. *Ortadoğu Yılığı 2008*. Der. K. İnat, M. Ataman., B. Duran. İstanbul: Küre Yayınları, 445-494.
- Efegil, E. (2012). "Türk Dış Politikasında Siyasal Kültürün Etkisi: Kemalist Siyasal Kültürün Evrimleşmesi". *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 5(10), 189-206.
- Emre, A. (2014). *Yeni Selefilik ve İŞİD*. İstanbul: Dübam Yayınları.
- Erdoğan, R. T. (18 Şubat 2003). "AK Parti Grup Konuşması", <http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/18.02.2003%20grup%20kon.doc>. Erişim Tarihi: 09 Eylül 2019.
- Erdoğan, R. T. (7 Haziran 2007) "Türkiye'nin Muhatabı Kabile Reisi Değildir", <http://yenisafak.com.tr/politika/?t=07.06.2007&i=49338>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- Erkmen, S. (2015). "İç Etkenler Açısından Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü". *Dergi Park*, 72(1), 171-196.
- Falk, J. (2004). "Ferdinand Tönnies". Çev. L. Körükmez. *Muhafazakâr Düşünce*, 1(2), 45-60.
- Fırat, M., Kürkçüoğlu, Ö. (2003). "Ortadoğu'yla İlişkiler". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*. Ed. B.Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 551-586.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

- Fominaya, C. F. (2010). "Collective Identity in Social Movements: Central Concepts and Debates". *Sociology Compass*, 4(6), 393-404.
- Fuller, G. E. (2008). *Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti*. Çev. M. Acar. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Galbraith, P. (2007). *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*. Çev. M. M. İnceyan. İstanbul: Doğan Kitap.
- Gönlübol, M. (1996). "1983-1990 Dönemi: Türkiye'nin 1980'li Yıllardaki Dış Politikasının Bir Değerlendirmesi". *Olaylarla Türk Dış Politikası (1915-1995)*. Der. M. Gönlübol. Ankara: Siyasal Kitabevi, 611-632.
- Gözen, R. (2000). *Amerikan Kışkacında Dış Politika, Körfez Savaşı-Turgut Özal ve Sonrası*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Gözen, R. (2003). "Turgut Özal ve Körfez Savaşı: İdealler ve Gerçekler Açmazında Dış Politika", *Kim Bu? Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, Der. İhsan Sezal ve İhsan Dağı. İstanbul: Boyut Kitapları, 307-351.
- Gözen, R. (2004). "Kuzey Irak Sorunu". *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*. Ed. İ. Bal. Ankara: Nobel Yayınevi, 769-790.
- Gray, J. (2004). *El Kaide Modern Olmanın Anlamı*. Çev. Z. Savan. İstanbul: Everest Yayınları.
- Gunter, M. M. (1993). "A de facto Kurdish State in Northern Iraq". *Third World Quarterly*, 14(2), 294-312.
- Gunter, M. M. (1997). "The Foreign Policy of Kurds". *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, XX(3), 1-17.
- Gunter, M. M. (1996). "The KDP-PUK Conflict in Northern Iraq". *The Middle East Journal*, 50(2), 225-241.
- Gunter, M. M. (2008a). "Permanent and New Realities Facing the Kurdistan Regional Government: Options and Prospects". *Journal of Muslim Minority Affairs*, 28(2), 237-249.
- Gunter, M. M. (2008b). *The Kurds Ascending: The Evolving Solution Kurdish Problem Iraq And Turkey*. New York: Palgrave Macmillan.
- Güneş, H. (2012). "Eksen ve Mezhep Tartışmaları Arasında Türk Dış Politikasında Yeni Eğilimler". *İktisat Dergisi*, 520(1), 1-13.
- Güztoklusu, M. (2008). *Kurtuluş Savaşımızın Kapanmayan Cephesi: Musul Özdemir Harekâtı*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. Çev. P. Demir. İstanbul: Mart Matbaası.
- Hettne, B. (2008). "Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi". *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 87-106.

- Heywood, A. (2013). *Küresel Siyaset*. Çev. N. Uslu, H. Özdemir. Ankara: Adres Yayınları.
- İnat, K., Duran, B. (2005). "AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama". *Demokrasi Platformu*, 1(4), 1-39.
- İşeri, E. (2014). " Türk Dış Politikasında, Barış Boru Hattı Vizyonu". *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 6(61), 10-13.
- Jwaideh, W. (2012). Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi. Çev. İ. Çekem, A. Duman. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karacasulu, N. (2012). "Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları". *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1, Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*. Der. T. Arı. Bursa: MKM Yayınları, 109-126.
- Kaya, İ. (2001). "11 Eylül saldırıları ve sonrası: Uluslararası Hukukta Askeri Müdahale". *Strateji Dergisi*, 3(1), 99-112.
- Kayar, M. (2003). *Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Kırımlı, M. (2001). "Soğuk Savaş Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası". *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*. Der. İ. Bal. İstanbul: Alfa Yayınları, 359-371.
- Kışlalı, M. A. (1996). *Güneydoğu Düşük Yoğunluklu Çatışma*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Kirişçi, K., Winrow, G. M. (1997). *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*. Çev. A. Fethi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kösebalaban, H. (2013). *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*. Çev. H. İnaç. Ankara: BigBang Yayınları.
- Kurubaş, E. (2004). "Kuzey Irak'ta Olası Bir Ayrılmanın Meşruluğu ve Self-Determinasyon Sorunu". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(3), 147-179.
- Küçük, M. (2015). "Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık". *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Ed. R. Gözen. İstanbul: İletişim Yayınları, 325-377.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1972). "Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları*, 340(1), 60-68.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Laçiner, S. (2003). "Sosyo-Ekonomik Dış Politika: Türkiye-Irak ilişkileri Örneği". *Irak Krizi (2002-2003)*. Der. Ü. Özdağ, S. Laçiner, S. Erkmek, Ankara: ASAM Yayınları, 243-244.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

- Lebow, R. N. (2008). "Identity and International Relations". *International Relations*, 22 (4), 473-492.
- Lindenstrauss, G., Aksoy, F. (2012). "Turkey and Northern Iraq: Tightening Relations in a Volatile Environment". *Strategic Assessment*, . 15(3), 49-58.
- Lowry, R. S., Gerrard, H. (2006). *US Marine in Iraq: Operation Iraqi Freedom 2003*. Florida: Osprey publishing.
- Mardin, Ş. (2006). Türk Modernleşmesi, Makaleler 4. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marolda, E. J., Schneller, R. J. (2001). *Shield and Sword: The United States Navy and the Persian Gulf War*. Washington: Government Reprints Press.
- McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. Çev. N. N. Domaniç. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Meray, S. L. (1978). *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Murinson, A. (2006). "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy". *Middle Eastern Studies*, 42(6) 940-953.
- Müderrişoğlu, O. (31 Ekim 2009). "Barzani Demokratik Açılıma Destek Verdi", http://www.sabah.com.tr/gundem/2009/10/31/barzani_demokratik_acilima_destek_verdi. Erişim Tarihi: 18 Temmuz 2019.
- Oktav, Ö. Z. (2010). "Çok Boyutlu Türk Dış Politikasına Bir Örnek: Türkiye-Irak-Bölgesel Kürt Yönetimi Arasında Gelişen İlişkiler ve Nedenleri". *Ortadoğu Etütleri*, 1(2), 53-74.
- Okyar, O. (1984). "Ataturk's Quest For Modernism". *Ataturk And Modernization Of Turkey*. Ed. J. M. Landau. Leiden: Westview Press, 45-53.
- Öniş, Z. (2004). "Turgut Ozal and His Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective". *Middle Eastern Studies*, 40(4), 113-134.
- Oran, B. (1998). *Kalkık Horoz, Çekiç Güç ve Kürt Devleti*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Oran, B. (2001). "1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 203-242.
- Oran, B. (2013). "2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi". *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 13-248.
- Öğür, B., Baykal, Z., Balcı, A. (2014). "Kuzey Irak-Türkiye ilişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği". *Sakarya ORMER Rapor*, 2014(1), 1-58.
- Öke, M. K. (1987). *Musul Meselesi Kronolojisi: 1918-1926*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

- Özcan, A. (2000). *İdrîs-i Bitlisî. İslam Ansiklopedisi Cilt 5*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özcan, G. (2003) "Dört Köşeli Üçgen Olmaz: Irak Savaşı, Kürt Sorunu ve Bir Stratejik Perspektifin Kırılması". *Foreign Policy*, 25(1), 38-49.
- Özcan, G. (2004). "Türkiye Dış Politikasında Algılamalar, Karar Alma ve Oluşum Süreci", *Türk Dış Politikasının Analizi*. Der. F. Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 828-894.
- Özcan, G. (2009). "Facing Its Waterloo in Diplomacy: Turkey's Military in The Foreign Policy-Making Process". *New Perspectives on Turkey*, 40(1), 83-102.
- Özdabak, M. (6 Haziran 2010). "Gel, Yap Paranı Alıp Git", *Milliyet Gazetesi*, 1.
- Öznur, H. (2003). *Cağların Savaşı, Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*. Ankara: Altınküre Yayınları.
- Özpek, B. B. (2012). "Democracy or Partition: Future Scenarios for the Kurds of Iraq". *Insight Turkey*, 14(3), 127-140.
- Pehlivanoğlu, A. Ö. (2004). *Ortadoğu ve Türkiye*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Pollack, K. (2002). *The Threatening Storm*. New York: Random House.
- Reus-Smit, C. (2013). "Konstrüktivizm". *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Ed. Andrew Linklater, Scott Burchill. Çev: Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan. İstanbul: Küre Yayınları, 279-310.
- Romano, D. (2008). "İraçli Kurdistan and Turkey: Temporary Marriage?". *Middle East Policy*, 22(1), 89-90.
- Sardan, T., Sık, B. (22 Ekim 2007). "PKK'dan Dağlıca Baskını: 12 Şehit", <http://www.milliyet.com.tr/2007/10/22/guncel/agun.html>. Erişim Tarihi: 14 Eylül 2019.
- Selvi, S. (31 Ekim 2009). "Basra İstanbul Ekseni Oluşuyor", *Radikal Gazetesi*, 1.
- Sheppard, D., Reed, J., Raval, A. (23 August 2015). "Israel Turns to Kurds for Three-Quarters of its Oil Supplies", *Financial Times*, 1.
- Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sunar, E. (2007). *Barzan'dan Bağdat'a Kürtler, Irak'ta Kürtlerin Yüzyıl Savaşları*. İstanbul: Doz Yayınları.
- Şimşir, B. N. (2004). *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Talabani, C. (20 Kasım 2003). "Talabani'den övgüler", <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=96173>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.

Zülfü Dağdeviren

Türkiye ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Arasında Siyasi İlişkiler: Devlet-Hükümet İlişkileri

- Talabani, C. (21 Temmuz 2007). "Talabani: Kedi bile teslim etmeyiz", <http://yenisafak.com.tr/dünya/default.aspx?t=21.10.2007&i=76263>. Erişim Tarihi: 04 Mart 2019.
- Taştekin, M. (2006). "Türk Dış Politikasında 2003 Irak Savaşı". *II. Körfez Savaşı*. Der. M. Şahin, M. Taştekin. Ankara: Platin Yayınları, 245-282.
- Uslubaş, T. (2013). *Alfabetik Osmanlı Tarihi: Geçmişten Günümüze Osmanlı, "Eyalet Başlığı"*. İstanbul: Venedik Yayınları.
- Uzgel, İ. (1998). "Türk Dış Politikasında 'Sivilleşme' ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği". *Anakara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1), 307-326.
- Uzgel, İ. (2004). "Ordu Dış Politikanın Neresinde?". *Türkiye'de Ordu: Bir Zümre, Bir Parti*. Der. A. İnsel, A. Bayramoğlu. İstanbul: Birikim Yayınları, 311-334.
- Uzgel, İ. (2013). "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 243-325.
- Ülsever, C. (12 Haziran 2007). "Kuzey Irak ve AKP'nin hal-i pür melali", *Hürriyet Gazetesi*, 1.
- Warner, C., Manfred, W. (2001). "Thinking about the Role of Religion in Foreign Policy: A Framework for Analysis". *Foreign Policy Analysis*, 7(1), 113-135.
- Wendt, A. (1995). "Constructing International Politics". *International Security*, 20(1), 71-81.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wendt, A. (2013). "Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası". *Uluslararası İlişkiler*, 10(39) 3-43.
- Yavuz, T. (1993). *ABD'nin Kürt Kartı*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Yeğen, M. (2009). "Kemalizm ve Hegemonya". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2*. Der. A. İnsel. İstanbul: İletişim Yayınları, 56-74.
- Yeşilbursa, B. K. (2009). "Geçmişten Günümüze Irak Meselesi". *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(Özel Sayı-II), 1315-1343.
- Yeşilyurt, N., Akdevelioğlu, A. (2013). "AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası". *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*. Der. İ. Uzgel ve B. Duru. Ankara: Phoenix Yayınevi, 381-409.
- Yıldız, H. (2004). *Büyük Oyun, Irak-Musul-Kerkük Üçgeni*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Yılmaz, S. (2006). *21'inci Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Zeyrek, D. (6 Kasım 2007). "Operasyona Yeşil Işık", *Radikal Gazetesi*, 1.

Zürcher, E. J. (1995). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Y. Saner. İstanbul: İletişim Yayınları.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 20 Kasım 2020

Kabul Tarihi: 8 Aralık 2020

Article Type: Research article

Submitted: 20 November 2020

Accepted: 8 December 2020

Atıf yapmak için

Osman Akış (2020). Halka Türkçe Öğretmede Halkevlerinin Rolü: Muş, Bitlis, Bingöl Örneği, Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi , Cilt:3, Sayı:2, s.199-224.

Osman Akış*

HALKA TÜRKÇE ÖĞRETMEDE HALKEVLERİNİN ROLÜ: MUş, BİTLİS, BİNGÖL ÖRNEğİ

Öz: Halkevleri, kurulan yeni hükümetin ve Kemalist rejimin getirdiği yenilikleri halka aktarmada ve anlatmada devlet ile toplum arasında bir çeşit köprü görevi görmüş önemli kurumlardandır. Ülkeyi ekonomik ve kültürel açıdan muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin ilkelerini halka anlatarak ulusal bir kimlik yaratma amaçlanmıştır. Halkevleri bünyesinde açılan dokuz alt şube ile konferanslar düzenlenmiş, kurslar, konserler, müzik dersleri verilmiş, tiyatro ve sinema gösterileri ile halka ulaşılmaya çalışılmıştır. Halkevlerinde açılan kursların en önemlisi ise Türkçe okuma-yazma kursları olmuştur. Harf inkılâbı ile beraber halka yeni alfabeyi öğretmek ve devlet ile toplum arasındaki kopukluğu gidermek için Vilayeti Şarkıye denilen doğu illerinde birçok okuma yazma kursu açılmıştır. Tüm diğer

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Muş Alparslan Üniversitesi, SBE, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, akisosman@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7282-8286>

doğu illerinde olduğu gibi Bitlis, Bingöl ve Muş'ta da bu kurslar açılmış ve Atatürkçü düşünce halkevleri aracılığı ile halka aktarılmaya çalışılmıştır. Bitlis, Bingöl ve Muş halkevleri zor koşullar altında çalışmalarını yürütmüş ve halkın farklı bir kültüre sahip olması, Kürtçe konuşması halkevlerinin karşılaştığı sorunlar olmuştur. Bu yüzden Bitlis, Bingöl ve Muş halkevlerinin çalışmaları genellikle Türkçe dil kursları ve Türk kültürünü konu alan konferanslar ve temsiller üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halkevleri, Türkçe, Uluslaşma, Muş, Bitlis, Bingöl

The Role Of People's Houses In Teaching Turkish To The Folk: The Case Of Muş, Bitlis, Bingöl

Abstract: People's Houses are one of the important institutions that served as a kind of bridge between the state and society in conveying and explaining the innovations brought by the new government and the Kemalist regime to the public. It is aimed to bring the country to the level of contemporary civilizations in terms of economy and culture and to create a national identity by explaining the principles of the Republican People's Party (CHP) to the public. Conferences were organized with nine sub-branches opened within the people's houses, courses, concerts, music lessons were given, and efforts were made to reach the public through theater and cinema shows. The most important of the courses opened in people's houses was Turkish literacy courses. With the alphabet revolution, many literacy courses were opened in the eastern provinces called Vilayeti Sarkiye in order to teach the new alphabet to the public and to eliminate the disconnection between the state and the society. As in all other eastern provinces, these courses were opened in Bitlis, Bingöl and Muş, and Atatürkist thought was tried to be conveyed to the public through people's houses. Bitlis, Bingöl and Mus people's houses carried out their work under difficult conditions, and the people's having a different culture and speaking Kurdish were the problems faced by the people's houses. For this reason, the works of Bitlis, Bingöl and Mus people houses were generally carried out through Turkish language courses and conferences and representations on Turkish culture.

Key Words: People's House, Turkish, Nationalism, Mus, Bitlis, Bingöl.

ATAD

GİRİŞ

Cumhuriyet'in ilanının ardından kurulan inşa edilen yeni rejim, imparatorluk kalıntıları üzerine bina edilecekti. Bu süreçte yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş dünyaya ayak uydurmak için bir dizi modernleşme politikalarına tabi tutulmuştur. Bu bağlamda erken cumhuriyet döneminde halka, ulusal bir bilinç kazandırmak, inkılabları benimsetmek ve halk ile devlet arasındaki kopukluğu gidermek için halkın eğitilmesi kararı elzem bir konu haline gelmiştir. Bu doğrultuda hayatta ani değişim nedeniyle ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak amacıyla 1932 yılında Halkevleri açılmıştır. Dönemin Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Genel Sekreteri Recep Peker, kaynaşmış, birbirini anlayan ve de seven ve bir sonraki neslin yetişmesinde gayreti olan insanların olgunlaştırılmasında Halkevlerinin temel amacı olduğunu şu sözleriyle açıklamaktadır;

“Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Halkevleriyle takip ettiği gaye; milleti şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilatlandırmaktır. Bu mahiyette bir halkevi teşkilatını bütün halk için esas olarak yetiştirecek olgun insanlardan mürekkep bir rehber unsura ihtiyaç vardır. Halkevleri yetiştirmiş bir vatandaşın kendisi gibi yetiştirmeye fırsat bulamayan vatandaşları da yetiştirmesi için bir zaman tahsis etmesi talebini ortaya koyuyor. Bu cemiyetleşmek fikri bütün halkevleri faaliyetlerinin esas temelidir.”¹

Halkevlerinin Dil-Tarih ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, İhtimai-Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kursları, Kütüphane ve Neşriyat, Köycüler/Köycülük, Müze-Sergi adlarıyla dokuz alt şubesi bulunmaktaydı. Bu şubelerin açılıp çalışmasıyla halka topyekûn sirayet edecek olan kültür, ideoloji, eğitim-öğretim ve temsil faaliyetleri verilmekteydi. Şubeler ile halkı bilinçlendirmek ve Kemalist ideolojinin çağdaşlaşma yeniliklerini sağlamlaştırmak temel gayedir. Bu amaçla birer kültür merkezi haline getirilen halkevleri/halkodaları, özellikle genç nüfusun eğitimine hususi bir ağırlık vererek laik bir tutumun ve Türk milliyetçiliğinin toplumda yer edinmesine çalışılmıştır.² Bu dokuz şubenin en az üçünün yer alması şartı ile açılan

¹ Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 15.

² Bilal Altan, “Hakkâri Halkevi ve Halkodaları”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.4, 2019, 101-110.

ATAD

Halkevleri, Anadolu'nun her köşesinde aynı eğitim modelini vererek halkı aynı ortak bilinç ile eğitmeyi amaçlamıştır. Ancak bazı bölgelerde daha farklı eğitim ve kültür modellerini ulusal bilincin yerleşmesi adına uygulamıştır. Bu faaliyetlerin bir getirisi olarak halka bürokrasinin dili olan Türkçenin öğretilmesine de büyük bir gayret sarf edilmiştir. Özellikle Türkçe bilmeyen, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Çukurova ve Karadeniz gibi bazı bölgelerde bürokrasi dilinin halk arasında yaygınlık sağlanması ve Türk üst kimliğine eklenmeleri için çalışılmıştır. Bu çalışmada, Bingöl, Bitlis ve Muş özelinde halka Türkçe öğretimine ve Halkevlerinin bu manada üstlendiği misyon ve uygulamalarına ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

Halkevlerinin Dayandığı Tarihsel Zemin: Türk Milliyetçiliğın Temelleri ve Türk Ocaklarına Giden Süreç

Türk Derneği

Türk Ocaklarına öncü olan ve Türkçülüğü halk arasında yaymak ve korumak amacıyla çeşitli dernek ve cemiyetler kurulmuştur. Bu kuruluşlardan birincisi Türk Derneği'dir. Türk Derneği, II. Meşrutiyet'in oluşturduğu geçici ve göreceli özgürlük ortamında kurulmuştur. Yusuf Akçura, bu derneği "*Türkçülükte teşkilatlanma devresi*" olarak tanımlamıştır.³ Derneğin kuruluş tarihi tam olarak belli değildir. Ancak derneğin kuruluş nizamnamesi dikkate alındığında, Türk Derneği'nin kuruluş yılı Aralık 1908 olarak kabul edilir.⁴ Yusuf Akçura, Ahmet Mithat Efendi, Emrullah Efendi, Necip Asım Bey, Bursalı Tahir Bey, Korkmaz oğlu Celal, Velet Çelebi Efendi gibi dönemin önemli aydın isimleri Türk Derneği'nin kurucularıdır.⁵

Derneğin Kuruluş Nizamnamesi ise Ahmet Mithat Efendi, Emrullah Efendi, Celal Bey, Tevfik Bey ve Ahmet Hikmet Bey tarafından hazırlanmıştır.⁶ Dernek Nizamnamesi 25 Aralık 1908 yılında basılmış ve kuruluş amacı şu şekilde açıklanmıştır; "*Cemiyetin maksadı, Türk Diye anılan bütün Türk kavimlerin, mazi ve*

³ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri; 1928 Yazıları*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 188.

⁴ Türk Derneği Nizamnamesi, (İstanbul: Karabet Matbaası, 1324), 331-332.

⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1986), 470-475.

⁶ Viladimir Gordlevsky, *İstanbul'daki Türk Derneğine İlişkin Notlar*, (Moskova: 1912), 2-3.

Osman Akış

Halka Türkçe Öğretmede Halkevlerinin Rolü: Muş, Bitlis, Bingöl Örneği

*haldeki eserlerini, hallerini ve çevrelerini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak, yani Türklerin arkeolojisini, tarihini, dillerini, halk ve aydın edebiyatını, etnografya ve etnolocyasını, içtimai hallerini ve şimdiki medeniyetlerini, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkarmak, bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel ilim dili olabilecek surette geniş ve medeniyete elverişli bir dengeye gelmesine çalışmak ve inlasını (yazını) ona göre tetkik etmektir.*⁷ Türk Derneği Nizamnamesinin 8. maddesine göre Necip Asım dernek başkanı, Veled Çelebi ise başkan yardımcısı olmuştur. Dernek üyeleri toplantı yapabilecekleri asıl yerlerine geçene kadar birçok değişik yerde toplantılarını gerçekleştirmişlerdir.⁸

İstanbul'da kurulan Türk Derneği çalışmalarını hızlandırmış ve 1911 yılında yurt içinde ve yurt dışında şubeler açmıştır. Derneğin ilk şubesi Mehmet Masum tarafından Bulgaristan'ın Rusçuk şehrinde açılmıştır. Derneğin ikinci şubesi İzmir'de üçüncü şubesi ise Kastamonu'da açılmıştır. Ülke sınırları dışında açılan ilk şube ise Macaristan'ın başkenti olan Budapeşte'de *Edebiyat-ı Osmaniye Cemiyeti* adıyla açılmıştır. Macaristan'da kurulan bu cemiyetin amacı şu şekilde açıklanmıştır; *"Türk Derneği Macar şubesinin maksadı, Macaristan'da lisan-ı Osmanî ve tarih-i Osmaniye ahalinin enzar-ı itinasını celp etmekle beraber Macar müsteşriklerinin ilmi ensal-i milel ve ilmi elsineye dair yazdıkları ve Macarca neşredilen eserlerinin Osmanlılara tarif ve ilam eylemektir."*⁹ Bu cemiyete üye olabilmek için ise öncelikle Türkçe ve Osmanlıca bilmek şartı bulunmaktaydı.

Türk Derneği bütün çalışmalarını kültürel alanda yoğunlaştırmış ve başlangıçta siyaset ile pek anılmak istememişlerdir. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı kişilerin derneğe zamanla üye olmaları ve buraya sıklıkla gelip gitmeleri derneği siyaset ile temasını artırmıştır. Zamanla dernek cemiyete bağlı bir kuruluş olarak gösterilmek istenilmiştir.¹⁰ Dernek genel itibariyle dil sorunu ile ilgilenmiş ve Osmanlıcılık ile Türkçülüğü birlikte ele almaktaydı. Gayeleri Osmanlı toplumu içerisinde ortak bir kültürü yaratma çabasına dayanmaktaydı.¹¹

⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, 473.

⁸ Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931*, 16.

⁹ Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus- Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912- 1931*, 17-18.

¹⁰ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri; 1928 Yazıları*, 245.

¹¹ Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus- Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları*, 24.

Osman Akış

Halka Türkçe Öğretmede Halkevlerinin Rolü: Muş, Bitlis, Bingöl Örneği

Türk Derneği, dil konusunda birçok çalışma yapmak istemiştir. Ancak yaptığı çalışmalar sınırlı kalmıştır. 1910 yılında Türk Derneği'nin faaliyetlerine hız kazandırılmak istenilmiştir. İstanbul'a gelen Yusuf Akçura, çalışmalara başlayarak derneği tekrardan eski ihtişamlı zamanlarına getirmek maksadıyla bir kongre toplamaya karar vermiştir. 1910 yılında toplanılması planlanan kongre iki kez ertelenmiş ve ancak 1911 yılında toplanabilmiştir. Derneğin kapatılma tarihi hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak 1911 yılında Türk Yurdu ve 1912 yılında da Türk Ocağı'nın açılması Türk Derneği'nin faaliyetlerine artık devam etmediğini göstermektedir.¹²

Türk Yurdu Cemiyeti

Türk Yurdu Cemiyeti, 31 Ağustos 1911 yılında Mehmet Emin Bey (Yurdakul) öncülüğünde kurulmuş ve Türkçülüğün teşkilatlanmasında önemli bir yere sahip olan ikinci cemiyettir.¹³ Derneğin kurucuları arasında dönemin Türkçü fikirlere sahip yazarları ve Rusya'dan gelen bazı pantürkist aydınlardan müteşekkildi. Bunlar; Ahmet Hikmet Bey (Müftüoğlu), Ahmet Bey (Ağaoğlu), Hüseyinzade Ali Bey (Turan), Yusuf Bey (Akçura), Dr. Akil Muhtar Bey (Özden) gibi dönemde ismi öne çıkan aydınlardır.¹⁴ Mehmet Emin Bey (Yurdakul), Erzurum valiliğine atanınca derginin yönetimini Yusuf Akçura'ya devretmiştir.¹⁵ Çalışmalarına hız veren Türk Yurdu Cemiyeti, Halka ulaşmaya çalışmış ve öğrencilere yardım etme konusu ele alınmıştır. Bu sebeple öğrenciler için pansiyon açma fikri ilk kez konuşulmuştur.¹⁶ Türk Yurdu Cemiyeti, kuruluş amacını şu şekilde açıklamıştır; *"Türklüğe hizmet etmek, Türklere faide dokundurmak istiyoruz. Maksadımız işte budur. Maksada erişmek için hangi yollardan yürüyeceğimizi, mecmuamızın mündericatu göstereceğinden mesleğimizin teşrihini fazla buluyoruz. Tanrı yardımcımız olsun."*¹⁷ Yusuf Akçura tarafından düzenlenen cemiyet programına eklenen maddeler dikkat çekicidir. Maddeler şunlardır;

1. *Risale Türk ırkının mümkün olduğu kadar çoğunluğu tarafından okunup anlanarak istifade olunacak bir tarzda yazılacaktır.*

¹² Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus- Deölete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları*, 32.

¹³ Tark Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C. I.* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988), 415.

¹⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993), 360.

¹⁵ Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus- Deölete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912- 1931*, 42.

¹⁶ Tark Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C.I.*, 416.

¹⁷ Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus- Deölete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları*, 44.

2. *Risale, bütün Türklerce makbul olabilecek bir ideal ortaya koymaya çalışacaktır.*
3. *Risalede Türklerin tanışmaların, iktisat ve ahlakça yükselmelerine ve fen bilgileriyle zenginleşmelerine hizmet eden meozular en ziyade yer alacak, siyaset bunlardan sonra gelecektir.*
4. *Türklerin birbiriyle tanışmaları için Türk dünyasının her tarafında olup geçen ve bilhassa kardeşler arasında sevinç veya kedere sebep olan vakalar ile Türk dünyasının ötesinde berisinde ortaya çıkan fikir cereyanları kaydolunacak, Türk ırkının muhtelif kavmiyetlerinde doğan edebiyatı ırkın bütün fertlerine bildirmek için çalışılacaktır.¹⁸*

Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere Türk Yurdu Cemiyeti, Türk milletinin koruyuculuğunu ve Türk ulusçuluğunun savunuculuğunu üstlenmiştir. Ayrıca dil de sadeleşmeyi savunmasına rağmen bu çizginin dışına çıkmıştır. Özellikle de dergiye daha sonra katılacak olan Ziya Gökalp, Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin gibi İttihat ve Terakki savunucularının dergide kullandıkları dil tepki toplamıştır. Jeune Turc Gazetesi müdürü Celal Nuri, bu konuyu eleştirmiş ve yeni dil kullanımının cemiyet için gerileme ve çökme dönemine girmekten ibaret olduğunu dile getirmiştir.¹⁹ Türk Yurdu Cemiyeti, 1912 yılında kurulmuş olan bir başka Türkçü kuruluş olan Türk Ocağına devredilmiştir.²⁰ Türk Derneği ve Türk Yurdu gibi kuruluşlar Türk Ocaklarının temelini oluşturmuş ve ocağa fikri, kültürel ve eylemsel zemin hazırlamıştır.

Türk Ocağından Halkevlerine Giden Süreç

Osmanlı Devleti, içte ve dışta izlenen yanlış politikaların yarattığı bunalımların içine sürüklenmiş ve II. Meşrutiyet döneminde yaşanan birçok siyasi olay devletin bünyesinde derin krizler açmıştır. Balkan savaşları neticesinde birçok Müslüman halkın göçe ve katliama maruz kalması gibi durumlar Türkler üzerinde büyük bir şok etkisi yaratmıştır. Ayrıca Osmanlılık fikrîde toplum içerisinde doğan milliyetçilik akımları ve bağımsız olma düşüncesi ile fiilen son bulmaktaydı.²¹ Türk Ocakları, yaşanan bu kötü durumlar üzerine Türk

¹⁸ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri; 1928 Yazıları*, 234.

¹⁹ Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus- Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları*, 44-47.

²⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I, 416.

²¹ Yusuf Sarıncay, *Türk Milliyetçiliği'nin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004), 118-119.

toplumunu bir arada tutmak gayesi ile Türkçü aydınlarının kurduğu sivil kuruluş olmuştur.²² Türk aydın gençlerinin burada refleksif olarak ortaya koyduğu Türkçülük düşüncesi en çok askeri tıbbiye mektepleri arasında benimsenmiştir. Bu mektepler vatanseverlik ve bağımsızlık ruhuyla oluşmuş mekteplerdir.²³

Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Mehmet Fuat Köprülü gibi aydınlar Osmanlı devletinin ancak Türkleşerek ilerleyeceğini ve kurtuluşun Türkçülük fikri etrafında birleşmek olduğunu ifade etmişlerdir.²⁴ Türk Ocakları, Dr. Fuat Sabit'in teklif ettiği Türk Ocağı adı ile kabul edilmiş ve 3 Temmuz 1911' de Türk Ocağı kurulmuştur.²⁵ Ocağın resmen kuruluşu ise 25 Mart 1912'de Tanin gazetesinde yayınlandıktan sonra somut hale gelmiştir.

Türk Ocakları'nın temel amacı, Türk toplumunun sosyal ve kültürel manada ilerlemesi, Türk dilinin gelişmesine katkı sunmak olarak belirlenmiştir. Türk Ocakları talimatnamesinde ocakların amacı şu şekilde açıklanmıştır; "*Cemiyetin maksadı, akvam-ı islamiyenin bir rükne-i mühimi olan Türklerin milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve ilasıyla Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktadır.*" Türk Ocaklarının talimatnamesinde belirtilen bu amaçlara ulaşmak için de Türk Ocağı adlı kulüpler açılarak dersler, konferanslar, toplantılar, gösteriler düzenleyerek halka ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu Ocakların siyaset ile uğraşmayacağı ve adının siyasi partilerle geçmeyeceği başlangıçta belirtilmiştir.²⁶

Ancak Türk Ocaklarının 1927 yılı kurultayı öncesi Mehmet Emin Erişirgil; "*Şark vilayetlerinde milli vahdeti sağlamlaştırmak, Türk harsını, hakiki ve temiz Türkçeyi neşretmek hususunda ocaklar çok mühim bir faaliyet sahasıdır. Garp vilayetlerindeki ocaklara gelince onlara sarıh olarak verilecek istikamet gençlerin fikri ve bedeni terbiyesine yardım eylemek olmalıdır*" şeklinde bir açıklama yapmıştır.²⁷ Bu açıklamadan hareketle Ocakların Doğu ve Batı arasındaki dil ve eğitim farkının giderilmesinde faaliyetlerinin nasıl farklılık gösterdiği apaçık ortadadır. Türk

²² Nurcan Toksoy, *Halkevleri- Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*, (Ankara: Orion Kitapevi, 2007), 19-24.

²³ Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, (Ankara: Kömen Yayınları, 1977), 102.

²⁴ Tarkan Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C.I*, 434.

²⁵ Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, 102.

²⁶ Yusuf Sarımay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, 152-153.

²⁷ Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus- Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931*, 227.

Ocakları, Batı da daha çok beden ve düşünce eğitimi üzerine odaklanırken Doğu vilayetlerinde ve Çukurova, Karadeniz'in bazı vilayetlerinde ise kültürel programların yanı sıra ağırlıklı olarak Türkçe öğretim faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Türk Ocaklarının 1924 yılındaki toplanan kurultayında doğuda sadece 5 tane ocak bulunmaktaydı.²⁸ 1925 yılındaki Şeyh Said ayaklanmasından sonra Atatürk, delegelere hitaben yaptığı konuşma sonrasında Türk Ocaklarının yalnız Batı'da artmasını eleştirmiş ve bu gibi toplumsal ocakların Doğu'da da olmamasının önemini dile getirerek, ayaklanmaların burada sıklıkla vukua gelmesini ocakların eksikliğinden kaynaklanan bir tür ceza olduğuna bağlamıştır.²⁹ Ocaklar Osmanlı Devleti'nin son yıllarında kültürel çalışmalara ağırlık verirken, Cumhuriyet döneminde ise kültür çalışmalarının yanı sıra eğitim ve ideolojik seminer-toplantı faaliyetlerine dönük adımlar atmış ve Cumhuriyet ideolojisi, ilke ve inkılâplar halka benimsetilmesi öncelikli bir vazife olmuştur.³⁰

Türk Ocakları, çalışmaları, Türk milliyetçiliğini savunması, gelen öğrencilere maddi manevi destekte bulunması sebebi ile halkın gözünde büyümeye ve benimsenmeye başlamıştır.³¹ Türk Ocaklarının üst kademe üyelerinin tamamı Atatürk'ün arkadaşları, mebuslar, öğretmenler ve yazarlardan olmuştur.³² Ayrıca bu aydın kesim milli mücadelenin gerçekleşmesinde büyük katkıda bulunmuş ve Atatürk'ün takdirini kazanmış kişilerdir.³³ Türk Ocaklarının yaptığı kültürel çalışmalar Türk toplumu tarafından büyük beğeni toplamış ve Atatürk'ün yaptığı gezilerde halka konuşmalar yapmış ve bu konuşmalarında Türk Ocakları'nı desteklediğini açıkça söylemiştir. Ancak bu ocakların Atatürk devrimlerine karşı olumsuz bakışı, saltanat yanlısı hareket etmeleri, ülke genelinde devrimlere karşı hareket edilmesi, bazı üyelerin faşist ve ırkçı yaklaşımlarından dolayı halkın huzursuz olması Türk Ocaklarının kapatılmasını

²⁸ Yusuf Sarınoy, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, 274.

²⁹ Yusuf Sarınoy, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, 275.

³⁰ İbrahim Karaer, *Türk Ocakları ve İnkılâpları 1912-1931*, (Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 154-308.

³¹ Hasan Ferit Cansever, *Türk Ocağının Doğusundaki Sebep ve Saikler*, (Ankara: Türk Yurdu Neşriyatı, 1993), 9-13.

³² Enver Behnan Şapolyo, *Atatürk ve Halkevleri, Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974), 67.

³³ Mehmet Salıhoğlu, *Halkevleri Nedir, Ne Değildir, Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1974), 74.

hızlandırmıştır. Ayrıca Türk Ocakları'nın genel başkanlığını yapan Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Atatürk ve devrimlerine karşı bazı karşıt tavırları Ocakların kapatılmasında etkili olmuş ve halkı tekrar kazanabilmek amacıyla Halkevleri fikri ortaya atılmıştır.³⁴

10 Nisan 1931 yılında olağanüstü kurultaya gidilmiş ve Türk Ocakları merkez heyeti raporlarında Ocakların kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) katılmasına karar verilmiştir. Bununla beraber Ocağın malları da CHP'ye devri oy birliği ile kabul edilmiştir.³⁵ Türk Ocakları kapatılmış ve bunların yerine Atatürk İlke ve İnkılâplarına³⁶ bağlı CHP'nin bir uzantısı olarak hareket eden Halkevleri açılmıştır. Halkevlerinin açılma tarihi olan 1931'e gelindiğinde Türk Ocaklarının Doğu vilayetlerindeki sayısı toplam 264'e ulaşmıştı³⁷. Bu Ocakların %40'ı ise Doğu vilayetlerinde açılmıştır.³⁸ CHF' ye devredilen 121 Ocak binasının 77'si yerel fırka şubelerine 44'ü ise halkevlerine dönüştürülmüştür. Ocakların kapatılması ve kapatılma sebebi uzun süre tartışma konusu olmuştur. İsmet İnönü, ocakların kapatılmasını teşkilat görevlilerine bağlamıştır. Ancak Hamdullah Suphi bunu yalanlamış ve birçok cemiyetin kapatıldığını, kapatılma sebebinin ise tüm cemiyetleri tek parti emrinde ve bir elde toplamak olduğunu söylemiştir.³⁹ Türk Ocakları, Cumhuriyet ideolojisini halka ulaştırmada eksik kalmış ve halkın terbiyesi tamamlanamamıştı. Ancak ilkelerin halka aktarılması ve Cumhuriyet ideolojisine tehdit oluşturabilecek problemlerin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Halkevleri, halkın eğitimi için 1933 yılında yayımlamaya başladığı Ülkü dergisinde Recep Peker, derginin ve halkevlerinin çıkış noktasını şu şekilde dile getirmiştir; “*karanlık devirleri arkada bırakarak şerefli ve aydınlık bir istikbale giden yeni neslin heyecanını beslemek, cemiyetin kanundaki inkılâp unsurlarını ısıtmak.*”⁴⁰

³⁴ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, (İstanbul: Tarihçi Kitapevi, 2018), 101.

³⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 1931, ss.1

³⁶ Kasım Bilici, “Andre Mangó'nun Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu” Eserine Tarihsel Açıdan Bir Bakış, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 1, 2020, 125.

³⁷ Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus- Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912-1931*, 387-390.

³⁸ François Georgeon, *Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900- 1950*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2005), 65.

³⁹ Ahmet Cemil Ertunç, *Cumhuriyet'in Tarihi- Yaşadıklarımızın Dünü Bugünü*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2005), 285.

⁴⁰ Bülent Varlık, “Ülkü: Halkevi Mecmuası,” *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt 2, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 268.

Kemalist ilkeler, CHP'nin 1931 yılında gerçekleştirdiği büyük kongrede kabul edilmiş ve altı ok son şeklinde ideolojik bir argüman halini almıştır. Bu kongre ile beraber Halkevlerinin kurulması kararı da alınmıştır. Halkevleri bazı aydın kesim tarafından birer kültür kurumu olarak değerlendirilmişken diğer kesimlerce de Cumhuriyet'in kurulması ile beraber getirilen yeniliklerin ve devrimlerin halk arasında yayılmasını ve kabul edilmesini sağlayacak kurumlar olarak nitelendirilmiştir. Halkevleri hakkındaki bilgilere geçmeden önce halkçılık kavramının anlaşılması ve yeni Türkiye'de ki evrelerini incelemek bu konu için yararlı olacaktır.

Halkçılık, zaman içerisinde farklı şekillerde yorumlanmış bir kavramdır. Bu kavram hem devlet karşıtı bir hareket olarak ele alınmış hem de devletlerin kendi yasallığını koruyabilme maksadıyla kullanılmıştır. Bu kavramı savunan devletler elitist bir toplum yaratmaya çalışmışlardır. Halkçılık, Cumhuriyet döneminde ideolojik bir kavram olarak ortaya çıkmış bir kavram olmamakla birlikte Jön Türklerin, 1908 devrimini oluşturan süreçte Abdülhamit'e karşı oluşturdukları bir kavram da olmuştur.⁴¹ Türkiye'de ortaya çıkan halkçılık fikri ise Rusya'nın Narodnik hareketinden ve Fransa'nın dayanışmacılık akımından esinlenmiştir. Türkiye'deki halkçılık hareketi ilk başlarda Rusya'daki Narodnik hareketine yakınken, Ziya Gökalp bu kavramı daha çok Fransız dayanışmacılık kavramına yakın hale getirmiştir.⁴²

Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi aydın isimler II. Meşrutiyet döneminde Türkçü ve halkçı özellikleriyle öne çıkan önemli isimler arasındadır. Bu iki isim Türk Yurdu ve Halka Doğru adlı dergilerle kendi düşüncelerini anlatmışlardır. Cumhuriyet'in kurulması ile beraber getirilen yeniliklerin ve Kemalist ideolojinin halka aktarılması, benimsetilmesi ve tek ülkü etrafında toplanılması gerekiyordu. Kemalist ideolojiye göre halkın kültür seviyesinin yükseltilmesi öncelikli bir sorun idi ve halkın Cumhuriyet rejimine tehdit oluşturmaması için bilgilendirilmesi ve terbiye edilmesi gerekiyordu. Bu sebeple 1867 yılında kurulmuş olan ve bu tarihten itibaren Macaristan'da faaliyet gösteren Uranya Cemiyeti, Milli Kültür Cemiyeti, Amele Cimnazları, Çiftçi dernekleri gibi

⁴¹ Asım Karaömerlioğlu, *Tek Parti Döneminde Halkçılık*, "Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Kemalizm, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 273.

⁴² İlhan Tekeli, "Türkiye'de Halkçılık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt-7*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 55.

kuruluşlar araştırılmış ve kurulan yeni Türkiye'yi, ilke ve inkılapları halka aktararak halkın terbiyesi çözülmeye çalışılmıştır.⁴³

Cumhuriyet'in ilanından sonra yönetimde ve halk üzerinde büyük değişimler meydana gelmiş ve yüzyıllardır devam eden bazı siyasi ve kültürel alışkanlıklar bir anda değiştirilmeye, halkın ayak uydurması beklenmiştir. Savaşlardan sonra halkın üzerindeki sorumluluklar yeni vergiler ve bir türlü yakalanamayan ekonomik istikrar sonucunda devlet ile halk arasında kopukluklar meydana gelmiştir. Halkı karşısına almak istemeyen devlet büyükleri, siyasi ve ideolojik bir yapı olan Halkevlerini açma kararı almıştır. Bu kurumlar ile halka ulaşmaya çalışılmış, halkı siyasi ve ideolojik açıdan eğitmeye çalışılmıştır.⁴⁴

Türk Ocakları, CHP'ye muhalif bir hareket odağı olduğu ithamıyla kapatılmış ve onun yerine Kemalist ideolojiyi toplum arasında yaymak ve oturtmak için CHP'nin 1931 yılında toplanan kongresinde Halkevlerinin açılması kararı alınmıştır.⁴⁵ Halkevlerine benzer kurumlar tüm dünyada bulunmaktaydı. Almanya ve İtalya gibi ülkelerin yanı sıra demokratik ülkelerde de halkevlerine benzer örgütler bulunmaktaydı.⁴⁶ Vildan A. Savaşır, Halkevlerinin kuruluşunda görevlendirilmiş ve bu konuda çalışmalar yapması istenmiştir. Vildan A. Savaşır, Çekoslovakya'da bulunan Sokolları araştırmış ve Türk Ocağında yaptığı konuşmasında bu okullardan bahsetmiştir. Bu konuşmayı radyodan dinleyen Atatürk, Vildan A. Savaşır'ı aramış ve yapılacak çalışmalara hazır olmasını isteyerek Halkevlerinin kuruluşu ile ilgili ilk ışıkları yakmıştır.⁴⁷ Halkevlerinin kurulması görevi Reşit Galip'e verilmiştir. Reşit Galip dönemin önemli aydın ve siyasi isimlerinden olan; Şevket Süreyya Aydemir, Recep Peker, Vildan A. Savaşır, Cevdet Nasuhi ve İsmail H.Tökin ile beraber Ankara Türk Ocağı binasında bir toplantı düzenlemiş ve burada bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyona halkevlerinin ana tüzüğü oluşturma görevi ile yetkilendirilmiştir.

Devlet ile toplum arasındaki bağı güçlendirmek, temel ilke ve inkılapları anlatmak, ekonomik ve kültürel kalkınmayı sağlamak ve ulusal bir kimlik

⁴³ CHF Halkevleri Talimatnamesi, (Ankara: Hakimet-i Milliye Matbaası, 1934), 4.

⁴⁴ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, (İstanbul: Tarihçi Kitapevi, 2018), 75.

⁴⁵ Mahmut Goloğlu, *1923 Türkiye Cumhuriyeti*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1972), 9.

⁴⁶ Neşe Gürallar Yerlikaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1972), 70.

⁴⁷ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, (İstanbul: Tarihçi Kitapevi, 2018), 109.

Osman Akış

Halka Türkçe Öğretmede Halkevlerinin Rolü: Muş, Bitlis, Bingöl Örneği

yaratmak amacıyla açılan Halkevleri⁴⁸, Cumhuriyet ideolojisini halka aktarmak, inkılâpları yaymak ve modern bir toplum oluşturmak için ilk başta 14 ilde (Ankara, Afyon, Samsun, Eskişehir, Diyarbakır, İzmir, Konya, Denizli, Van, Aydın, Çanakkale, Bursa, İstanbul, Adana) halkevleri açılmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkasının yan kolu olarak çalışan bu kurumların sayısı 1950 yılına kadar 478'e ulaşmıştır. Bu kurumların küçüğü olan Halk odalarının sayısı ise 4.332'ye ulaşmıştır.⁴⁹ CHF'nin bir uzantısı olarak faaliyet yürüten halkevleri, halkı sosyo-kültürel yönden geliştirmenin yanında Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlılığı amaçlamıştır. Halkevleri dokuz şube etrafında şekillenmiş ve herkese açık olmuştur. Bu kurumlara kayıt olan gençler, Cumhuriyet ideolojisi çerçevesinde eğitilerek bilinçli bir toplum yaratılmaya çalışılmıştır. Halkevlerinin bu dokuz ana şubesi;

1. Dil; Edebiyat ve Tarih
2. Güzel Sanatlar
3. Temsil şubesi
4. Spor şubesi
5. İctimai (sosyal yardım) şubesi
6. Halk Dershaneleri ve kurslar şubesi
7. Kütüphane
8. Köycülük
9. Müze ve sergi şubeleridir.⁵⁰

Bu şubelerin hepsi kendi alanında çalışmalar yapacak ve kültür seviyesi yüksek yeni bir ulus yaratma yolunda ilerleyecekti. Bu şubelere gönderilen talimatlar ile Türk dili ve tarihi araştırılacak, Türk milletinin kökleri, savaşları, kurdukları devletleri, göçleri, etkiledikleri medeniyetler, tarihi şahsiyetler halka anlatarak

⁴⁸ Neşe Gürallar Yerlikaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1972), 70.

⁴⁹ CHP, *Kuruluşlarının Yıldönümü Halkevleri 1932-1951-1963*, (İstanbul: CHP İstanbul Gençlik Kolları Yayını, 1963), 12.

⁵⁰ CHP, *Halkevleri Çalışma Talimatnamesi*, Ankara: Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1934, 31.

milli bir bilinç oluşturulmaya çalışılmıştır.⁵¹ Ayrıca herhangi bir yerde Halkevinin açılabilmesi için bu faaliyet kollarından en az üçünün olması şartı vardı. Maddi imkânı olmayan yerlerde ise bu kurumların küçük versiyonu olan Halkodaları açılmıştır. Cavit Orhan Tütengil (1971) *Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları* adlı yapıtında köylerde açılan halkodalarının ve halkevi köycülüğünün aydınların köyde yaptıkları piknik gezintisinden ibaret olduğunu dile getirmiştir.(s.87). Bu kurumların ekonomik yardım ve desteği ise kuruldukları bölgenin parti örgütü tarafından karşılanmıştır. Resmi bir yapıya sahip olmadıkları için yardım toplayamamışlardır.⁵² Ancak balo, gösteri ve yayınlardan gelen gelirler Halkevlerine verilmiştir.⁵³

Kemalist kadro, bu kurumlarla cehaleti ortadan kaldırmayı ve modern, geleneklerden uzak modern/muasır bir toplum yaratmaya çalışmıştır. Bu durum Hasan Rıza Soyak'ın anılarında şu sözlerle belirtilmektedir; "... *Halkevlerini yaşlı veya genç fedakâr ve idealist aydınlar idare edeceklerdir. Oralari, kızı, kadını ve erkeğiyle bütün vatandaşların samimi bir hava içinde, hep beraber, el ele çalışıp eğleneceği, Türk cemiyetinin yeni ve ileri hayatının kökleşip olgunlaşacağı yerler olacaktı. Aynı zamanda gençlik kahvehanelerden, meyhanelerden ve avarelikten kurtarılacaktı.*"⁵⁴ Karpat'a göre, Türk Ocakları ve Halkevlerinin kurulmasındaki temel amaç ortak bir kültür yaratmak ve Cumhuriyet rejiminin milliyetçi laik düşüncelerini halka öğretmekti.⁵⁵

Türkçeyi Bilmemek Serencamı: Muş, Bitlis ve Bingöl'de Halkevlerinin Uygulamaları

Halkevleri, Cumhuriyet döneminin önemli ideolojik araçlarından biri olmuş ve Kemalist ideolojinin halka benimsetilmesinde ve yeni bir kimlik yaratmada etkili

⁵¹ Özgür Şahap Varnalı, "Türkiye'de 1932-1950 Sürecinde Halkevleri Temsil Şubelerinin Yurttaş Eğitimine Katkıları", (İstanbul: *Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, 2008), s. 146-154.

⁵² Necmi Çelik, "Türkiye'de Tek Partili Dönemde Siyasal Bütünleşme ve Siyasal Davranışın Oluşumu Sürecinde Halkevlerinin İşlevi", (İstanbul: *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, 1986), s. 42.

⁵³ CHP, *Halkevleri Teşkilat Talimatnamesi*, (Ankara: Ulus Basımevi, 1940), 7.

⁵⁴ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2005), 457-458.

⁵⁵ Kemal H. Karpat, "The People Houses In Turkey", *Establishment And Growth: The Middleast Journal*, Cilt- 17, Sayı: 1-2, 1963, 55.

olmuştur. CHP Halkevleri öğreneğinde halkevlerinin kuruluşu; “*Cumhuriyet ve inkilâp esaslarını bütün ruhlara ve fikirlere hâkim mukaddes iman şartları halinde perçinlemek*” şeklinde açıklanmıştır.⁵⁶ Cumhuriyet rejiminin kurucuları nüfusun büyük bölümünün okuma-yazma bilmemesinden ve eğitim seviyesinin düşük olmasından kaygılanıyordu. Çünkü bu durum Türkiye’nin çağdaş dünya da kendine yer bulmasına engel oluyordu. Ayrıca daha önce kurulmuş olan Türk Ocaklarının halkı rahatsız eden uygulamaları Kemalist ideolojinin geleceğine tehdit oluşturduğu gerekçesiyle kapatılmış, onun yerine Kemalist ideolojiye sadık, Cumhuriyet rejimini halk arasında yayacak ve benimsetecek kurumlar olan halkevleri kurulmuştur. Türkçeyi ve Türk kimliğini halka öğretirken de daha hassas davranmışlardır. Şükrü Kaya, halkevlerinin kuruluşunu şöyle açıklamıştır; “*Halkevleri Atatürk devrimlerinin ilkelerini halka yaymak, bunları geliştirmek ve kök salmalarını sağlamak amacıyla kurulmuştur. Bu anlamda onları devrimi yayan ve koruyan kültür evleri olarak adlandırabiliriz.*”⁵⁷ Ancak İsmet İnönü ise halkevlerinin siyasi bir kurum olmadığını ve daha çok toplumsal ve kültürel bir kurum olduğunu dile getirmiştir⁵⁸. Bu doğrultuda ülke genelinde toplam 478 Halkevi ve 4.322 Halkodası açılmıştır.⁵⁹

Halkevlerinin eğitim ile ilgili en önemli faaliyetleri Kürt ve Arap nüfusun yoğun olduğu Doğu, Güneydoğu ve Çukurova vilayetlerinde yoğunlaşmaktaydı. Bu bölgeler hakkında hazırlanan birçok raporda burada bulunan yerli halk arasında Türkçenin yaygınlaştırılması ve Kemalist ideolojinin halk arasında oturtulması için Halkevi ve Halkodalarının açılmasının gerekli olduğu vurgusu yapılıyordu. Ayrıca Cumhuriyet rejiminin benimsenmesi, Türkçenin yaygınlaştırılması için konferanslar, tiyatrolar ve kurslar düzenleniyordu. Kürtlerin medenileşmesi ve Türkleştirilmesi bu yol ile yapılıyordu. Kemalist kadronun Kürt nüfusu hakkındaki düşünceleri belliydi ve genellikle bunu medeniyet kelimesi ile gizliyorlardı. Cumhuriyet gazetesinin 13 Temmuz 1930 yılındaki bir yazısında dönemin aydın kesiminin ve Kemalist kadronun Kürtler hakkındaki emel ve düşüncelerini açıkça ortaya koymaktadır. “...*Bunların alelade hayvanlar gibi basit sevk-i tabilerle işleyen his ve dimağlarının tezahürleri ne kadar kaba hatta abdalca*

⁵⁶ CHP, *Halkevleri Öğreneği*, (Ankara: Ulus Basımevi, 1935), 3.

⁵⁷ Şükrü Kaya, “Halkevlerinin Açılış Konferansı”, *Ülkü Dergisi*, 11, Sayı 61, 1968, 9.

⁵⁸ İsmet İnönü, “Yeni Halkevleri Açma Nutku”, *Ülkü Dergisi*, 5, Sayı 25, 1935, 2.

⁵⁹ Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, 2002), 61.

düşündüklerini gösteriyor. Çiğ eti biraz bulgurla karıştırıp öylece yiyen bu adamların Afrika vahşilerinden ve yamyamlardan hiç farkı yoktur.”⁶⁰

Kürtler için genellikle vahşi, barbar, dağlı gibi kelimeler kullanan radikal Kemalistler yeni bir ulus inşa etmek istiyorlardı ve bunun önündeki en büyük engel Türkçe konuşmayan ve modernleşme noktasında geri kalmış iller teşkil etmekteydi. Bu zaman zarfında Yusuf Mazhar, Kürtler hakkındaki düşüncelerini şu şekilde dile getiriyordu; *“Bunlar –tarihin şehadeti ile sabittir ki- Amerika’nın kırmızı derililerinden fazla kabiliyetli oldukları halde ziyadesiyle hunhar ve gaddardırlar. Dessas ve bedii hislerden, medeni temayüllerden tamamıyla mahrumdurlar. Bunlar asırlardan beri ırkımızın başına bela kesilmiştiirler.”⁶¹* Aslında farklı toplumsal tabakalar ve gruplar arasında toplumsal yönden gelişmiş ve bütünleşmiş bir toplum yaratılmaya çalışılıyordu ve çözüm olarak ülkedeki farklı etnik yapıya sahip insanların eğitilerek terbiye edilmesi, medenileştirilerek çağdaş yaşama katılması amaçlanıyordu.

Kolektif bir kimlik yaratmak amacıyla ülkenin dört bir yanında açılan Halkevleri, ülkenin eğitim ve kültür seviyesini yükseltmek için Vilayeti Şarkiye denilen Doğu vilayetlerinde de açılmıştır. Bingöl, Muş ve Bitlis Halkevleri bu doğrultuda açılan Halkevleri olmasının yanında, burada bulunan farklı etnik yapıya sahip olan yerli halka Türkçe öğretmek ve Türkleştirerek medenileştirmek amaçlanmıştır.

Bingöl Halkevi, Recep Peker’in radyodan yaptığı konuşma ile 1936 yılında açılmıştır.⁶² Ancak bina problemi nedeni ile 1 Haziran 1936 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Bingöl Halkevi, ilk olarak dört şube ile faaliyetlerine başlamış, 1941 yılında yedi şubeye, daha sonra dokuz şubeye çıkarılmıştır. Bu şubelere üye olanların 12’si Temsil Şubesinde, 23’ü Spor Şubesinde, 49’u Halk Dershaneleri Şubesinde ve 101 üye de Köycülük Şubesinde bulunmaktaydı. Kadınlar sadece Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesine üye olabilmıştır.⁶³ 1941 yılında bu şubelere üç şube daha eklenerek yedi şube oluşturulmuş ve bu şubelerin hepsine yeni üye kayıtları yapılmıştır.⁶⁴

⁶⁰ Cumhuriyet, 13 Temmuz 1930, 4.

⁶¹ Cumhuriyet, 20 Ağustos 1930, 3.

⁶² Anıl Çeçen, *Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri*, (İstanbul: Tarihiçi Kitapevi, 2018), 21-443.

⁶³ CCA, 490.1.0.0.982.807.1

⁶⁴ CCA,490.1.0.0.1008.889.2

Tüm halkevlerinde olduğu gibi Bingöl Halkevinde de üzerinde önemle durulan şubelerin başında Dil ve Edebiyat şubesi gelmekteydi. Bu şube ile özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yerli halk arasında Türkçeyi yaymak ve okuma-yazma öğretmek amaçlanmıştır. Bu amaçla yeni Türkiye Cumhuriyeti ile beraber getirilen yenilikler ve Kemalist ilke ve inkılaplar halka benimsetilmeye çalışılmıştır.⁶⁵ CHP Bingöl Milletvekili Necmeddin Sahir Silan 11 Aralık 1940 yılında CHP Genel Sekreterliğine sunduğu “ *Bingöl Vilayeti İşlerine Dair Görüşler ve Düşüncüler*” adlı raporunda, halk arasında dağ Türkçesinin konuşulduğunun, halkın okuma yazma bilmediğini ve % 80’inin Türkçeyi konuşmaktan mahrum olduğunu vurguluyordu. Ayrıca halk arasında Türkçenin konuşulması ve yaygınlaştırılması için kursların açılması önerisinde bulunuyordu.⁶⁶

Halkevlerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaptığı en önemli çalışma, buradaki yerli halk arasında Türkçeyi yaygınlaştırmak ve bölgede konuşulan Kürtçe ve Arapça gibi dillerle mücadele etmektir. Özellikle, Dil Edebiyat Şubesi, Köycülük Şubesi ve Halk Dershaneleri ve Kurslar şubesi çalışmalarını bu doğrultuda gerçekleştirmiştir. Bu noktada Cemil Uybadın’ın sözleri dikkat çekicidir. Uybadın, doğuda alınması gereken önlemleri şu şekilde sıralamaktadır;“... *Doğu bölgesi gerçekte Kürtçülüğün etkisi altındadır. Burada yaşayanlar dillerine ve milletlerine bağlıdırlar. Buradaki aydınların hepsi Kürt milliyetçisi. Kürt idealinin ve hareketinin bilinçli bir biçimde yok olmasına çalışmalı ve bu düşüncelerin Fırat’ın batısına yayılmasını önlemeliyiz. Bölge, eğitimin güçlü bir biçimde örgütlenmesi, ocaklar, spor, gençlik grupları, basın, okullar, tiyatro, halkın ulusal duygularını yansıtan ulusal ve genel oyunlar yoluyla savaş alanına dönüştürülmeli ve Türk gelenekleri güçlendirilmelidir.*”⁶⁷

Bingöl Halkevi kurulduğu ilk yıl 154 üyeden oluşmaktaydı. Bu sayı zamanla artmış ve aynı yıl içerisinde 215’e yükselmiştir. Bu üyeler arasında işçi, çiftçi,

⁶⁵ Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002), 80.

⁶⁶ Tuba Akekmekçi- Muazzez Pervan, “ *Doğu Sorunu*” *Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), 76-79.

⁶⁷ Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri: Gizli Belgeler- Araştırmalar- Notlar*, (Ankara: Özge Yayınları, 1993), s.460-475.

tüccar, öğretmen ve avukat bulunmaktaydı. 1941 yılına gelindiğinde ise üye sayısı 2 kadın olmak üzere toplam 280 üye olmuştur.⁶⁸

Bingöl Halkevi başkanı Arif Doğan Genç, CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği 6 Şubat 1940 tarihli yazısında Temsil Şubesi'nin düzenlediği piyeslerde kadın rollerinin olduğunu ve bölgede kadın rollerini yapacak kimsenin bulunmamasından dolayı sıkıntılar yaşandığını dile getirmiştir. Ayrıca daha sonra gönderilecek olan oyunlarda kadın rolü olmamasını istemiştir. Genç'in bu isteğine Erzurum milletvekili Ahmet F. Tüzer, CHP Genel Sekreterliği adına 29 Şubat 1940 yılında cevap yazmıştır. Ahmet F. Tüzer, sahnelenen oyunlarda kadınlı veya kadınsız gibi bir durumun söz konusu olmayacağını ve repertuar dışına çıkılmamasını söylemiştir.⁶⁹

Dil ve Edebiyat Şubesi, farklı etnik yapıdaki halka Türkçeyi öğretmek ve kültürlü hale getirmek amacıyla çalıştığı için Halkevleri yöneticileri bu şubeye büyük önem vermekteydi. Bu bağlamda Doğu ve Güneydoğu Anadolu dâhil olmak üzere ülkenin dört bir yanında Türkçe öğretmek amacıyla Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi ve Türkçe okuma-yazma kursları açılmıştır. Türk dili için bilimsel çalışmalar yapılmış ve konferanslar düzenlenmiştir.⁷⁰ Bu Şube ile Ulus-devlet Kemalizm halka benimsetilmeye çalışılmıştır.⁷¹

Bingöl Halkevinde 24 Ağustos 1938 yılında Dil Bayramı kutlanmış ve Öğretmen Hanifi Özben, burada toplanan halk ve memurlara Türk dilinin önemini vurgulayan bir konferans düzenlenmiştir⁷². Bingöl Halkevi, 1947 yılında Temsil Şubesine getirilen film makinesi ile halka kukla ve Karagöz oyunlarının yanında eğitici-öğretici filmlerde perdelenmiştir.⁷³ Temsil Şubesinde sahnelenen Tiyatro oyunları ve filmler CHP ve Halkevleri yöneticilerinin izni ile sahnelenmiştir. Ayrıca Temsil Şubesinde düzenlenen bu kültürel aktiviteler tamamen CHP'nin ideolojisi ile iç içedir. Bu şubede gösterilen filmler ve Tiyatro oyunları milli

⁶⁸ CCA, 490.1.0.0.844.3

⁶⁹ CCA, 490.1.0.0.953.691.2

⁷⁰ CCA, 490.1.0.0.971.755.2

⁷¹ Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, 80-81.

⁷² Güneş Şahin, "Van Halkevi ve Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.31, S.52, (2012), s. 99.

⁷³ Savaş Sertel, "Bingöl Halkevi ve Faaliyetleri", *Tarih Gelecek Dergisi*, C.2, S.1, (2016), s. 62.

Osman Akış

Halka Türkçe Öğretmede Halkevlerinin Rolü: Muş, Bitlis, Bingöl Örneği

değerler vurgulanmıştır. CHP'nin Temsil Şubesi ile oluşturduğu “ Sinema Teşkilatı”, Türkçeyi öğretmek için bir çeşit propaganda aracı olmuştur.⁷⁴

Halkevinin Türkçeyi yaygınlaştırmak için büyük uğraşlar verdiği bir diğer doğu vilayeti de Muş'tur. Muş Halkevi, bölge idarecilerinin ve bölge halkının katılımı ile 23 Şubat 1934 yılında açılmıştır. Elazığ valisi Tevfik Sırrı Gür'ün 1935 yılında Muş'a atanmasıyla Muş Halkevi önemli çalışmalar yapmıştır. Gür, bazı devlet binalarını inşa ettirmek için şehirde bulunan mezarlığı yıktırması ve şehrin bayındırlık sıkıntılarını gidermeye çalışmıştır.⁷⁵

Bitlis Bölge Müfettişliği, 11 Ağustos 1941 yılında Muş Halkevi hakkında hazırladığı raporda Muş Halkevi ve Tevfik Sırrı Gür hakkında övgü ile bahsetmiştir. Halkevinin bölgeye medeniyeti getirdiği önemle vurgulanmıştır. Gür, kütüphane olarak kurulmuş olan binayı 2000 lira ile halkevine devrini sağlamıştır. Bina içerisinde konferans salonu, okuma odası, müze odası ve başkanın çalışma odası mevcuttur. Ayrıca gençlerin sportif faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için voleybol ve futbol sahası da vardır.⁷⁶ Çünkü Kemalist iktidar zihin gelişimine önem verdiği gibi beden gelişimine de önem vermiştir.

Halkevleri Müfettişi Kemal Güngör, CHP Genel Sekreterliğine 11 Kasım 1940 yılında bir rapor göndermiş ve bu raporunda Muş, Bitlis gibi yerlerde Kürtçe konuşulduğunu ve bu durum için iş birliği yapılarak Türkçenin yaygınlaştırılması gerektiğini ve yabancı nüfuzunu kaldırma konusunda karar alınması gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁷

Halkın terbiye edilmesi ve muasır medeniyetler seviyesine çıkarılması Halkevlerinin en önemli amaçlarından biriydi. Bu yüzden halkevlerinin kapısı herkese açıktı. Halkevlerinin asıl sahipleri ise buradaki memurlardır.⁷⁸ Muş Halkevi, il encümen üyesi Kamil Kotan ile 23 Şubat 1936 yılına kadar açılışını

⁷⁴ Özde Çeliktemel Thomen, “Halkevlerinde Eğitici Sinema Repertuarı: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Sinema, Eğitim, Propaganda 1923-1945”, *Sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.2, (2015), s.52-23.

⁷⁵ İrşad Sami Yuca, “ Muş Halkevi ve Faaliyetleri”, *The Journal Of Academic Social Science Studies- JASS*, S.35, (2015), 227.

⁷⁶ CCA,490.1.1001.868.1

⁷⁷ CCA, 490.1.1487.65.1

⁷⁸ Yuca, a.g.m., 227.

gerçekleştirmiştir. İlk başta beş şube ile çalışmalarına başlamıştır. Bu şubeler; sosyal yardım şubesi, temsil şubesi, köycülük şubesi müze-sergi şubesi ve kütüphane ve yayın şubeleridir. Halkevinin yönetim kurulu ise şehrin bilinen ailelerinden oluşmuştur.⁷⁹

Muş Halkevi çalışmalarına tüm hızıyla devam etmiş ve 1938 yılında Ar şubesini, 1940 yılında Dil-Edebiyat ve Tarih, Spor ve Halk Dershaneleri Şubesini açarak dokuz şubeye ulaşmıştır.⁸⁰

Türkçeyi yaygınlaştırmak ve vilayet halkını Türkleştirme çalışmaları Halkevlerinin birinci vazifesiydi. Buna bağlı olarak toplumsal açıdan geri olan bölge halkının bilgi düzeyini arttırmak için Muş Halkevine kitap ve yayın yardımı yapılmıştır.⁸¹ Muş Halkevinin 1934 yılında Kütüphane ve Yayın şubesinde 400 kitaplık bir okuma odası açılmıştır. Bu sayı 1935 yılına gelindiğinde 1000 tane olmuştur. Ayrıca bu sayı 1945 yılına kadar artmış ve 2593 kitaba ulaşmıştır.⁸² Son olarak, tek parti döneminde Kemalist iktidarın Türkçe ve Türkleştirme çalışmalarını yoğunlaştırdığı bir diğer vilayette Bitlis'tir.23 Şubat 1934 yılında açılan Bitlis halkevi; Dil, Tarih ve Edebiyat, Spor, Kütüphane ve Neşriyat şubeleri ile faaliyetlerine başlamıştır. ⁸³ Bu şubelere daha sonra Köycülük Şubesi, Sosyal Yardım Şubesi ve Temsil Şubesi eklenerek Halkevinin faaliyetleri arttırılmıştır.⁸⁴ TBMM Birinci Dönem Bitlis Milletvekili ve CHP İl İdare Kurulu Başkanı Arif Özdemir yapılan seçimle Bitlis Halkevi başkanı olarak seçilmiştir. ⁸⁵ Özdemir, 22 Mart 1934'te CHP Genel Sekreterliğine halkevinin açıldığına dair bir mektup yazmış ve mektubunda şunları kaleme almıştır; *"Evimiz komite şubeleri faaliyete başladı. Dil, Tarih ve Edebiyat şubesinde talimattaki şeraite uygun olarak sıraya bırakılmış olan konferanslardan birincisi 16 Mart 1934 Cuma günü ümera, zabitan, memurin ve halk muvacehesinde verilmiştir. Bundan sonra her hafta Cuma günlerinde konferanslara devam edilecektir."⁸⁶*

⁷⁹ CCA,490.1.973.765.2.1

⁸⁰ CCA, 490.1.973.765.2.7

⁸¹ CCA, 490.1.1001.868.1

⁸² Nurcan Toksoy, *Halkevleri- Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*, 400-406.

⁸³ Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, :Ulus Basımevi, Ankara,1935. S.23

⁸⁴ CCA,490.1.1121.89.2.

⁸⁵ CCA, 490.1.1672.837.1.

⁸⁶ CCA,490.1.919.579.3.

CHP Genel Sekreterliği'nin Özdemir'in bu mektubuna cevabı şöyle olmuştur; *"Halkevimizin ülkü yolunda çalışmaya başladığını bildiren mektubunuzu memnuniyetle okuduk. İçten gelen bir heyecan ve gayretle milli kültür seviyemizin yükseltilmesi için halkevlerinin yüklendiği vazifenin kutsiyet ve ehemmiyeti göz önünde bulundurularak daima aynı heyecan ve aynı tazeliikle bu çalışmaların devamını bekliyoruz."*⁸⁷ Milli kültür seviyemizin yükseltilmesi cümlesindeki anlam, Halkevi yöneticilerinin çalışmalarına hız vererek buradaki yerli halkı medenileştirerek Türkleştirmekten ibarettir. CHP Genel Sekreteri Mahmut Şevket Esendal; Elazığ, Bingöl, Muş, Bitlis, Van, Siirt, Diyarbakır, Mardin, Urfa Antep, Maraş ve Malatya ya yapmış olduğu şark vilayetleri gezisinde bir rapor hazırlayarak CHP Genel Sekreterliğine sunmuş ve raporda parti teşkilatının eskiliğinden yakınarak şunları dile getirmiştir;

"Parti teşkilatını taşımaya elverişli olmayışı vilayetlerden kazalara ve nahiye ve köylere doğru indikçe, okuyup bilenlerin azlığı değil ya, Türkçe dilini bilir insanların bulunamamasından ileri gelmiş olsa gerektir. İş böyle olunca parti kurumundan önce kültür kurumu olan halkeveleri açmak ve dil ve bilgi yayımı için çalışıldığını istemek çok doğrudur. Bende bu gezintide her uğradığım doğru halkevinde dil öğretim işlerine genişlik vermelerini istedim durdum."

Mahmut Şevket Esendal, raporun devamında ise bölgenin Kürtleştiğini ve çarşı pazarlarında Kürtçe konuşulduğunu ifade etmiştir. ⁸⁸ Ayrıca Mahmut Şevket Esendal'ın Halkevlerinden hem kültür kurumu olarak bahsetmesi hem de bölgede Türkçeye ağırlık verilmesi gerektiğini söylemesi dikkat çekicidir.

Arif Özdemir, Halkevi başkanlığını 26 Nisan 1936 yılına kadar sürdürmüştür.⁸⁹ Bu tarihten itibaren Arif Özdemir'in yerine Hasan Fehmi Suerden getirilmiştir. Hasan Fehmi Suerden'in başkanlığında müsamereler düzenlenerek halka milli birlik duygusu aşılarmaya çalışılmıştır. ⁹⁰

Bitlis Halkevi Başkanlığına, Hasan Fehmi Bey'den sonra Rıfat Şahinbaş getirilmiş ve Rıfat Şahinbaş Türkçe eğitimi konusundaki çalışmalarına hız kazandırarak şube ve üye sayısının artmasına öncülük etmiştir. ⁹¹ Bitlis Halkevi Başkanlığı'na

⁸⁷ CCA, 490.1.919. 579.3.

⁸⁸ CCA, 490.1.571.2274.1.

⁸⁹ CCA, 490.1.971.755.3.

⁹⁰ CCA,490.1.982.807.2.

⁹¹ CCA, 490.1.982.807.2.

daha sonra sırasıyla Vali Hulusi Devrimer,⁹² Ortaokul Müdürü Nedim Erkut,⁹³ Nedim Erkut'un tayininin çıkması nedeniyle halkevi başkanlığına 1 Mart 1942 yılında Ortaokul Matematik Öğretmeni Emin Erdemli getirilmiştir. Bu dönemde Dil-Edebiyat Şubesinde 25, Güzel Sanatlar Şubesinde 28, Temsil Şubesinde 60, Spor Şubesinde 95, Sosyal Yardım Şubesinde 39, Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesinde 26, Kütüphane ve Yayın Şubesinde 30 ve Köycülük Şubesinde 78 üye bulunmaktadır.⁹⁴

Kemalist kadronun, Halkevleriyle ulaşmaya çalıştığı Türkçenin yaygınlaştırılması ve bölgenin Türkleştirilerek Kürtçeden arındırılması emeli, Dil, Tarih ve Edebiyat, Temsil ve Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi ile gerçekleştiriliyordu. Bu şubelerde düzenlenen konferanslar, müsamereler ve tiyatro oyunlarıla " Milli Birlik" düşüncesi bu yolla halka zerk ediliyordu.⁹⁵ Temsil Şubesi'nin düzenlediği tiyatro oyunlarında halkın muhafazakâr yapısından dolayı kadın rollerinde sıkıntı yaşamıyordu. ⁹⁶ Reşat Nuri Güntekin, Temsil Şubesinde düzenlenen Tiyatro oyunlarını eleştirmiş ve amacın sadece oyun oynamak olmadığını ve temiz Türkçenin kullanılarak halkın eğitilmesinin amaçlandığını dile getirmiştir.⁹⁷

SONUÇ

Halkevleri, erken cumhuriyet döneminde Kemalist ideolojinin en önemli ideolojik aygıtlarından biri olarak faaliyetlerini sürdürmüş ve Anadolu'da yeni bir ulusal kimlik yaratmaya çalışmıştır. Türk Ocaklarının devamı olan bu kurumlar, Kemalist İlke ve İnkılâplar doğrultusunda eğitilmiş ve kolektif bir toplum yaratmaya çalışmıştır. İlke ve inkılâpların halk arasında kabul görmesi için küçük bir aydın grubu ülkenin her yerine gönderen iktidar, Halkevlerinin çıkarmış olduğu dergi ve dokuz alt şubesi ile bilgi ve haberleşme ağı oluşturmuştur. Halkevleri, bu aydın grup ile halkı buluşturmak, aydınlara halkın milli kültür ve değerlerini göstermek ve halk arasında Cumhuriyet rejimini ve laik düşünceleri öğretmeyi amaçlamıştır. Halkevleri, bu amaca ulaşmak için tüm

⁹² CCA, 490.1.1995.845.1.

⁹³ Yurt Yolu, 23 Şubat 1942

⁹⁴ CCA, 490.1.993.845.1.

⁹⁵ CCA, 490.1.995.845.1.

⁹⁶ CCA, 490.1.1006.882.1.

⁹⁷ Nurhan Karadağ, "1932-1951 Yılları Arasında Halkevleri Tiyatro Çalışmaları", *Tiyatro Çalışmaları Dergisi*, S.8, (1998), s.150.

Osman Akış

Halka Türkçe Öğretmede Halkevlerinin Rolü: Muş, Bitlis, Bingöl Örneği

kültürel alanlarda çalışmalar yapmış ve bu çalışmalarını dokuz kolda toplamıştır. Bu çalışma kolları; Dil, Tarih ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Görsel Sanatlar, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Müze ve Sergi Şubeleridir. Konferanslar, filmler, tiyatro oyunları ile resmi ideoloji halk arasında yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Hiç şüphesiz ki Türk milliyetçiliğinin temelleri üzerine inşa edilen Halkevlerinin en önemli faaliyet alanı Kürt ve Arap nüfusun yoğun olduğu vilayeti şarkiye denilen Doğu ve Güneydoğu Anadolu illeri yer almıştır. Muş, Bitlis ve Bingöl Halkevleri de Türkçenin yaygınlaştırılması ve Cumhuriyet rejiminin halk arasında kabul görmesi için çalışmıştır. Bölge hakkında hazırlanan birçok raporda Kürtlerin medenileştirilmesi ve Türkleştirilmesi için Halkevlerinin öneminden söz ediliyordu. Bölge halkının muhafazakâr olması, eğitim seviyesinin düşük olması ve nüfusun büyük bölümünün kırsal alanda yaşaması bölgede kurulan Halkevleri ve Halkodalarının başarısız olmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- CCA., 490. 1.1142.6.2
- CCA., 490. 1.844.3
- CCA., 490.1.1006.882.1.
- CCA., 490.1.1487.65.1
- CCA., 490.1.1672.837.1.
- CCA., 490.1.1995.845.1.
- CCA., 490.1.953.691.2.
- CCA., 490.1.971.755.3.
- CCA., 490.1.973.765.2.7.
- CCA., 490.1.982.807.1.
- CCA., 490.1.982.807.2.
- CCA., 490.1.993.845.1.
- CCA.,490.1.1001.868.1.
- CCA.,490.1.1008.889.2
- CCA.,490.1.1121.89.2.

ATAD

CCA.,490.1.919.579.3.
CCA.,490.1.973.765.2.1.
CCA, 490.1.0.0.971.755.2.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet
Yurt Yolu

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Akçura, Yusuf. *Yeni Türk Devletinin Öncüleri; 1928 Yılı Yazıları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Akekmekçi, T. - Pervan, M. *"Doğu Sorunu" Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Altan, Bilal. "Hakkâri Halkevi ve Halkodaları." *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, Sayı 4, 2019, ss. 101-110.
- Arıkan, Zeki. "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu Dergisi*. Cilt. 6, Sayı.23,1999, ss.261-281.
- Aydemir, Şevket. Süreyya. *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver paşa*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1986.
- Bayrak, Mehmet. *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri: Gizli Belgeler-Araştırmalar-Notlar*. Ankara: Özge Yayınları, 1993.
- Bilici, Kasım. "Andrew Mango'nun "Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu" Eserine Tarihsel Açıdan Bir Bakış", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, Cilt.3, Sayı.1, 2020, ss.121-130.
- Cansever, Hasan. Ferit. *Türk Ocağının Doğusundaki Sebep ve Saikler*. Ankara: Türk Yurdu Neşriyatı, 1993.
- CHF, *Halkevleri Talimatnamesi*. Ankara: Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1934.
- CHP, *Halkevleri Öğreneği*. Ankara: Ulus Basımevi, 1935.
- CHP, *Halkevleri Teşkilat Talimatnamesi*. Ankara: Ulus Basım, 1940
- CHP, *Kuruluşlarının Yıldönümü Halkevleri 1932-1951-1963*, İstanbul: CHP İstanbul Gençlik Kolu Yayını, 1963.
- Çeçen, Anıl. *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*. İstanbul: Tarihçi Kitapevi, 2018.

Osman Akış

Halka Türkçe Öğretmede Halkevlerinin Rolü: Muş, Bitlis, Bingöl Örneği

- Çelik, N. *“Türkiye’de Tek Partili Dönemde Siyasal bütünleşme ve Siyasal Davranışın Oluşumu Sürecinde Halkevlerinin İşlevi”*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986.
- Çeliktemel Thomen, Özde. Halkevlerinde Eğitici Sinema Repertuarı: Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Sinema, Eğitim, Propaganda (1923-1945). *Sineline: Sinema Araştırmaları Dergisi*, C.6, Sayı. 2, 2015, ss.49-75.
- Ertunç, Ahmet. Cemil. *Cumhuriyet’in Tarihi Yaşadıklarımızın Dünü Bugünü*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2005.
- Georgeon, François. *Osmanlı- Türk Modernleşmesi (1900-1950)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Gordlevskiy, Vladimir. *İstanbul’daki Türk Derneğine İlişkin Notlar*, Moskova, 1912.
- Halkevlerinin 1934 senesi Faaliyet Raporları Hulasası. Ankara: Ulus Basımevi, 1935.
- İnönü, İsmet. Yeni Halkevleri Açma Nutku, *Ülkü 5*, Sayı 25, 1935, ss.25.
- Karadağ, Nurhan. 1932-1951 Yılları Arasında Halkevleri Tiyatro Çalışmaları. *Tiyatro Çalışmaları Dergisi*, Sayı 8, 1998, ss.135-177.
- Karaer, İbrahim. *Türk Ocakları ve İnkılâpları (1912-1931)*,(Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989).
- Karaömerlioğlu, Asım. *“Tek Parti Döneminde Halkçılık”*, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Kemalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Karpat, H. Kemal. *The People Houses in Turkey Establishment And Growth: The Middleeast Journal*, Cilt: 17, Sayı: 1-2, 1963.
- Kaya, Şükrü. “Halkevlerinin Açılış Konferansı”, *Ülkü 11*, Sayı 61, 1938.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Mahmut Goloğlu. *1923 Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1972.
- Orkun, Hüseyin, Namık. *Türkçülüğün Tarihi*, Ankara: Kömen Yayınları, 1977.
- Salihoglu, Mehmet. *“Halkevleri nedir, Ne Değildir”*, *Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1974.
- Sarınay, Yusuf. *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004.
- Sertel, Savaş. “Bingöl Halkevi ve Faaliyetleri”. *Tarih Gelecek Dergisi*, C.2, Sayı.1, 2016, ss.50-81.
- Soyak, Hasan. Rıza. *Atatürk’ten Hatıralar*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2005.

- Şahin, Güneş. "Van Halkevi ve Faaliyetleri". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.31, Sayı.52, 2012, ss.99-123.
- Şapolyo, Enver. Behnan. *Atatürk ve Halkevi, Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974.
- Şimşek, Sefa. *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevi (1932-1951)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.
- Tekeli, İlhan. "Türkiye'de Halkçılık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt, 7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Toksoy, Nurcan. *Halkevi-Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*, Ankara: Orion Kitabevi, 2007.
- Tunaya, Tarık. Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
- Türk Derneği Nizamnamesi. İstanbul Karabet Matbaası, 1324.
- Tütengil, Cavit. Orhan. *Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1977.
- Ülkü. Sayı 1,1933, ss.6-8.
- Üstel, Füsun. *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Varlık, Bülent. "Ülkü: Halkevi Mecmuası", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*. Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Varnalı, Özgür. Şahap. *Türkiye'de 1932-1950 Sürecinde Halkevi Temsil Şubelerinin Yurttaş Eğitimine Katkıları*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- Yeşilkaya, Gürallar. Neşe. *Halkevi: İdeoloji ve Mimarlık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1972.
- Yuca, İrşad. Sami. "Muş Halkevi ve Faaliyetleri", *The Journal of Academic Social Science Studies-JASSS*. Sayı: 35, 2015, ss. 227-246.